

Preot dr. Pavel Vesa

*Eparhia Aradului în timpul
episcopului Sinesie Jivanovici
(1751-1768)*

Editura Arhiepiscopiei Aradului
2013

Pavel Vesa

*Eparhia Aradului în timpul episcopului
Sinesie Jivanovici (1751-1768)*

BIBLIOTECA
Historia Ecclesiastica Aradiensis
2.

Aducem mulțumiri celor care au sprijinit apariția acestei cărți, rugându-l pe Bunul Dumnezeu să le răsplătească efortul.

Episcopia Caransebeșului
Adina Maria Orădan
Maria Sferle

Consilier editorial: Protosinghel dr. Iustin Popovici,
Consilier cultural al Arhiepiscopiei Aradului

Tehnoredactare computerizată: Claudia Rațiu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VESA, PAVEL

**Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici :
(1751-1768) / preot dr. Pavel Vesa. - Arad : Editura Arhiepiscopiei
Aradului, 2013**

Bibliogr.

ISBN 978-606-92750-5-4

28(498 Arad)

Tiparul executat la: S. C. TIPO STAMPA s.r.l.

E-mail: stampasrl@yahoo.com

Tel: 0257349004; 0743258782

2013. Autorul volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește conform legii.

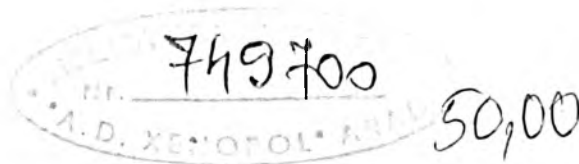
281
751

12a

Preot dr. Pavel Vesa

*Eparhia Aradului în timpul episcopului
Sinesie Jivanovici
(1751-1768)*

*Carte apărută cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului
Părinte Dr. Timotei Sevciciu
Arhiepiscop al Aradului*

*Editura Arhiepiscopiei Aradului
Arad, 2013*

Coperta I: Episcopul Sinesie Jivanovici, portret în peniță
din *Pravila Sfinților sârbi*, Râmnic, 1761

Coperta IV: Conacul și paraclisul ctitoriei
episcopului Sinesie Jivanovici

Cuprins

INTRODUCERE.....	7
CAPITOLUL I: Situația Episcopiei Aradului la mijlocul secolului al XVIII-lea	16
CAPITOLUL II: Alegerea, numirea și instalarea în scaunul de Episcop.....	24
CAPITOLUL III: Jurisdicția Episcopiei	28
III. 1. Jurisdicția Episcopiei	28
III. 2. Încercări de a reînființa Episcopia ortodoxă de la Oradea- Velența.....	34
CAPITOLUL IV: Reședința episcopală.....	36
IV. 1. Reședința de pe malul Mureșului.....	36
IV. 2. Reședința de vară de la Arad-Gai.....	37
IV. 3. Reședința de la Velența	41
CAPITOLUL V: Biserici episcopale.....	44
V. 1. Biserica episcopală „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Arad.....	44
V. 2. Biserica episcopală de la Velența.....	48
CAPITOLUL VI: Protopopiate, parohii filii	50
CAPITOLUL VII: Mănăstirea de la Hodoș-Bodrog.....	54
CAPITOLUL VIII: Biserici de mir.....	64
CAPITOLUL IX: Clerul de mir.....	75
IX. 1. Ponderea clerului.....	76
IX. 2. Modalități de pregătire a aspiranților la preoție.....	79
IX. 3. Cazul hirotonirilor de preoți din alte eparhii.....	82
IX. 4. Disciplina clerului.....	83
IX. 5. Abuzuri împotriva clerului.....	86
IX. 6. Veniturile și starea materială a clerului.....	88
CAPITOLUL X: Starea materială a eparhiei.....	95
X. 1. Averele imobile ale eparhiei în timpul episcopului Sinesic Jivanovici.....	95
X. 2. Relația episcopului cu autoritățile comitatense în privința veniturilor.....	99

CAPITOLUL XI: Abuzuri ale organelor comitatense și ale domnilor de pământ împotriva ortodocșilor.....	106
CAPITOLUL XII: Dispute confesionale.....	109
CAPITOLUL XIII: Comisia imperială din 1754-1758.....	131
CAPITOLUL XIV: Vizitații canonice.....	138
XIV. 1. Câteva considerații.....	138
XIV. 2. Vizitația canonică din Bihor (1752-1753).....	140
XIV. 3. Vizitația canonică din 1754-1755 în protopopiatele arădene.....	144
XIV. 4. Vizitația canonică din 1759 în protopopiatele bihorene.....	145
XIV. 5. Vizitația canonică în comitatul Arad (1759).....	150
XIV. 6. Vizitațiile canonice din anii următori.....	151
CAPITOLUL XV: Viața bisericească.....	155
XV. 1. Participarea la viața liturgică.....	155
XV. 2. Sărbătorile și Postul.....	157
XV. 3. Măsuri împotriva vieții imorale.....	163
XV. 4. Circulară privitoare la înmormântare. Cimitirele Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici.....	164
XV. 5. Procesiuni religioase.....	165
XV. 6. Pelerinaje.....	167
CAPITOLUL XVI: Activitatea culturală.....	170
CAPITOLUL XVII: Sfârșitul episcopului și perioada imediat următoare.....	179
BIBLIOGRAFIE.....	184
ANEXE.....	191

Introducere

Prin întreaga activitate bisericească desfășurată în cele aproape două decenii de arhipăstorire, episcopul Sinesie Jivanovici rămâne unul dintre cei mai mari ierarhi pe care i-a avut Episcopia Aradului în secolul al XVIII-lea. A preluat destinele Episcopiei în anul 1751, după Pavel Nenadovici (1749), ajuns mai apoi mitropolit în scaunul de la Carloviț, în momente de mare cumpănă pentru ortodocșii aflați sub jurisdicția eparhiei arădene.

În primul rând, este vorba de discuțiile în legătură cu plănuita desființare a Episcopiei Aradului, pe motiv că nu existau suficiente mijloace financiare de întreținere, în al doilea rând, confruntarea cu prozelitismul uniatic care pereclita tot mai mult integritatea jurisdicțională a eparhiei asupra ținuturilor bihorene și hălmăgene, cu toate că, nu cu multă vreme înainte, s-a înregistrat succesul episcopului Pavel Nenadovici asupra lor, datorită influenței pe care a avut-o asupra Curții de la Viena în urma serviciilor aduse imperialilor confrunțați cu grele situații, atât din interior cât și din exterior. În cele din urmă, eparhia arădeană rămâne, însă existența ei atârna tot de hotărârile Curții de la Viena.

Despre episcopul Sinesie Jivanovici s-a scris arareori și sporadic, încă de la începutul secolului trecut, fiind amintit mai mult tangențial în relatările unor istorici ca Nicolae Firu, Gheorghe Alexici, Damaschin Ioanovici, Gheorghe Ciuhandu, Silviu Dragomir, Ștefan Lupșa, cercetările lor lărgind fără îndoială în mod substanțial volumul de informație asupra perioadei cuprinsă între 1751-1768 ce face obiectul demersului nostru.

Amintim că și istoriografia sârbă s-a ocupat de personalitatea episcopului Sinesie Jivanovici, în special istoricii *Radoslav M. Grujić*¹ și *Sergie-Ninić Sakrak*², lucrări pe care nu le-am avut la dispoziție în perioada documentării.

Istoricul bihorean *Nicolae Firu*, determinat de un studiu al greco-catolicului Ștefan Tășiedan, publicat în „Cultura creștină” din 1913³, în care prezenta „toate actele de care uzează, mistificate în folosul uniției”, în același an, învățătorul de la Oradea publică *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-*

¹ *Sinesije Zivanovic*, în “Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenčka”, vol. I, Zagreb, 1928.

² *Testament Sinesija Zivanovića episkopa Aradskog*, în “Glas Istine”, VII Novi-Sad, 1890, nr. 14-19, pp. 219-303.

³ *Icoane din viața poporului român din Bihor*, în “Cultura creștină”, Blaj, 1913, nr. 1 și urm.

1750. *Schiță istorică* (Caransebeș, 1913, 74 p.). În lucrarea sa, Nicolae Firu caută să „producă adevărata lumină în istoria românilor ortodocși din Bihor, cari s-au luptat mai mult pentru limbă și lege decât pentru viață” (pp. 3-4). Insistă mai mult asupra activității comisiei de anchetă din 1754-1758, declanșată în Bihor din ordinul împărătesei Maria Tereza (pp. 58-74). Date mai bogate despre activitatea episcopului Sinesie Jivanovici în Bihor, publică în *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea, scrisă cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la întemeierea ei 1784-1934* (Oradea, 1934, 174 p.), în care prezintă frământările bihorenilor ortodocși de la Velența pentru edificarea unei noi reședințe și biserici episcopale, despre școală și disputele dintre ortodocși și uniți în perioada episcopului Sinesie Jivanovici (pp. 24, 33, 36, 112)⁴.

Un alt istoric bihorean, profesorul **Damaschin Ioanovici**, în baza unor documente de mare însemnătate pentru trecutul eparhiei arădene, ce se referă îndeosebi la disputele religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea, publică *Lupta episcopilor rivali: P. Forgaci și Sinesie Jivanovici la forurile din Viena pentru păstoria românilor din Bihor. 1750-53* (“Legea Românească”, anul III, nr. 46, 1923; anul V, nr. 3, 1925) și *Sinesie Jivanovici la Oradea (1753)* (“Legea Românească”, anul V, nr. 3, 1925).

Toate lucrările celor menționați sunt importante, însă cartea lui **Silviu Dragomir**, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*⁵, este fără îndoială cea mai valoroasă contribuție adusă la cunoașterea frământărilor din perioada cuprinsă între 1749 și 1754 pentru câștigarea jurisdicției asupra Hălmagiului, disputată între Mitropolia de la Carloviț și Episcopia greco-catolică de la Blaj, pentru controlul populației românești din aceste părți. Ținutul Hălmagiului, locuit de o populație majoritar românească, se găsea din punct de vedere confesional, sub jurisdicția Episcopiei din Arad, iar din punct de vedere administrativ, ca parte a comitatului Zarand, a aparținut Ungariei până la 1733, când, a fost alipit Ardealului. Trecerea din punct de vedere administrativ la Ardeal a ridicat și problema jurisdicției religioase, episcopul greco-catolic de la Blaj dorind să-și extindă jurisdicția și asupra românilor ortodocși din ținutul Hălmagiului. Parte din disputele confesionale pentru jurisdicția asupra Hălmagiului, perioada 1751-1754, desfășurându-se în timpul arhipăstoririi episcopul Sinesie Jivanovici.

Preotul și istoricul **Gheorghe Ciuhandu**, în *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII* (Arad, 1934, 84 p.), în partea a cincea (*Episcopul Sinesie Jivanovici – pe urmele înaintașului său*, pp. 47-57), pe baza unor documente din

⁴ Nicolae Firu a mai publicat: *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, în „L. R.”, anul XXVI, nr. 20-24 din 1946 și nr. 1-3 din 1947. În nr. 1-2, din 15 ianuarie 1947 (pp. 6-8) se ocupă și de episcopul Sinesie Jivanovici.

⁵ Silviu Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Ediția I, Sibiu, 1920; Ediția a II-a (Cuvânt introductiv de Acad. Ioan-Aurel Pop, Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș), Cluj-Napoca, 2012, pp. 286-315.

Arhiva Județului Arad și lucrări ale unor istorici din epocă (Augustin Bunea, Iosef Jirecek, Serghie Șacrac-Ninić), surprinde câteva aspecte din activitatea lui Sinesie. Autorul pune accentul, în primul rând, pe vizitațiile canonice din Arad și Bihor, pe unele statistici eparhiale și pe antimisele care circulau în eparhie în acea perioadă.

Analiza perioadei lui Sinesie Jivanovici ca episcop al Aradului, poate fi înțeleasă, în întreaga ei complexitate, numai în urma unor cercetări aprofundate în arhiva eparhiei⁶. Din păcate, unele documente din acest secol nu se mai păstrează, ele găsindu-și sfârșitul în timpul când reședința episcopală, situată pe malul drept al Mureșului, lângă vechea biserică catedrală, a fost mistuită de un incendiu în urma bombardamentelor din timpul revoluției de la 1848-1849. La sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, Vasile Mangra a făcut copii de pe documente din perioada episcopului Sinesie Jivanovici, câte a mai găsit. Copiile au fost făcute începând cu anul 1883 când s-a pus pentru prima dată în discuție redactarea unei monografii istorice a Episcopiei Aradului⁷. Ele au constituit apoi *Codicele Sinesie*, care, după moartea mitropolitului, a ajuns în Fondul „Vasile Mangra”, păstrat în Biblioteca Mitropoliei Ardealului de la Sibiu⁸. De documente din acest fond s-au folosit, în a doua jumătate a secolului trecut istoricii Ștefan Lupșa, Teodor Bodogae și Gheorghe Lițiu.

Cel dintâi, **Ștefan Lupșa**, în lucrarea sa *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I-II, Arad, 1958, din păcate rămasă în manuscris⁹. În partea dedicată episcopului Sinesie, autorul se bazează și pe documente din arhivele de la Viena (cea a Consiliului de Stat și cea Imperială), precum și cele din Oradea, mai ales arhiva Episcopiei latine, unde, după propria mărturie „a fost primul român care a cercetat actele deosebit de prețioase pentru istoria eparhiei noastre” dar și „cea a județului și a Consistoriului eparhial ortodox român”¹⁰. Meticuloasele cercetări ale lui Ștefan Lupșa, sunt cele mai lămuritoare asupra epocii de aproape două decenii de arhipăstorire a lui Sinesie Jivanovici, ca o perioadă de dispute confesionale, pe de o parte, pe de alta confruntarea cu situația de instabilitate financiară a Episcopiei. La cele două probleme se adaugă și comportamentul abuziv al domnilor de pământ sau al reprezentanților acestora, cu preoții și credincioșii ortodocși din satele arădene și bihorene, aflate sub jurisdicția episcopului de la Arad¹¹.

⁶ Din motive independente de voința noastră, încă nefiind un arhivar angajat, nu am putut face cercetări în Arhiva Arhiepiscopiei Aradului.

⁷ Vezi: Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 19.

⁸ Prin intermediul istoricului dr. Marius Eppel de la Cluj-Napoca, am reușit cercetarea unor copii de documente din *Codicele Sinesie* păstrat în Fondul *Vasile Mangra* din Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹ Manuscris dactilo păstrat în Biblioteca Arhiepiscopiei Aradului.

¹⁰ Ștefan Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, Arad, 1958, f. 12.

¹¹ Vezi și Idem, *Istoria bisericăască a românilor bihoreni*, vol. I (până la 1829), Oradea, 1935, pp. 36-38; Idem, *Istoria parohiei Ștei*, Beiuș, 1942, pp. 40-58.

În *Contribuții documentare la istoria Bisericii arădene din veacul XVIII* ("Mitropolia Banatului", anul XVIII, 1967, nr. 1-3, pp. 122-138), **Teodor Bodogae**, al doilea istoric ce a făcut cercetări în *Codicele Sinesie*, publică un număr de 11 scrisori (pastorale, circulare) trimise de mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului (1748-1768) episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului, păstrate în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu. Convingerea noastră este că scrisorile fac parte din *Codicele Sinesie*, păstrat în *Fondul Mangra*. Ele cuprind amănunte necunoscute până la publicare, despre condițiile grele în care se desfășura viața Bisericii ortodoxe din părțile arădene și bihorene (dieceza Aradului) în perioada episcopului Sinesie. Din ele răzbat agresivitatea prozelitismului catolic și politica de duplicitate dusă de Curtea de la Viena, pe de o parte, împărăteasa Maria Tereza se angajase să susțină „privilegiile ilirice”, iar pe de altă parte, păturile conducătoare din Ungaria, clerul înalt, nobilimea și reprezentanții acestora nu voia să cedeze din privilegiile lor materiale și spirituale.

Profesorul **Gheorghe Alexici**, în *Pagini din trecut. Cum s-a propovăduit unirea în părțile bihorene ?* (Sibiu, 1903, pp. 22-24), a publicat unele scrisori descoperite în arhiva Episcopiei latine din Oradea, unele în românește și în original, chiar din timpul episcopului Isaia Antonovici (1731-1748), altele trimise de mitropolitul Pavel Nenadovici, confiscate de șpanii domeniiali de pe la protopopi. Documentele au fost depuse în arhivă în fascicule cu mențiunea că "Litterae a Valachicis Poponibus interceptae". Publică și o pastorală din 10 decembrie 1756 a episcopului Sinesie Jivanovici, adresată credincioșilor ortodocși din eparhia arădeană cu prilejul Crăciunului.

Un număr de 16 documente din perioada supusă de noi spre analiză, publică, unele doar fragmentar, **I. D. Suciu** cu **Radu Constantinescu** în *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* (vol. I, Timișoara, 1980). Sunt documente din fondurile Carlovițului aflate sub formă de microfilme la Arhivele Naționale din București¹².

Preotul **Marin Mălinaș**, în studiul *O circulară a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)* ("Mitropolia Banatului", anul XXVI, 1976, nr. 1-4, pp. 243-249), din 26 ianuarie 1759 a episcopului Sinesie trimisă protopopului Ioan Popovici al Beliului care funcționa ca preot în parohia Groși (azi Groșeni), prin care îi îndemna pe protopopi, preoți și credincioși să-și păstreze credința strămoșască.

Pentru a cunoaște situația numerică a protopopiatelor, parohiilor, filiilor, preoților și a bisericilor din părțile bihorene dispunem de conscripția ecleziastică publicată de tânărul istoric de la Oradea **Cristian Apati**: *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769* ("Cele Trei Crișuri", Oradea, Seria a III-a, 2007, nr. 11-12, pp. 21-33)

¹² Doc. 107, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131.

Dintre marile sinteze de istoriografie ecleziastică amintim contribuția părintelui Academician *Mircea Păcurariu*, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (vol. II, ed. II, București, 1992, pp. 516-519; vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006, pp. 451-454). Partea dedicată episcopului Sinesie Jivanovici, deși nu este de o mare întindere, cuprinde bogate date istorice privind Episcopia Aradului în perioada 1751-1768. Autorul îl consideră pe Sinesie Jivanovici ca fiind „cel mai vrednic episcop de Arad din secolul al XVIII-lea, căci de numele său se leagă biruința definitivă a Ortodoxiei în regiunile amintite (n. n. Arad, Bihor, Hălmagiu), precum și o serie de realizări economice și culturale” (p. 451).

Istoricul *Ioan Lupăș* în a sa *Istoria bisericească a românilor ardeleni* (Sibiu, 1918), amintește în treacăt doar despre succesele episcopului Sinesie Jivanovici în Bihor și de legăturile sale culturale cu ierarhia de peste munți (pp. 136-137)¹³.

În 1979 a apărut lucrarea lui *Silviu Anuichi*, *Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea* (“Biserica Ortodoxă Română”, anul XCVIII, 1979, nr. 7-8, pp. 869-1056) care, în special în capitolul V, *Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici de Carloviț (1749-1768) în slujba Ortodoxiei din Imperiul habsburgic*, se ocupă în câteva pagini (pp. 956-971) de Episcopia Aradului în timpul lui Sinesie Jivanovici, eparhie sufragana a Mitropoliei Carlovițului. Cercetarea lui Silviu Anuichi se oprește asupra jurisdicției eparhiei arădene asupra Hălmagiului și Bihorului și unele aspecte legate de disputele cu propaganda uniata din acea perioadă.

Istoricul *Gheorghe Lițiu*, al treilea istoric ce s-a folosit de documente din Codicele Sinesie, a publicat o serie de studii care se referă mai mult la disputele confesionale dintre ortodocși și uniți în perioada episcopului Sinesie Jivanovici. Este vorba de studiile: *Episcopul Sinesie Jivanovici și Bihorul* (“Legea Românească”, anul XXIX, nr. 5-6, 7-8, 1949) și *Eșecul “uniației” și reacția românilor ortodocși din Bihor în secolul al XVIII-lea* (“Biserica Ortodoxă Română”, anul XCIII, 1975, nr. 9-10, pp. 1114-1123). Un prim „portret” al episcopului îl datorăm tot lui Gheorghe Lițiu¹⁴. În studiul *Istoria Eparhiei Aradului* publicat în volumul colectiv „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă” (Arad, 1989), reia multe date din cele publicate anterior, reușind o mică sinteză a Episcopiei în perioada episcopului Sinesie Jivanovici (pp. 38-42).

În urma cercetărilor pe care le-a efectuat în arhivele sârbe ale Mitropoliei Carlovițului la începutul secolului trecut, *Silviu Dragomir* a descoperit *Protocolul vizitației canonice din 1755* pe care a efectuat-o episcopul Sinesie Jivanovici în protopopiatele arădene, și l-a publicat în *Statistici sârbești din dieceza*

¹³ Ediția a II-a, Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, despre episcopul Sinesie Jivanovici la p. 127.

¹⁴ Gheorghe Lițiu, *Episcopia Aradului. Schiță istorică*, Arad, 1950, pp. 27-30

Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII ("Foaia Diecezană", anul XXIII, nr. 51-52, 1908; anul XXIV, nr. 5, 6, 10, 1909. Este primul istoric român care s-a ocupat de această vizitațiune canonică desfășurată în protopopiatele arădene.

Preotul **Pavel Vesa**, beneficiind de studiul menționat al lui Silviu Dragomir, a publicat, în mai multe lucrări¹⁵, o sinteză a statisticii lui Sinesie Jivanovici din 1755, întocmită cu prilejul vizitației canonice efectuată în protopopiatele arădene în anii 1754-1755.

Despre vizitația canonică efectuată în protopopiatele bihorene în anul 1759, **Gheorghe Lițiu**, a publicat *O vizitație canonică în Bihor în secolul al XVIII-lea* (în vol. "Omagiu Î. P. S. Sale Dr Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului la cincizeci de ani de activitate bisericească", Sibiu, 1956, pp. 374-381). În studiul său, autorul se folosește de copii după documente din Codicele Sinesie, pe care le numește „copii arădene” și de lucrarea lui Dimitrie Ruvaraț, *Statisticki pregled Veliko-Varadske eparhije* (Statistica eparhiei Orăzii Mari în anul 1759), publicat în „Arhiv za istoriju srpske pravoslavne Karlovacke Mitropolije” (anul I, 18 octombrie 1911, pp. 3-16). Pe lângă scurta mențiune despre această vizitație canonică pe care o face **Gheorghe Ciuhandu** (*Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, pp. 55-56), studiul lui Gheorghe Lițiu, deși nu a dispus de un bogat material documentar, este primul în care autorul se ocupă mai amănunțit de această vizitație canonică efectuată de episcopul Sinesie în anul 1759 în protopopiatele bihorene. Dar, cele mai bogate date despre vizitația canonică din 1759 efectuată în Bihor, ne dă **Ștefan Lupșa** (*Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 162-223). El redă tot parcursul episcopului și a suitei sale, cu mențiuni despre hramul bisericii, numărul preoților și locurile unde a luat prânzul sau a dormit peste noapte. Locurile unde a poposit mai mult de o zi și o noapte, unde redacta rapoarte către marea comisie despre mersul vizitației și problemele întâmpinate pe traseu. Ștefan Lupșa s-a folosit cel mai mult de studiul lui Dimitrie Ruvaraț¹⁶.

Istoricul **Florian Dudaș**, într-un volum colectiv, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orăzii* (Oradea, 2004)¹⁷, publică două studii

¹⁵ Un document de la mijlocul secolului al XVIII-lea despre viața ecleziastică din părțile arădene. *Conscripția episcopului Sinesie Jivanovici*, în „Aradul cultural”, decembrie 1999, pp. 97-100; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, 2000, pp. 197-302; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Anexa X, pp. 700-707.

¹⁶ Dimitrie Ruvaraț (*Statisticki pregled veliko-varadske eparhije 1759 godine*, în „Arhiv za istoriju srpske pravoslavne Karlovacke Mitropolije”, anul I, Carloviț, 1911, nr. 1, p. 3-16 din protocol a publicat numai date despre hramul bisericii, numărul preoților, „din celelalte date a compus tablouri cu moșierii satelor, bisericile de zid, numele de familie al preoților, sfințitorii lor și al antimiselor”). La pagina 8 începe: *Protocol despre vizitația canonică a eparhiei Oradea-Mare, în slăvitul comitat al Bihorului, care s-a început la porunca cesaro-regească din 5 Martie 1759 st. n. Prin mine Sinesie Jivanovici pravoslavnicul episcop al Aradului, Ienopolei, Orăzii Mari și Hălmagiului, sfetnic ces. reg., în districtul Beiuș, mai întâi în 25 Martie 1759, anul al 8-lea al păstoririi mele, de muncă îndelungată și procese numeroase. Sinesie Jivanovici, episcop ortodox al Aradului.*

¹⁷ Autorii celorlalte studii din volum: Constantin Butișcă, Roman Pinte, Cosmin Pinte.

importante pentru demersul nostru: *Dezrobirea religioasă a românilor din Bihor în secolul XVIII* (pp. 55-122) și *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului* (pp. 123-194). În primul studiu, autorul prezintă frământările din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a românilor ortodocși din Bihor cu prozelitismul catolic, „nu o istorie partizană ci o istorie a faptelor” așa după cum o descriu documentele epocii. Parte din al doilea studiu, publică în *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului* (Oradea, 2005) în care surprinde aspecte ale frământărilor comunității bisericești din Velența pentru edificarea unei noi biserici și a unei reședințe episcopale. Autorul prezintă și aspecte mai puțin cunoscute din activitatea culturală a episcopului Sinesie Jivanovici, dar și a perioadei de dinaintea lui și a celei de după, binevenite pentru o sinteză a vieții eclesiastice a Episcopiei Aradului.

Protopopul **Dorel Octavian Rusu** publică studiul intitulat: *Episcopul Sinesie Jivanovici, mare apărător al Ortodoxiei în Bihor* („Legea Românească”, serie nouă, anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie, 2012, pp. 25-27), în care face scurte referiri la greutățile pe care le-a avut de suportat episcopul Sinesie în mișcarea de apărare a Ortodoxiei în ținururile bihorene. Despre episcopul Sinesie Jivanovici și ctitoria sa publică și **Horia Truță** în volumul *Arad-Gai. Scrieri monografice* (Arad, 2012, pp. 5-63), în care realizează o monografie a mănăstirii, adusă până în zilele noastre.

Despre ctitoria de la Gai a episcopului Sinesie, o valoroasă monografie este cea datorată istoricului de artă **Horia Medeleanu**. Este vorba de lucrarea *Valori de artă veche românească în colecția mănăstirii „Sfântul Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai* (Arad, 1986, 100 p. + 86 fotografii color). Deși cea mai mare parte din economia cărții este consacrată icoanelor din colecția mănăstirii, în partea de început (pp. 8-16), face o prezentare pe scurt a arhitecturii conacului și paraclisului, a interiorului, în special a iconostasului realizat în anul 1767 de cunoscutul pictor aromân din Arad, Ștefan Tenețchi.

Despre ctitoria de la Gai au mai publicat: **Gheorghe Ciuhandu**, *Paraclisul Sfântului Simion Stâlpnicul și gropnița episcopală din Arad-Gai* („Hotarul”, anul II, nr. 7, 1935, pp. 4-7); **Gheorghe Lițiu**, *Mănăstirea „Sfântul Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai* („Mitropolia Banatului”, anul XXX, nr. 7-8, 1983, pp. 488-493); (Coordonator **Adrian Andrei Rusu**), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, (Cluj-Napoca, 2000, pp. 74-78)¹⁸; **Pavel Vesa**, *Mănăstirea „Sfântul Simion Stâlpnicul” de la Arad-Gai, ctitorie a episcopului Sinesie* („Legea Românească”, Serie nouă, anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie, 2012, pp. 20-24).

Contribuția personală adusă la cunoașterea eparhiei Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici dar și a bogatei sale activități am publicat-o în

¹⁸ Colaboratorii volumului: Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Mako Lupescu

lucrările: *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006; *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007, pp. 44-64. În ce-a de-a doua lucrare, se află un al doilea „portret” mai amplu al episcopului, după cel datorat lui Gheorghe Lițiu despre care am amintit deja¹⁹.

Nu putem să nu amintim și lucrările de istoriografice bisericească datorate unor greco-catolici, *Augustin Bunea* cu *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau starea românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764* (Blaj, 1902, 498 p.)²⁰ și *Gheorghe Gorun*, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală. 1750-1800* (Oradea, 1998, 434 p.)²¹, două cărți în care cei doi autori se ocupă și de o perioadă din arhipăstorirea episcopului Sinesie Jivanovici în părțile hălmăgene și cele bihorene. Deși tendențioase și cu destule afirmații acuzatoare la adresa ortodocșilor din acea perioadă, ele reflectă o imagine a istoriografiei greco-catolice despre evenimentele și disputele confesionale din Hălmagiu și Bihor.

Un alt greco-catolic, dr. *Iacob Radu*, în *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii-Mari* (Oradea, 1930, 342 p.), deși amintește de episcopul Sinesie Jivanovici doar de două ori, îl consideră a fi „un om viclean și fanatic”, fiind un mare dușman al unirii. După Iacob Radu, acesta folosindu-se de „teroare și brutalități, în recent timp a distrus aproape tot ce zidise în atâția ani, și acest blând și nenorocit popor în loc de pace și liniște, de care atâta nevoie avea, se trezi în toiul celei mai urâte și mai sălbatice lupte fractricide” (pp. 27-28). Toate acestea le puna pe seama episcopului Sinesie Jivanovici. La fel ca ceilalți doi istorici greco-catolici amintiți, și Iacob Radu folosește același tot tendențios caracteristic celor de pe această parte a baricadei.

Studiile amintite cuprind date însemnate despre perioada arădeană a episcopul Sinesie Jivanovici (1751-1768), fără a analiza exhaustiv activitatea episcopului desfășurată în această perioadă. Aceasta este motivația demersului nostru, în care credem, că am reușit să punem în evidență fapte ale episcopului și evenimente importante din timpul arhipăstoririi sale, care oglindesc și starea de spirit a ortodocșilor din ținuturile aflate sub jurisdicția celui mai vrednic episcop al Aradului din secolul al XVIII-lea. Pentru episcopul Sinesie Jivanovici a fost în prim plan confesionalismul și nu naționalul, el nu făcea deosebire între ortodocșii sârbi și cei români, așa după a făcut ultimul episcop sârb al Aradului, Pavel Avacumovici (1786-1815), motiv pentru care istoriografia românească îl acuză de prea mult naționalism în dauna românilor²².

¹⁹ Vezi și P. Vesa, *Episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului și Oradiei (1751-1768)*, în “L. R.”, (serie nouă), anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie, 2012, pp. 6-19.

²⁰ Este vorba de capitolul IV: *Tulburările din districtul Hălmagiului* (pp. 68-93).

²¹ Este vorba de subcapitolele: II, 3. 3, *Mișcări religioase țărănești din Bihor din anii 1753-1758* (pp. 142-148) și II. 3. 4. *Mișcări țărănești din districtul Hălmagiului din anii 1752-1754* (pp. 149-158).

²² Amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul episcop sârb la primul episcop român*, Arad, 2010.

Se cuvine acum, în încheierea acestei introduceri și după prezentarea istoriografiei problemei, să expunem modul în care am înțeles să tratăm cele aproape două decenii din istoria eparhiei arădene, mai ales pe perioada 1751-1768, cu scurte referiri la perioada de dinainte și la cea de după. Sarcina nu este deloc ușoară și suntem conștienți de imperfecțiunile demersului nostru, exprimându-ne totuși speranța că prin aducerea în discuție a unor materiale documentare și istoriografice, prin exprimarea unor opinii noi, el va contribui totuși la o mai cuprinzătoare înțelegere a vieții ecleziastice din eparhia Aradului din primele două decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

Credem că în acest an în care se împlinesc 245 de ani de la trecerea la cele veșnice a episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768) și 250 de ani de la închiderea șantierului de construcție așezământului ecleziastic de la Arad-Gai, încercarea noastră de a restitui personalitatea marelui ierarh și a Episcopiei Aradului în perioada sa, este binevenită în câmpul istoriografiei bisericești în general, și în special pentru cea din părțile Aradului și Bihorului.

Nu putem încheia aceste considerații fără a ne exprima întreaga recunoștință celor care ne-au sprijinit la apariția cărți. În primul rând, Înaltpreasfințitului Părinte dr. Timotei Seviciu pentru aprobarea apariției cărții în Editura Arhiepiscopiei Aradului. Mulțumirile noastre se îndreaptă și spre cei care ne-au sprijinit financiar, Preasfințitul Părinte dr. Lucian Mic, episcop al Caransebeșului dar și altor persoane care au binevoit a ne ajuta. Un gând de mulțumire se îndreaptă și spre monahia Teodor Opriș, bibliotecă Arhiepiscopiei Aradului care ne-a sprijinit cu multă binevoință în toată perioada documentării.

Un cuvânt de mulțumire se cuvine familiei mele, Florica și Pavel-Florin, pentru înțelegerea cu care m-au ajutat pe tot parcursul acestei întreprinderi îndelungate.

Capitolul I

Situația Episcopiei Aradului la mijlocul secolului al XVIII-lea

Regiunea Mureșului Inferior și a Crișului Alb, în mare, își are corespondentul în aria geografică a vechilor comitate Arad și Zarand unde viața bisericească a românilor ortodocși este confirmată de anumite izvoare documentare și descoperiri arheologice, dar și de unele biserici, încă din secolele XIV-XV, existente până azi. Nu se cunosc date despre existența unor ierarhi în părțile Aradului și Zarandului decât din secolul al XV-lea. Presupunem că până atunci preoții de aici erau hirotoniți de mitropoliții transilvăneni. Începând cu secolul al XV-lea, peste parohiile cuprinse pe aceste teritorii, își exercitau jurisdicția episcopii care rezidau când la Lipova, când în mănăstirea cu hramul „*Sf. Ierarh Nicolae*” de la Ineu, în împrejurări nefavorabile chiar și la mănăstirea Hodoș-Bodrog.

În nordul ținuturilor arădene, în Bihor, între 1690-1703 erau activi în propaganda unirii doi greci: episcopul Iosif de Camillis al Muncaciului (+ 1706) și Isaia, fost călugăr la Athos, ajuns mai apoi vicar al lui Iosif la Carei. Activitatea lui Iosif de Camillis se manifestă mai mult prin târnosiri de biserici și înlăturarea unor lipsuri cauzate de persecuțiile calvine din trecut în nordul Bihorului, pe când Isaia încerca să-și impună cu forma jurisdicția peste satele din Bihor și Satu-Mare. Nu ajunge să-și ducă planul la bun sfârșit pentru că în anul 1703 a fost ucis²³.

După izgonirea turcilor din Bihor, în 1692, și-a stabilit reședința la Oradea episcopul romano-catolic Augustin Benkovits, deși avea credincioși puțini. Din diploma imperială emisă în 4 martie 1695, rezultă că exista și un episcop ortodox la Oradea, *Efrem Banianin* (1692-1706). Gheorghe Șincai crede că Efrem Banianin a fost episcop de Oradea și Agria “*dară numai pentru sârbii cei din și de lângă cetate, nu și preste români, pentru că preste românii din comitatul Bihărei, atunci porunea Theofil, mitropolitul Bălgradului din Ardeal*”²⁴. Același lucru

²³ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 31.

²⁴ Gheorghe Șincai, *Opere III, Hronica Românilor*, Tom III, Ediție îngrijită și Studiu asupra limbii de Florea Fugariu, Prefață și Note de Manole Neagoe, București, 1969, pp. 225, 228-229.

afirmă și Nicolae Iorga, că Efrem Banianin “*era numai un episcop al sârbilor de rit grecesc*”²⁵.

După unele surse istoriografice, a fost hirotonit de patriarhul Arsenie III Cernoievici și stătea mai mult la Buda și Pesta, ca vicar al patriarhului. Va fi căutat să se stabilească în noua lui dieceză, cum însă episcopul catolic care mai era și prefectul județului și stăpânul nelimitat al cetății și suburbiei Velența, n-a admis stabilirea lui Efrem în Oradea și nici în județ. Tânăr, de numai 33 de ani, ademenit de promisiunile iezuiților, în anul 1698, a fost atras la unire de iezuitul Ioan Gabeltici, făcând mărturisire de credință în fața cardinalului Leopold Kollonich de Strigoni, fiind numit de acesta ca vicar peste sârbii uniți stabiliți în Ungaria. Consiliul de coroană, la 18 septembrie 1698 dă ordin tuturor autorităților din cuprinsul țării „ca întru toate să fie la îndemâna episcopului Efrem Banianin, care lepădându-se de religia schismatică pleacă în eparhia de Agria (Eger) să facă propagandă pentru romano-catolici”. Era îndemnat a câștiga noi aderenți unirii, pe aromânii din Pesta și Agria²⁶.

Nefiind ascultat de credincioșii ortodocși din Pesta și Agria, în 1699, este nevoit să ia drumul Romei prezentând papei un lung memoriu în care îi prezintă situația în care a ajuns după trecerea la uniație. El îi cerea „să fie întărit întreapta de episcop”, ceea ce dovedește că odată cu trecerea la confesiunea unită, el a fost lipsit de demnitatea de episcop, ajungând un simplu mirean²⁷.

Despre degradarea din treapta de episcop mărturisește Efrem în epistola către papă atunci când afirmă: „iar dacă nu mi se vor împlini aceste dorinți ale mele, nu voi ști cu ce obraz și în ce fel mă întorc la ei mei cari știu prea bine, că am venit la Roma și am cerut sprijinul Sfântului Scaun, așteptând cu viclenie și curiozitate reușita și întoarcerea mea, mai ales ceilalți episcopi schismatici; m-aș face într-adevăr de poveste tuturor, iar ei s-ar întări în blestemata schismă”. Se pare că în cele din urmă este ridicat la treapta de episcop așa cum își dorea, dar încercările acestuia de a se impune peste credincioșii ortodocși din Pesta, Agria, Mișkolț, Tocali, Solnoc, Debrețin și din alte localități, au fost zadarnice, ei rămânând pe mai departe statornici în credința ortodoxă, ba mai mult, nici nu îl

²⁵ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 218. Episcopia de Oradea nu a fost niciodată sârbească.

²⁶ Ioan Lupaș, *Ortodoxie luptătoare*, în “L. R.”, anul XIV, nr. 21, 1934, p. 178; Șt. Lupaș, *op. cit.*, vol. I, p. 32; Nicolae Firu, *Episcopii și vicarii dela Oradea, în secolul XVIII*, în “L. R.”, anul XXVI, nr. 20, 15 octombrie 1946, pp. 187-189; Gheorghe I. Moisesescu, Ștefan Lupaș, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. II (1632-1949), București, 1957, pp. 100-101; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006, p. 447.

²⁷ Asemenea lui Efrem Banianin a fost degradat și mitropolitul Atanasie Anghel de Alba-Iulia, fiind hirotonit din nou, întâi diacon, apoi preot, apoi “*vlădică papistaș*” de către mitropolitul primat al Ungariei Leopold Kollonich, împreună cu doi episcopi unguri (cel din Győr și cel din Nitra. Cf. I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, Ediția a II-a, București, 1993, pp. 141-142.

recunoșteau ca episcop²⁸. În cele din urmă, văzându-se părăsit și uitat de mai marii săi, nemaifiind cu putință a reveni în Biserica ortodoxă, în 1707 trece în Țara Românească, împrejurare în care nu se mai știe nimic de el²⁹.

Acestea sunt motivele pentru care cu prilejul investigației din anul 1727, nici un preot nu a știut de existența vreunui episcop Efrem Banianin la Oradea. Se credea pe atunci că acesta trecuse la cele veșnice în 1695³⁰, fapt neconfirmat de realitate³¹. Venit la Arad la începutul secolului al XVIII-lea, în jurul anului 1706, episcopul *Isaia Diacovici* al Ienopolei herțegoviniene, pune bazele unei noi episcopii în orașul de pe Mureș³². În 1704, lângă vechea biserică de pe malul drept al Mureșului, cumpără un loc, două vii și patru prăvălii, pe care împăratul i le confirmă numai în 15 aprilie 1706. Mai cumpără și o moșie, Töviseghayza, în hotarul Șimandului³³, cu toate că în Arad a locuit foarte puțin, stând mai mult la Viena. În 1708 a fost ales mitropolit al Carlovițului, iar după câteva luni a trecut la cele veșnice. În orașul de pe Mureș vor păstori fără întrerupere toți succesorii săi până astăzi.

În acest timp, în Bihor, episcopul ortodox *Petru Hristofor* (c. 1708-1712), venit din Muntenia de la episcopul Antim Ivireanul al Râmnicului, și se pare dintr-o familie de aromâni așezați în Oradea³⁴, hirotonea preoți pentru bisericile din aceste ținuturi. În 1752 doi preoți de lângă Beliu (unul este Ioan Pap din Nermiș) arătau episcopului vicar unit că i-a hirotonit înainte cu 40 de ani episcopul Petru Hristofor al Oradiei. Este atestat tot ca episcop de Oradea și prin mărturia sin 1727 a țaranului Ion Martin din Chișlaz, care spune că „după revoluția curuțească a venit pe aici un episcop român și a pedepsit pe popii calvinizați”³⁵.

Episcopul Petru Hristofor și românii din părțile Beiușului stăteau în legătură cu mitropolitul Țării Românești cu sediul la București, fapt confirmat nu numai de raportul vicarului Kébell din 1711 că propaganda sa catolică o resping românii din ținutul Beiușului cu provocare la dependența lor de mitropolitul Antim Ivireanul al

²⁸ Există istorici care afirmă că ar fi părăsit unirea și a revenit în eparhia sa unde a păstorit până în anul 1707. Pentru amănunte vezi: Fl. Dudaș, *Episcopul Efrem al Oradiei și Agriei*, în “L. R.”, Serie nouă, anul XXIV, nr. 1, ianuarie-martie, 2013, p. 16-17.

²⁹ N. Firu, *op. cit.*, în “L. R.”, anul XXVI, nr. 20, 15 octombrie 1946, pp. 189-190.

³⁰ Nicolae Tincu Velea, *Istoria bisericească politico-națională a Românilor preste totu, mai alesu a celor ortodocși-orientali din Austria și cu distincțiunea bănățenilor față cu pretensiunile ierarhice și politice ale coloniilor serbești din Austria, după tradițiuni, monumente și documente istorice*, Sibiu, 1865, p. 106.

³¹ N. Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-1750. Schiță istorică*, Caransebeș, 1913, pp. 23-49; Ștefan Lupșa, *Fost-a Efrem Banianin episcop al Orăzii ?*, în “B. O. R.”, anul LIII, 1935, nr. 5-6, pp. 260-262.

³² Amănunte despre Isaia Diacovici la: P. Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 14-22.

³³ Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *op. cit.*, vol. II, p. 102.

³⁴ În 1784, familia Cristof se număra printre ctitorii bisericii “cu lună” din Oradea.

³⁵ N. Firu, *op. cit.*, în “L. R.”, anul XXVI, nr. 21-22, 15 noiembrie 1946, p. 201; 1946, Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *op. cit.*, vol. II, p. 103.

Ungrovlahiei (1708-1716)³⁶. După Petru Hristofor, Bihorul nu a mai avut episcop ortodox, ci va ajunge din nou sub ocârmuirea duhovnicească a episcopilor de la Arad, ce aveau la Velența un vicar, cu rangul de arhimandrit sau protopop.

După numirea, în 1708, a lui Isaia Diacovici în scaunul de mitropolit la Carloviț, pe scaunul Episcopiei Aradului, s-au perindat un lung șir de episcopi de neam sârb. În 1710 deși ales ca episcop al Aradului Vasile Raici, nu se cunosc motivele pentru care n-a fost numit el ci *Ioanichie Martinovici* (1710-1721), care a făcut multe vizite canonice în Bihor, a hirotonit preoți, sfințit biserici, împărțind antimise. A urmat *Sofronie Ravanicianin* (1722-1726), cu o activitate scurtă, a avut parte de încercări grele în lupta pentru consolidarea Episcopiei și apărarea teritoriului ei râvnit atât de episcopul unit Ioan Patachi al Ardealului (partea de răsărit, adică Hălmagiul), cât și ținuturile bihorene de Episcopia latină a Oradiei. I-a urmat *Vichentie Ioanovici* (1726-1731), care, imediat a cerut învoirea consiliului de război din Viena ca să poată cerceta cu pază militară pe ortodocșii din Bihor, pe unii să-i întoarcă de la unire. Succesorul lui Ioanovici a fost *Isaia Antonovici* (1731-1748), care, în paralel, mai mulți ani, conduce și Episcopia Caransebeșului³⁷.

După alegerea episcopului Isaia Antonovici ca mitropolit al Carlovițului, în locul său, din anul 1748, ca episcop al Aradului i-a urmat *Pavel Nenadovici* (1748-1749), până atunci episcop de Karlstadt (1742-1748). La Arad s-a mutat în luna decembrie a acelui an. Era originar din Buda unde s-a născut în anul 1699, iar în 1721 devine „pisar” la magistratura din orașul natal. În 1726 s-a călugărit fiind hirotonit diacon, iar în 1728 preot de către mitropolitul Moise Petrovici (1713-1730), care l-a numit și exarh. Aceeași calitate o avea și pe timpul mitropolitului Vichentie Ioanovici (1731-1737), până când mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Șacabent (1737-1748), l-a numit „exarh general”. Din anul 1732 îl întâlnim în funcția de administrator al Episcopiei Seciuj-Osijek, funcție pe care a deținut-o până la desființarea ei. După o activitate de mai bine de șapte ani în scaunul de episcop la Karlstadt, în 1748, a fost numit în scaunul vacant al Episcopiei Aradului, unde nu a stat mult, pentru că din anul următor i-a urmat lui Isaia Antonovici în scaunul de mitropolit al Carlovițului, demnitate în care a funcționat până în anul 1768. În această calitate a administrat eparhia arădeană și pe mai departe, până în vara anului 1751 la numirea noului episcop³⁸. Este considerat ca cel mai mare arhiereu pe care l-au avut sârbii în acea vreme.

³⁶ Bunyitay Vincze, *Bihar vármegye oláhjai és a vallás unió*, Budapeșt, 1892, p. 36. La puțină vreme de la apariția *Octoihului* lui Antim Ivireanul (Târgoviște 1712) un exemplar intră în inventarul bisericii din Didișești, așa după cum reiese dintr-o însemnare fragmentară: “[...] de Ghighișeni de moșiiă, iară de va învăța vreun prunc al meu carte, să fie slobod a lua această carte oriunde va afla-o. Iară cine o va vinde să hiă procleat și tricleat dela Hristos amin. R. 1713, Iun 23 duă sat [...]”. Cf. St. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. II, p. 22, nota 52.

³⁷ Pentru amănunte vezi: Pavel Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007, pp. 23-41.

³⁸ Silviu Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în “B. O. R.”, anul XCVIII, 1979, nr. 7-8, pp. 944-945; mai multe amănunte la P. Vesa, *op. cit.*, pp. 42-43.

Erau vremuri destul de tulburi pentru Episcopia Aradului. Episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) a depus eforturi considerabile pentru apărarea ortodoxiei, ceea ce a determinat Curtea de la Viena să ia măsuri legislative pentru apărarea și promovarea catolicismului. Astfel, în perioada de sedisvacanță a eparhiei arădene, prielnică propagandei catolice, se remarcă dispoziția din 1749 a împărătesei Maria Tereza (1740-1780), ce cuprindea o normă specială de procedură în cazuri de controverse prozelitiste, poruncind și pentru comitatul Aradului, ca, pentru „crima” de părăsirea catolicismului, persoanele nobile să fie pedepsite cu închisoare și cu pedepse grele în bani, iar cei nenobili să fie închiși pe viață ori să fie alungați din țară³⁹.

Cu ocazia Congresului național-bisericesc sârb din 1749, prilej cu care a fost ales ca mitropolit Pavel Nenadovici (1749-1768), comisarul imperial Helfreicht, prezent la lucrări, a cerut reducerea eparhiilor la șapte centre, existente în anul 1695, întrucât în perioada care s-a scurs numărul lor s-a înmulțit la 11 eparhii, autoritățile centrale insistând pentru păstrarea diecezelor Buda, Bacika (Novi Sad), Pakraț, Timișoara, Caransebeș, Karlstadt (Carloviț) și Kostainița. Episcopia Aradului urma să fie desființată, motivând că guvernul nu dispune de mijloacele financiare de întreținere singură și ar fi prea costisitoare pentru finanțele imperiale. Se mai motiva că în diploma imperială din 4 martie 1695 nu era menționat nici un episcop ortodox la Arad, ceea ce nu era adevărat⁴⁰.

Adevăratul motiv era însă altul. În împrejurările politice de atunci, apărea evident, interesele ortodoxe erau cele mai amenințate, în care rezistența locală se afirma cu multă tenacitate. Autoritățile centrale habsburgice urmărea prin reducerea eparhiilor, micșorarea capacității de rezistență la acțiunile prozelitiste. În 1735 avusese loc mișcarea socială condusă de sârbul Pera Iovanovici Seghedinaț⁴¹ și de românii Ion Știrban, Ștefan Olah, Urs Baicu⁴², de aceea, drept represalii s-au introdus cele mai drastice măsuri pentru a avea un control mai sigur asupra întregii regiuni. Acum au fost desființate și regimentele grănicerești de pe valea Mureșului care începea la Semlac și continua cu Pecica, Arad, Glogovăț, Mândruloc, Cicir, Sâmbăteni, Păuliș și Șoimoș, determinând o masivă campanie

³⁹ St. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. 17.

⁴⁰ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 946.

⁴¹ Pero Iovanovici Seghedinaț, originar din Pecica era descendent al oștenilor sârbi care au luptat în războaiele împotriva turcilor. Cu ocazia formării graniței mureșene lui Pera Iovanovici Seghedinaț i-a fost repartizată căpitănia din Pecica unde avea în subordine 14 ofițeri și subofițeri și câte o sută de infanteriști și călăreți. S-a remarcat în luptele împotriva curuților, iar la momentul declanșării răscoalei din 1735 era deja octogenar. Cf. Ljubivoje Cerovič, *Sârbii din România din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, 2005, p. 58.

⁴² Amănunte despre mișcarea lui Pero Iovanovici Seghedinaț la: Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940, pp. 66-68; Liviu Patachi, *Românii în răscoala lui Petru Seghedinaț 1735*, extras, București, 1947.

de emigrare spre Rusia a mai multor mii de familii de sârbi și români. Această organizație militară se întindea și pe valea Crișului Alb, în Șiria, Galșa, Ineu, Gurba și Șicula. Acestea însă aveau, pe lângă populația militarizată și o numeroasă populație civilă⁴³.

Era perioada când mișcarea de apărare a Ortodoxiei din Arad, Bihor și Hălmagiu, luase amploare, mai ales că acum este semnalată mișcarea călugărului Visarion Sarai de la mănăstirea Pakra⁴⁴. În anul 1744 este înregistrată prezența călugărului și în ținuturile Mureșului de jos, mai ales în Lipova unde a desfășurat o bogată activitate anticatolică. Pe o colină din apropierea Lipovei, călugărul Visarion și însoțitorii săi a ridicat o cruce imensă⁴⁵ la care ortodocșii din zonă mergeau în pelerinaj. Pentru a împiedica aceste manifestări, Congregația comitatului Arad, în 16 mai 1745 hotărăște ca solgăbiraiele să vestească în întreg județul o aspră pedeapsă, de 100 lovituri de bici pentru cei care vor mai trece Mureșul la Crucea de la Lipova a călugărului Visarion Sarai, iar dacă și după aceasta vor mai încălca porunca, „de câte ori o vor călca-o tot de atâtea ori să fie globiți cu câte 12 florini Rhenensi”⁴⁶.

Consiliul Locumtenențial ungar, se plângea că prin țară umblau mulți călugări „schismatici”, înregistrându-se multe părăsiri ale confesiunii catolice și trecerea la ortodoxie, așa cum a fost cazul arădeanului Antoniu Habata, zis mai apoi Neamțu⁴⁷. Era născut pe la 1693 în Comlăuș, din tată german de confesiune romano-catolică și mamă româncă ortodoxă. Pentru nu era un caz izolat, adunarea comitatensă, ținută la Arad în 29 octombrie 1747, constata că în județ foarte mulți au părăsit „dreapta credință”, adică pe cea romano-catolică, trecând la „schismatici”, adică la ortodoxie⁴⁸.

⁴³ Teodor Bodogae, *Contribuții documentare la istoria Bisericii arădene din veacul XVIII*, în “M. B.”, anul XVIII, 1967, nr. 1-3, p. 124. Pentru amănunte vezi: Eugen Ghiță, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2011, pp. 212-213.

⁴⁴ Visarion Sarai s-a născut în 1714 la Maidan în Bosnia, călugărit în 1732 de patriarhul Hrisant al Ierusalimului, se stabilește, în 1737, la mănăstirea Pakra din Slavonia, unde a fost hirotonit în 1739. Între anii 1740-1742 a călătorit la Sfântul Munte Athos, la Veneția și la Locurile Sfinte, cu scrisoare de recomandare din partea patriarhului Arsenie al IV-lea Ioanovici Șakabent (1737-1748), care, cunoscându-i calitățile l-a propus să meargă și în Transilvania. Cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Ediția a II-a revăzută, Timișoara, 1981, pp. 185-186; vezi și Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 96-98.

⁴⁵ Pe peretele sudic al bisericii din Lipova este așezată o mare cruce de lemn, despre care, după tradiția locală, este cea a călugărului Visarion.

⁴⁶ Gh. Ciuhandu, *Pe urme profetice și mucenicești*, în vol. “Analele Asociației Andrei Șaguna a clerului Mitropoliei ortodoxe române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramurăș” XI. Actele Congresului al unsprezecelea misionar al Asociației clerului Andrei Șaguna” ținut în Alba Iulia în zilele de 24 și 25 noiembrie 1931, Sibiu, 1932, pp. 40-41; Idem, *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, Arad, 1934, p. 9.

⁴⁷ Pentru gestul său a fost închis în temnița comitatensă de la Arad.

⁴⁸ Gh. Ciuhandu, *Luptele iconoclastice (veacurile VIII-IX) și un erou al Ortodoxiei Antoniu Neamțu (veac XVIII)*, Cernăuți, 1928, 26 p.; Idem, *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, pp. 41-43.

Multe dintre cele petrecute duc, în cele din urmă, la nemulțumirea Curții de la Viena și dorința ei de a desființa Episcopia Aradului. Dar mitropolitul Nenadovici înaintă în decembrie 1749 un memoriu către împărăteasa Maria Tereza, în care a combătut părerile partizane care pledau pentru desființarea Episcopiei. Numai datorită stăruințelor mitropolitului și a influenței pe care o avea la Curtea de la Viena, în urma serviciilor aduse habsburgilor, a determinat pe împărăteasă să asculte de cererea sa și să renunțe la desființarea eparhiei arădene⁴⁹. Astfel că în cele din urmă, soborul de la Carloviț cere desființarea diecezei de Kostainița și nu cea a Aradului⁵⁰.

Mitropolitul Pavel Nenadovici era legat de Episcopia Aradului, unde, după o activitate de șapte ani în scaunul de episcop la Karlstadt, în 1748, a fost numit în scaunul vacant al eparhiei arădene, unde nu a stat mult, pentru că din anul următor, 1749, i-a urmat lui Isaia Antonovici în scaunul de mitropolit al Carlovițului. În această nouă calitate a administrat Episcopia Aradului până în vara anului 1751 când a fost numit noul episcop în persoana arhimandritului Sinesie Jivanovici⁵¹.

În 4 februarie 1750, împărăteasa Maria Tereza a decretat ca episcopului care urma să fie ales, i se interzice să facă vizitații canonice în ținuturile Hălmagiului, permițându-i-se să mențină legătura cu credincioșii din zonă numai printr-un vicar sau printr-un alt reprezentant al său, punând în acest fel din nou în discuție jurisdicția asupra ținutului⁵².

Episcopul Sinesie Jivanovici ajunge în fruntea Episcopiei Aradului în timpul unor dispute confesionale. Încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea se simte tot mai clar politica duplicitară a Curții din Viena. Pe de o parte împărăteasa se angajase - ca și înaintașii ei - să susțină „privilegiile ilirice” ale sârbilor, iar pe de altă parte păturile conducătoare din Ungaria, clerul înalt, nobilimea, nu voiau să cedeze din privilegiile lor materiale și spirituale.

Pentru a promova cât mai bine prozelitismul catolic, regimul habsburgic condus de călugării iezuiți, de fiscalul austriac și de cătanele împărătești acționează brutal pretutindeni, dar mai ales în regiunile în care populația ortodoxă, română ori sârbă, era în majoritate. Regiunile arădene și bihorene cuprindeau populația preponderent românească. În ținuturile bihorene, pe timpul episcopului catolic Paul Forgách de la Oradea (1748-1759), se căuta să se aplice și aici metodele de prozelitism ale contelui Károlyi de la Satu Mare. În acest ținut, ca

⁴⁹ S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Ed. Șipoș, p. 289.

⁵⁰ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 946.

⁵¹ Vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 75-76.

⁵² S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, ed. Șipoș, pp. 289-290; S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 944-945; M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, ed. III, pp. 451; Idem, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, Cluj-Napoca, 1992, pp. 247.

și în Maramureș, după desființarea Episcopiei maramureșene și determinarea lui Dosoftei să se refugieze în Moldova, românii ortodocși, fără a mai fi consultați, au fost supuși episcopului unit-rutean de la Muncaci. Preoții care nu s-au supus au fost alungați din sate, iar credincioșii care au îndrăznit să protesteze contra samavolniciei prozelitismului catolicilor au fost închiși și bătuți.

Noul episcop avea destule premise pentru afirmare. El a răspuns cu multă vrednicie misiunii sale de apărător al Ortodoxiei în fața propagandei catolicismului desfășurat în parohiile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului.

Capitolul II

Alegerea, numirea și instalarea în scaunul de episcop

Sinesie Jivanovici a fost cel mai vrednic episcop de Arad din secolul al XVIII-lea, de numele său legându-se biruința definitivă a Ortodoxiei în Bihor și Hălmagiu, o bogată activitate pastorală, gospodărească și culturală, pe alocuri chiar deosebit de interesantă. A fost un episcop cu multă învățătură, bun slujitor al altarului și a purtat, ca și înaintașul său, mitropolitul de mai târziu Pavel Nenadovici, în perioada lui arădeană, demnitatea de sftenic regesc. Era un bun cunoscător al mai multor limbi străine. Alături de limbile sârbă și română, mai cunoștea slavona, greaca, latina, de asemenea limbile rusă, germană, franceză și maghiară⁵³. De remarcat faptul că a fost unul dintre episcopii care a făcut administrația în limba română, în care dădea singheliile sale⁵⁴. Un fapt firesc în Episcopia Aradului, încă de pe vremea episcopului Vichentie Ioanovici (1726-1731)⁵⁵.

Generalul austriac Charles de Ville îl caracteriza ca fiind „unul dintre cei mai rafinați ortodocși care există”⁵⁶. Ieromonahul Serghie Șacrac-Ninić, unul din biografiile sale, îl consideră drept „membrul cel mai respectat și plin de vrednicii între ierarhii veacului trecut”⁵⁷.

Existau însă și unii care îi contestau meritele și calitățile. Abatele Francois-Xavier de Feller (1735-1802), din ordinul iezuiților, îl considera pe Sinesie ca un om furios și un „schismatic înverșunat”. Îl acuză că „străbătuse îmbrăcat în straie țărănești ținuturile românești, pentru o readucere la schismă pe cei care o părăsiseră. A îndrăznit să spună în fața unor catolici respectabili că preferă să fie turec decât catolic român”⁵⁸.

⁵³ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, Oradea, 2005, p. 48.

⁵⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49.

⁵⁵ Vezi: Idem, *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929, pp. 33-38.

⁵⁶ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 956.

⁵⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 54.

⁵⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX (Ediție îngrijită de Maria Holban, M. M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 1997, pp. 560-561.

Având în considerare activitatea episcopului de la Arad pusă în apărarea Ortodoxiei în ținuturile (Bihor, Hălmagiu) în care propaganda catolică era în plină desfășurare, în mod sigur că deranja Biserica catolică și pe reprezentanții ei. După aproape un secol și jumătate în mediile catolice, episcopul Sinesie era în continuare considerat „un om viclean și fanatic”, și un mare dușman al unirii⁵⁹.

Sinesie Jivanovici s-a născut în anul 1711 (după alții în 1706), în vechiul sediu al episcopiei sârbe din Ungaria, în localitatea Sântandrei (lângă Buda), locuită în mare parte de ortodocși sârbi și aromâni. A ajuns vicar al mitropolitului Arsenie IV Ioanovici Șacabent (1737-1749), ulterior stareț al mănăstirii Frugșoara, arhimandrit al mănăstirii Racovăț în 1749. După moartea episcopului Nicolae Dimitrievici al Timișoarei (1728-1744), ieromonahul Sinesie a fost numit administrator al eparhiei vacante, funcționând în anii 1744 și 1745, până la alegerea noului episcop în persoana lui Gheorghe Popovici (1745-1757). Din 1747 până la alegerea sa ca episcop, Sinesie funcționează ca exarh a mănăstirilor din cuprinsul Mitropoliei Carlovițului⁶⁰.

În 3 august 1751, Sinodul electoral mitropolitan l-a ales ca episcop al Aradului pe arhimandritul Sinesie Jivanovici, până atunci administrator al averilor împărătești din Frugșoara. A fost hirotonit episcop în ziua de 1 septembrie 1751, ziua Sfântului Simion Stâlpnicul, numele său din botez, zi aleasă ca hram al ctitoriei sale de la Arad-Gai. La 29 octombrie 1751, mitropolitul Pavel Nenadovici (1749-1768) scria din Carloviț episcopului Sinesie că urmează să fie instalat⁶¹ de către episcopul George Popovici al Timișoarei⁶² împreună cu arhimandritul Iosif prevăzuți „cu plenipotență în acest sens”. Unul din cei doi trebuia să prezinte gramata mitropolitană de numire și instalare a episcopului Sinesie Jivanovici. Dacă episcopul „dintr-o pricină oarecare n-ar putea merge atunci arhimandritul meu să împlinească toate cele de lipsă. Dar, întrucât Prea Sfinția Voastră ați participat până acum de două ori la alte instalări, binevoiți a da cele mai bune informații pentru această ceremonie, îndrumându-l întru toate ca să meargă totul strălucit”. Pentru ceremonia de după instalare, mitropolitul Pavel Nenadovici i-a trimis „pește sărat și cre până când starețul de la Racovăț se va pregăti să trimită și vinul, cu care ocazie noi nu vom uita să trimitem Prea Sfinției Voastre vinișorul și peștii”⁶³. Așa după cum reiese din scrisoarea expediată în 29 octombrie 1751 din

⁵⁹ Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, pp. 26-27.

⁶⁰ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. III, pp. 441-442; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3. f. 216.

⁶¹ Nu menționează data instalării.

⁶² Este vorba de Gheorghe Popovici, fost mitropolit de Niș (1735-1737), se intitula „mitropolit al Timișoarei și Lipovei”, ales la Congresul sârb, recunoscut la 24 februarie 1745 - + 1 septembrie 1757, mormântul în biserica „Înălțarea Domnului” din Timișoara (catedrala sârbească). Cf. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediția a 3-a, Iași, 2008, p. 517.

⁶³ T. Bodogae, *op. cit.*, doc. I, pp. 127-128; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 29; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 956.

Carloviț de mitropolit, eparhia arădeană avea datorii, noul episcop fiind îndemnat să achite „jumătate chiar dacă o dai din buzunarul tău pentru ca să-ți poți apoi aduna cumva și partea ta”⁶⁴.

Cu toate încercările de a împiedica funcționarea pe mai departe a Episcopiei Aradului, totuși, la 3 august 1751 a fost recunoscut ca episcop Sinesie Jivanovici (1751-1768), cu jurisdicție peste Arad, Bihor și Hălmagiu.

A preluat destinele Episcopiei Aradului în 1751, după Pavel Nenadovici (1749), ajuns mitropolit în scaunul de la Carloviț, în momente de mare cumpănă pentru ortodocșii aflați sub jurisdicția eparhiei arădene. În primul rând, este vorba de discuțiile iscate în legătură cu plănuita desființare a Episcopiei Aradului, pe motiv că nu existau suficiente mijloace financiare de întreținere, în al doilea rând, confruntarea cu prozelitismul uniatic care pereclita tot mai mult integritatea jurisdicțională a eparhiei asupra ținuturilor bihorene și hălmăgene, cu toate că, nu cu multă vreme înainte, s-a înregistrat succesul mitropolitului Pavel Nenadovici al Carlovițului (1749-1768) asupra lor, datorită influenței pe care a avut-o asupra Curții de la Viena în urma serviciilor aduse imperialilor confrunțați cu grele situații, atât din interior cât și din exterior. În cele din urmă, eparhia arădeană rămâne, însă existența ei atârna tot de hotărârile Curții de la Viena⁶⁵.

Episcopul Sinesie Jivanovici avea premise prielnice pentru o afirmare de seamă într-un teren mereu subminat de politica de stat și de uneltirile administrației ungurești a comitatului, în favoarea prozelitismului catolic. El s-a familiarizat repede cu problemele și neajunsurile clerului și enoriașilor, obligat fiind să suporte vexațiile autorităților și acțiunile clerului unit. Confruntarea cu prozelitismul unit și problema jurisdicției asupra Bihorului și Hălmagiului au fost tot mai stăruitoare în perioada de început a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

Aradul, la venirea lui Sinesie Jivanovici în scaunul episcopal, era principalul centru al domeniului erarial de stat, dobândind statutul de „*oraș privilegiat cameral*”⁶⁶. El apare ca un oraș prosper și bine încheșat. În toate planurile orașului din anii 1752, 1753 sau 1755, simțindu-se influențele rurale ale așezării anterioare. Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Aradul a dobândit statutul de oraș în deplinul înțeles al cuvântului. În acțiunea de structurare urbană, a fost adoptat așa numitul „*sistem parcelar*” central-european,

⁶⁴ T. Bodogae, *op. cit.*, doc. I, p. 128.

⁶⁵ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, ed. Șipoș, vol. I, p. 289-291; S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 944-945, 946, 947; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. III, p. 451; Idem, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, p. 247.

⁶⁶ Acest statut al orașului se va schimba doar la începutul secolului al XIX-lea, când, în urma unor negocieri îndelungate, orașul își recapătă libertatea și în 1826 devine „oraș liber regesc”, diploma fiind eliberată în 1834. Cf. Kovach Geza, *Orașul cameral*, în „Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989”, Arad, 1999, p. 81.

potrivit căruia a împărțit teritoriul destinat noilor veniți, în laturi dreptunghiulare, lungi și înguste, cu latura scurtă spre stradă, pe care au fost clădite casele, aliniate, așezate „umăr la umăr”, constituind un front compact⁶⁷.

Începând din anul 1765 orașul cunoaște o puternică dezvoltare urbanistică, întinzându-se spre nord, până spre actuala Piață Podgoria. Intravilanul s-a extins și spre vest cu apariția cartierului Pârneava construit în intervalul 1765-1783, pe baza unui plan prestabilit, suprapus peste o parte din *Wallachey* (Părțile românești), o parte a vechii așezări autohtone anterioare, consemnată ca foarte întinsă în planul unui cartograf militar anonim din 1752. Spațiul de astăzi al Pieței Avram Iancu, constituit la începutul secolului al XVIII-lea a fost denumit, în 1752, *Alt Arad*, fiind mai vechi decât cea mai reprezentativă zonă a *Cartierului sârbesc* constituită în jurul *Pieței de pește* (*Forum Venalicum Piscium*), după 1797⁶⁸. Din Piața Avram Iancu de astăzi, pe strada Episcopului, spre Mureș, se afla biserica catedrală „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” și reședința episcopală cumpărată de primul episcop al Aradului, Isaia Diacovici. Centrul orașului era actualul cartier Drăgășani.

⁶⁷ Horia Medeleanu, *Aradul între mit și adevărul istoric*, Arad, 2010, p. 36.

⁶⁸ Emil Anghel, *Distrugeri și reconstrucții la Arad*, în “*Historia Urbana*”, București, nr. 1-2, 1996, pp. 173, 174.

Capitolul III

Jurisdicția Episcopiei

III. 1. JURISDICȚIA

Încă de la început, Episcopia Aradului și-a întins jurisdicția peste un teritoriu întins cuprinzând toate parohiile ortodoxe din comitatele Arad, Bichiș, Bihor, Cenad, Ciongrad, Crasna, Hălmagiu, Sătmăr, Solnoc, și Zarand⁶⁹, așa numitul *Partium*, zonă ce a făcut obiectul mai multor delimitări între Ungaria și Transilvania⁷⁰.

Jurisdicția asupra districtului Hălmagiului, cât și cea asupra comitatului Bihor în întregime, este legată de activitatea episcopului Sinesie Jivanovici. Desfășurând o intensă activitate pastorală dar și cu multă diplomatie și tenacitate împotriva propagandei uniater să mențină sub jurisdicția Episcopiei Aradului Hălmagiul și Bihorul

În ce privește ținuturile *hălmăgene*, jurisdicția s-a menținut permanent, cu mici întreruperi, uneori, ne semnificative, în schimb, s-a înregistrat mereu o mișcare, atât din partea autorităților imperiale, care doreau să le treacă sub jurisdicția ardelenilor, cât și din partea clerului și a credincioșilor care doreau să fie menținuți pe mai departe sub oblăduirea spirituală a episcopilor arădeni. Într-un memoriu din septembrie 1747 al mitropolitului Pavel Nenadovici de la Carloviț către împărăteasa Maria Tereza, se menționează că episcopii de la Arad au avut întotdeauna jurisdicție peste districtul Hălmagiului, „fără să fie conturbați de nimeni”. După ce districtul a fost încorporat la principatul Transilvaniei, episcopul de la Arad a plecat să viziteze și ținuturile Hălmagiului, pentru ca să supravegheze

⁶⁹ Șt. Lupșa, *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683-99*, în „M. B.”, anul VIII, 1958, nr. 7-8-9, p. 190; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, f. 15; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipașcu, *op. cit.*, vol. II, p. 102.

⁷⁰ Dacă pentru secolele XVIII și XIX, *Partium*-ul aparținea, din punct de vedere administrativ, Ungariei, în perioada anterioară, după transformarea acesteia în pașalâc, constituia extremitatea vestică a principatului autonom al Transilvaniei. Cf. Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 30.

clerul și să se îngrijească de păstoria credincioșilor, însă întâmpină opoziția vicecomitelui din Zarand. Spre a-l îndupleca episcopul i-a arătat privilegiile întărite nu de mult de către împărăteasa Maria Tereza, care au fost comunicare și guvernului din Ardeas. Vicecomitele însă nu s-a lăsat înduplecat de rezoluțiile împărătești, episcopul Nenadovici cerând să nu li se jignească ortodocșilor drepturile lor bisericești. Întotdeauna episcopii de la Arad, încă de la început, au constituit un obstacol în calea răspândirii unirii în ținuturile hălmăgene⁷¹.

În conformitate cu politica imperialilor de dzmembreare și apoi de desființare a Ortodoxiei din imperiu, districtul Hălmagiului trebuia scos de sub jurisdicția episcopului de la Arad și trecut sub autoritatea episcopului uniat. Dacă în 1750 împărăteasa Maria Tereza interzicea vizitarea Hălmagiului, numai datorită intervenției mitropolitului Pavel Nenadovici determină modificarea atitudinii imperiale, în 1752 aprobă vizitarea Hălmagiului, cu condiția de a nu împiedica uniația, de a nu provoca tulburări și de a nu se lua contact doar cu ortodocșii⁷².

După mai bine de un deceniu de arhipăstorie, episcopul Sinesie avea din nou probleme cu jurisdicția asupra Țării Hălmagiului. În 18 iunie 1762, împărăteasa Maria Tereza scria mitropolitului Pavel Nenadovici că „atât guvernul ardelean cât și generalul comandant al Ardealului, baronul Buccow, de repetate ori ne-au raportat că cel eficient mijloc pentru a preveni toate scandalurile ce se ivesc din timp în timp pentru ținutul Hălmagiului și se pot ivi și în viitor, ar fi supunerea acestui ținut în toate cele bisericești și sufletești episcopului neunit de rit grec, propriu, acordat din preaînalta grație românilor neuniți în Ardeal”.

Este vorba de episcopul Dionisie Novacovici⁷³, instalat ca episcop al Ardealului în urma decretului imperial din 13 iulie 1761. El avea numai o delegație, era un „administrator” sau „locțiitor” al Episcopiei ardelenice, continuând să-și păstreze și scaunul de episcop „al Budei și Câmpiilor Mohaciului”. La 6 noiembrie 1762, împărăteasa a emis un nou decret (patentă), prin care se acorda românilor ortodocși o toleranță condiționată, ca și în anul 1759. Noului episcop i se impuneau 11 restricții, toate grupate în jurul aceleia de a nu împiedica propaganda unirii. Se preciza că preoțimea ortodoxă, fiind numai tolerată, nu putea beneficia de drepturile pe care le avea clerul altor confesiuni din Transilvania⁷⁴.

Împărăteasa se prelua de dreptul său de a „dispune împărțirea eparhiilor cu neuniți după cerințele serviciului suprem și ale binelui obștesc, prin ce nici libertatea conștiinței lor nu e cătuși de puțin vătămată, nici puterii depline a privilegiilor acordate națiunii ilirice, pe care avem de gând să le menținem, nu i se

⁷¹ S. Dragomir, *op. cit.*, ed. Șipoș, vol. I, pp. 288-289, doc. 43, pp. 381-382.

⁷² S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, p. 956.

⁷³ Despre numirea, instalarea și activitatea episcopului Dionisie Novacovici al Ardealului (1761-1767) vezi: S. Dragomir, *op. cit.*, ed. Șipoș, vol. II, pp. 186-192; S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 977-981.

⁷⁴ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, ed. III, p. 427.

ia ceva". Era foarte categorică poruncind mitropolitului să ducă la îndeplinire hotărârea împărătească îndrumându-l pe episcopul Sinesie Jivanovici să se abțină în continuare de la jurisdicția bisericească asupra ținuturilor hălmăgene, în caz contrar „își va atrage grea răspundere și nelipsită pedeapsă”⁷⁵. În gestul împărătesei se ascundea de fapt favorizarea propagandei uniata în amonte pe valea Crișului Alb.

Încercarea de deposedare a Episcopiei Aradului de jurisdicție asupra Țării Hălmagiului se întâmpla nu la multă vreme de la recunoașterea și instalarea episcopului Dionisie Novacovici în scaunul de episcop al Ardealului. Este cunoscut faptul că mitropolitul Pavel Nenadovici nu a fost de acord cu această numire, cunoscându-l pe Dionisie ca pe un servil al Curții de la Viena și un apropiat al generalului Buccow. În primul rând a fost numit cu speranța că îi va rupe pe românii ortodocși ardeleni de mitropolitul de la Carloviț, în acest mod deschizând o mai bună modalitate pentru propaganda uniată în tot Ardealul⁷⁶.

Atitudinea mitropolitului Pavel Nenadovici a fost una de mare curaj. El nu l-a înștiințat pe episcopul Sinesie de decizia împărătesei ci și-a luat asupra sa întreaga răspundere hotărât fiind să se opună cu Sinodul mitropolitan, congresul și alte mijloace de care putea dispune Biserica ortodoxă. Ajungându-se în această situație, episcopul Dionisie Novacovici este sfătuit de autoritățile imperiale să se deplaseze la Hălmagiu pentru a prezenta hotărârea pe care a luat-o împărăteasa Maria Tereza. Hălmăgenii aflând despre această hotărâre îi scriu episcopului Sinesie că ei nu-l acceptă pe Dionisie Novacovici:

„Noi preoții și creștinii suntem foarte supărați, e vorba să vie la noi episcopul Budei pe duminică; ne-au înștiințat oficialii să-i ieșim într-o întâmpinare, dacă nu vom asculta, mare rău vom păți, mai ales eu”⁷⁷, noi nicidecum nu-l vrem, nici districtul, până la moarte, ci rămânem pe lângă Preasfinția Voastră. Au început să prindă juzzii și jurații. Găduirea i s-a rânduit în curtea comitelui suprem. Nu știu ce va fi. Hălmagiu, 12 iulie 1762”⁷⁸.

După numai 10 zile, în 22 iulie 1762, protopopul Hălmagiului revine cu o altă scrisoare către episcopul Sinesie:

„Până acuma suntem toți în pace, preoții și creștinii, episcopul Budei a venit până la Recica, acum de acolo, nici la noi a spus că nu vine, dacă nu-l primesc preoții și creștinii, numai domnii-l zoresc să vie la noi, el nicicum nu vrea să vie, satele Gyulai-ne (sic !) nicidecum nu-l primesc, ci rămân pe lângă Hălmagiu și Preasfinția Voastră. Episcopul Budei, Dionisie, foarte a lăudat districtul Hălmagiului, că sunt credincioși să

⁷⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 43.

⁷⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. II, ed. Șipoș, pp. 186-192.

⁷⁷ Este vorba de protopopul Adam Popovici al Hălmagiului.

⁷⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 45.

rămână pe lângă episcopul lor legitim, al Aradului. Din toată inima a zis că ar dori să se întâlnească cu fratele său, Preasfinția Voastră. Ce va fi pe urmă, nu știm. Hălmagiu, 22 iulie 1762”⁷⁹.

Scrisorile propopului Adam Popovici al Hălmagiului, deși adresate episcopului Sinesie, acesta le trimite mitropolitului de la Carloviț pentru a afla și el starea de spirit existentă la acea dată în ținutul Hălmagiului. În 30 iulie 1762, protopopul revine cu o plângere către episcopul Sinesie în care descrie persecuțiile la care erau supuși preoții din cuprinsul protopopiatului pentru refuzul de a-l primi pe episcopul Dionisie Novacovici.

„Preasfințite, noi preoții până acum eram în pace, acum însă ne prigonește grozav provizorul, nu știm de ce se mânia pe noi, căci prinde preoții și-i închide: pe preotul din Târnăvița și pe preotul Daniil și pe cel din Hălmăgel și pe preotul Iosif cel tânăr duminecă din biserică i-a luat prin armași pentru că nu și-au dat boii la munca domonială. Ne-a oprit prin jude și jurași, să nu ne stângem nimic, nici grâul, nici fânul, fiindcă le va lua pe seama curții, având poruncă. Alți provizori nu ne-au necăjit cum necăjește acesta. Nu știm ce să facem acum. Vă rugăm să nu ne lăsați în necaz, scrieți Excelenței sale, Domnului Gavril Belthlen, căci alt ajutor n-avem, decât în Preasfinția Voastră. Altă mânie nu e decâtă nu ne-am supus episcopului budan”⁸⁰.

Dacă episcopul Sinesie nu a aflat pe cale oficială de intenția împărătesei de a lua de sub jurisdicția Episcopiei Aradului ținutul Hălmagiului, el a putut afla neoficial la sinodul de la Sânpetru din anul 1762, însă a abordat tactica ignorării deciziei din 18 iunie și a amânării luptei împotriva ei și până la timpul ce-l va socoti oportun. Abia în 9 octombrie 1762, aflat în Viena, se adresează autorităților imperiale „ca eminentului domn episcop Novacovici să i se dea pe calea sa ordin să se abțină de la districtul conferit mie de majestatea Sa și de la exercitarea de jurisdicție-n el și să ne lase-n pace și-n liniște în acest district al Hălmagiului încredințat jurisdicției mele, precum l-am avut și eu și predecesorii mei fără vreo turburare”⁸¹. În cele din urmă, ținutul Hălmagiului rămâne pe mai departe sub jurisdicția Episcopiei Aradului.

Asupra ținuturilor *bihorene* situația jurisdicției Episcopiei arădene este destul de complexă. Cel din urmă episcop ortodox de Oradea⁸² Petru Hristofor, menționat între anii 1708-1712, după el, la dorința Curții de la Viena care era

⁷⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 45-46.

⁸⁰ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 46-47.

⁸¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 48.

⁸² Sub denumiurea de Oradea nu se înțelege orașul în forma lui din secolul al XX-lea. În secolul al XVIII-lea, Oradea se numea cetatea și cu partea de oraș de pe malul stâng al Crișului care se întindea de la cetate spre apus, “numit altcum și Orașul Nou (*Ujváros*)”. Această parte de oraș s-a numit Oradea-Mare (*Nagy-Várad*). De la cetate spre răsărit se afla Velența. Locuitorii vcelor trei așezări, în majoritate, erau români. Cf. N. Firu, *Elementul românesc în conducerea orașului Oradea. 1700-1850*, Oradea, 1940, p. 7.

convinsă că prin aceasta își va putea realiza mai ușor politica de prozelitism religios, scaunul eparhial a rămas vacant. În situația nou creată, grija pentru ortodocșii bihoreni trece asupra episcopilor de la Arad, administrarea lor fiind mai mult sau mai puțin favorabilă. Un lucru este însă sigur, Petru Hristofor nu a mai avut urmași, Bihorul ajunge sub jurisdicția episcopilor de la Arad. Se pare că jurisdicția asupra Bihorului s-a manifestat și sub episcopul Isaia Diacovici încă din perioada când acesta rezida la Becicherec, înainte de a se muta la Arad și înainte ca în scaunul episcopal de la Oradea să ajungă Petru Hristofor. Într-o anchetă din anul 1727, efectuată în mai multe parohii bihorene, protopopul Ioan Pap de la Oradea-Mare afirma „că pe timpul ungarilor preoțimea română de aici s-a ținut de episcopul Isaia Diacovici”⁸³, care ar fi încasat venite din Bihor. Alte surse istoriografice sugerează că în Oradea, ar fi organizat chiar și un Consistoriu ortodox, încredințat în 1699 preotului Luca din Iargăul Huedinului, refugiat din calea uniației, cu singhelie pentru parohia Buntești de lângă Beiuș. În același an ar fi putut numi pe parohul Ioan din Groșeni ca protopop al Beliului, demnitate în care a funcționat până în anul 1753⁸⁴.

Jurisdicția episcopilor arădeni asupra Bihorului s-a menținut și sub urmașii lui Isaia Diacovici⁸⁵. Episcopul Ioanichie Martinovici (1710-1721) a hirotonit preoți pentru parohiile bihorene, a săvârșit vizite canonice și a sfințit biserici, așa după cum reiese din aceeași anchetă efectuată în anul 1727⁸⁶. La fel a procedat și urmașul său, episcopul Sofronie Ravanicianin (1722-1726). Că și episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731), avea jurisdicție asupra Bihorului, reiese din aceeași anchetă. Cu acest prilej mulți preoți arătau că „vor recunoaște și se vor supune numai episcopului de la Arad și nicidecât celui papistaș de la Oradea”. În singhelia din 9 martie 1729 redactată în limba română, dată preotului Mihai din Chiraleu, episcopul Aradului se intitula “*Vichentie cu mila lui Dumnezeu Episcopul Aradului, a Orăzii cei mari și Ienopolei și a toată varmege a Sarandului și a Bihării și a Hălmagiului*”⁸⁷.

Episcopul Vichentie Ioanovici dobândește dreptul de-a avea un vicar în Oradea și de-a vizita Bihorul, dar numai cu știrea episcopului catolic, în caz contrar, acesta trebuia să suporte consecințele⁸⁸. Acestea nu puteau fi pe placul catolicilor.

⁸³ Document publicat de N. Fîru, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu Unirea*, pp. 23-49; vezi și P. Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 14-22.

⁸⁴ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, f. 152, 153.

⁸⁵ Amănunte la P. Vesa, *op. cit.*, pp. 62-63

⁸⁶ N. Fîru, *op. cit.*, pp. 26, 28, 31, 37, 38, 40-41, 42, 43. În anchetă numele episcopului Ioanichie este menționat Dionisie. Istoricul Ștefan Lupșa îl numește Ioniță Martinovici, așa după cum îl găsește în documentele vremii (vezi: Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului. Anexe. Documente*, Arad, 1958).

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 29, 46; vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, pp. 513, 514.

⁸⁸ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, ed. III, pp. 448-449; Idem, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, p. 246.

În diploma de jurisdicție din 6 noiembrie 1751 a lui Sinesie Jivanovici, mitropolitul Pavel Nenadovici menționează că Sinesie a fost numit episcop al districtelor Arad, Ineu, Oradea și Hălmagi, cerând ca acesta să nu fie numai păstrat în administrarea eparhiei sale, împărăteasa să ordone ca credincioșii din acele districte să-i fie supuși în toate cele spirituale și să-l recunoască de episcopul lor⁸⁹.

Datorită spiritului practic și al popularității de care se bucura episcopul Sinesie, peste care se suprapunea dorința ortodocșilor din aceste ținuturi de a intra și a rămâne definitiv sub jurisdicția sa, dar și conjunctura politică, nu întotdeauna favorabilă, s-a reușit ca cererea de desființare a Episcopiei Aradului, făcută de unii dintre apropiații împărătesei Maria Tereza, ca piedică în calea propagandei uniaterne, n-a mai putut fi luată în considerare, lipsind pretextul precarității financiare. La insistențele lui Pavel Forgaci (1747-1757), urmașul și fostul vicar al episcopului Nicolae Csáky (1737-1747), ca jurisdicția lui Sinesie în Bihor să fie limitată numai la cei netrecuți în listele de uniți din 1737 și anii următori, Curtea de la Viena, în mod repetat, prin intermediul mitropolitului Pavel Nenadovici, dă astfel de dispoziții episcopului Sinesie, amenințându-l cu urmări grave dacă primește uniții care cer protecție. În această situație, episcopul aduce dovezi de adeziune de la preoți, pe care le trimite, prin intermediul mitropolitului curții vieneze. Mulți preoți și credincioși mărturiseau că se află „sub păstoria sufletească a lui Sinesie, așteptând, preoți și mireni, venirea Preasfinției Voastre”. Episcopul Sinesie era chemat în Bihor de locuitorii din 47 sate și 23 preoți de pe Crișul Repede și credincioșii din 43 sate de pe Luncă. Aceste parohii erau din afara domeniului Episcopiei latine de la Oradea⁹⁰.

Pentru a-și consolida poziția în Bihor, episcopul Sinesie Jivanovici a hirotonit mai mulți preoți în Velența, târg aflat sub autoritatea episcopului romano-catolic de la Oradea. După plecarea la Arad, Sinesie, prin pastorale, i-a îndemnat pe ortodocșii bihoreni, să respingă unirea religioasă, prezentându-le posibilitatea de a beneficia de pe urma privilegiilor acordate „poporului sârbesc” de către guvern. În urma acestor intervenții un număr de 60 de preoți uniți au revenit la ortodoxie, iar alți 23 de preoți, care au refuzat, au fost alungați de credincioșii din parohii⁹¹.

În anul 1752, episcopul Sinesie intră în conflict cu episcopul Gheorghe Popovici al Timișoarei și Lipovei (1745-1757). Acesta, în 12 decembrie 1752, se plângea administrației militare din Timișoara că episcopul Aradului, obținând în urma intervenției mitropolitului Nenadovici să i se încredințeze iarăși regiunile militarizate de graniță, a alipit astfel nu numai părțile ce se cuveneau eparhiei sale,

⁸⁹ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului. Anexe. Documente*, f. 289.

⁹⁰ Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. I, f. 2-5.

⁹¹ Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală. 1750-1800*, Oradea, 1998, pp. 143-144.

ci și unele localități subordonate lui, precum Sânpetru, Satchinez, Sânicolaul Mic, Beodra și Becej, în loc să păstreze numai Sânicolaul Mare, Becicherecul Mic și Panciova⁹².

III. 2. ÎNCERCĂRILE EPISCOPULUI SINESIE DE A REÎNFIINȚA EPISCOPIA ORTODOXĂ DE LA ORADEA-VELENȚA

Date sigure despre existența unui episcop care rezida în Oradea-Velența, avem din 4 martie 1695 când, împăratul Leopold I, îl menționează pe episcopul ortodox *Efrem Banianin*, ca fiind sufragane al Mitropoliei sârbe de la Carloviț. Despre sfârșitul lui există mai multe ipoteze. Unii susțin că anul 1695 este ultimul în care mai este menționat, presupunându-se că atunci ar fi trecut la cele veșnice⁹³. Alții afirmă că ar fi păstorit până în anul 1706, când, prins în mrejele propagandei uniate, este alungat de patriarhul de la Carloviț, în urma instigării episcopului Isaia Diaconovici al Aradului (1706-1708), după care, prin Muntenia, trece în Imperiul otoman⁹⁴.

După plecarea lui Efrem Banianin, scaunul eparhial de la Oradea-Velența n-a mai putut fi ocupat, întotdeauna încercările de a numi un ierarh s-au lovit de opoziția episcopului romano-catolic din Oradea, care se bucura de mare trecere la Curtea de la Viena. Între 1708-1712 îl întâlnim pe episcopul Petru Hristofor, despre care, unii afirmă că ar fi fost trimis aici de mitropolitul Antim Ivireanu al Țării Românești. Dar, odată cu înfrângerea mișcării lui Francisc Rakoczi al II-lea și prin pacea încheiată la Satu-Mare în 1711, dispare și episcopul Petru Hristofor. Odată cu dispariția acestuia, scaunul eparhial de la Oradea-Velența rămâne văduvit până în anul 1920 când, a fost ales arhimandritul Roman Ciorogariu, pe atunci președintele Consistoriului ortodox de la Oradea⁹⁵.

De-a lungul timpului, au existat numeroase încercări de a reînființa Episcopia de la Oradea-Velența. Începând de la episcopul Vichentie Ioanovici al Aradului (1726-1731) până la episcopul Sinesie Jivanovici au existat mai multe încercări de a reînființa Episcopia. Episcopul Sinesie Jivanovici nu s-a mulțumit numai cu apărarea Ortodoxiei în Bihor, considerând că dieceza Aradului are o jurisdicție prea mare, mereu a militat și pentru restaurarea Episcopiei ortodoxe de

⁹² I. D. Suciu, Radu Constatinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 109, p. 195.

⁹³ N. Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu Unirea. 1700-1750*, p. 15; Idem, *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ort. române a Orășii-Mari din anii 1920, 1921, 1922*, Oradea-Mare, 1922, pp. 101, 163.

⁹⁴ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 32.

⁹⁵ N. Firu, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea, scrisă cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la întemeierea ei 1784-1934*, Oradea, 1934, p. 19; Teodor Savu, *Demersuri pentru reînființarea Episcopiei*, în vol. "Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani", Oradea, 1984, p. 165.

la Oradea-Velența, după unele surse istoriografice, rămasă „neîndeplinită de la apostasia” episcopului Efrem Banianin.

În 1760, episcopul Sinesie a avut chiar promisiunea din partea cancelariei împărătești că se va reînființa o Episcopie ortodoxă la Velența și că el va fi numit episcop al noii dieceze. Promisiunea obținută o aduce și la cunoștința mitropolitului Pavel Nenadovici și credincioșilor din Bihor, cărora le amintește de o apropiată numire a sa ca episcop la Oradea-Velența și în legătură cu aceasta despre renovarea catedralei, școlii și a reședinței episcopale de acolo⁹⁶.

Era o expresie a dorinței bihorenilor de a-și avea un episcop al lor la Velența. Însuflețiți de această veste, credincioșii de la Velența, prin mijlocirea episcopului Sinesie, obțin autorizația pentru construirea unei biserici catedrale⁹⁷.

După mutarea episcopului catolic Pavel Forgách, urmașul său auzind că este vorba de restaurarea Episcopiei ortodoxe de la Velența, se plânge împărătesei Maria Tereza. În petiția înaintată, arată că instalarea unui episcop în Velența ar însemna un dezastru pentru confesiunea unită, atât din Velența cât și din întreg județul Bihor, astfel că toate cheltuielile avute până atunci cu menținerea uniației în zonă a fost în zadar. În urma acestei intervenții, Episcopia ortodoxă a rămas un deziderat pentru ortodocșii bihoreni, ei continuând să rămână și pe mai departe sub oblăduirea episcopilor ortodocși de la Arad⁹⁸.

Cu toate aceste încercări eșuate, un lucru este destul de clar, existența continuității scaunului episcopal de la Oradea-Velența, care nu a fost desființat niciodată, numai văduvit de un episcop, așa după cum se constată dintr-o conscripție din 24 noiembrie 1765 ce s-a păstrat. Este vorba de o conscripție a protopopiatelor (*Conscriptio totius dioeceseos M. Varadiensis in qua iuxta suos protopresbyteratus singula loca parochialia suae Excel. Dno Metropolitae*) acestei eparhii trimisă mitropoliei de la Carloviț⁹⁹, de care depindeau toate episcopiile ortodoxe de sub stăpânirea habsburgică până la 1864, când s-a restaurat vechea Mitropolie a românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria sub mitropolitul Andrei Șaguna, cu sediul la Sibiu.

⁹⁶ N. Firu, *op. cit.*, p. 24; Idem, *Episcopii și vicarii de la Oradea, în secolul XVIII*, în „L. R.”, anul XXVII, nr. 1-2, 15 ianuarie 1947, p. 7.

⁹⁷ Idem, *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, p. 7.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 51.

Capitolul IV

Reședința episcopală

IV. 1. REȘEDINȚA DE PE MALUL MUREȘULUI

La venirea lui Sinesie Jivanovici la Arad, nu departe de actuala Piață Avram Iancu, pe malul drept al Mureșului, se afla o veche biserică cu hramul „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”. În jurul acestei biserici, primul episcop al Aradului, Isaia Diacovici (1706-1708), cumpăra câteva case, în mod sigur că avea în vedere și amplasarea într-unul dintre imobile a reședinței episcopale, situată pe viitoarea stradă a Episcopului (*Bischoff gasse*)¹⁰⁰, o arteră principală a orașului, intens locuită de români și negustori aromâni, la mijlocul secolului al XVIII-lea, cei din urmă, complet absorbiți de populația românească băștinașă. Reședința se afla „pe locul, unde se găsește imobilul din strada Ion G. Duca nr. 18, în colțul format cu strada I. G. Duca și bulevardul Carol I, deci în colțul oblic de la imobilul liceului”¹⁰¹. Aici, la fel ca și ceilalți episcopi ai Aradului de până la el, își stabilește reședința și noul episcop Sinesie Jivanovici (1751-1768)¹⁰².

Pe lângă reședință exista și o capelă cu hramul „*Bunavestire*”, menționată în conscripția de la 1755 a episcopului Sinesie¹⁰³. De la acest paraclis se păstrează mai multe icoane realizate, probabil de Ștefan Tenețchi¹⁰⁴, în perioada de păstorire a episcopului Sinesie Jivanovici¹⁰⁵. Nu cunoaștem cât a dăinuit capela, însă un lucru

¹⁰⁰ Mai târziu strada s-a numit I. G. Duca, astăzi, Nicolae Bălcescu.

¹⁰¹ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935, p. 266.

¹⁰² Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1708-1918)*, pp. 700-707.

¹⁰³ Idem, *Bisericile de mir arădene, Anexe*, p. 197; Horia Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în “M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, pp. 449, 454.

¹⁰⁴ Amănunte despre viața și activitatea la: H. Medeleanu, *Documente referitoare la pictorul bănățean Ștefan Tenețchi*, în “S. C. I. A. Seria artă plastică”, tom 30, 1983, pp. 72-81

¹⁰⁵ *Maica Domnului cu Pruncul deasupra norilor, Iisus Hristos cu cruce deasupra norilor și Bunavestire*. Icoanele se păstrează în *Colecția de obiecte bisericești de la Mănăstirea Arad-Gai*.

este cert, în documentele în care se menționează despre stricăciunile pe care le-au avut de suferit biserica catedrală și reședința episcopală în timpul revoluției din 1848-1849, de capelă nu se amintește nimic. Mai mult ca sigur că nu mai exista.

IV. 2. REȘEDINȚA DE LA GAI

În anii 1760-1763, episcopul Sinesie Jivanovici, în marginea de nord-vest a orașului Arad, în Gai¹⁰⁶, unde avea peste 300 de jugăre, moștenite de la Isaia Diacovici și Vichentie Ioanovici, episcopi ai Aradului¹⁰⁷, astăzi, la capătul unei străzi lungi ce se desprinde din șoseaua care duce spre Pecica și Nădlac, construia unul dintre cele mai reprezentative monumente ecleziastice din veacul al XVIII-lea, în această parte a țării. Este vorba de un valoros conac și un paraclis, ambele în stil baroc, construite pe vechiul domeniu al Episcopiei Aradului.

Din *Testamentul* său, redactat cu puțină vreme înainte de a trece la cele veșnice, episcopul menționează că moșia a obținut-o „din mila Maiestății chesaro-crăiești” pe care și-a zidit, pe cheltuială proprie, o reședință de vară cu paraclisul „*Sfântul Simion Stâlpnicul*”, ridicate, spre veșnica lui pomenire, pe, împreună cu toate apartenențele economice și gospodărești le lăsa pentru folosul urmașilor săi în scaunul episcopal, precum și pentru trebuințele comunității credincioșilor¹⁰⁸. A ales ca hram al paraclisului pe Sf. Simion Stâlpnicul, prăznuit la 1 septembrie a fiecărui an, pe de o parte fiind și ziua numelui său de botez (Simion), iar pe de alta, data alegerii sale ca episcop al Aradului (1 septembrie 1751).

Reședința a împodobit-o cu toate cele necesare „pe dinlăuntru și pe dinafară”. Lucrările au costat aproape 30 000 de florini, o sumă impresionantă pentru vremea aceea. În urma vizitației canonice efectuate în Bihor în vara anului 1759, episcopul Sinesie Jivanovici a primit multe daruri, în bani și natură. Pe unde trecea credincioșii îi așterneau valuri de pânză care rămânea episcopului. Toate acestea le-a vândut, iar banii i-au servit apoi la ridicarea reședinței de la Gai, conacul și un paraclis¹⁰⁹. Întregul ansamblu a avut funcția de reședință de vară a episcopului Sinesie Jivanovici și a urmașilor săi.

Lucrările¹¹⁰ au fost încredințate „*maistorului zidar civil*” Egidiu Ienowein, german de origine, dar stabilit în jurul anului 1750, în orașul de pe Mureș, unde

Pentru amănunte vezi: H. Medelecanu, *Valori de artă veche românească în Colecția mănăstirii „Sfântul Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai*, Arad, 1986, pp. 54-56.

¹⁰⁶ Astăzi cartier al municipiului Arad.

¹⁰⁷ Marki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 744.

¹⁰⁸ Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, p. 54.

¹⁰⁹ *Ibidem*, nota 1.

¹¹⁰ Ne vom referi doar la construcția din timpul episcopului Sinesie Jivanovici.

avea câteva proprietăți, între care și un han la intrarea în oraș¹¹¹. Contractul încheiat la 15/26 mai 1760, pe baza planurilor întocmite între episcop și constructor, nu a fost respectat. Proiectul descrie clădirea ca fiind:

„o casă cu etaj de 15 pe 7 stânjani și înălțimea pe dinăuntru 2 stânjani. Biserica să fie legată de casă, la care Sinesie făcu modificarea ca să fie cu un picior și jumătate mai lungă. Curtea de 16 pe 9 stânjani, la capăt având un grajd de 9 pe 2 stânjani, accesibil pentru 11 cai. Casa, despărțită în mijloc prin coridor și la parter și la etaj, are la parter șase camere pardosite, bucătărie și cameră de alimente; la etaj opt camere și cîmară. În plus, la parter ca și la etaj, se află sala treptelor, rezerva și un punct sanitar. La parter se află și un coridor transversal pe la mijlocul celui longitudinal. Subsolul are pivnița boltită. Biserica are la partea vestică un turn dreptunghiular pentru clopote în stil baroc imitat după cel al bisericii minorităților din Arad”¹¹².

Există și o a doua variantă a contractului, tot o traducere din limba germană, conform căruia conacul nu mai era prevăzut cu etaj, numai cu pivniță și parter¹¹³. Probabil că din cauza lipsei resurselor financiare s-a renunțat la construirea nivelului superior, a etajului. În ambele variante ale contractului se precizează că episcopul Sinesie Jivanovici urma să pună la dispoziție lemnele pentru arderea cărămizilor, iar restul materialelor și manoperă urma să achite suma de 4 900 florini renani, plătiți în rate de câte 1 000 florini, ultima rată fiind plătită în 13 octombrie 1763, când au fost predate cheile construcției.

Conacul face corp comun cu paraclisul, ele înscriind un plan în formă de U, datorită celor două ieșinduri spre răsărit, marcate de absida bisericii și cea a unui paraclis interior, situat în colțul de nord-est al conacului. Fațade de răsărit, foarte impunătoare și bogat articulată, poartă amprenta caracteristică unui mic conac de epocă. A angajat un horticultor de la Viena pentru a amenaja în jurul reședinței un parc.

Construcția propriu-zisă era alcătuită din opt încăperi mai spațioase, cărora li se adăuga în colțul din nord-est paraclisul de mici dimensiuni. Două încăperi centrale mai mari, dispuse una în continuarea celeilalte, aflate în arcu clădirii, probabil destinate ședințelor consistoriale. Încăperea pentru odihna episcopului putea fi cea situată la nord-vest, precedată la est de o cameră de lucru a episcopului. Alte două încăperi, dispuse spre sud, lipite paraclisului, una având o fereastră practică în zidul locașului de cult, de unde ierarhul putea asista la slujbele religioase. Erau prevăzute 3 sobe boltite, ca cea din cabinetul episcopului,

¹¹¹ Hanul se afla pe locul fostului restaurant „Mureșul”, astăzi restaurantul „Mc Donald's” situat la intersecția Bulevardului Revoluției cu strada Horea. Egidiu Ienowein locuia într-o casă situată nu departe de han, pe actualul bulevard.

¹¹² Descrierea conacului și a paraclisului la: H. Medeleanu, *op. cit.*, pp. 10-16; Gh. Lițiu, *Mănăstirea „Sfântul Simion Stălpnicul” din Arad-Gai*, „M. B.”, anul XXX, 1983, nr. 7-8, pp. 488-493.

¹¹³ Contractul a fost descoperit de noi în A. A. Aradului, publicat de H. Medeleanu în *op. cit.*, pp. 78-79. Îl publicăm și noi în *Anexa* lucrării de față.

15 ferestre de 5 și ½ picioare înalte, 3 late, fiecare cu ferărie decorativă. În luna septembrie 1761 a primit răspunsul lui Scherer, reprezentantului său la Viena, prin care a comandat lămpi de argint, că argintarul a lucrat încet. În 18 septembrie îi cere lui Scherer să-l urgenteze, să termine pe „târgul vienez” măcar cele patru lămpi mici ca să le poată aduce negustorii arădeni care merg acolo la târg¹¹⁴.

Pivnița de sub partea dinspre biserică a conacului comunica pe sub pământ cu cripta de sub solea bisericii printr-un coridor cu ușă la capătul spre criptă. Pivnița boltită, se întinde sub întreaga suprafață a conacului, oferind un spațiu optim pentru păstrarea alimentelor¹¹⁵.

Paraclisul, alipit de latura de nord a conacului, este construit în stil basilical cu un turn-clopotniță masiv. În structura sa verticală, turnul prezintă două registre, despărțite la mijloc de o cornișă proeminentă, bogat profilată. Cele două registre se constituie dintr-o suprapunere de două ordine arhitectonice, registrul inferior fiind flancat de pilaștri cu capiteli ioni, iar cel superior de pilaștri cu capiteli corintici. În axul turnului este plasată ușa de intrare în paraclis, prevăzută cu un ancadrament dreptunghiular, cioplit în piatră de gresie.

În tinda paraclisului se află o cruce mare de marmură lipită de zidul care susține turnul-clopotniță. În interior, planul bisericii prezintă împărțirea caracteristică bisericilor ortodoxe. Spre răsărit este absida semicirculară a altarului. Masa altarului este cioplită în marmură roșie cu piciorul în formă de baluștri, adică o colonetă scundă, cu baza și capitelul simplu, al cărui fus se caracterizează prin puternica bombare a părții inferioare, profilat în forme caracteristice diferitelor stiluri.

Proscomidierul este încastrat în zid pe latura de nord, executat în aceeași marmură roșie, în stil rococo, cu motive ornamentale în formă de scoică. La locul convenit la proscomidier, săpat în adâncimea marmurei, se află numele ctitorului: „*Proesvecenii Gospodin Sinesii Jivanovici Episcop Aradschi, Veliko Varadski, Halmadski i prociia*” (Preasfințitul Domn Episcop Sinesie Jivanovici al Aradului, Oradiei Mari, Hălmagiului și al celorlalte). Spălătorul de asemenea este din marmură, cu rezervor de apă deasupra. Împreună cu chivotul, masiv și aurit, toate provin de la Sinesie. Se află și aici, ca în pridvor, o cruce de marmură, vas de aramă pentru apă, plumbuit și alt vas cu încreștături și cu braț prin care se varsă apa. Împreună cu chivotul masiv din aur, toate provin de la episcopul Sinesie. În altar, între iconostas și Sfânta Masă se află o lespede funerară fixată în cuie mari de fier. Sfânta Masă este din marmură neagră cu picioarele sculptate în figuri decorative.

Episcopul Sinesie Jivanovici a cheltuit sume importante pentru înzestrarea paraclisului și reședinței cu mobilierul și obiectele necesare. Comenzile la aurar, gravor pentru lămpi și ferecături, dulăpior, icoane și legături de cărți, nu erau

¹¹⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 98; P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 226.

¹¹⁵ Ușa a fost închisă de un zid în anul 1910, cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 99, 101.

numai pentru reședința din Gai, ci și pentru paraclisul „*Bunavestire*” de la reședința din Arad. Printre odoarele procurate atunci, amintim dichetul și tricherul de argint păstrate la sediul Episcopiei. La începutul anului 1764, cere montarea unui ceas în turnul bisericii. În acest scop cere omului său de la Viena să-l angajeze pe ceasornicarul Titauer însă acesta având multe comenzi nu se poate angaja. Între timp, Sinesic îl apelează la ceasornicarul din cetatea Aradului pentru a confecționa și monta ceasul¹¹⁶.

În 1767-1768, pictorul Ștefan Tenețchi realiza pictura iconostasului sculptat în lemn de tei. Realizată într-o manieră italianizată cu ecouri din renaștere și baroc, iconostasul cuprindea 22 icoane repartizate în trei registre, în partea de jos fiind icoanele împărătești: *Sf. Ioan Botezătorul*, *Maica Domnului cu Pruncul deasupra norilor*, *Iisus Hristos cu cruce deasupra norilor* și *Sf. Simion Stâlpnicul* (icoana hramului). Deasupra ușilor diaconești și împărătești apar *Maica Domnului*, *Izvorul Tămăduirii*, *Cina de Taină*, *Pogorârea Duhului Sfânt*, iar în ultimul registru *Apostolii* având în centru *Deisis*. Deasupra iconostasului: *Maica Domnului*, *Sf. Apostol Ioan* și o *Cruce* cu chipul răstignit al Mântuitorului. Pe lângă pictura de pe iconostas, în biserică existau, atârinate pe peretele de la strana stângă două icoane, una reprezentând pe *Sf. Ierarh Nicolae*, datată 1792, iar cealaltă reprezentând pe *Maica Domnului*, datată 1837¹¹⁷.

În 1768, după trecerea la cele veșnice, episcopul Sinesic Jivanovici a fost înmormântat în fața altarului, sub o lespede însemnată cu o cruce în interiorul unei stele¹¹⁸.

Întregul ansamblu ecleziastic a fost construit pe malul drept al Canalului Ier (Foișor, Szarasz), situat în sudul moșiei episcopiești. Pe atunci Ierul era încă un braț activ al Mureșului. Din hărțile *Iosefine* de la 1770, reiese că terenul înconjurător era acoperit cu păduri, înconjurat de ape¹¹⁹.

¹¹⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 98-100; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 489.

¹¹⁷ H. Medeleanu, *Colecția de obiecte vechi bisericesti de la mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai*, în “Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic”, I, Arad, 1984, p. 74; Idem, *Valori de artă veche românească*, pp. 14-16; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 490. Din păcate, în ultimii ani, iconostasul executat de Ștefan Tenețchi a fost înlocuit cu altul nou, iar biserica a fost pictată în întregime, nearmonizându-se cu vechiul edificiu ecleziastic.

¹¹⁸ După demolarea vechii catedrale a Aradului, în anul 1861, au fost strămutate la Arad-Gai rămășițele pământești ale episcopilor Pahomie Cnezevici (1770-1783), Pavel Avacumovici (1787-1815), Nestor Ioanovici (1829-1830) și Gherasim Raț (1835-1850). Ei au fost reînțumați în altar, în fața prestolului, sub o lespede de marmură roșie, prinsă cu sigile de plumb la cele patru colțuri. Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului. 1767-1830*, Arad, 1929, pp. 50-51; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 491. Episcopii Ioanichie Martinovici (1710-1721) și Sofronie Ravanicianin (1722-1726) au fost reînțumați la biserica “*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” din Arad nu la mănăstirea din Gai. Placa de marmură cu numele lor se află în dreptul intrării în această biserică.

¹¹⁹ Horia Truță, *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, Arad, 2012, pp. 11-12.

După trecerea la cele veșnice a episcopului Sinesie Jivanovici, ctitoria de la Gai a străbătut o perioadă dificilă¹²⁰, paraclisul a continuat să fie folosit de credincioșii ortodocși, români și sârbi, din Gai, constituindu-se în biserică parohială, așa după cum reiese din registrele de botezați și morți ale bisericii „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” din Arad, din secolul al XVIII-lea. În matricole aflăm nume de preoți care slujeau la paraclisul „Sf. Simion Stâlpcul” slujbe, botezuri, și înmormântări pentru credincioșii din imediata vecinătate a ctitoriei lui Sinesie¹²¹.

IV. 3. REȘEDIȚA DE LA ORADEA-VELENȚA

Reședința episcopală de la Oradea, situată în Velența, era o „căsuță strâmtă și de prea mare vechime amenințând cu ruinarea, cu câtă strâmtoare și incomoditate am continuat a locui în ea”. Episcopul Sinesie intenționa să zidească, pe același loc, o altă casă „nouă și mai largă, mai comodă și pentru mine, și pentru casnicii mei”. A cumpărat două case în imediata vecinătate, însă pentru că nu a fost pe placul autorităților civile, vânzătorii au fost siliți să restituie banii, fiind chiar și amendați. În cele din urmă, episcopul este nevoit să locuiască „pe chirie” în casa cetățeanului Nestor Țveovici situată în „Orașul Nou”. Despre toate acestea, episcopul Sinesie, în ianuarie 1759 îl informa pe mitropolitul Pavel Nenadovici că

„După ce, cu promisiunea Majestății Sale, în 21 ianuarie 1758 venisem la Oradea și trăsesem în suburbiul numit înainte Orașul soldaților, iar acum Velența, de nevoie silit, în căsuța mea, de lângă biserica noastră, căsuță strâmtă și de prea mare vechime amenințând cu ruinarea, cu câtă strâmtoare și incomoditate am continuat a locui în ea, pot atesta nu numai membrii Comisiei orădene, ci și alții care m-au vizitat adeseori. Pe urmă însă, ca să pot zidi în același loc altă casă, nouă și mai largă, mai comodă pentru mine și pentru casnicii mei, am cumpărat două case vecine cu intravilanele lor și plătit prețul lor, chiar peste valoarea lor, în bani gata, celor care le locuiesc. Atunci, oficialii moșiilor Cămării, între care moșii e și Velența, supărându-se că am cumpărat cele două săsuțe, nu numai i-au silit pe vânzători să-mi restituie banii, dar i-au și amendat pentru că îndrăzniseră a le vinde fărăștirea domeniului. Silit deci a-mi relua banii și restitui căsuțele, a trebuit să renunț a zidi casă nouă și să continui a locui în aceeași căsuță nevrednică nu de mine, ci de un locuitor de stare mijlocie din aceste părți, până în iunie 1758, când chemat de Excelența Voastră la sinod, plecai la Carloviț. Iar după aceea, în 7 noiembrie, venind iar aici la Oradea, spre a primi, de la Comisie, rezoluția Majestății Sale, și oploșindu-mă iar înb aceeași căsuță a mea, mult mi se strângea inima, cum voi asigura comoditatea mea și a casnicilor mei după căderea brumei. Drept ce, cu greutate putui îndupleca pe locuitorul Orașului Nou, Nestor Țveovici, să-mi pregătească, pe cât se poate înainte de înăsprirea iernii, casa ce și-o clădea în Orașul Nou, fără a o continua

¹²⁰ Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 227; Idem, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 70, 71, 81; Idem, *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpcul de la Arad-Gai, ctitorie a Episcopului Sinesie*, în „L. R.”, Serie nouă, anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie 2012, p. 20.

¹²¹ H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, p. 7.

până la capăt. O parte din camerele casei erau gata, continuarea celorlalte o împiedica înăsprirea iernii. Totuși, silit de atâta nevoie, deși nu-mi era-n toate privințele pe plac și mulțumire, totuși, pentru a avea locuință întru câțva mai comodă și mai sigură decât căsuța aceea, mă mutai din Velența în casa lui Nestor Țveovici pe chirie anuală”¹²².

În februarie 1758 scria agentului său din Viena, Scherer că dorește construirea în Velența a unei mai confortabile, cumpărând, „pe preț mult mai ridicat decât valorează ele, cele două căsuțe țărănești vecine cu a mea, dar aflând oficialii Cămării, a cui e Velența, pe vânzători nu numai îi siliră să-mi restituie prețul căsuțelor, dar îi și amendară pentru că au îndrăznit a mi le vinde fără știrca domeniului”. În continuare îl roagă pe Scherer să meargă la „domnii consilieri și referenți” Koller și Hitter, asigurându-i de respectul său, explicându-le situația în care se afla, nepermițându-i cumpărarea unui „spațiu pentru a o repara sau a-mi zidi alta”¹²³. Multă vreme s-au purtat discuții contradictorii pe marginea terenului necesar pentru mărirea reședinței episcopale.

După finalizarea lucrărilor Comisiei imperiale de anchetă de la Oradea, în iunie 1760, episcopul Sinesie Jivanovici scria din nou mitropolitului Pavel Nenadovici, că i-a prezentat episcopului catolic Patachich noua rezoluție imperială, din iunie 1759, pentru acordarea terenului necesar mării reședinței episcopale de la Velența, însă acesta refuză pe motiv că aparține Episcopiei catolice și nu îl poate înstrăina. În această situație, episcopul Sinesie intervine din nou la Curtea de la Viena scriindu-i împărătesei Maria Terezia, că dorește să se mute din Orașul Nou unde stătea pe chirie, în Velența unde doreasă-și amenajeze o reședință episcopală modestă, posibilitățile sale financiare nepermițându-i să-și edifice o clădire impunătoare¹²⁴.

La începutul anului 1761, episcopul Sinesie se adresa din nou episcopului catolic Patachich, răspunsul acestuia, fiind același, că nu poate înstrăina teren aparținător Bisericii catolice, mai ales că Sinesie avea o reședință episcopală la Arad¹²⁵. Se vede că prezența o perioadă mai îndelungată a episcopului ortodox la Velența, deranja planurile catolicilor de a-și desfășura propaganda lor religioasă printre ortodocși. Ei căutau prin orice mijloace zădărnicierea acestui plan.

În cele din urmă, împărăteasa îl convinge pe episcopul catolic pentru a-i ceda lui Sinesie terenul solicitat, însă pretinde ca proiectul și devizul clădirii să fie realizate de arhitectul militar Anton Puxbaum de la Viena. Acesta, în toamna aceluiaș an se deplasează la Velența unde măsoară reședința episcopală, cele două case învecinate, jurul bisericii, piețele și străzile de acolo. Casa veche avea două

¹²² Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, pp. 17-18.

¹²³ Idem, *Dezrobirea religioasă a românilor din Bihor în secolul XVIII*, în vol. Florian Dudaș, Constantin Butișcă, Roman Pinte, Cosmin Pinte „Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orășii”, Oradea, 2004, pp. 99-100.

¹²⁴ Idem, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, p. 18.

¹²⁵ *Ibidem*.

camere, bucătărie, o cămară mică aflată pe un intravilan de 325 stânjini vienezi și 5 țoli, casă total necorespunzătoare pentru a adăposti reședința episcopului¹²⁶.

Împărăteasa Maria Tereza, în mai 1762 îl înștiința pe mitropolitul de la Carloviț, că în urma expertizei de specialitate făcută de arhitectul Puxbaum, rezultă că datele oferite de episcopul Sinesie erau false și neîntemeiate, imputându-i cheltuielile făcute cu acel prilej. Cu toate acestea, împărăteasa aprobă zidirea reședinței episcopale „după planul anexat, dar cu strictă restricție, să nu despășească nici într-o bucată dimensiunile din plan”. După mai multe discuții cu autoritățile civile, în 1762 se începe construcția clădirii noii reședințe episcopale, finalizată în anii următori. Casa avea două nivele, acoperișul din lemn și șindrilă, pivniță și anexe în curte¹²⁷.

¹²⁶ Gh. Lițiu, *Perioada 1784-1920. De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei* în vol. "Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani", p. 31; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 18.

¹²⁷ Fl. Dudaș, *op. cit.*, pp. 17-18, 19, 20.

Capitolul V

Biserici episcopale

V. 1. BISERICA „NAȘTEREA SF. IOAN BOTEZĂTORUL” DIN ARAD

După distrugerea bisericii vechi, de pe malul drept al râului Mureș, pe care episcopul Isaia Diacovici (1706-1708) o transformă în biserică piscopală, care a avut mult de suferit în timpul războiului curuților, determină comunitatea românilor ortodocși, pe același loc¹²⁸, să edifice un alt locaș de cult. Despre începuturile ei aflăm din conscripția de la 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici, în care se menționează că biserica a fost construită în urmă cu trei decenii, în timpul episcopului Sofronie Ravanicianin (1722-1726), deci prin 1725 și avea hramul „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”¹²⁹. În 1726, când episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731) venea la Arad, o găsește “crăpată și neterminată”, condamnând neglijența înaintașilor, acuzându-i de întrebuințarea banilor destinați bisericii în scopuri personale. Numește noi epitropi pe care îi îndeamnă să depună toată stăruința „așa încât să se termine biserica” și să fie împodobită cu toate cele necesare¹³⁰. Faptul că în 1726 nu era încă terminată, ne determină să credem că nu cu mult timp înainte a fost deschis șantierul de construcție, fapt ce întărește afirmația din conscripția lui Sinesie Jivanovici.

Biserica avea o singură ușă la intrare, în partea de vest. În mijlocul naosului atârna un policandru, iar în fața altarului se aflau două sfeșnice. Altarul era despărțit de naos printr-un iconostas simplu, de zid sau lemn. Pe iconostas erau așezate două icoane mari împărățești, 6 icoane mijlocii și 18 icoane mici. În fața celor două icoane împărățești atârnav două candelor de argint, menționate în inventar. Cele 6 icoane mijlocii făceau parte din registrul al II-lea, iar cele 18 mici, din registrul al III-lea al iconostasului și avea reprezentări apostolii și prorocii. Ușile împărățești erau prevăzute cu o perdea de “carton” (bumbac) iar cele două

¹²⁸ Pe locul de astăzi al Colegiului “*Moise Nicoară*”.

¹²⁹ P. Vesa, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, 2000, p. 101.

¹³⁰ H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, pp. 447-459.

perdele de "carton vechi", cum sunt menționate în inventar, în mod sigur fiind vorba de cele două uși diaconești. În altar, existau o cruce de lemn¹³¹ și câteva obiecte de argint: un disc, două stelute, o linguriță și o cădelniță¹³². Arhitectura iconostasului era realizată într-un stil baroc clasicizant cu o ornamentație redusă, în spiritul sfârșitului de veac. Icoanele de pe iconostas erau opera pictorului aromân Ștefan Tenețchi din Arad¹³³.

Există date destul de puține despre preoții slujitori de la această biserică. Dintr-un *Caiet de dări bisericești* din 20 septembrie 1728 al Episcopiei Aradului, aflăm numele preoților Pavel Grubetici, Stoian, Arsenie, Ioan, Peia, Teofan, Gheorghe și Pavel¹³⁴. Ceilalți preoți cunoscuți de la această biserică sunt: Demian (1743); Toader (1743)¹³⁵; Hristofor Grekici (Ghersici)¹³⁶ (1747, 1755, 1763, 1767) - *protopop*; Gheorghe Panici (1747, 1755, 1763, 1767); Maxim Mihailovici (1747); Pavel Nicolici (1747); Mihai Seculici (1747); Ioan Albici (1749) - *protopop*¹³⁷; Maxim Popovici (1755); Petru Ghersici (1755, 1763, 1767, 1784, 1791) - *protopop*¹³⁸; Petru Abazovici (1755¹³⁹); Ioan Marincovici (1763, 1767); Pavel Popovici (1763); Mihai Ioanovici (1763, 1767, 1784); Ioan Miatovici (1767); Marcu Mihailovici (1767, 1784); Petru Panici (1767); Petru Jivanovici (1767, 1784, 1791); Mihai Seculici (1747, 1791).

Epitropii, această categorie de ajutători ai preotului erau aleși dintre negustori și comercianți, oameni înstăriți care trăiau și își desfășurau activitatea în jurul bisericii. După plecarea episcopului Vichentie Ioanovici, buna rânduială a *Protocolului* este neglijată. Abia la 1 ianuarie 1752, episcopul Sinesie Jivanovici îl predă unor epitropi noi și scrie cu mâna lui *Jurământul* pe care aceștia trebuiau să-l depună¹⁴⁰.

Epitropul Petru Eremici era un aromân cu multe merite pentru biserica catedrală arădeană. În timpul episcopului Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748), a înzestrat catedrala cu șapte cărți de cult românești și trei grecești: o *Evangelhie* ferecată în argint, un *Apostol*, o *Psaltire*, un *Liturghier*, un

¹³¹ Crucea publicată în *Valori de artă veche românească*, fig. 17.

¹³² Descrierea făcută după inventarul publicat de H. Medeleanu în *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 459.

¹³³ El a mai executat în plus un număr de 22 prăznicare mici, icoane datate 1790.

¹³⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 88, p. 170.

¹³⁵ Sunt menționați în conscripția din 1743, cf. Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, 82.

¹³⁶ Se pare că era fiul primarului Pavel Grekici al Aradului.

¹³⁷ În 1749, protopopul Ioan Albici figura pe lista deputaților la Congresul național sârbesc de la Carloviț, cf. I. D. Suci, Radu, Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 104, p. 191.

¹³⁸ Protopopul Petru Ghersici la 27 august 1790, în calitate de deputat, ia parte la Congresul național sârbesc de la Carloviț, cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 189, p. 469.

¹³⁹ Menționat de Sinesie Jivanovici cu apelativul de "valah", cf. P. Vesa, *op. cit.*, *Anexe*, p. 197.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 448. Nu cunoaștem dacă jurământul pentru epitropi introdus în anul 1847 de către episcopul Gherasim Raț, pe care l-am descoperit în A. P. O. R. Arad-Centru, *Cutia II, dosar 6*, f. 32.

Penticostar, *Mărgăritarul* lui Ioan Gură de Aur, un *Molitvelnic*, toate românești și o *Evangelhie*, un *Liturghier* și un *Apostol* în limba greacă. A murit în anul 1768.

Între 1752 și 1755 au funcționat epitropii: Pavel Dragoilovici (1752-1754), Ioan Manuilovici (1752-1760)¹⁴¹, Ioan Muntean “*valah*” (1752), Dimitrie Ioanovici (1754), Lazăr Bogdanovici (1756), Ioan Petrovici (1756), Marcu Dragoilovici (1758-1760)¹⁴², Ștefan Moler Tenețchi (1758-1760)¹⁴³, Pavel Popovici (1761), Damaschin Popovici (1761), Sima Dragoilovici (1764-1767), Pavel Gruin (1764).

Încă de pe vremea episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731), în 1729, se păstrează un prin inventar cu cele existente la acea dată¹⁴⁴. Ca obiecte de cult, biserica deținea un potir din metal alb (cositor ?), două discuri (unul de argint, altul de cupru), 3 speluțe de argint, 3 lingurițe (una de argint, două de fontă), un litier de aramă, 2 clopoței de fontă, două vase de tablă pentru ulei, două lighiane, un ibric, două discuri de aramă pentru tas, două sticle pentru candelă, două forfecuțe, o cruce de lemn și 3 sfeșnice de fontă.

Dintre veșminte amintim: 8 feloane (4 de mătase, uzate și 4 albe), un stihar alb, 3 epitrahile, două brăie, 3 perechi mânecuțe (o pereche de mătase, rupte și o pereche din mătase, în stare bună). Inventarul mai menționa și 8 cearceafuri (4 vechi, 4 noi, probabil erau acoperăminte pentru prestol), 5 prosoape, din care două din pânză de cânpă, o perdea albă mde pânză, una “*masală*” și doi prapori, unul din mătase, altul din pânză. La data întocmirii inventarului, biserica deținea 4 1/2 oca lumânări, 11 oca ceară galbenă, 6 lumânări mari, două lumânări mai mici, 2 1/2 oca ulei, 2 oca tămâie, 50 drahme și un număr de 14 cărți și un manuscris, pe care le vom menționa într-un alt loc al lucrării noastre.

În luna ianuarie a anului 1752, episcopul Sinesie Jivanovici întocmește un nou inventar al bisericii¹⁴⁵. Începând din această perioadă patrimoniul catedralei se îmbogățește prin numeorase donații. La venirea sa în Arad, donează un potir mare de argint aurit și încrustat, un disc și o steluță cu cruce în vârful, aurite, care se pare că

¹⁴¹ Epitropul Ioan Manuilovici, de origine aromân, locuia în prima casă de pe strada Episcopului. În unele conscripții este menționat Ioan Manuel. Era comerciant și negustor de boi. Când a murit a fost îngropat în dreptul altarului bisericii. A avut doi nepoți. Maxim Mihai Manuilovici, ajuns președinte al Consistoriului ortodox de la Oradea, episcop la Vârșet (1829-1833), apoi la Timișoara (1833-1838). Cel de-al doilea nepot, Moise, a fost arhimandrit și stareț al mănăstirii de la Hodoș-Bodrog. Despre ei vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, pp. 16, 17.

¹⁴² Poate fi fratele lui Paul Dragoilovici amintit mai sus.

¹⁴³ A fost cel mai renumit dintre epitropii de la catedrala din Arad. A funcționat împreună cu Ioan Manuilovici și Marcu Dragoilovici. Protopopul Hristofor Grecici și fii săi Petru și Pavel au fost nașii familiei Tenețchi. Vezi H. Medeleanu, *Pictorul Ștefan Tenețchi. Viața și opera*, “Ziridava”, XV-XVI, Arad, 1987, pp. 368, 370, nota 104.

¹⁴⁴ Inventarul a fost publicat pentru prima dată de H. Medeleanu, vezi *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 459.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 451.

aparținuseră episcopului Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748). La începutul anului 1752 episcopul mai donează trei brâie cu închizători din argint, un brâu cu cheotori de argint, o Evanghelie “sculptată” în argint și aur. În cursul păstoririi în scaunul episcopal arădean, mai donează un potir mare de aur și un disc.

La îndemnul lui Sinesie, epitropia mai cumpără două candelă de argint, două aere, patru acoperitoare țesute cu argint, o icoană a Maicii Domnului cu Pruncul Iisus, cu coroanele și mâinile ferecate în argint. La 22 februarie 1757 biserica a fost înzestrată cu un frumos tron arhieresc¹⁴⁶ executat de “țișlerul” Sevastian, pentru care, în 1756 a primit 35 florini, iar la terminarea lucrării mai primește încă 34 florini. Pentru suma de 14 florini, tronul arhieresc a fost aurit de către “moalerul” Ștefan Tenetchi. În inventarul întocmit la începutul anului 1752, într-un adaos, este specificat că “românii s-au întovărășit și au cumpărat și au dat bisericii un Minei prăznicar (Antologhion) în limba română și un Catavasier în limba română”¹⁴⁷.

În 1729 biserica deținea un număr de 14 cărți și un manuscris. Din păcate inventarul fiind întocmit foarte lacunar, este foarte greu de a indentifica anul și locul de tipărire al cărții, menționează doar titlul și numărul de exemplare. Aceste cărți erau: *Evanghelie ferecată*, *Liturghier*, două *Apostole* (unul tipărit la Moscova, altul în manuscris), *Psaltire mare*, două *Octoihuri*, două *Mineie de obște*, două *Trioade* (unul fariseic și unul al lui Lazăr), *Molitvelnic mare* și o “cärtică” cu slujba Sf. Lazăr. În timpul episcopului Isaia Antonovici (1731-1748), epitropul Petru Eremici înzestrează biserica cu încă 8 cărți de cult românești (*Evanghelie ferecată în argint*, *Apostol*, *Psaltire*, *Liturghier*, *Penticostar*, *Mărgăritarul Sf. Ioan Gură de Aur*¹⁴⁸ și două cărți pentru “diferite litii”) și 3 grecești (*Apostol*, *Evanghelie*, *Liturghier*¹⁴⁹).

Astfel se ajunge ca în primii ani a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, biserica avea un număr de 23 de cărți, în majoritate tipărite în limba română. La sfârșitul secolului, numărul cărților în limba slavonă ajunge la 58 exemplare, grecești mai existau doar două exemplare iar românești 27 exemplare. Prezența cărților românești fiind grăitoare pentru nevoile sufletești ale enoriașilor catedralei în veacul al XVIII-lea. Din păcate, multe din cărțile existente în biserica catedrală s-au pierdut.

O măsură luată de episcopul Vichentie Ioanovici a fost introducerea *Matricolelor botezaților și decedaților* începând cu anul 1730¹⁵⁰. La biserica catedrală, *Matricula cununăților* a fost introdusă abia în anul 1764¹⁵¹.

¹⁴⁶ Tronul arhieresc a ajuns în biserica din Ghioroc, cf. *Ibidem*, p. 451, nota 14.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ Poate fi ediția din 1691 tipărită la București în traducerea fraților Radu și Șerban Greceanu.

¹⁴⁹ Poate fi ediția din 1714 tipărită la Veneția.

¹⁵⁰ A. N. D. J. Arad, *Colecția registre de stare civilă. Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, registrul 25 (1730-1764).

Din matricole aflăm că masa enoriașilor bisericii catedrale o formau românii, pe care îi găsim din primele pagini ale registrelor. Primul mort înregistrat a fost Vidul “*valah*”, înmormântat la 14 mai 1730 în “cimitirul vechi”.

În *Matricula decedaților* (1730-1764)¹⁵² se menționează despre un mic cimitir în jurul catedralei, ce funcționa în ciuda tuturor dispozițiilor imperiale. Cimitirul, cu caracter neoficial, a funcționat până la începutul secolului al XIX-lea și a fost accesibil nu mai reprezentanților de vază a românilor, aromânilor și sârbilor ortodocși, preoți, negustori și comercianți cu rol de mecenate ai bisericii, foști senatori în consiliul orășenesc.

V. 2. BISERICA DE LA VELENȚA

În apropierea reședinței episcopale de la Oradea-Velența, exista și o biserică edificată în timpul și prin strădania protopopului Ioan în anul 1721. Era dintr-o fundație de piatră, tălpile din lemn, iar pereții din lemn și cărămidă¹⁵³. În 1741, biserica necesita unele reparații, comunitatea ortodoxă se plângea Curții de la Viena că stăpânul feudal al locului nu le îngăduie repararea bisericii¹⁵⁴.

Biserica era împodobită cu pictură, fiind cunoscute numai ușile împărătești, vândute în 1789 bisericii de lemn din Topa de Sus, din ținutul Beiușului. Pe ușile împărătești este reprezentată scena Bunevestiri, Arhanghelul Gavriil și Fecioara Maria, în veșminte bogat ornamentate. Îngerul Gavriil ținând în mâna stângă un vrej floral, arată cu mâna dreaptă ridicată spre razele Duhului Sfânt, iar Maria, cu capul puțin aplecat spre dreapta, împărtășește parcă minunea zămislirii. Din Pomelnicul bisericii rezultă că au fost realizate prin purtarea de grijă a protopopului Ioan, în 1720-1721, iar donatorul este Dimitrie Ardelean, un credincios al comunității ortodoxe din Oradea¹⁵⁵.

Când episcopul Sinesie Jivanovici venea la conducerea Episcopiei Aradului, la Velența găsește o biserică mică și neîncăpătoare. De la edificarea ei și până în 1751, în cartierele Orășii se înregistrează și un spor demografic al populației ortodoxe, impunându-se construirea unei noi biserici, mai ales și pentru dorința de afirmare a reședinței episcopale de la Velența. În martie 1759, aflat la Oradea, episcopul Sinesie își anunța reprezentantul său din Viena că, la cererea Curții imperiale, Comisia de anchetă religioasă a trimis un zidar ca să măsoare biserica ortodoxă din Velența. Se urmărea lărgirea bisericii pentru a

¹⁵¹ *Ibidem*, registrul 26 (1764-1781). În A. N. D. J. Arad se păstrează registrele 26-84, acoperind perioada cuprinsă între 1730-1891.

¹⁵² *Ibidem*, registrul 25 (1730-1764)..

¹⁵³ N. Firu, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, pp. 7, 8.; Gh. Ciuhandu, *Un grăitor pomelnic de două sute de ani, de la Velența*, în “L. R.”, anul X, 1930, nr. 18, pp. 1-4.

¹⁵⁴ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, p. 7.

¹⁵⁵ *Ibidem*, pp. 7-8.

încăpea și credincioșii din celelalte cartiere și a nu se îngădui înălțarea unui locaș de cult ortodox în Orașul Nou. A fost întocmit chiar și un plan cu deviz al lucrărilor de renovare¹⁵⁶.

Însuflețiți de vestea numirii unui episcop numai pentru bihoreni, credincioșii din Velența, ajutați de cei din Orașul Nou, au mărit biserica din Velența pentru a servi drept catedrală pentru Episcopia ce urma a fi readusă la viață¹⁵⁷. Cu toate acestea, în continuare se insista pentru varianta construirii unei noi biserici, insistându-se la Viena pentru obținerea aprobării. În 23 februarie 1767, comitatul Bihor înainta Guvernului cererea credincioșilor din Velența și a preotului pentru aprobarea zidirii unei noi biserici, după planul și devizul date în anexă, cu descrierea stării bisericii vechi și cu mențiunea că suma de 4 500 florini pentru construirea celei noi o au din testamente și pomeniri. În 13 aprilie 1767, Guvernul cerea comitatului un raport amănunțit și cercetarea veniturilor fondului bănesc destinat construirii bisericii¹⁵⁸.

Biserica de lemn construită în 1721 de protopopul Ioan, locaș de cult ce a servit episcopului Sinesie Jivanovici drept catedrală, în 1771 a fost demolată, la scurt timp deschizându-se șantierul la o biserică nouă, cu hramul „*Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*”, târnosită în 1779 de mitropolitul Vichentie Ioanovici-Vidac al Carlovițului (1758-1774) și episcopul Pahomie Cnezevici al Aradului. Biserica există și astăzi în Oradea-Velența, reprezintă un valoros monument în stil baroc înălțat de români în părțile bihorene în secolul al XVIII-lea.

¹⁵⁶ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 142. Fl. Dudaș, *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului*, în vol. Florian Dudaș, Constantin Butișcă, Roman Pinte, Cosmin Pinte, „Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orăzii”, pp. 126-127.

¹⁵⁷ N. Firu, *op. cit.*, pp. 7, 24.

¹⁵⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 196.

Capitolul VI

Protopopiate, parohii, filii

VI 1. PROTOPOPIATELE

La venirea Sinesic Jivanovici la Arad, sub jurisdicția Episcopiei se aflau un număr de 15 protopopiate, opt în ținuturile arădene (Arad, Buteni, Hălmagiu, Pecica, Nădlac, Șiria, Vărădia și Zărand) și șapte în cele bihorene (Beliu, Beiuș, Peștiș, Lunca, Pomezău, Oradea, Meziad), fiecare cu mai multe parohii și filii, și o singură mănăstire, cea de la Hodoș-Bodrog.

Date bogate despre *protopopiatele arădene*, avem datorită conscripției din 1755 a episcopului Sinesic Jivanovici. Astfel, în cele opt protopopiate arădene, la jumătatea secolului al XVIII-lea, existau un număr de 232 localități și 10 313 case. Cel mai întins protopopiat era cel al Butenilor cu 88 localități (37,9%), urmat de cel al Hălmagiului cu 50 localități (21,5%), Zărandul cu 30 localități (12,9 %), Șiria și Vărădia cu câte 24 de localități (10,3 %), Arad cu 9 localități (3,8 %), Nădlac cu 4 localități (1,7 %) și Pecica cu doar 3 localități (1,2 %). Un procent de 67,7 % din sate aveau între 2-50 de case, 16,3 % între 51-100 de case, 7,7 % între 101-150 de case și 3 % cu peste 150 de case¹⁵⁹. Din cele 232 localități, 5,1 % aveau statutul de oraș.

În conscripția din 3 martie 1765 sunt amintite un număr de nouă protopopiate, două noi (Chișineu-Criș și Ineu), ceea ce nu înseamnă că ele nu erau cu mult mai vechi. În conscripție, din motive pe care nu le cunoaștem, nu figurează cel al Hălmagiului¹⁶⁰. La un număr de 132 (?)¹⁶¹ localități existau un număr 12 624 gospodării¹⁶².

¹⁵⁹ Cele mai multe case erau în Arad (471), Șiria (310), Pecica (256), Șimand (247), Socodor (204), Macea (169), Șiclău (163), Ineu (126 case), Hălmagiu (142), Buteni (110), Giula (110), Zărand (109) și Cenad (12).

¹⁶⁰ Putem presupune că sunt unele omisiuni ale editorilor volumului de documente, sau pur și simplu nu a fost menționat în conscripție.

¹⁶¹ Din 1755 până în 1765 nu putea dispărea un număr de 100 de localități.

¹⁶² I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I., doc. 128, p. 291.

Despre *protopopiatele bihorene* în perioada episcopului Sinesie Jivanovici deținem date puține. Ele se ezună doar la o conscripție din anul 1769¹⁶³, care cuprinde date din perioada de dinaintea redactării ei, în special din 1768. În cele opt protopopiate (Oradea Mare, Beiuș, Beliu, Lunca, Peșteș, Meziad și Pomezău) existau un număr de 360 localități cu 13 115 case. Cel mai întins protopopiat era cel al Orăzii Mari cu 91 localități (25,27 %), urmat de cele al Beiușului cu 72 localități (20 %), Peștișului cu 56 localități (15,55 %), Luncii cu 46 localități (12,77 %), Meziad cu 38 localități (10,55 %), Pomezău cu 33 localități (9,16 %) și Beliu cu 24 localități (6,66 %). Cele mai multe case se aflau protopopiatul Oradea Mare, 3 469 (26,45 %), urmat de Peștiș cu 2 584 (19,70 %), al Luncii cu 2 243 (17,10 %), Beiuș cu 1 975 (15,01 %), Pomezău cu 975 (7,43 %) și Beliu cu 800 case (6,66 %).

VI 2. PAROHII ȘI FILII

Comuna bisericească în stare să-și susțină singură o biserică, școală, cimitir, unul sau mai mulți preoți și învățători, personal auxiliar (cântăreț, crâșnic) și rezidență definitivă era organizată în parohie¹⁶⁴, locul de cult permanent în care se desfășoară toate slujbele bisericești. În realitatea ortodoxă, parohia este comunitatea ecleziastică a credincioșilor clerici și mireni, așezați într-un teritoriu conturat “între limite fixe”, cu un număr de credincioși care participă la actul Euharistic din duminici și sărbători religioase, primesc aici sfintele taine, manifestându-și în forme variate sentimentul religios, adânc ancorat, mai ales în spațiul rural. Sunt sub conducerea unui preot sau mai mulți, aflat în totală ascultare de episcopul locului, care îl mandatează să gireze bunurile ce aparțin parohiei, să officieze Sfintele Taine, ierurgiile și celelalte acte sacramentale pe care le solicită credincioșii de la preotul lor¹⁶⁵.

Prin această definiție parohia ne apare ca o unitate administrativă, organizată după anumite legi, în cadrul general al organizației bisericești. Conform discursului teologic, parohia reprezintă comunitatea cea mică a Trupului ecumenic al Bisericii și se compune din cler și credincioșii mireni, din părinți și fii duhovnicești, este câmpul de valorificare al dreptei credințe.

¹⁶³ Cristian Apati, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, în “Cele Trei Crișuri”, Scria a III-a, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 2007, pp. 21-33.

¹⁶⁴ Despre noțiunea de parohie vezi: *Statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania cu un Supliment* (cap. I, & 1), Sibiu, 1881, p. 9; Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc oriental*, vol. I, Partea I și II, Arad, 1926, p. 219; I. N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, pp. 174-175; Jacques Paul, *Biserica și cultura în Occident, secolele IX-XII*, vol. II, București, 1996, p. 63.

¹⁶⁵ Mitropolit Emilianos Timiadis, *Preot, parohie, înnoire. Noțiuni și orientări pentru teologia și practica pastorală* (Traducere de Paul Brușanowski), București, 2001, p. 62; Jacques Paul, *op. cit.*, vol. II, p. 63; vezi și Gheorghios D. Metallinos, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru* (Traducere Pr. Prof. Ioan I. Ică), Sibiu, 2004, pp. 9-10.

În *protopopiatele arădene*, din cele 232 de localități, menționate în conscripția din 1755, un număr de 155 erau parohii (66,8 %) și 77 filii (33,1 %). Cele mai multe filii se aflau în protopopiatul Butenilor (55,6 %), urmat de cel al Hălmagiului (40 %) și al Vărădiei (29,1 %). În protopopiatul Șiriei se afla doar o singură filie, iar în protopopiatele Arad, Pecica, Nădlac și Zărand nu exista nici o filie. Cele mai multe filii le avea parohia Chisindia (9), urmată de Feniș (7), Hălmagiu (4), Revetiș (4), Neagra (4), Săvârșin (3) și Laz (3). În tabelul de mai jos avem o situație generală a protopopiatelor arădene din anul 1755.

Protopopiatul	Comune (parohii și filii)	Biserici	Parohi	Diaconi	Case
Arad	9	11	19	-	965
Pecica	3	4	10	-	441
Nădlac	4	4	7	-	416
Zarand	30	31	57	6	2 559
Șiria	24	24	46	2	2 081
Buteni	88	40	52	-	1 997
Vărădia	24	15	15	-	627
Hălmagiu	50	35	28	-	1 227
TOTAL	232	164	234	8	10 313

Zece ani mai târziu, la 3 martie 1765, episcopul Sinesie Jivanovici înainta mitropolitului o altă conscripție despre cele nouă protopopiate în rândul cărora apar două protopopiate noi, Incul și Chișineu-Criș, dar nu mai figurează Hălmagiul. La un total de 181 localități, existau 12 624 case¹⁶⁶. Cele două protopopiate noi nu puteau majora numărul parohiilor a căror număr scade prin faptul că protopopiatul Hălmagiu nu mai intră în socotelile conscripției, el fiind trecut la eparhia transilvană. Numai prin eforturile mitropolitului Vichentie Ioanovici Vidac (1774-1780), conjugate cu cele ale episcopului Pahomie Knejevici al Aradului (1770-1783), s-a reușit în 1777 realipirea definitivă a protopopiatului Hălmagiu la dieceza Aradului¹⁶⁷.

Statistica eparhiei arădene din iunie 1767¹⁶⁸ menționează, pentru cele 11 protopopiate (Arad, Beliu, Buteni, Chișineu-Criș, Hălmagiu, Ineu, Nădlac, Pecica, Șiria, Vărădia de Mureș, Zarand) un număr de 182 parohii. Cel mai multe parohii se aflau în protopopiatele Hălmagiu (17,03 %), Șiria (13,73 %), Ineu (13,18 %), Buteni (11,53 %), Beliu (9,89 %), Zărand (9,34 %), Vărădia de Mureș (9,34 %) și Chișineu-Criș (7,69 %). Cele mai puține parohii se aflau în protopopiatele Arad (4,39 %), Pecica (2,19 %) și Nădlac (1,64 %). În același an, protopopiatul Lipovei, aparținător de Episcopia Timișoarei, este recensat cu 42 parohii și 6 filii¹⁶⁹.

¹⁶⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 128, p. 291; doc. 129, p. 291.

¹⁶⁷ S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sârbe*, p. 986.

¹⁶⁸ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I., doc. 131, pp. 292-303.

¹⁶⁹ *Ibidem*, vol. I, doc. 132, pp. 303-314.

În cele 31 de parohii din protopopiatul Hălmagiu, într-o conscripție din 1760-1762, sunt menționate parohii ce cuprind de la 16 până la 208 (orașul Hălmagiu) familii ortodoxe¹⁷⁰. Un procent de 54,83 % (1-50 familii), 38,72 % (51-100 familii) și numai 6,45 % (peste 100 familii).

În *protopopiatele bihorene*, în anul 1768¹⁷¹, existau 360 de localități din care 282 erau parohii (78,33 %) și 78 filii (21,66 %). Cele mai multe parohii erau în protopopiatul Oradea Mare cu 82 parohii (29,07 %), urmat de cel al Beiușului cu 48 parohii (17,02 %), al Peștișului cu 45 parohii (15,95 %), al Luncii cu 43 parohii (15,24 %), al Meziadului cu 24 parohii (8,51 %), Pomezăului cu 22 parohii (7,80 %) și al Beliului cu 18 parohii (6,38 %). În ce privește numărul filiilor, cele mai multe se aflau în protopopiatul Beiușului, 24 filii (30,76 %), urmat de Meziad cu 14 filii (17,94 %), de Pomezău cu 11 filii (14,10 %), de Peștiș cu 11 (14,10 %), de cel al Orăzii-Mari cu 9 filii (11,53 %), al Beliului cu 6 filii (7,69 %) și cel al Luncii cu numai 3 filii (3,84 %).

¹⁷⁰ Matei Voileanu, *Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1926, pp. 44-47.

¹⁷¹ C. Apati, *op. cit.*, pp. 21-33.

Capitolul VII

Mănăstirea de la Hodoș-Bodrog

În cuprinsul Episcopiei arădene exista doar o singură mănăstirea, cea de la Hodoș-Bodrog. Conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici face referire la acest locaș monahal, menționând că avea o *biserică* din piatră, cu turlă și turn din același material și chilii în jurul locașului de cult. Hramul bisericii era „*Intrarea Maicii Domnului în Biserică*”¹⁷².

Biserica mănăstirii, de plan triconc, cu turlă pe naos, refăcut în secolele XVII-XVIII, intervențiile având caracteristici baroce. În pictura bisericii¹⁷³, de factură post-brâncovenească¹⁷⁴, pereții sunt umpluți cu un număr considerabil de scene după modelul icoanelor. Maniera este specifică picturii din Țara Românească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, perioadă în care a înflorit marea pictură brâncovenească¹⁷⁵. Nu știm cine au fost meșterii, însă ei nu au putut să creeze această pictură decât după anul 1764, data marilor transformări arhitectonice pe care le-a suferit acest monument ecleziastic. Este vorba de reparațiile efectuate în timpul episcopului Sinesie Jivanovici, când „biserica cea veche și mănăstirea, care, din pricina vechimii și a revărsărilor Mureșului, erau gata să cadă”¹⁷⁶.

După cum putem constata „o biserică amenințată cu prăbușirea nu putea să conserve atât de bine o pictură mai veche. De fapt sub stratul picturii murale existente nu se află de altă pictură. Mai trebuie avut în vedere un amănunt: zugravii picturii murale existente au ținut seama judicios de ferestrele tăiate în zid, cu prilejul transformărilor din 1764. Ca atare, această pictură nu putea fi executată decât după această dată”¹⁷⁷.

¹⁷² Pre vechimea mănăstirii și alte amănunte vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 218-225.

¹⁷³ Vezi: *Ibidem*, pp. 107-160; I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981, pp. 33-40.

¹⁷⁴ H. Medelcanu, *Valori de artă veche românească*, p. 25.

¹⁷⁵ În anii 1938-1939 întreaga pictură a fost restaurată de Anastase Demian și Cornel Cenan.

¹⁷⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 141, p. 334-339.

¹⁷⁷ H. Medelcanu, *op. cit.*, p. 25, nota 19.

În partea de sud-vest a incintei se află un turn-clopotniță, construit din cărămidă arsă. Ca plan are secțiunea patrată, cu muchiile teșite, ajungând astfel la o formă aproape octogonală, iar data edificării lui nu se cunoaște. Într-o conscripție din anul 1771 se menționează că turnul era foarte vechi¹⁷⁸.

În 1764, din dispoziția episcopului Sinesie Jivanovici, din cauză că biserica și mănăstirea fiind vechi, dar și din cauza revărsării Mureșului, fiind expuse ruinării, se începe zidirea unui paraclis „lung de 4 stânjeni și lat de 2 stânjeni și jumătate, în apropierea lui apoi o trapeză, dedesubtul ei un cheler (n. n. pivniță) și o bucătărie și cămară, cinci chilii, din material bun, totul din donații, pomeni și din venitul gospodăriei mănăstirii, dar, neajungând cheltuielile nu sunt gata nici azi”, așa după cum reiese dintr-un document din 8 august 1771¹⁷⁹.

În ce privește *situația materială* a mănăstirii, în tot cursul secolelor XVII și XVIII, a fost instabilă. Erariul a lăsat pe seama mănăstirii doar un teren de 643 jugăre, format aproape numai din pădure și bălți. Mai târziu, prin defrișarea unor porțiuni de pădure, mănăstirea și-a creat câteva livezi și grădini. În jurul anului 1718 autoritățile provinciale din Banat au fost îndrumate să verifice situația posesiunilor mănăstirești. În 1721 i s-au luat mănăstirii dreptul de vamă de la vadul Mureșului, iar terenurile arabile din hotarul localităților Zădăreni, Seleuș (sat dispărut) și pusta Bodrog, trebuia să le arendeze anual de la erariu. O situație mai dificilă a apărut în urma colonizărilor întreprinse de habsburgi în Banat, când, mănăstirea a fost frustrată și de dreptul de a arenda terenurile din sudul Mureșului. În 1733 i s-a interzis chiar și transportul propriilor sale produse peste râu. Demersurile Episcopiei Aradului au avut darul să determine autoritățile vieneze ca, în anul 1750, să restituie mănăstirii 650 jugăre cadastrale, pământ situat între Zădăreni și Vinga¹⁸⁰.

Pentru mănăstire ostenise Sinesie încă înainte de a ajunge în scaunul de episcop, ca împuternicit al patriarhului Arsenie IV Ivanovici Șacabent (1737-1748) din 1744, și apoi al lui Pavel Nenadovici (1749-1768) pentru ea și pentru mănăstirile din Banat. Poate în continuarea acelei împuterniciri îi cere în 4 noiembrie 1752 starețului de la Hodoș-Bodrog, Vichentie Prodanovici rezultatul unei anchete la mănăstirea Bezdin. În 13 mai 1753, primind scrisoarea starețului prin care acesta îi aducea la cunoștință că șpanul și obercnezul cer dijmă din mieii mănăstirii, episcopul îi dă dispoziție să nu le dea nimic dar să vină a doua zi la Arad cu o plângere către administrația Banatului. În 26 august 1753 starețul mănăstirii, arhimandritul Vichentie Prodanovici îl ruga pe episcopul Sinesie ca

¹⁷⁸ Fond Silviu Anuichi (A. S. A. N. U. K., *Fond Mitropolijsko-Patriarjarski* “A”, cutia 50, doc. 94/16 februarie 1771), caiet 3, nen.

¹⁷⁹ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 191; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 141, pp. 334-339.

¹⁸⁰ Eugen Arădeanul, Lucian Emândi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, pp. 53-54.

împreună cu mitropolitul Pavel Nenadovici, care era în Arad, să apere mănăstirea de zădărlăcani care o nedreptătesc zilnic pentru teren și îi iau fântâna și jumătate din terenul fermei, îi mână vitele din fermă și o amendează. Au făcut plângere și la Administrația Banatului cu sediul în Timișoara iar rezoluția, atunci când or vor primi, le-o trimite și la Arad. „Binevoiți a Vă aminti, că și la împărțirea aceluia teren cu vinganii, nouă, în locul întorsurii din fața mănăstirii ni-s-a dat aceasta de la Zădărlac și alta spre Arad. Dar, acum 5 ani ați constatat cu domnul Retcher, că acest locșor e păraginit”. Comisarul aulic Kampf promite ajutorul său pentru ca mănăstirii să i se facă dreptate¹⁸¹.

Cu toate promisiunile făcute de comisarul aulic, în 20 decembrie 1754, în lipsa episcopului Sinesie, arhimandritului Vichentie Prodanovici se adresa mitropolitului de la Carloviț, arătând că Administrației Banatului, în legătură cu plângerea, în 24 noiembrie i s-a cerut să raporteze „pe credința sa preoțească”, de câte bucate a avut nevoie în ultimii ani pentru consumul în mănăstire și cât a consumat din fiecare soi de bucate. Mitropolitul răspunde că arhimandritul nu era îndreptățit a da răspunsul cerut pentru a nu încălca disciplina bisericească. Pentru aceasta, mitropolitul cere lămurirea cererii, trebuia să răspundă numai pentru Bodrog sau și pentru mănăstirea căreia îi aparține el. Administrația Banatului, în 28 decembrie 1754 răspunde foarte dușmănos că este îndreptățit să ceară date direct mănăstirii, negăsind de cuviință să intre în corespondență cu mitropolitul pe această temă. Între timp, mitropolitul a primit și situația consumului de la arhimandritul Vichentie, alături de răspunsul „prietenos” al Administrației, în 31 decembrie episcopului Sinesie. Acestuia i se cerea să insiste pe lângă arhimandrit să continue a cultiva aceleaș fel de produse agricole „care se fac în acel ținut ca să nu piardă sămânța”¹⁸².

Mănăstirea a avut probleme și din cauza folosirii pădurii și a altor terenuri. În 11 aprilie 1755, episcopul Sinesie trimitea prefectului domeniului Statului, Mihai Lovász, jalba mănăstirii de la Hodoș-Bodrog, prefectul, oficialii săi și pădurarii o împiedică la folosirea liberă a pământului și pădurii sale, îi persecutau pe oamenii mănăstirii și le confiscă bunurile. Episcopul amenință că se va plânge la forurile superioare făcând trimitere la privilegiile ilirice din 20 august 1691, confirmat în 18 mai 1743 care-i menține clerului iliric dreptul de a dispune de mănăstirile și bisericile sale, așa că nimeni să nu le poată face vreo violență, ci ele să-și poată folosi averile conform hrisoavelor de danie. El cerea restituirea către mănăstire a bunurilor confiscate cu forța iar pe viitor, în cazul că vor mai avea de făcut vreo dispoziție, în primul rând să se adreseze lui în calitate de ierarh, în caz contrar va recurge la forurile mai înalte¹⁸³.

¹⁸¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 456, 457.

¹⁸² *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 457-459; T. Bodogae, *Contribuții documentare la istoria bisericii arădene din veacul XVIII*, doc. VI, pp. 131-132.

¹⁸³ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 459.

Conducerea mănăstirii mereu a fost preocupată de sporirea averii așezământului monahal. Administrația Banatului din Timișoara, în 8 noiembrie 1757 invita pe starețul mănăstirii să participe, împreună cu câțiva călugări, la rehotărnicia moșiei mănăstirii., în ziua și locul pe care urma să-l fixeze consilierul Flasch. Acesta era împuternicit să negocieze cu reprezentanții mănăstirii atribuirea unui teren echivalentul celui luat în 1745 de Administrația Banatului, conform unui plan aprobat atunci de Consiliul de război. În cele din urmă, mănăstirea nu este pusă în posesia terenului promis, motivându-se că în urma colonizărilor cu populație șvăbească în satele Vinga și Zădărlac (azi Zădăreni), Administrația Banatului nu mai deținea teren suficient pentru a duce la îndeplinire hotărârea Consiliului de război¹⁸⁴.

În 10 august 1760 mănăstirea, prin egumenul Dionisie, contra sumei de 680 florini și-a cumpărat o vie la Ghioroc, situată între viile provizorului de la Pecica, împreună cu un intravilan în Ghioroc, pe el două case cu pivnițe, o șură (cramă) cu presa de struguri și butoaie de 133 acove¹⁸⁵ și cu grădina de zarzavat¹⁸⁶. Via de la Ghioroc, în anul 1805, a fost vândută, în locul ei a fost cumpărată alta la Galșa. Toate încercările stareților mănăstirii de a obține extinderea acestor posesiuni au rămas zadarnice cu toate că se invoca starea de drept și de fapt anterioară instaurării puterii habsburgice¹⁸⁷.

Starea materială a mănăstirii are de suferit și în urma stabilirii graniței dintre Banat și Ungaria, așezământul monahal având terenuri peste Mureș, iar trecerea lui fiindu-le îngreunată călugărilor, ei fiind puși în imposibilitatea de a întreține culturile agricole. Fiind în această situație, în 24 februarie/7 martie 1763, în numele mănăstirii, egumenul Vasile se plânge episcopului Sinesie că

„prin închiderea aceasta a Banatului mănăstirea Hodoș a fost adusă-n mizerii intolerabile și dacă nu ni se deschide cale pentru trecerea Murășului, ea va suferi cele mai mari dauge și pagube, căci precum bine știți, economia întregii mănăstiri, din care trăim, e așezată dincolo de Mureș, în Banat: acolo ne avem fânul, oile, semănăturile și nefiindu-ne deschisă trecerea peste Murăș nu ne putem îngriji această economie, din care trăim. Dar și oamenii noștri, cari trăiesc sub mănăstirea noastră și dau dări, neavând dincoace de Murăș nici măcar o grădiniță¹⁸⁸, dacă nu le e permisă trecerea peste Murăș și semănatul acolo trebuie să se împrăstie cu totul. Până acum, ce e drept, am suportat cu răbdare această închidere, deși am avut multă pagubă din ea, acum însă apropiindu-se primăvara și fiind timpul aradului și semănatului, presați de nevoia dură, suntem siliți a Vă incomoda rugându-Vă, preasmeriți, să binevoiți a interveni cu milă în cauza noastră la Contele Forgaci, comisarul în această afacere, și a ne cere grația, să ne fie permis a ne procura economia pe malul opus, nouă și oamenilor noștri.”

¹⁸⁴ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 278-279.

¹⁸⁵ 1 acov = 54 litri.

¹⁸⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 186.

¹⁸⁷ E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 53-54.

¹⁸⁸ Este vorba de grădină.

În aceeași zi (27 februarie/7 martie 1763), episcopul Sinesie trimite comisarului cererea cu lămurirea că iobagii de lângă mănăstire sunt vreo 12, dările le dau comitatului, și cu cererea ca lor și mănăstirii să le dea o luntre și permisul de a trece cu ea râul Mureș numai pentru cultivarea și inspectarea pământurilor și gospodăriilor lor¹⁸⁹.

Necazurile celor de pe pământurile mănăstirii nu se opresc aici. În 4/15 aprilie 1763, starețul mănăstirii îi prezenta episcopului plângerea contra prefectului cameral Mihai Lovasz, acuzat că în urmă cu doar câteva zile, a trimis oamenii săi să numere iobagii mănăstirii și căsuțele lor. La plângerea starețului, prefectul răspunde că el nu va tolera să locuiască lângă mănăstire decât servitorii ei angajați și că va pune paznici și la pădurea acordată mănăstirii în anul 1751, să nu poată nimeni duce din ea lemne afară de cele strict necesare mănăstirii. În 6/17 aprilie 1763, episcopul înaintează plângerea Cărmării Ungarici. Plângerea este însoțită și de un memoriu al episcopului, în care, acesta arată că

*„în toată eparhia mea nu se află decât o singură mănăstire, Hodoș, pentru întreținerea căreia în 1751 comisia ordonată de Augusta Curte i-a tăiat un teren anume. Fiind mănăstirea așezată în păduri, ține în terenul său câțiva oameni cu care pentru servirea sa și facerea muncilor necesare. Dar, nici această unică mănăstire nu poate trăi în liniște, terenul său destul de mic, fiindcă d. Mihai Lovasz, prefectul moșiilor camerale arădene, ne silește să alunge oamenii cari locuiesc în terenul mănăstirii și să impună paznici aceluia teren. După privilegiile ilirice însă nimeni n-are voie să turbure mănăstirile și bisericile în folosirea pașnică a averilor lor mănăstirilor peste tot le e permis să-și țină pe lângă ele câțiva iobagi, deci și mănăstirii Hodoș pe ai ei, căroră și părinții acolo li s-au născut. Ținerea lor nu este în prejudiciul nimănui, ei trăind pe terenul ei (n. n. mănăstirii) și din el, pe care Majestatea Sa i le-a acordat ei. În afară de asta, deși mănăstirea, precum pretinde domnul prefect, este în centrul Cărmării, comisia delegată de majestatea Sa i-a tăiat teren anume, cu hotarele marcate peste tot, și i l-a lăsat în uz liber, precum l-a avut în pace până acum. Domnul prefect nu are nici un drept să se amestece în cele destinate de Majestatea Sa ei și lăstate-n folosirea ei. Pentru că sunt sigur că dânsul o face făcă niciun ordin de la Dumneavoastră, înainte de a fi silit să incomodeze Augusta Curte în acest fapt prejudicios, hotărâi să Vă rog întâi preasupus să binevoiți a-i ordona să facă ce are de făcut și să lase celelalte, repășind de la atacarea numitei mănăstiri”*¹⁹⁰.

În decursul timpului, mănăstirea de la Hodoș-Bodrog mereu a avut de înfruntat abuzurile autorităților civile, aceasta afectând în mod direct veniturile locașului monahal. Pentru a contribui la creșterea veniturilor mănăstirii, starețul Vasile Milutinovici, în 25 aprilie 1764, contra sumei de 150 florini, a dat în arendă ȋuicăria. El a făcut o învoială cu Iacob Fickel, un evreu din Arad, pe timp de un an, urmând ca în anul următor învoiala să poată fi prelungită. Evreul Iacob putea

¹⁸⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 187.

¹⁹⁰ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 189.

fierbe ȕica contra sumei amintite, iar mănăstirea se angaja să-i pună la dispoziție 3 cazane și lemne tăiate din pădurea mănăstirii, iar cel ce a închiriat să plătească „câte 2 florini pentru cât termină, iar tot ce fiebe după tot produsul să dea plată-n taleri, arenda s-o plătească în trei rate de câte 50 florini tot când se împlinesc 4 luni, iar când vom avea lipsă cu o săptămână ori mai iute pentru mănăstire”, Iakob Fickel se angaja să dea în scris „câte cazane sau alte materiale mai are lipsă, dar să nu risipească făcând pagubă, căci i se va socoti ca plată”¹⁹¹.

Dintr-un inventar redactat în 5 noiembrie 1767 aflăm că mănăstirea avea 16 boi, 19 vaci, 13 vițe, 5 cai, un asin, 284 oi și 141 porci. În inventar mai erau menționate: o căruță nouă acoperită, una veche neacoperită, o trăsură simplă și o șaretă, un car, un plug. Ca avere imobilă sunt menționate: o moară pe Mureș, 4 hanuri, jumătate de crâșmă, o ȕicărie cu trei cazane dată în arendă¹⁹².

Referitor la *personalul monahal*, o inscripție din anul 1523, vizibilă încă la începutul secolului al XX-lea, pe zidul din partea de miazănoapte, atestă existența certă a mănăstirii în frunte cu egumenul Mihail¹⁹³. Dacă în 1567-1579 mănăstirea era populată doar de trei călugări¹⁹⁴.

Dintre călugării mănăstirii din anul 1666 cunoaștem doar numele „proigumenului” Tadeu care este menționat în *Catastiful patriarhiei de Pec*¹⁹⁵. În 1755, mănăstirea avea șase viețuitori iar starețul era arhimandritul Vichentie Prodanovici. Despre monahul Ignăție episcopul Sinesie menționează că era la „știință” la Carloviț.

Dintre monahii care au intrat în mănăstire în timpul arhipăstoririi episcopului Sinesie Jivanovici amintim: Maxim Ștefanovici, locțiitor de egumen (namestnic), 49 de ani, rus, venit la Bodrog în 1760 din varmeghia Sătmăruului; Damian Popovici, 49 de ani, născut în Macedonia, venit în 1765; Metodie Bogdanovici, ieromonahi, 33 de ani, român din Ardeal, venit în 1767; Hristofor Petrovici, 62 ani, născut în Albania, venit în 1754; Petroniu Mihailovici, 78 ani, născut în Seghedin, sârb, venit în 1755; Inochentie Georgevici, 28 ani, născut în Arad, sârb, venit în 1762; Vinchentie Blagoevici, 51 ani, născut în Ardeal, român, venit în 1767; Gherasim Jifcovici, 23 ani, născut în Srem, sârb, venit în 1765; Atanasie Ștefanovici, 24 ani, născut în Srem, sârb, monah la Cruședol, venit la Hodoș-Bodrog în 1767¹⁹⁶.

¹⁹¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 189, nota 2.

¹⁹² *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 189.

¹⁹³ Victor Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1959, p. 78.

¹⁹⁴ Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Mako Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 75.

¹⁹⁵ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 72, p. 136.

¹⁹⁶ Fond Silviu Anuichi (A. S. A. N. U. K., *Fond Mitropolitan-Patriarhal* “A”, cutia 50, doc. 94/16 februarie 1771), caiet 3, nen; V. Vlăduceanu, *op. cit.*, p. 81; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 146, p. 346; E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 54.

Apartenența etnică a viețuitorilor mănăstirii este foarte greu de precizat, mai ales datorită schimbărilor artificiale ale numelor patronimice, formate prin adăugarea sufixului „vici” sau de incertitudinea pe care o au anumite nume. Cu toate acestea, anumite indicii ne ajută să presupunem că majoritatea celor care populau mănăstirea erau români. În 1724 călugărul Nicolae Ioanovici lăsa o inscripție în limba română săpată pe o piatră din peretele de sud al bisericii. Despre călugărul Teodosie Ioanovici aflăm dintr-o conscripție că era născut la Ineu știa scrie și vorbea românește și sârbește.

Dintre conducătorii mănăstirii, „egumenii” sau „stareții”, episcopul Sinesie Jivanovici menționează în timpul său pe Vichentie Prodanovici arhimandrit (1750-1755). Tot în această perioadă documentele îi mai menționează pe Dionisie (1760), Ierimigona Popovici (1763) și pe Dionisie (1768). În mod sigur și alți conducători ai mănăstirii menționați în anii următori au putut intra în monahism la această mănăstire în timpul episcopului Sinesie Jivanovici. Este vorba de Vasile Milutinovici, egumen (mort 1771), Maxim Ștefanovici, locțiitor de egumen (1771), Ghenadie Giuchici Hodoșanul, vicar, egumen, arhimandrit (1777-1782), Ghedeon Tocariu, vicar (1787) și Teodosie Ioanovici (1782-1789, 1788-1810). Teodosie Ioanovici a intrat în rândul viețuitorilor de la Hodoș-Bodrog în 1768, în ultimul an de arhipăstorire a episcopului Sinesie Jivanovici, urcând treptat toate demnitățile monahale¹⁹⁷.

Pe lângă pravila mănăstirească pe care călugării o aveau de îndeplinit, episcopul Sinesie Jivanovici îi trimitea, pe unii dintre ei, prin parohii din cuprinsul eparhiei. Astfel, în 29 noiembrie 1753, recomanda arhimandritului Vichentie Prodanovici, starețul mănăstirii și vicar al său, să trimită pe duhovnicul Avacum să spovedească în Arad pe locuitori ortodocși, iar pe ierarhul Sofronie să se deplaseze pe valea Mureșului. Ceilalți viețuitori ai mănăstirii erau sfătuiți să săvârșească slujbele în biserica mănăstirii și să se ocupe de gospodăria și ferma așezământului monahal¹⁹⁸.

Din *inventarul* mănăstirii întocmit în 5 noiembrie 1767¹⁹⁹ reiese că ea era bogată în odore sfinte, vase liturgice, odăjdii, cărți bisericești. Din cărți sunt amintite: 24 *Mineie*, 4 *Octoice*, 4 *Proloage* (vieți de sfinți), 2 *Biblii*, 4 *Psaltiri mari*, 3 *Irmologhioane mari*, 2 *Ceasloave*, 3 exemplare din *Pravila sfinților sârbi*

¹⁹⁷ În 1782-1789, Teodosie Ioanovici a contribuit la conducerea așezământului ca vicar, între 1788-1810 a fost locțiitor și apoi stareț titular. În primul an al stăreției sale, la recomandarea episcopului Pavel Avacumovici al Aradului, mitropolitul de la Carloviț la ridicat la treapta de arhimandrit. La 30 august 1793 a fost însărcinat cu constituirea Consistoriului ortodox de la Oradea-Velența. În același an, a făcut parte și din comisia instituită de autoritățile laice pentru a ancheta plângerile ortodocșilor din districtul Oradea. În anul 1805 a fost din nou delegat la Oradea pentru a rezolva diferite probleme materiale legate de funcționarea Consistoriului de acolo. Cf. E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 57, 58, 63.

¹⁹⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 457.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 190.

(Pravila molebnaia)²⁰⁰, 1 *Polustav*, 3 *Liturghiere*, 1 *Sbornic*, 1 *Evangelhie*, alta ferecată în argint și aurită, 1 *Apostol*, 1 *Trebnic (Molitvelnic) mare*, 2 *Trioade*, 1 *Trancvilion*²⁰¹, 1 *Piatra credinței*²⁰², 1 *Psaltire cu tâlc*, 1 *Grigorie de Nazians*, 1 *Mâncare duhovnicească*, 2 *Triod-Penticostar*, 1 *Leastavița*²⁰³, 40 de manuscrise.

Dintre odoarele menționate în inventar amintim: 2 potire de argint aurit, o cruce mare și 8 mici, toate ferecate în argint, 2 panaghiare mici de argint, alte două ferecate în argint și aurite, al cincilea cu lanț de argint, al șaselea mare, împodobit cu pietre scumpe. Este menționat o parte din mobilierul existent atunci în mănăstire: 12 fotolii de piele, o etajeră mică de lemn, argintată, fostă a răposatului Metodie, ajunsă la duhovnicul Chiril.

Începutul *bibliotecii* mănăstirii²⁰⁴ nu se cunoaște, dar, ținând cont de vechimea manuscriselor din vechiul tezaur al mănăstirii care proveneau din secolul al XVI-lea (peste 30 de manuscrise și cărți), putem ușor presupune că în acest secol biblioteca deja exista. Cel mai vechi exemplar este un manuscris miscelaneu, alcătuit în redacție sârbă și databil din perioada 1403-1408, semnalat în biblioteca mănăstirii în perioada 1736-1742²⁰⁵. Din perioada secolelor XV-XVII, existau un număr de 28 manuscrise (3 din sec. XV; 21 din sec. XVI; 4 din sec. XVII) și 13 tipărituri (8 din sec. XVI; 4 din sec. XVII).

În secolul al XVI-lea în bibliotecă se găseau 30 manuscrise și cărți prețioase slavo-române. În secolele următoare fondul de carte s-a îmbogățit mereu. Dacă în perioada 1783-1788 biblioteca avea înregistrate relativ puține cărți (99 volume), la sfârșitul secolului al XVIII-lea biblioteca poseda 108 cărți tipărite în secolele XVI-XVIII²⁰⁶ și aproximativ 30 manuscrise slavo-române și altele în limba română²⁰⁷.

²⁰⁰ Tipărită de episcopul Sinesie la Râmnic în 1761, retipărită la Moscova în 1765.

²⁰¹ Autor rutean dinaintea de Petru Movilă.

²⁰² Autor Ilie Miniatul.

²⁰³ Este vorba de lucrarea ascetică, rămasă în manuscris, *Scara sau Leastavița* Sfântului Ioan Scărarul, în traducerea lui Varlaam pe când era stareș la mănăstirea Secu. La mănăstirea Hodoș-Bodrog se păstra o copie manuscrisă.

²⁰⁴ Despre biblioteca mănăstirii vezi: Ioan Iufu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru de cultură slavonă în Banat*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 5-8, pp. 229-261; Chiril Pistrui, *Manuscrise slave în biblioteca Episcopiei Aradului*, în „M. B.”, anul XXIII, 1972, nr. 1-3, pp. 83-94; Idem, *101 manuscrise slave din Transilvania (sec. XII-XVII)*, în „B. O. R.”, anul CXVI, 1978, nr. 1-2, pp. 129-148; nr. 3-4, pp. 303-310; L. Emandi, *O importantă colecție de manuscrise arădene*, în „Comunicări și referate”, Arad, 1974, pp. 51-58; E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 169-182.

²⁰⁵ A făcut parte din patrimoniul mănăstirii de unde a ajuns în colecția Muzeului Național din Praga (Mss IX, F. 10), cf. Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, nr. 102, pp. 22-23.

²⁰⁶ Din cele 108 cărți 12,51 % erau tipărite după anul 1788.

²⁰⁷ *Nomocanonul* lui Vladimir al Volniei (sec. XV); *Psaltire* (sec. XV-XVI); *Tetraevangheliar* (sec. XV-XVI); *Sbornic* (sec. XV-XVI); *Acatistier* (sec. XVI); *Psaltire cu Ceaslov* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Acatistier* (1558); *Tipicul Sf. Sava* (1599); *Tetraevangheliar* (sec. XVI); *Apostol* (sec. XVI); *Parenesisul lui Efreim Sirul* (sec. XVI); *Tâlcuirea Apostolului* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Psaltire* (sec. XVI); *Liturghier*

Dacă cele 30 de manuscrise erau destinate în exclusivitate cultului, au mai existat și unele de conținut omiletic²⁰⁸, istoric²⁰⁹ și didactic²¹⁰. Din această perioadă, cărțile aflate în bibliotecă încep să apară în inventarele anuale ale mănăstirii.

Dacă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea fondul bibliotecii este destul de redus, odată cu secolul al XIX-lea numărul cărților sporește considerabil, ajungând în anul 1838 la un număr de 173 de cărți. Un inventar de mai târziu cuprindea 111 titluri de cărți apărute între 1800-1838, la care dacă adăugăm cele 108 tipărite în secolele XVI-XVIII²¹¹ ajungem la un număr de 219 volume. Dintre acestea, 140 (63,92 %) erau scrise în limbile slavă (slavona veche, sârbă, rusă)²¹², 34 (15,52 %) în limba germană, 21 (9,58 %) în limba latină²¹³, 13 (5,93 %) în limba maghiară și 11 (5,02) în limba română. Din cele 11 titluri în limba română, 7 au fost publicate în secolul al XVIII-lea și numai 4 tipărite între 1800-1838.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, fondul bibliotecii s-a ridicat la 600 volume. Este perioada când s-au înmulțit numărul tipăriturilor în limba română. Din secolul al XIX-lea proveneau 77 cărți românești (12,83 %)²¹⁴, 70 în limbile slave (11,66 %), 143 în limba germană (23,83 %), 56 în limba maghiară (9,33 %), 6 în limba latină (1 %), două cărți în limba franceză (0,33 %) și una în limba engleză (0,16 %). La începutul secolului al XX-lea, înainte de 1918, mănăstirea a achiziționat pentru bibliotecă alte câteva zeci de volume în limba germană și un număr neînsemnat în limba maghiară²¹⁵.

cu Tipic (sec. XVI); Minei pe luna octombrie (sec. XVI); Minei pe luna noiembrie (sec. XVI); Minei pe luna decembrie (sec. XVI); Minei pe luna februarie (sec. XVI); Psaltire (sec. XVI-XVII); Psaltire (sec. XVI-XVII); Tâlcuirea Psaltirii (1612); Psaltire (1617); Psaltire (1625); Sbornicul lui Averchie (1626); Sbornic (sec. XVII); Jurnal personal (1761). Dintre manuscrisele românești amintim: Dogma sfintelor icoane (sec. XVII); Liturghier (1736); Cazanii în duminici și sărbători, alcătuit de Dascălul Dimitrie la 1745; Rânduiala Sfintei Liturghii (sec. XVIII); Molitvelnic (sec. XVIII); Rânduiala care arată cum să se țină și cum să se cânte slujbele (sec. XVIII).

²⁰⁸ Predici, manuscris slavon din secolul al XVIII-lea; Predici, manuscris în limba sârbă din 1793.

²⁰⁹ Legăturile bisericești de pe vremea Mariei Tereza (1782), redactat în limba latină; Historia ecleziastica (1843), redactat în limba latină.

²¹⁰ Două manuscrise de la sfârșitul secolului al XIX-lea, curusuri care au fost ținute la Facultatea de Teologie din Cernăuți: Allgemeine Kirchengeschichte de Eusebiu Popovici (1893); Liturgica lui Teodor Tarnavchi (1893).

²¹¹ Îndreptarea legii (Târgoviște, 1652); Viețile sfinților (Iași, 1682-1686); Chiriadromion (București, 1732); "Biblia lui Bob" (1795), două exemplare.

²¹² Psaltire (Veneția, 1520); Psaltire (1543); Evangheliar (Belgrad, 1552); Biblia (Ostrog, 1581).

²¹³ Beati Joannis Damasceni Orthodoxa fidei accurata explicatio (Basel, 1548), datorată lui Henric Petri; Eusebii, Pamphilii, Ruffini, Socratis, Theodoriti, Sozomeni, Theodori, Evagrii & Dorothei Ecclesiastica Historia (Basel, 1586); Theologia conscientiarum a lui Fr. Bechmann (Lipsca, 1692); Disertații despre originea fizicii a lui Kuhn (Târnăvia, 1763); Fizica lui Horvath (Buda, 1794); Aserțiuni despre filozofia universală a lui Widmarstadt (1757); De rebus gestis Hungariae de I. Sigismund (1742).

²¹⁴ Trebnic (Buda, 1821); Octoih cu Catavasier (Buda, 1826); Tâlcuirea Evangheliilor (Buda, 1835).

²¹⁵ În 1961 biblioteca deținea 2029 cărți și 17 manuscrise, la care mai trebuie adăugate și cele 24 manuscrise slavo-române, aduse în 1956 spre păstrare în biblioteca Episcopiei Aradului. În 1980

Pe lângă volumele cu tematică teologică și de cult (biblii, evangheliare, apostole, psaltiri, mineie, ceasloave), biblioteca mai deținea numeroase lucrări cu caracter filologic, gramatici, dicționare, lexicoane, cărți de filozofie, psihologie, drept, precum și lucrări cu caracter științific, printre care amintim: compendii de cristalografie, manuale de mineralogie, tratate de fizică și științele naturii, care reflectă sfera de preocupări a călugărilor mănăstirii și interesul pentru probleme care nu mai au nici o tangență cu manifestările strict eclesiastice. Biblioteca mai deținea și o serie de colecții din diferite publicații sârbești apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea²¹⁶, dar și periodice ungurești din aceeași perioadă²¹⁷.

Cărțile și manuscrisele existente odinioară în biblioteca mănăstirii au o deosebită semnificație, ele indicând, într-o oarecare măsură, preocupările intelectuale, pe lângă cele sacerdotale și gospodărești, ale membrilor comunității monahale de la Hodoș-Bodrog de-a lungul secolelor și deschiderea lor spre cultura europeană.

biblioteca avea inventariate peste 3 000 de cărți la care se adaugă manuscrisele menționate. Amănunte la L. Emandi, *op. cit.*, pp. 51-58.

²¹⁶ *Srbsca poela* (Albina sârbească); *Serbschi letopisi za godinu* (Cronica sârbească a anului); *Scolschi list* (Foaia școlară).

²¹⁷ *Magyar kurir* (Curierul maghiar); *Jelenkor* (Prezentul); *Társolkodo* (Conversația).

Capitolul VIII

Biserici de mir

Despre bisericile din protopopiatele *arădene*, tot conscripția din 1755 ne furnizează date interesante. Astfel, după materialul de construcție, din cele 164 de biserici, menționate de conscripție 1755, 82,9 % erau din lemn, 8,5 % din piatră și 8,5 % de grădele. Toate bisericile erau construite înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea. Cele mai vechi erau cele din Hălmagiu (sec. XIV) și Dezna (sec. XV), ambele edificate din piatră. La unele biserici, episcopul menționează anul edificării: cinci decenii vechime avea biserica de la Giula, patru decenii biserica “*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” din Arad, trei decenii biserica “*Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad²¹⁸; bisericile de lemn din Pil și Socodor erau edificate cu două decenii înainte; cea din Șomoș²¹⁹ cu 17 ani înainte iar cea din Chișineu avea o vechime de 16 ani. După tradiția locală sau unele surse istoriografice, cunoaștem datarea bisericilor de la Ionești (1720), Vidra (1724) și Groșeni (1724)²²⁰.

Existau localități cu două sau trei locașuri de cult. În orașul Arad existau două biserici de piatră și o capelă cu hramul „*Bunavestire*” la reședința episcopală, situată pe strada de lângă catedrală, pe malul drept al Mureșului. Câte două biserici existau în Apateu (una veche, alta nouă, ambele de lemn) și Cinteii (una de grădele veche și ruinată, alta nouă de lemn).

Episcopul Sinesie Jivanovici precizează și vârsta de atunci a unor biserici prin semnalarea “stării de ruină” (6,70 %)²²¹, unele erau “vechi” (37,80 %)²²² sau

²¹⁸ Referitor la această biserică se cuvin câteva precizări. Când episcopul Vichentie Ioanovici (1727-1731) urcă în scaunul eparhial găsește aici o biserică “*crăpată și neterminată*”, probabil nu fusese construită cu mult timp înainte, pe deasupra având mult de suferit și din cauza războiului curuților. Reparațiile radicale la care este supusă biserica îl determină pe episcopul Sinesie Jivanovici să susțină că atunci ar fi fost edificată.

²¹⁹ Localitate dispărută.

²²⁰ La biserica din Groșeni, Coriolan Petranu menționează că pe pragul intrării în biserică era însemnat anul 1724, cf. *Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931, p. 27. Putea fi vorba și de elemente aparținătoare unei alte biserici mai vechi folosite la o altă biserică.

²²¹ Glogovăț, Mândruloc, Cinteii, Curtici (toate din grădele), Bârsa, Bocsig, Lupești, Comlăuș, Gurba, Mișca, Olari (toate din lemn).

“veche și căzută” (1,21 %) ²²³. Aceste biserici, în număr de 82 (80,4 % din lemn, 13,4 % din grădele și 6 % de piatră), puteau fi construite cu mult înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea, poate multe dintre ele chiar cu un veac înainte. Cele mai numeroase locașuri de cult vechi erau în protopopiatele Zarand (19 lemn, 2 grădele, 1 de piatră), Hălmagiu (18 lemn, 1 piatră) și Buteni (16 lemn, 1 piatră).

Un număr de 40 de biserici erau noi (una de grădele ²²⁴, 29 de lemn ²²⁵, 2 piatră ²²⁶) iar la 44 de locașuri de cult nu menționează decât materialul din care au fost edificate (4 grădele, ²²⁷ 38 de lemn, ²²⁸ 2 de piatră ²²⁹), fără să mai face nici o precizare referitoare la vechimea bisericii, probabil erau în stare bună, motiv pentru care consideră că nu mai era necesar să facă și alte mențiuni.

În construcție erau 9 biserici (6 de lemn ²³⁰ și 3 de piatră ²³¹) iar cele de la Cigherel și Zărand, nu cu multă vreme înainte au fost reparate. Mai multe parohii doreau să-și construiască locașuri de cult noi, cele existente, vechi și în stare de ruină, devenind impracticabile săvârșirii slujbelor religioase ²³². Toate parohiile în care se aflau biserici în construcție sau doreau să-și edifice locașuri de cult noi, se încadrau în prevederile ordinului din 1753 al Coniliului Locumtenențial prin care se prevedea că puteau fi edificate biserici numai în satele unde se aflau cel puțin 30 familii de ortodocși ²³³.

²²² Păuliș, Pecica, Bătania, Turnu, Cenad (toate din grădele), Aldești, Almaș, Bonțești, Buhani, Chisindia, Condratău, Cilul de Jos, Dieci, Neagra, Rădești, Secaș, Văsoaia, Zeldiș, Zimbru, Aciua, Aciuța, Basarabasa, Brusturi, Ciuci, Ciungani, Dobroș, Hălmăgel, Lazuri, Leauț, Luncșoara, Ocișor, Ociu, Pleșcuța, Poenari, Șteia, Târnăvița, Vața de Jos, Almaș, Galșa, Tauș, Căpruța, Dumbrăvița, Hada, Ilteu, Petriș, Roșia Nouă, Săvârșin, Apateu, Berechiu, Cermei, Chereluș, Chitighaz, Comlăuș, Macca, Nădab, Otlaca, Sinteia, Șiclău, Talpoș (toate de lemn), Hălmagiu, Dezna și Nădlac (toate din piatră).

²²³ Pecica, Bătania (amândouă din grădele).

²²⁴ Sâmbăteni

²²⁵ Barda, Mănerău, Chertiș, Crocna de Sus, Cuied, Gurahonț, Iosășel, Minead, Răpsig, Revetiș, Sebiș, Susani, Bănești, Bodești, Gura Văii, Ionești, Vața de Sus, Vidra, Iermata, Ineu, Bârzava, Julița, Săliște, Toc, Vărădia, Apateu, Cintei, Sinitea și Vârșand.

²²⁶ Șiria și Șimand.

²²⁷ Radna, Șoimoș, Semlac și Șcitin.

²²⁸ Buteni, Crocna de Jos, Feniș, Găvojdia, Laz, Luguzău, Minișul de Sus, Pleș, Prăjești, Voivodeni, Baldovici, Cristești, Obârșia, Prăvăleni, Strâmba, Tălagiu, Târnova, Tiulești, Țohești, Agriș, Arâneag, Cherec, Cladova, Chier, Drauț, Măderat, Mâsca, Moroda, Nadăș, Pâncota, Seleuș, Șicula, Târnova, Conop, Pârnești, Șepreuș, Șomoșcheș, Vânători.

²²⁹ Cuvin și Covăsânț.

²³⁰ Bătania, Căpruța, Cermei, Cicir, Groșii Noi și Odvoș.

²³¹ Neagra, Râșculița și Tomești.

²³² Comlăuș, Mișca, Șiclău. Cei din Șiclău aveau aprobarea să-și construiască biserică din cărămidă.

²³³ Eugen Greuceanu, *Documente din secolul al XVIII-lea privind eparhia Aradului*, în “A. B.”, Serie nouă, anul I (40), nr. 5-6, 1990, p. 100.

Din cele 77 de filii, în 12 existau biserici (15,5 %) ²³⁴. Despre biserica de lemn din satul Almaș (așezare dispărută), în conscripție se menționează că era “părăsită, nici nu s-a servit în ea niciodată”, iar despre cea de piatră de la Dezna, episcopul avea rezerve că ar fi fost încă de la început ortodoxă, mai degrabă catolică. Dacă în general bisericile erau amplasate în mijlocul satelor, cea de la Bârsa se afla pe *Dealul Crișului* lângă sat, iar cea din Dieci se afla pe un deal lângă de sat ²³⁵.

Conscripția menționează că numai 24,3% dintre biserici erau sfințite. Doar despre bisericile de la Dezna și Hada se cunoștea că au fost sfințite de un episcop, Ioanichie Martinovici (1710-1721); la 28 de biserici ²³⁶ menționează doar anul sfințirii, iar la 10 faptul că au fost sfințite. ²³⁷ Un număr de 76 de biserici erau nesfințite, ²³⁸ la 8 biserici nu știa dacă au fost sau nu sfințite, ²³⁹ iar la 40 de biserici nu menționează nimic.

Cele mai multe biserici sfințite erau în protopopiatul Șiriei (21), câte 6 în cel al Butenilor și Zărandului. Cele mai multe nesfințite erau în protopopiatele Hălmagiu (32) și al Butenilor (25), cel din urmă fiind și cel mai întins protopopiat.

La un număr de 164 de biserici menționează și hramul. Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea se înregistrează un fenomen ecleziastic pe care îl putem constata pe cale statistică despre numărul mare de biserici închinată ocrotirii *Sfinților Arhangheli* în colectiv (21,3 %) și *Maicii Domnului* (15,8 %, dacă avem în vedere și hramurile închinare ei, *Nașterea* - 1,8 %, *Intrarea în Biserică* - 3 % și *Adormirea* - 10,9 %). Legată de cinstirea Sf. Arhangheli și a Maicii Domnului putem așeza și bisericile închinare *Buneivestiri* (9,1 %).

²³⁴ Almaș (dispărută, filie la Agriș), Vața de Jos (filie la Basarabasa), Ociu (filie la Basarabasa), Obârșia (filie la Hălmăgel), Gura Văii (filie la Pleșcuța), Brusturi (filie la Cristești), Bodești (filie la Cristești), Baldovini (filie la Rișculița), Aciuța (filie la Tălagiu), Zimbru (filie la Feniș), Minead (filie la Neagra) și Roșia (filie la Revetiș).

²³⁵ Dealul poartă de numirea de “*Dâmbul de la Caznari*”.

²³⁶ Cuvin (1715), Gașa (1715), Talpoș (1715), Șicula (1722), Buteni (1728), Târnova (1728), Pâncota (1728), Dud (1715), Tauț (1729), Miniș (1729), Feniș (1729), Drauț (1729), Covăsânț (1734), Chier (1738), Arâncag (1743), Nadăș (1734), Agrișul Mare (1739), Laz (1739), Măderat (1739), Moroda (1739), Cherechi (1745), Seleuș (1745), Mâsca (1747), Șiria (6 septembrie 1752), Sâmbăteni (2 aprilie 1755), Cinteii (6 iunie 1755), Apateu (16 iunie 1755) și Ineu (28 noiembrie 1755).

²³⁷ Micălaca, Bârsa, Zimbru, Hălmagiu, Șteia, Târnăvița, Vidra, Gurba, Șimand și Șomoșcheș.

²³⁸ Aldești, Barda, Mănerău, Buhani, Chertiș, Chisindia, Condratău, Cilul de Jos, Crocna de Jos, Crocna de Sus, Cuied, Govojdia, Gurahonț, Iosășel, Minead, Minișul de Sus, Pleș, Prăjești, Rădești, Răpsig, Revetiș, Sebiș, Văsoaia, Voivodeni, Aciua, Aciuța, Baldovini, Bănești, Basarabasa, Bodești, Brusturi, Ciuci, Ciungani, Cristești, Dobroș, Gura Văii, Hălmăgel, Ionești, Lazuri, Leauț, Luncșoara, Obârșia, Ocișor, Ociu, Pleșcuța, Poienari, Prăvăleni, Rișculița, Strâmba, Tălagiu, Târnova, Tomești, Tiulești, Țohești, Vața de Jos, Vața de Sus, Bătania, Iermata, Bârzava, Căpruța, Conop. Dumbrăvița, Groșii Noi, Julița, Pârnești, Săliște, Săvârșin, Toc, Vărădia, Berechiu, Macea, Sinteia Mare, Sinteia Mică, Șepreuș, Vânători.

²³⁹ Bonțești, Dieci, Luguzău, Neagra, Secaș, Zeldiș (Iacobini), Ilteu și Lupești.

Urmează sfinții, predominând *Sf. Ierarh Nicolae* (14,6 %), *Cuvioasa Paraschiva* (7,9 %), *Sf. Mucenic Gheorghe* (6,7 %) și *Sf. Mucenic Dimitrie* (3,6 %).

Uneori, episcopul Sinesie îndemna enoriașii unei comunități la înnoirea locașului de cult. Cu prilejul vizitațiilor canonice efectuate primăvara anului 1755, sfătuia unele comunități să-și ridice un nou locaș de cult, întrucât cel existent, era vechi și aproape impracticabil (Aldești, Ilteu, Nădălbești). Ele nu mai ofereau spațiul necesar enoriașilor pentru a frecventa serviciile dumnezești, ori, în urma sistematizării localității, a rămas „afară de sat” (Dieci)²⁴⁰.

După ce greco-catolicii au luat cu forța biserica veche din Hălmagiu, enoriașii ortodocși și-au mai construiesc o biserică de piatră cu hramul „*Nașterea Maicii Domnului*”. Cnezul Ștefan Perva al Hălmagiului, a intervenit la Ignatie Schmidt, administratorul domeniului, pentru a obține lemnele necesare la arsul varului și cărămizilor, fiind îndrumat la „stăpânul orașului și al pădurilor”. În această situație, Ștefan Perva cere ajutorul episcopului Sinesie, care, la 18 martie 1759, intervine la contele Nicolae Bethlen să aleagă locul din pădure de unde să li se permită să-și taie lemnele²⁴¹. Biserica a fost edificată între 1753-1766 într-o arhitectură specifică, în stil baroc simplificat, cu bolți în arc, având turnul ridicat deasupra unei tinde mici ce cuprinde și el elemente ale barocului. Valoarea artistică a bisericii constă în pictura murală în stil postbrâncovenesc ce datează din 1768 și este opera zugravilor Gheorghe și Radu din Țara Românească după cum notează pomelnicul de la proscomidie: „*Pomeni G(ospo)di zugrafi Gheorghe, Radul, 1768*”²⁴².

La 13 noiembrie 1757, episcopul Sinesie Jivanovici înainta cererea pecicanilor către domnul lor de pământ, să le dea, fie cărămidă și lemn, fie lemn suficient, pe care urmau să-l taie credincioșii din pădure, pentru a-și clădi biserică nouă, cea veche „stând să cadă pe ei”. Episcopul își argumenta cererea cu aceea că și locuitorii din Pecica, cu un an înainte, au ajutat la construirea clădirii camerale din Arad, iar ajutorul ce-l vor primi îi va determina să rămână definitiv în Pecica. Nu este un caz singular²⁴³.

De obicei, credincioșii dintr-o comunitate trebuiau să-și susțină singuri financiar edificarea unei biserici noi. Autoritățile aprobau documentația și eliberau autorizația de construcție, cu condiția ca enoriașii să suporte întreaga cheltuială. Aceasta este condiția pusă în 1765 comunității bisericești din Pâncota. Începută imediat după primirea autorizației, în 1766, construcția bisericii din Pâncota este oprită din cauză că enoriașii nu mai puteau face față cheltuielilor. Mai mult decât

²⁴⁰ S. Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*, în „F. D.”, anul XXIV, nr. 10, 8 martie 1909, p. 4; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. I, f. 358, 359, 360.

²⁴¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 282-283, 288.

²⁴² P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 615-616.

²⁴³ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 282-283, 288.

atât, Cancelaria Ungariei îl reclamă la tron pe episcopul Sinesie Jivanovici că nu le-a dat banii promiși, ținându-i pe pâncotani fără biserică. La 9 decembrie 1766 este somat să trimită planul, devizul bisericii și să justifice proveniența banilor²⁴⁴.

La 27 octombrie 1766, autoritățile habsburgice au aprobat construirea unui nou locaș de cult în parohia Miniș, în locul celui de lemn²⁴⁵, trimițând actul la Carloviț, de unde, mitropolitul Pavel Nenadovici (1749-1768), abia la 2 mai 1767 îl trimite mai departe comunității bisericești²⁴⁶. Biserica cu hramul “Sf. 40 de Mucenici”, edificată din piatră, și iconostasul realizat în 1775 de cunoscutul pictor Ștefan Tenețchi din Arad²⁴⁷, denotă starea materială prosperă a enoriașilor.

În 1768 solicită autorizație pentru construirea unei biserici și comunitățile din Olari, Nadăș Săvârșin și Șiria²⁴⁸. Credincioșii din Șiria, în același an inaugurează șantierul de construcție²⁴⁹.

Despre bisericile din protopopiatele *bihorene* din perioada episcopului Sinesie Jivanovici, datele sunt mai puțin bogate, conscripția pe care o întocmește pentru aceste ținuturi nu este atât de bogată ca cea pentru protopopiatele arădene.

Date prețioase despre bisericile bihorene aflăm în actele marii comisii, completate prin raportul vizitației efectuate de episcopul unit Meletie Covaci din 4 decembrie 1752²⁵⁰. Ele furnizează date despre construirea și înzestrarea bisericilor și pentru perioada anterioară anului 1752. Raportul lui Meletie descrie bisericile, cu înzestrarea lor internă și personalul lor din peste 67 de sate din ținuturile Beliu, Beiuș și Vașcău²⁵¹.

Mai toate bisericile erau din lemn acoperite cu șindrilă, cele de la câmpie cu paie (Cociuba Mare, Cheșa, Petid, Cărsău, Ursad). Numai 4 biserici străvechi erau de zid, Cărpinet cu turn tot de zid și Sediște, servind mai multor sate, Sudruij și Urviș de Beiuș, ultima cu turn de lemn, acoperișul la toate fiind cu șindrilă. Turnul este menționat și la biserica de lemn de la Vașcău, semn că alte locașuri de cult nu aveau turn și nici clopote, toaca atârând pe perete sub streșină. La bisericile acoperite cu paie sau la cele de nuiele, cu acoperiș de șindrilă, cum era cea de la Beiuș și satele învecinate Finiș și Negru, este de presupus lipsa turnului, dar, nici mențiunile ce aparțin episcopului Meletie nu sunt destul de clare pentru a te lămuri din multe privințe despre bisericile vizitate.

²⁴⁴ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 195; E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 100.

²⁴⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 130, p. 292.

²⁴⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 196.

²⁴⁷ Vezi: A. A. Aradului, *grupa III, dosar 77/1932*, doc. 6664, f. 175; H. Medelcanu, *Valori de artă veche românească*, pp. 56-63.

²⁴⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 241; E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 100.

²⁴⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 240.

²⁵⁰ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 408-409.

²⁵¹ Induce fără a le număra filiile fără biserici: Vălani, Rogoz, Măgura, Valea Neagră de Sus, Câmpanii de Jos, Sidiștel, Leheceni, Seliște, Vașcăului.

Biserica de lemn din Broaște, atunci era construită. Vașcăul și Dumbrăvița de Sus aveau potir de aramă, celelalte de cositor. Chiar și la biserici mari, cu mai mulți preoți și servind mai multor sate, cum era a protopopului din Cărpinet, sau biserica din Sediște, episcopul Meletie Covaci nota că nu avea potir. Preotul liturghisitor se folosea de un pahar al său, mult mai igienic decât paharul de cositor și aramă, care coclesc, sau era al său potirul, ca și odăjdile notate și ele lipsă la bisericile din Cărpinet și Sediște.

Între cărțile vechi aflate de episcopul Meletie în bisericile vizitate, *Noul Testament* de la Bălgrad apare mai des decât alte cărți de slujbă. Îl aveau un număr de 6 biserici: Meziad, Mizieș, Sebiș, Buntești, Talpi, Cresuia. De asemenea se întâlnea *Cazania*, din care, preotul sau diacul, citeau predica zilei. Ea este menționată într-un număr de 10 sate: Dumbrăvița de Sus, Sohodol, Burda, Cresuia, Budureasa, Roșia, Săliște, Beinșele, Buntești și Talpe. Un exemplar în manuscris avea biserica din Budureasa²⁵².

Unele biserici erau construite chiar în secolul al XIV-lea sau în cele următoare. Astfel, la Sediște (com. Lunca, jud. Bihor) exista o biserică de piatră, edificată cel mai târziu în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, mărturie a arhitecturii românești de piatră, cu un plan dreptunghiular cu absida decroșată și un decor pictural realizat în două etape, secolul al XIV-lea și secolul al XVIII-lea²⁵³.

La Tinăud, în timpul vizitației canonice din 1759, episcopul Sinesie Jivanovici se închină într-o biserică edificată în 1658, o veche ctitorie a lui Constantin Basarab Cârnu, fiind prima biserică ortodoxă de zid cunoscută de pe valea Crișului Repede, cu icoanele împărătești atribuite lui David din Pitești²⁵⁴. În parohia Totoreni vizita o biserică de lemn cu hramul „*Adormirea Maicii Domnului*”, construită în anul 1696²⁵⁵.

În timpul episcopului Sinesie, în anii 1753-1754, a fost construită de către meșterul Tulea Ilie biserica de lemn de la Rieni (jud. Bihor), cu o frumoasă pictură interioară datorată zugravului David din Pitești executată în 1754. Biserica avea hramul „*Sf. Teodor Tiron*”²⁵⁶. Contemporană cu această biserică era și cea de la Sebiș (Bihor) cu pictură din 1764 datorată tot zugravului David din Pitești²⁵⁷.

Comisia de anchetă în 1754 a avut grijă să treacă între cele opt puncte ale reglementării, la insistențele grofului Bathyany, un punct care prevedea ca

²⁵² Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 409-410.

²⁵³ Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 271. pentru amănunte vezi: Idem, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în vol. „Trepte vechi și noi de Istorie. Cultură și Viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, Oradea, 1980, pp. 231-232.

²⁵⁴ V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, pp. 298-299.

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 304.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 259.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 122.

neuniților să li se interzică în filii, chiar dacă erau mai mici, să-și construiască biserici fără o aprobare specială a Curții de la Viena²⁵⁸. Locuitorii ortodocși din orașul Oradea, până să ajungă a-și zidi biserică, dispuneau de o capelă improvizată într-o sală de clasă a școlii primare situată în strada Peța. Școala a fost deschisă imediat după confirmarea, în 1743, a convenției dintre naționalități din anul 1713. Școala ca și capela nu erau recunoscute legal, dovadă fiind petițiile episcopului Sinesie, care, stând în Oradea, solicita Mariei Tereza, în 1758 și 1759, concesiune pentru edificarea unei biserici și a unei clădiri pentru școală necesară pentru educarea tinerilor români. Împotriva funcționării școlii s-a ridicat vicarul unit Meletie Covaci, care informa pe șeful său ierarhic superior faptul că ortodocșii, fără aprobarea autorităților comitatense „nu de mult au introdus școala lor schismatică, iar în casa designată în acest scop se școlarizează copiii”²⁵⁹.

În capela amenajată în școală, în anul 1753, episcopul Sinesie slujește Sfânta Liturghie arhierescă pentru credincioșii ortodocși din Oradea, confirmând prin prezența sa înființarea parohiei ortodoxe din oraș. Până atunci, credincioșii ortodocși erau arondați la parohia din Velența²⁶⁰.

În 1754, profitând de prezența în localitate a comisiei imperiale, credincioșii ortodocși fac demersuri de a primi aprobarea pentru construirea unei biserici, motivând cu faptul că numărul lor întrece cu mult pe cel al altor confesiuni. Petiția le este respinsă pe motivul că „confesiunea ortodoxă fiind numai tolerată nu se poate admite ca în oraș să se clădească o biserică ortodoxă”²⁶¹.

În 3 martie 1758 episcopul Sinesie a primit și a înaintat Mitropoliei de la Carloviț memoriul „neuniților” din *Orașul Nou* de a li se permite să-și clădească biserică în cartierul lor. Ei spun între altele că „din vremi vechi, cu mult mai vechi decât cei mai bătrâni dintre noi, credincioșii Bisericii orientale de rit grecesc neunit, locuind în această plasă, inclusiv în orașul Oradea, ne-au transmis până la noi liberul exercițiu al ritului nostru, împreună cu biserica din suburbiul *Orașul Soldaților* care nu de mult a început a se numi Velența (!) unde s-au așezat cei mai mulți ai noștri din cauză că era acolo miliția națională. Pe urmă, cu trecerea vremii, atât înainte cât și după desființarea (în 1746) a miliției naționale, cupărându-ne pe încetul locuințe și în alt suburbiu, atât ne-am înmulțit aici, încât întrecem cu mult numărul celor de rit latin sau unit. De aceea de mulți ani deja, ne-am pus în gând, după ce ne-am întărit puterile și mijloacele, să ne zidim biserică în acest suburbiu, *Orașul Nou*, ca să putem avea în ea cult divin după ritul

²⁵⁸ Gh. Lițiu, *Perioada 1784-1920*, în vol. „Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani (1784-1984)”, Oradea, 1984, p. 40.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 118.

²⁶⁰ N. Firu, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, pp. 36-37.

²⁶¹ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 63; Augustin Lucian, *Catedrala episcopală din Oradea (Biserica cu „Lună”)*, în vol. „Trepte vechi și noi de Istorie. Cultură și Viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări”, p. 255; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 40.

nostru”. După cum reiese din lecturarea memoriului, dorința lor nu a fost îndeplinită din cauza tulburărilor religioase. Ei își puneau speranța în rezultatul comisiei de anchetă din 1754-1758, în care se prevedea, între altele, că acolo unde într-o comunitate conviețuiesc un număr de cel puțin 30 de familii și au preot, își pot construi biserică. „În Orașul Nou suntem de peste 3-4 ori numărul prescris de familii, iar cei de alte confesiuni, toți laolaltă nu fac nici jumătate din numărul locuitorilor din suburbiu”. Pe de altă parte, necesitatea construirii unei biserici se impunea și din alte motive. În primul rând distanța mare existentă între Orașul Nou și Velența, deseale inundații ale Crișului Repede care îngreunau deplasarea la biserică de acolo. În al doilea rând, existau nenumărate cazuri de bolnavi care au murit neîmpătașiți din cauza distanței de *Velența*²⁶².

În anul următor, în 1/11 ianuarie 1759, locuitorii ortodocși din Orașul Nou, își înnoiesc cererea din martie 1758, la care adaugă: *Coscripția caselor și chiriașilor din toate cartierele Oradiei*. Din conscripție reiese că în Orașul Soldaților (Katonaváros) se găseau 75 capi de familie; în Orașul Nou: 82 capi de familie în Piața Peța, nu departe de Velența, 48 capi de familie în Piața Greacă (Piața Mare), 18 capi de familii în Piața Crișului (mai târziu Sf. Ladislau), în total 148 de capi de familie, cu un număr de aproximativ 740 de suflete. Cu un astfel de număr de familii și suflete, ortodocșii erau îndreptățiți să primească aprobarea pentru constituirea într-o parohie de sine stătătoare și dreptul de a-și putea clădi biserică²⁶³.

Înainte ca memoriul să ajungă la Viena, împărăteasa era revoltată pe episcopul Sinesie pentru că a îndrăznit să introducă cultul public ortodox în Orașul Nou. Era acuzat că „nu s-a mulțumit să, după ce s-a mutat din Velența, pentru locuință mai bună în Oradea, să asculte slujba divină pentru sine și ai săi, ci, pe deasupra, s-a încumerar în duminici și sărbători și în preajma Crăciunului, a ține servicii divine publice cu concursul multor cetățeni de ambele sexe”. Cu toate acestea, în 23 martie 1759, episcopul Sinesie ruga pe agentul său de la Viena să urgenceze aprobarea construirii unei biserici ortodoxe în Orașul Nou și a reședinței din Velența. Împărăteasa însă nu aprobă prevalându-se de rezoluția comisiei prin care comunitățile ce au aparținut ca filii la alte parohii nu pot să-și zidească biserici, chiar dacă numărul lor întrece pe cel al familiilor din materă. Comisia de anchetă, ce încă se afla în Oradea, în 16 aprilie 1759 comunica episcopului, aflat la Beiuș, despre respingerea de către împărăteasă a cererilor sale, atât pentru construirea bisericii din Orașul Nou, cât și pentru reședința din Velența²⁶⁴.

Ortodocșii din Orașul Nou au înaintat cereri asemănătoare și în anii următori. În 1760 și 1773 ei solicită din nou aprobarea pentru edificarea unei

²⁶² Gh. Lițiu, *Perioada 1784-1920. De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. “Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei”, pp. 40-41.

²⁶³ *Ibidem*, p. 41.

²⁶⁴ *Ibidem*, pp. 41-42.

bisericii cu provocare la privilegiile și legătura dintre cele patru națiuni din Oradea încheiat în anul 1713 și confirmată în 28 decembrie 1743²⁶⁵. Abia în 27 septembrie 1784 primesc aprobarea pentru construirea bisericii, piatra de temelie fiind pusă în 9 noiembrie 1784²⁶⁶.

Credincioșii din Velența, însuflețiți de vestea că se reînființează Episcopia, prin intermediul episcopului Sinesie Jivanovici, obțin autorizație pentru construirea unei biserici catedrale în locul unui locaș de cult din lemn construit în timpul protopopului Ioan²⁶⁷, a unei reședințe episcopale și a unei școli²⁶⁸. În 1760, este pusă piatra de temelie și se deschide șantierul unei biserici de zid în Velența, însă, din motive pecuniare, lucrările au durat până în anul 1770²⁶⁹.

Între 25 martie și 25 august 1759, episcopul Sinesie a efectuat o vizitație canonică în protopopiatele bihorene. Cu acest prilej, el însuși, precum și secretarul său au întocmit un „protocol” în care notau diverse date asupra bisericilor, preoților și satelor prin care a trecut²⁷⁰. Datele nu diferă prea mult de cele cuprinse în însemnările unitului Maletie Covaci.

Biserici de zid erau doar cele din Beiuș, Sediște, Hidiș, Borod, Tinăud și Husasău, celelalte erau din pământ bătut și lemn acoperite mai multe cu șindrilă, mai puține cu paie. Multe aveau și turn cu clopot, două sau trei biserici cu două clopote. Despre biserica din Vintere, aflăm că are hramul „Sf. Ierarh Nicolae”, era veche, mică, acoperită cu șindrilă, avea un turn în el un clopot. Prstolul în altar are temelia din piatră, stâlpi din lemn. Pe el o acoperitoare de pânză, o cutie veche pentru cele sfinte, potir și disc de tinichea, linguriță de lemn, aier de stambă. Singura carte *Penticostarul*, singura odăjdie era un stihar de lână. Preot era Teodor Popovici sfințit de Sinesie în Oradea în iunie 1755. Liturghisește, are preoteasă și singhelie.

Existau 271 de biserici pe care le-a vizitat, cu diferite hramuri. Predomină Sfinții Arhangheli (40,16 %), *Adormirea Maicii Domnului* (14,05 %), *Sf. Mucenic Gheorghe* (7,22 %), *Bunavestire* (6,42 %), *Sf. Ierarh Nicolae* (6,02 %), *Pogorârea Duhului Sfânt* (4,81 %), *Sf. Dimitrie* (3,21 %), *Înălțarea Domnului* (2,81 %), *Sf. Teodor Tiron* (2,81 %), *Cuvioasa Paraschiva* (2, %), *Nașterea Maicii Domnului* (2 %), *Sf. Apostoli Petru și Pavel* (1,20 %), *Sf. Vasile cel Mare* (0,80 %), *Sf. Ioan Botezătorul* (0,80 %). Câte o singură biserică aveau următoarele hramuri: *Sf. Ioan*

²⁶⁵ N. Firu, *op. cit.*, p. 37, *Anexa III*, p. 149.

²⁶⁶ Pentru mai multe amănunte vezi: *Ibidem*, pp. 37-49.

²⁶⁷ Pentru mai multe amănunte vezi: *Ibidem*, pp. 22-24.

²⁶⁸ Nicolae Firu menționează că între documentele rămase de la Vasile Mangra a văzut planul după care s-a clădit biserica catedrală din Velența, reședința episcopală și școala. Cf. N. Firu, *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, p. 7.

²⁶⁹ Sfințirea ei a avut loc abia în anul 1779 fiind săvârșită de mitropolitul Vichentie Ioanovici Vidak al Carlovițului (1774-1780). Cf. Idem, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, p. 24.

²⁷⁰ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 162-223.

*Gură de Aur, Sf. Apostol Andrei, Sf. Pantelimon, Botezul Domnului, Maria Mucenița*²⁷¹, *Sf. Mc. Chiriac, Schimbarea la Față, Duminica Tuturor Sfinților, Sf. Ioachim și Ana, Sf. Proroc Ilie, Sf. Simion Stâlpnicul, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, Învierea Domnului, Sf. 40 de Mucenici*. La un număr de 14 biserici, episcopul sau secretarul său menționează: hram nesfințit (10)²⁷², hram neintrodus (3)²⁷³ și fără hram (1)²⁷⁴.

Antimisele erau sfințite de patriarhul Arsenie al III - lea Cernoievici (1690-1700), de mitropoliții următori ai Carlovițului, de episcopii Aradului începând cu Ioanichie Martinovici (1710-1721), de mitropoliții Teodosie (1679-1708) și Antim (1708-1716) ai Ungrovlahiei, de Varlaam (1685—1692), Teofil (1692-1697), Atanasie (1698-1701) și Inochentie (1730-1744) ai Ardealului, de patriarhul Silvestru al Antiohiei, de episcopul Climent al Râmnicului (1735-1748).

În conscripția din anul 1769 care cuprinde date din anul 1768, sunt menționate 288 de biserici. Cele mai multe se aflau în protopopiatele Oradea-Marc (28,47 %)²⁷⁵, Beiuș (17,70 %)²⁷⁶, Peștiș (15,62 %)²⁷⁷ și Lunca (14,93 %). În celelalte, protopopiatele fiind și mai mici, situația era următoarea: Pomezău (8,68 %)²⁷⁸, Meziad (8,33 %) și Beliu (6,25 %)²⁷⁹.

Prin grija comunităților, bisericile sunt împodobite cu frumoase picturi, înzestrate cu icoane, icoane pe lemn, xilografuri și cărți bisericești. În ce privește arta bisericească, în perioada episcopului Sinesie, se remarcă zugravii Constantin în partea Zarandului, preotul Vasile Moldoveanu, preotul Iosif din Beiuș.

Zugravul Ioan din Țara Românească împreună cu Nedelcu, Șerban și Radu Popovici pictează în stil brâncovenesc ctitoria românească de la Lipova. Amintim pe „popa” Mihail care executa în anii 1762-1763 icoanele împărățești pentru biserica din Cuvejdia situată la sudul Mureșului²⁸⁰.

Tot în această perioadă desfășoară o remarcabilă activitate „unul dintre cei mai de seamă artiști munteni peregrini, în secolul al XVIII-lea” zugravul David de

²⁷¹ Este trecută în Snaxarul Bisericii în ziua de 7 iunie alături de Sfintele Mucenice femei Chiriachi și Caleria, din Cezareea Palestinei. Cf. *Proloagele*, vol. II (Diorotosite și îmbogățite de Arhim. Dr. Benedict Ghiuș), Craiova, 1991, p.816.

²⁷² Valea Neagră, Sudrig, Gojdeni, Hidișelul de Sus, Ursad, Husasău de Tinca, Nojorid, Cher, Cacuci, Chișlaz.

²⁷³ Groși (n. n. Groșeni), Valea Neagră (?), Săliște.

²⁷⁴ Talpe.

²⁷⁵ Parohia Rontău nu avea biserică pe când filia Cărăsău (parohia Petid) avea biserică.

²⁷⁶ Parohia Seghiște avea 2 biserici, iar două filii (Colești – parohia Briheni și Remetea – parohia Corbești).

²⁷⁷ O parohie nu avea biserică (Bălnaca), pe când o filie avea (Bratca filia Damiș).

²⁷⁸ Un număr de trei filii aveau biserici: Vălan de Pomezău (parohia Câmpani de Pomezău), Albești (parohia Hidiș), Copăceni (parohia Sâmbăta).

²⁷⁹ C. Apati, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, pp. 21-33.

²⁸⁰ Vezi H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, pp. 22-24.

la Curtea de Argeș, care, între 1753-1783, a pictat în Țara Crișurilor un număr mare de biserici²⁸¹ și icoane pe lemn²⁸². Începută în timpul lui Sinesie Jivanovici, biserica din Șebiș, zugravul David o finalizează după vizitația canonică a episcopului²⁸³. Tot în această perioadă, în ținuturile bihorene, își desfășoară activitatea și zugravul David de la Pitești.

Din ultimul an de viață al episcopului Sinesie Jivanovici datează frescele de la cea de-a doua biserică („*Nașterea Maicii Domnului*”) de la Hălmagiu, realizate de către zugravii Gheorghe, originar din Transilvania, și Radu Dascăluș, de obârșie de peste munți, de la Târgoviște.

În părțile Aradului, în această perioadă și-a desfășurat activitatea pictorul Ștefan Tenetchi, de origine aromân, născut în Arad, unde a trăit cea mai mare parte a vieții, deținând și un important rol în conducerea comunității ortodoxe ce a gravitat în jurul bisericii catedrale „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”. Între 1749 și 1798 a realizat pictura iconostaselor de la bisericile din: Galșa - Arad (1749), Bezdin - Arad (1753), catedrala unită din Blaj (1765), al paraclisului de la Gai (1769), biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” – Arad (1771-1772), Lipova (1785-1786), Șiria (1788-1789), biserica catedrală „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” – Arad (1790), Nădab (1792) și mai multe icoane la bisericile din Pecica (1777), „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” – Arad (1756-1757). A fost cel mai reprezentativ pictor din vestul țării din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

²⁸¹ Între 1750 și 1784 a împodobit cu decor mural sau reprezentări pe lemn sau pe pânză peste 30 de biserici. Vezi: Fl. Dudaș, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana (sec. XIV-XVIII)*, Timișoara, 2003, p. 258.

²⁸² *Ibidem*, p. 255.

²⁸³ Lucrările de pictură, din cauza crizei pecuniare a parohiei, au fost întrerupte, fiind reluate numai când fondurile permit terminarea întregii biserici

Capitolul IX

Clerul de mir

În secolul al XVIII-lea clerul a deținut un loc important în procesul de cristalizare a elitei românești, motiv pentru care o cercetare a ponderii, structurii și statutului social al său duce la concluzii interesante. Participarea clerului la acest proces istoric, extins pe întreaga epocă a *Luminilor*, dar și mai târziu, este cât se poate de legitimă, mai ales prin statutul particular al Ortodoxiei sub impulsul privilegiilor ilire, asigurând clerului ortodox din aceste părți o situație materială dar și o poziție socială mai bună decât a masei enoriașilor. Întreaga perioadă se caracterizează printr-un contrast izbitor între modul în care înțelegea lumea, majoritatea, alcătuită din țărani și acea elită restrânsă de intelectuali, reprezentanți mai întâi de clerici, iar mai apoi și de mireni (dieci, copiiști, învățători). Cea dintâi categorie, în postură de îndrumători spirituali ai poporului, ei știau să scrie și să citească, erau investiți cu autoritate ecleziastică și anumite străvechi drepturi autohtone nescrise moștenite din neam în neam. Masa țăranilor, care o constituiau enoriașii unei parohii, rămânea fidelă unui mod de viață care s-a schimbat prea puțin de-a lungul secolelor. O lume patriarhală în care practicile tradiționale se întretăiau cu miturile populare și superstițiile, oferindu-le o explicație mulțumitoare despre lume și locul omului în ea. Între preot și enoriași, încă de la primul contact, se stabilește o legătură sufletească, încât, chiar de ar avea unele scăderi sau vicii, n-ar vrea să se despartă de părintele lor cu nici un chip. Este datina strămoșească păstrată prin tradiție și prin practica Bisericii ca tot creștinul să fie în contact cu preotul, de la naștere până la moarte, mai la tot pasul vieții și în lipsă de alt cărturar sau îndrumător sincer, țăranul credincios la preot alerga să ceară sfaturi în orice împrejurare a vieții.

Preotul ducea aceeași viață ca și enoriașii, de multe ori chiar mai frământată. El lua parte la toate durerile și bucuriile satului, în care avea și el familia, de cele mai multe ori și rudele, practica agricultura, îndeletnicire pe care trebuia să o desfășoare pentru a putea să-și asigure un trai decent. Tot la preot veneau enoriașii pentru a le binecuvânta rostul ostnelilor, pentru că nici o bucurie nu are răsunet mai adânc în sufletul creștinului, ca cea binecuvântată și sfințită de

preot. Botezul și Cununia, doar el le săvârșea, toate celelalte ierurgii sau alte servicii divine prin care preotul, cu puterea harului primit de la Dumnezeu prin Sfânta Taină a Hirotoniei, mijlocește între Om și Creator.

În toată această perioadă, clerul ortodox se afirmă la trei niveluri distincte, în funcție de poziția deținută în ierarhia confesională ortodoxă. La un nivel *inferior*, se afirmă un grup compact de preoți acceptați de populația românească drept autoritate în sânul comunității și investiți de către stat cu rolul de mediatori între oficialitatea politică și populație pe măsura subordonării Bisericii ortodoxe politicii etatiste a reformismului. La nivel *mediu*, se plasau protopopii și colaboratorii români ai episcopului sau mitropolitului (ierarhiei superioare ecleziastice), a căror autoritate și capacitate de influențare a puterii erau indiscutabil mai mari²⁸⁴.

IX. 1. PONDEREA CLERULUI

Date importante despre numărul preoților din arealul geografic al demersului nostru este conscripția din 1752²⁸⁵ care, pentru cele 55 de localități ale comitatelor Arad și Zarand, menționează un număr de 95 de preoți, cărora li se indica și calitatea de *Pop* sau *Popa*, reflectau o structură profesională. În mod cert, în registrele de impozitare au fost înregistrați și alți preoți fără însă a li se menționa calitatea de slujitori ai altarului. În parohiile de pe valca Mureșului sunt amintiți câte un singur preot într-o parohie, pe când în cele din comitatul Zarand existau și parohii cu câte doi sau mai mulți preoți. Interesant ni se pare faptul că în Arad, conscripția menționează doar trei preoți, iar în Ineu, centru de protopopiat încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, este menționat numai unul singur. Credem că numărul preoților este cu mult mai mare, ei fiind însă lipsiți în conscripție de numele patronimic al cărui loc îl țineau numirile de îndeletnicire oficioasă (*Popa*, *Pop* sau *Popp*). În parohiile în care sunt menționați câte patru (Pil, Neagra, Crocna de Jos) sau șase preoți (Vârșand), nu toți funcționau la biserica din acea parohie, ci și la cele din satele învecinate. Numai astfel se poate explica numărul mare de preoți care locuiau în parohiile respective. Între cei 95 de preoți menționați, la trei se preciza și demnitatea de protopop (Simion din Vărădia, Paul din Cladova și Toader din Micălaca). Din cei trei preoți care dețineau demnitatea de protopop, numai cel din Vărădia de Mureș funcționa ca preot într-un centru de protopopiat.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, înregistrându-se, în paralel cu modernizarea structurii și fizionomiei localităților rurale și urbane, se înregistrează o creștere demografică, sporind considerabil și numărul preoților. Conscripția din

²⁸⁴ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 145.

²⁸⁵ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, pp. 58, 81-83, 199.

1755 a episcopului Sinesie Jivanovici²⁸⁶, în cele 232 de localități, din care numai 182 făceau parte din spațiul geografic al demersului nostru, relevă un număr de 234 clerici, din care, 220 preoți (94,01 %) și 14 diaconi (5,98 %)²⁸⁷, aproximativ un preot la 46 de case. Preoți existau în 139 de parohii (89,6 %) iar 16 parohii (10,3 %) erau vacante. În 4 parohii (2,8 %)²⁸⁸ funcționau câte 5 preoți; câte 4 preoți sunt menționați tot în 4 parohii (2,8 %)²⁸⁹, iar câte 3 preoți într-un număr de 7 parohii (5 %)²⁹⁰.

Câte doi preoți funcționau într-un număr de 44 parohii (31,6 %) iar în celelalte 80 (57,5 %) numai câte unul singur. Într-un număr de 9 parohii funcționau tatăl și fiul (6,47 %), iar în 5 parohii câte doi frați (3,59 %). În 15 din cele 16 parohii vacante, conscripția menționează că slujeau preoții din parohiile învecinate (11,51 %), în Vidra nu slujea nici un preot. Un număr de 5 preoți dețineau demnitatea de protopop²⁹¹, iar unul dintre ei era vicar protopopesce²⁹². În 5 parohii (2,13 %) sunt menționați câte un preot fără parohie, iar la preotul George Popovici din Cuvin se afla mențiunea: "neinstalat". În ceea ce privește etnia preoților, marea majoritate erau români, puțini sârbi, iar la unii, conscripția menționează și apelativele: *valah* sau *Grecul*²⁹³.

O altă statistică, cea din anul 1767²⁹⁴, care cuprinde trei rubrici, parohia, numele preotului și locul de naștere, în cele 11 protopopiate arădene menționează 182 de parohii și un număr de 352 preoți, cu 170 mai mulți decât numărul localităților. Multe parohii având între patru și nouă preoți (Socodor, Cuvin, Semlac, Hășmaș - 4, Curtici, Șiclău, Nădlac, Pecica - 5, Șiria - 7, Arad - 9). Pe protopopiate situația preoților se prezenta astfel: Arad - 25 preoți (7,10 %), Pecica - 14 (3,97 %), Nădlac - 13 (3,69 %), Șiria - 61 (17,32 %), Zărand - 54 (15,34 %), Ineu - 34 (9,65 %), Chișineu-Criș - 31 (8,80 %), Buteni - 33 (9,34 %), Vărădia de Mureș - 21 (5,96 %), Hălmagiu - 39 (11,07 %) și Beliu - 27 (7,67 %).

În ce privește locul lor de origine, ei proveneau din părțile arădene (77,55 %), ardeline (10,79 %)²⁹⁵, Râmnicului (0,85 %.), ceilalți erau bănățeni (0,82 %)

²⁸⁶ S. Dragomir, *Statistici sârbești*, în „F. D.”, anul XXIII, 21 decembrie 1908; anul XXIV, nr. 5, 1 februarie 1909; nr. 6, 8 februarie 1909; nr. 9, 1 martie 1909; nr. 10, 8 martie 1909. Vezi și P. Vesa, *Un document de la mijlocul secolului al XVIII-lea*, pp. 97-100.

²⁸⁷ Diaconi sunt menționați în protopopiatele: Zărand (7), Hălmagiu (3), Șiria (3) și Vărădia (1).

²⁸⁸ Arad, Bătania, Feniș și Șimand.

²⁸⁹ Cuvin, Pecica, Șiria (și un diacon) și Șiclău.

²⁹⁰ Bârsa, Buteni, Cherechiu (Caporal Alexa), Chitighaz (Ungaria), Covăsânt, Socodor, Tânova.

²⁹¹ Georgiu Popovici (Pecica), Petru (slujea în Bătania și era protopop al Nădlacului), Ioan Popovici (slujea în Nădlac dar era protopop al Butenilor), Teodor Popovici (slujea în Pâncota și era protopop al Zărandului) și Constantin Popovici (slujea în Petriș și era protopop al Vărădici).

²⁹² Hristofor Grecici (Arad).

²⁹³ Petar Abazovici „*valah*” (Arad), Oprea „*valah*” (Radna), Constantin și fratele său Ioan „*valahi*” (Șeitin), Criste Grecul (Cladova).

²⁹⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 131, pp. 298-303.

²⁹⁵ Cei mai mulți erau instalați în parohii din protopopiatele Zărand (4,82 %) și Șiria (2,55 %).

sau din localitățile Battonya, Giula, Csongrad și Cenad, care astăzi fac parte din Ungaria (3,4 %).

Protopopiatul	Arad	Bihor	Banat	Ardeal	Țara Românească	Ungaria	Total
Arad	20	-	1	4	-	-	25
Beliu	20	6		-	1	-	27
Buteni	28	1		4	-	-	33
Chișineu-Criș	19	9	-	3	-	-	31
Hălmagiu	39	-		-	-	-	39
Ineu	30	3	-	1	-	-	34
Nădlac	5	-		-	-	8	13
Pecica	7	-	-	6	-	1	14
Șiria	50	1		8	1	1	61
Vărădia de Mureș	21	-		-	-	-	21
Zarand	36	6		9	1	2	54
TOTAL	275	26	1	35	3	12	352

Cei 352 clerici, proveneau dintr-un număr de 233 localități din mai multe ținuturi, așa după cum reiese din tabelul următor:

Provincia	Număr localități	%
Arad	164	70,38
Ardeal	35	15,02
Bihor	23	9,90
Ungaria	7	3
Țara Românească	3	1,28
Banat	1	0,42
TOTAL	233	100 %

Mulți dintre preoți arădeni funcționau în parohiile de origine. Din cei 7 preoți menționați în parohia Șiria, 6 erau localnici. Pe protopopiate situația se prezintă astfel:

Protopopiatul	Arad	Bihor	Banat	Ardeal	Țara Românească	Ungaria	Total
Arad	11	-	1	4	-	-	16
Beliu	14	6	-	-	1	-	21
Buteni	19	1	-	3	-	-	23
Chișineu-Criș	11	8	-	3	-	-	22
Hălmagiu	12	-	-	-	-	-	12
Ineu	21	2	-	1	-	-	24
Nădlac	4	-	-	-	-	4	8
Pecica	5	-	-	4	-	1	10
Șiria	31	-	-	9	1	1	42
Vărădia de	14	-	-	1	-	-	15

Mureș							
Zarand	22	6	-	10	1	1	40
TOTAL	164	23	1	35	3	7	233

Datele despre preoții bihoreni sunt mult mai sărace decât despre cei din protopopiatele arădene. În conscripția din 1769²⁹⁶, care ne furnizează date din anul precedent, în cele 7 protopopiate bihorene menționează un număr de 370 preoți și 17 diaconi. Cei mai mulți preoți se aflau în protopopiatul OrăziiMari, 106 (28,64 %), urmat de cel al Beiușului cu 69 preoți (18,64 %), al Peștișului cu 50 preoți (13,51 %), al Luncii cu 44 preoți (11,89 %), al Pomezăului cu 39 preoți (10,54 %), Meziadului cu 36 preoți (9,72 %) și cel al Beliului cu 26 preoți (7,02 %). În 49 de parohii activau câte doi preoți, în 12 parohii câte trei preoți, câte 4 erau numai în două parohii, o singură parohie înregistrând cinci preoți, iar două filii aveau câte un preot, situație mai puțin obișnuită. Pe protopopiate, diaconi existau între 1 și 4. Cei mai mulți, 4, existau în protopopiatul Pomezăului, câte trei în cele ale Orăzii-Mari, Beiușului și Peștișului, doi în cel al Luncii, câte unu în cele ale Beliului și Meziadului.

IX. 2. MODALITĂȚI DE PREGĂTIRE INTELECTUALĂ A ASPIRANȚILOR LA PREOȚIE

Este perioada când aspiranții la treapta preoției își desăvârșeau pregătirea intelectuală la acele cursuri de pregătire de pe lângă centrele eparhiale, din mănăstiri sau chiar din casele unor preoți în care uceniceau fiii de preoți²⁹⁷. Istoricul bănățean Nicolae Tincu Velea amintește de școlile mănăstirești în care „învățători veniți de peste munți învățau mai vârtos pe tinerii care se pregăteau pentru chemarea învățătorescă și cea preotească”²⁹⁸. Pentru părțile arădene și bihorene astfel de centre de cultură au fost mănăstirile de la Hodoș-Bodrog și de la Șiria²⁹⁹.

Oricât de slabă era lumina cunoștinței ce-o puteau răspândi, sub raportul dezvoltării culturii românești și ortodoxe, aceste școli, trebuie să li se acorde importanța cuvenită. Existența acestor focare de cultură, școli pentru formarea și educarea clerului, este atestată de numeroasele manuscrise și tipărituri existente în parohiile din cuprinsul Episcopiei Aradului. Ele erau scrise sau cumpărate de preoți, învățători sau cântăreți bisericești, ridicați prin știința de carte din rândurile țăranimii, ca preotul Mihai Românul, preotul Gheorghe de la Gurba, diccii Flore de la Groșeni, Gheorghe de la Cuied, Ioan de la Hălmagiu. Alături de aceștia au

²⁹⁶ C. Apati, *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, pp. 21-47.

²⁹⁷ Despre astfel de școli și în alte zone românești vezi: M. Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, pp. 11-12.

²⁹⁸ Nicolae Tincu Velea, *Istorieară bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865, pp. 198-199.

²⁹⁹ Amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 235

existat și preoți copiiști itineranți, ca ieromonahul Agathon, Vasile Sturze Moldoveanul, Ioan Popovici Muncăcianul, Luca Popovici Muncăcianul și mulți alții.

Pe lângă aceste cursuri de pregătire erau și acele *școli particulare*, pe la protopopi, preoți sau învățători, la care apelau cei ce doreau să intre în tagma clericală. În 1752, episcopul Sinesic Jivanovici promitea lui Petru Goja din Ocna Clujului (Cojocna) că îl hirotonește cu condiția ca mai înainte să meargă la preotul Petru din Curtici să învețe tipicul și să-și însușească cunoștințe elementare de teologice³⁰⁰.

Mitropolitul Pavel Nenadovici a insistat mereu pentru formarea superioară a preoților Mitropoliei, invitându-i adesea să frecventeze școala, dar a avut satisfacții puține. În 11 octombrie 1751 scria protopopilor din cuprinsul Mitropoliei, printre altele, că „fiecare preot parohial din fiecare localitate, sat sau oraș, unde se găsește mai mulți decât unul singur, pe rând, câte unul, să vie la Carloviț la examen, la școala clericală”³⁰¹.

Conscripția Episcopiei Timișoarei din 1758 în multe parohii evidențiază existența unor asemenea preoți și dascăli care se ocupau cu pregătirea tinerilor din localitate, împrejurimi sau chiar din Ardeal, dornici să urmeze misiunea clericală. În primele decenii ale secolului al XVIII-lea, în Lipova, își desfășura activitatea dascălul Racu la care s-au pregătit mulți dintre viitorii preoți. Atestate de învățătură eliberează și protopopul Rista din Lipova. În aceeași perioadă, în Arad îl întâlnim pe dascălul Ioan, care a pregătit pe tânărul Constantin Popovici din Ardeal, mai apoi preot în Becicherec. Tot la Arad îl întâlnim pe protopopul Peia, la care a învățat tânărul Rista Radivoievici din Nădlac. Tânărul Toma Stoianovici din Pecica a învățat carte tot la Arad, dar la magistrul Petre. La Pecica întâlnim numele preotului Savu care iniția pe tineri în scris, citit, socotit și cântare bisericească. El a pregătit pentru treapta preoției pe Ilie Nichici, Vasa Adamovici, Nicolae Vasilievici și Gavrilă Ilievici, toți din Pecica. La Pecica mai întâlnim și numele lui Ioan Mateevici, despre care nu cunoaștem dacă era preot sau magistrul, la care a învățat carte Nicolae Popovici din localitate. La Nădlac magistrul Filip a pregătit de tânărul Petar Ioan. Alții s-au pregătit la preotul Ioan din Mehala sau la diaconul Nicola din Timișoara. Putem afirma cu toată convingerea, că aceste cazuri nu erau izolate, clerici, învățători sau dascăli care să elibereze atestate de învățătură existau și în alte părți ale eparhiei arădene. Pe lângă tinerii din localitățile arădene și bănățene, pentru a-și însuși cunoștințele necesare intrării în cler, erau și unii veniți din Ardeal, mai târziu hirotoniți pentru parohii din eparhiile Timișoarei sau Aradului³⁰².

³⁰⁰ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, Arad, 1958, nota 1, f. 412.

³⁰¹ S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 1001.

³⁰² D. Ruvarač, *Temišvarska Eparhija od neina postanka do 1758 god*, Sremski Karlovci, 1914, pp. 3, 28, 30, 34, 44, 53, 49, 51-52, 34, 30, 49, 53, 31; Vasile Popeangă, *Un secol de activitate*

Elementele care se asimilau în această modalitate erau scrisul, cititul, Tatăl nostru, tipicul și cântarea bisericească. Avem de-a face cu un mod de instruire care asigură un nivel minim de cunoștințe teologice. Existau și preoți care cunoșteau “prost Sf. Liturghie a lui Ioan și Vasile iar slujba mai înainte sfințitelor” nu o săvârșeau pentru că nu o știau, cum este cazul preotului Dimitrie din Ususău. Despre alți preoți se menționează că știau bine să săvârșească slujbele dumnezești și aveau în proprietate cărți. În mod sigur, cei mai buni dintre ei erau pregătiți de timpuriu pe lângă antecesorii, de obicei părinții sau bunicii lor, și-n strana bisericii, spre deosebire de cei ce proveneau din mijlocul mirenilor de rând.

Mitropolitul Pavel Nenadovici a dorit mult să impună obligativitatea însușirii unei pregătiri superioare pentru preoții arhidiecezei. La 11 octombrie 1751 scria protopopilor din cuprinsul mitropoliei că „fiecăre preot parohial din fiecăre localitate, sat sau oraș, unde se găsesc mai mulți decât unul singur, pe rând, câte unul (dintre ei) să vie la Carloviț la examen, la școala clericală”. Solicita și rapoarte asupra școlilor și dascălilor, oferind îndrumări practice. Deși chemările de această natură au fost adeseori repetate, ecoul lor nu a fost tocmai cel așteptat, încât în 1753 mitropolitul scria dezamăgit: „Nu voi mai suporta să rămână în asemenea neștiință”. La această școală clericală vor fi frecventat cursurile și preoții din părțile arădene³⁰³.

Episcopul Sinesie a fost mereu preocupat de pregătirea intelectuală a aspiranților la preoție. Astfel, în anul 1760, a deschis o școală clericală la reședința de la Arad-Gai, frecventată de aspiranți la preoție nu numai din părțile Aradului ci și de tineri din Ardeal și chiar Maramureș, ambele zone fiind confruntate cu virulența propagării uniaticismului de către autoritățile habsburgice. Din păcate, școala clericală de la Gai a avut un caracter efemer³⁰⁴.

Nevoia de învățătură și nevoia poporului îl îndemneau, iunie 1762, pe episcopul Sinesie, să ceară împărătesei Maria Tereza pentru a-i acorda „un ajutor printr-o binevoitoare fundațiune ca, prin ridicarea unui Seminar, foarte necesar, în Velența” pentru a veni în ajutor viitorilor candidați la preoție³⁰⁵.

„În această nădejde, în genunchi, preasupus, o rog pe Majestatea Sa Chesaro-Crăiască Apostolică, să binevoiască a se îndura preabinevoitor de simplitatea și neștiința credincioșilor săi supuși bihoreni și să le întindă cu cea mai mare clemență mâna de ajutor printr-o binevoitoare fundațiune ca, prin ridicarea unui Seminar foarte necesar, în Velența, să se poată veni în ajutorul neștiinței lor. Niciodată anume nu aș fi ținut să o molestez pe Majestatea Sa Chesaro-Crăiască Apostolică cu această cerere dacă nu aș fi

școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821, Arad, 1974, p. 74; Ion B. Mureșianu, *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat*, în „M. B.”, anul XXVI, 1976, nr. 5-8, p. 529; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 120, pp. 239-284.

³⁰³ S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 1001-1002.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 1002.

³⁰⁵ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, pp. 19, 49.

fost stimulat atât de preaevlavioasa înclinare a Augustei spre binele supușilor săi credincioși, cât și de preaînțelepta rezoluție ce mi s-a dat în această afacere. Căci, în 1757, când din cea mai mare clemență mi s-a permis accesul preasmerit în fața Majestății Sale, a binevoit preamilostiv, cu glasul Preasfințitei Sale guri, a-mi porunci ca poporul și clerul, mai ales din Bihor, pe care l-a aflat din actele Comisiei orădene cunfundat în cea mai adâncă neștiută, să îl instruesc și să îl cultiv în cunoașterea lui Dumnezeu și a lucrurilor necesare mântuirii veșnice. Răspunzând eu cu adâncă smerenie că îmi este foarte la inimă acest lucru, mai ales că în Viena văzui copii instruiți și educați încă din vârstă fragedă, dar că sărăcia mea îmi permite să pot veni în ajutorul neștiinței diecezanilor mei. Majestatea Sa Chesaro-Crăiască Apostolică a binevoit a-mi da preaclementa rezoluție, că Majestatea Sa va avea în vedere aceasta. Însufleșit așadar de această preaclementă rezoluție Chesaro-Crăiască, în genunchi, preasupus, îi prezint Preaînaltului Tron al milelor, Preasfinției Majestății Chesaro-Crăiești Apostolice, prin mijlocirea Excelenței Voastre, prezenta preasmerită rugămintă a mea, în sacra chestiune a unui fond pentru instruirea și cultivarea supușilor credincioși bihoreni Majestății Sale și Vă rog să o înaintați”.

Mai târziu, chiar Casa imperială se implică în privința pregătirii clerului ortodox. Astfel, în anul 1768, dispunea ca hirotoniile și acordarea parohiilor să se facă numai în funcție de trecerea examenului susținut în fața Consistoriului eparhial propunându-se totodată ca în fiecare dieceză să se înființeze câte o școală clericală iar episcopii să fie implicați direct în susținerea acestora³⁰⁶.

IX. 3. HIROTONIA, INSTALAREA, SINGHELIA

După obținerea unui certificat de pregătire teologică, urma procedura de alegere într-o parohie, apoi hirotonirea de către episcop, de cele mai multe ori, în biserica episcopală din Arad. După hirotonire, la o perioadă mai scurtă sau mai îndelungată, episcopul elibera o singhelie, prin care preotul era instalat definitiv în parohie. Aceasta, în marea majoritate a cazurilor, era înmănată, din încredințarea episcopului, de către protopopul locului și avea loc în biserica parohială.

Nagy Laszlo Perecsenyi, un apropiat al lui Gheorghe Șincai și a unor cărturari români arădeni din epocă (Nicolae Horga Popovici, parohul Seleușului), într-un manuscris al său de la începutul secolului al XIX-lea, amintește despre o singhelie a episcopului Sinesie Jivanovici în care acesta poartă titulatură românească, scrisă în românește și semnată de el. Singhelia era destinată preotului Ioan Lăcătuș din Ineu. Este cea mai veche singhelie a cărui text îl cunoaștem. Iată textul singheliei:

„Sinesie din mila lui Dumnezeu Sfintei Răsăritului Apostolicești și Sobornicești pravoslavnic episcop Aradului, a Orăzii-Mari, Ienopolei, Hălmagiului și a acelor staturi

³⁰⁶ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 1004.

și chesaro-crăesc-apostolicești Măririi de Curte sfetnic [...]. Viind la Noi cucernicul gramatic anume Ioan Lakatoș, i-am dat voie și blagoslovenia Noastră a fi preot la această sfântă beserică a hramului Sfinții Arhangheli în orașul Boroș-Ineu, varmeghia Aradului în luna lui Iunie 11 zile, în anul 1762. Sinesie Jivanovici³⁰⁷.

Pentru teritoriul de la nordul râului Crișul Alb, prețioase sunt informațiile cuprinse în raportul episcopului Meletie Covaci din 3 mai 1750, adresat episcopului latin Pavel Forgachi al Oradiei (1748-1759), în care se menționează faptul că o serie de preoți din zona Beliului au fost hirotoniți în Moldova, fără a preciza dacă erau moldoveni de origine sau nu³⁰⁸.

„Protocolul” vizitației canonice din 1759³⁰⁹ a episcopului Sinesie prin parohiile protopopiatelor Bihor menționează că unii preoți au fost hirotoniți de episcopii Aradului începând cu Ioanichie Martinovici, doi de Sofronie Ravanicianin (29 mai 1726), alții de urmașii acestora. Unii preoți au fost hirotoniți de mitropoliții Teodosie, Daniil și Neofit ai Ungrovlahiei, alții de episcopii Ioanichie Vladislavievici (1713-1727) și Gheorghe Popovici (1745-1757) ai Timișoarei, de Nicanor Meletievici al Cruședolului (1710-1730), Moise Putinic (1756-1757), Grigorie al Râmnicului (1749), Teofil (1745) și Calinic (1745) ai Ungrovlahiei³¹⁰.

Cu prilejul vizitației din 1759, episcopul Sinesie constată că în Bihor multe parohii erau vacante, mai ales acolo unde preoții uniți au predat ortodocșilor bisericile. Pentru îndreptarea situației, Sinesie își exprima părerea că aceste parohii „nu le pot întregi decât hirotonind preoți noi și mai vinn la mine și din eparhia arădeană pentru hirotonie, prin acestea nu se prejudiciază deloc rezoluția imperială comunicată mie de consilieri în 16 deembrie 1758 interzicându-mi a hirotoni popi peste nevoie și vacanță. De astfel, prin hirotonie nu se prelungește vizitația, hirotonia durând numai câteva minute”³¹¹.

Deși i s-a interzis ca în timpul vizitației canonice din ținuturile bihorene să hirotonească preoți pentru parohiile vacante, episcopul Sinesie nu a ținut cont de sfaturile comisiei, ba mai mult, în această perioadă au venit la el pentru hirotonie aspiranți la preoție și din părțile arădene.

IX. 4. CAZUL HIROTONIRILOR DE PREOȚI DIN ALTE EPARHII

În primăvara anului 1761, preotul Sofronie, în calitate sa de vicar și jurat al Consistoriului mitropolitan de la Carloviț, a dat o circulară către uniții din

³⁰⁷ O copie a singheliei este primită de Gheorghe Ciuhandu de la profesorul dr. Constantin Sulică din Budapesta. Cf. Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani din veacul XVIII*, p. 52.

³⁰⁸ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, f. 374.

³⁰⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 225-226.

³¹⁰ Idem, vol. *Anexe. Documente*, f. 471.

³¹¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 194.

comitatele limitrofe cu Ardealul, 15 la număr, între care și Aradului, vestindu-le, că cine vrea să se întoarcă la Ortodoxie, poate să o facă liber în temeiul „privilegiilor” cunoscute, și că îi invită la o mare adunare pe data de 15 martie 1761 în localitatea Cornea din Solnocul de Mijloc. Împărăteasa aflând despre îndrăzneala reprezentantului Mitropoliei de la Carloviț, dă o dispoziție Consiliului locotenențial regesc de la Pojon să împiedice ținerea adunării și întoarcerea uniților la ortodoxie. Dintre toate comitatele cel al Sătmăruului a fost cel mai afectat de propaganda ortodoxă, acolo, încă din primăvara anului 1761 este semnalată prezența mai multor studenți ortodocși ardeleni care făceau propagandă pentru părăsirea confesiunii unite și trecerea lor la ortodocși. Drept consecință, împărăteasa ordonă comitatelor ca cei prinși că doresc părăsirea lor, să-i aresteze și să-i închidă de prefectura militară iar cazurile să fie aduse la cunoștința Consiliului Locotenențial³¹².

În 22 martie 1761, episcopul Sinesie îl informa pe mitropolitul Nenadovici că „din Ardeal vin o sumedenie de tineri pentru hirotonie, și nu pot sfârși să-i hirotonesce, trebuie să fac trei Liturghii săptămânal pentru hirotonia lor, pentru ca apoi să-i trimit înapoi în Ardeal [...]. În anul precedent, de asemenea, am slujit câte două Liturghii săptămânal pentru hirotonia acestora”³¹³. Încă din 1753, episcopul Sinesie era vizitat „de oameni din tot Ardealul”, mai ales în urma unei vizite canonice pe care a efectuat-o în zonă, probabil în ținuturile hălmăgene, așa după cum reiese dintr-o epistolă a ierarhului arădean adresată mitropolitului Nenandovici³¹⁴.

Cu toate restricțiile impuse ortodocșilor, renumele și influența episcopului Sinesie Jivanovici ajunge până în Maramureșul îndepărtat. De acolo veneau la Arad aspiranți la preoție pentru hirotonirea lor de către episcopul arădean, ei refuzând să primească darul preoției de la episcopul rutenilor uniți de la Muncaci. Din răzbunare, episcopul de la Muncaci l-a denunțat Consiliului Locotenențial, că hirotonește preoți, pe care i-a atras de la uniație. În 1761, denunțul ajunge și la casa imperială vieneză care îl acuza pe Sinesie că hirotonia preoți din afara eparhiei sale, mai ales pentru parohii din Maramureș. Pentru că episcopul Sinesie dovedea o deosebită disponibilitate pentru hirotonirea candidaților din Ardeal, motiv pentru care, generalul Buccow dispunea în 1761 trimiterea a doi oameni de încredere care să observe și să informeze asupra situației de acolo. Existau mulți preoți din Ardeal hirotoniți la Arad, acceptați de episcopii uniți. Numai în anul 1767, episcopul Sinesie a hirotonit într-un preot un număr de 27 de tineri³¹⁵.

³¹² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 51-52.

³¹³ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 970.

³¹⁴ Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 10, f. 11-12 (A. S. A. N. U. K., *Fond Mitropolitan-Patriarhal „B”*, nr. 175/1753). Din același document reiese că „și în varmeghia Sătmăruului e veselie și bucurie, în legătură cu venirea acolo a unui episcop ortodox, care nădăjduiesc că și la ei va veni”.

³¹⁵ N. Fîru, *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, în “L. R.”, nr. 1-2, 15 ianuarie 1947, p. 6; Greta-Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004, pp. 203, 204, 205, 206, 208, 209.

În 23 iunie 1761, administratorul cameral din Cosițe le scria consilierilor săi că i-a raportat vameșul din Hust, că dintre călugării de curând preoțiți de episcopul Sinesie, unii au ajuns și în părțile Maramureșului și ocupând parohiile de lângă granița Poloniei au început a propovăduji dogma „schismaticilor”³¹⁶.

În 17 noiembrie 1760 episcopul Sinesie avea deja reclamații că a hirotonit contra taxă, patru preoți pentru sate maramureșene. Guvernul din Pojon ordonă o anchetă cu participarea episcopului latin din Timișoara, Anton Engel, care în 16 decembrie își trimite delegat în comisia de anchetă, pe canonicul său Paul de Wirke et Branco³¹⁷.

În 1761, Andreas Lachki de 30 de ani și Georgius Illyes de 23 de ani, doi ruteni maramureșeni, au fost arestați și interogați fiindcă luaseră calea Aradului cu gândul de a-l convinge pe episcopul Sinesie să-i hirotonească. La fel au pățit și alți opt tineri sătmăreni, arestați la 15 mai 1761 la Arad, pentru că veniseră acolo pentru a fi hirotoniți de către episcopul arădean³¹⁸.

La solicitarea mitropoliului, episcopul Sinesie răspunde în 2 august 1761, în legătură cu acuzațiile formulate de oficialități că hirotonește preoți pentru Maramureș, scrisoare din care rezultă reacția antiuniată din această regiune și legăturile ei cu Țara Românească. În ce privește hirotonirile unor aspiranți la preoție din regiunile nordice, episcopul Sinesie răspunde: „în ce privește preoții din Maramureș, este adevărat că pe unii dintre ei i-am hirotonit întrucât cu lacrimi și suspinuri m-au rugat, nedându-mi pace până nu i-am hirotonit, spunând că ei uniți nu sunt, n-au fost nici nu vor fi”, motivând apartenența lor la Biserica ortodoxă. Maramureșenii aspiranți la preoție nu doreau să primească harul preoției nici de la episcopul unit de Muncaci, nici de la episcopul unit din Oradea Mare. În cazul unui refuz din partea episcopului Sinesie Jivanovici, ei erau hotărâți să meargă pentru hirotonie în Țara Românească. Despre numărul celor hirotoniți la Arad, Sinesie nu mai știa „întrucât nu sunt sub jurisdicția mea și nu știu nici unde sunt”³¹⁹.

Episcopul Sinesie Jivanovici a hirotonit preoți pentru multe parohii din Principatul Transilvaniei, așa după cum reiese dintr-un document al Deputației Ilirice Aulice din 1 octombrie 1761 adresat mitropolitului Pavel Nenandovici:³²⁰

„Episcopul de rit greco neuniat de Arad, aproape de la începutul lunii septembrie, sub pretextul administrării locuitorilor de ritul său, a hirotonit preoți pentru toate satele valahe ale

³¹⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 186

³¹⁷ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 4.

³¹⁸ Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, 2001, pp. 296, 335.

³¹⁹ Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 8, f. 11 (A. S. A. N. U. K., *Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”*, nr. 252/1761); doc. 9, f. 11 (A. S. A. N. U. K., *fond citat*, „A”, nr. 279/1761).

³²⁰ Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 9, f. 11 (A. S. A. N. U. K., *fond citat*, „A”, nr. 279/1761).

Principatului vecin al Transilvaniei; către limitele satelor uniate din aceeași Transilvanie pe mulți dintre popi i-a chemat la sine, pe care i-a cercetat”.

Era un proces pe care episcopul Sinesie Jivanovici îl desfășura și în ținuturile ardelenne pentru a contracara prozelitismul uniat, fapt ce a atras după sine consecințe grave din partea, mai ales ale autorităților ecleziastice catolice.

IX. 5. DISCIPLINA CLERULUI

Oricât am dori să înregistrăm numai fapte și momente satisfăcătoare din viața și activitatea clerului de mir, suntem nevoiți să constatăm că sub raportul împlinirii conștiințioase a datorințelor preoțești, lăsa mult de dorit. Ne restrângem la simpla înregistrare obiectivă a unor stări de fapt.

Episcopul Sinesie era preocupat de disciplina clerului din parohiile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului. Pe la începutul anului 1753, piariștii din Sântana, cu ajutorul domnului de pământ local, vicecomitele Bibici și al comitelui Hollaki, au luat act de trecerea la confesiunea uniată a preoților Ioan Popovici de la Zărand și Lazăr Petrovici de la Sinteia Mare. Pentru a scăpa de urmărirea episcopului Sinesie, în 19 februarie 1753 ci cer „litere protecționale” de la comitat. Acestea însă nu le-a fost de nici un folos, pentru că episcopul, aflând despre lepădarea lor de Ortodoxie, i-a urmărit prin soldații săi, pe unul din ei l-a prins și adus în închisoarea de la reședința episcopală. Cu toate intervențiile comitatului de a-l pune în libertate, episcopul refuză. În duminica următoare, 11 martie, l-a scos din temniță și l-a dus la catedrală, unde l-a răspopit, tunzându-i părul și răzându-i barba, prin unul din argații săi, apoi l-a dus din nou în temniță. Congregația comitatensă aflând despre acest lucru, a raportat Consiliului Locumtenențial care a cerut mitropolitului de la Carloviț socoteală despre această faptă³²¹.

În același an, un preot unit, venit din Ardeal și stabilit la Curtici, unde presupunem că făcea prozelitism uniat printre ortodocșii din localitate. Acest lucru nu a rămas nesancționat de episcopul de la Arad. A dispus să fie reținut și închis în închisoarea de la reședința episcopală. I-a promis libertatea în schimbul trecerii la Ortodoxie³²². Era un mare curaj din partea episcopului Sinesie pentru apărarea Biserica de prozelitismul propagat de catolici. În cele din urmă, în 9/20 martie 1753, episcopul Sinesie îl eliberează contra următoarei declarații:

„Eu subscrisul, mă angajez față de P. S. Sa că în tot locul unde voi ajunge și voi avea parohie, voi avea purtare exemplară, voi păzi biserica sfântă și voi avea purtare

³²¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 44.

³²² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49.

*exemplară. Dacă voi greși, bucuros voi suferi pedeapsa cuvenită și voi fi supus. Arad, 9 martie 1753, popa Gheorghe Miloșevici din Curtici*³²³.

Sesizată de guvern, împărăteasa cere mitropolitului un raport amănunțit. Mitropolitul ia apărarea episcopului în baza promisiunii făcute de împărăteasă când îi ceruse sistarea emigranților sârbi din Câmpia Aradului în Rusia, că va feri regiunea de prozelitismul uniatic. În 14 aprilie 1753, toate acestea, guvernul le aduce la cunoștința comitatului Arad, care însă, nu se împacă în nici un fel cu aceste hotărâri, și, în 24 mai îi cere direct mitropolitului să răspundă de excesele episcopului Sinesie. Mitropolitul îndrumă autoritățile comitatense să aștepte răspunsul împărătesei deoarece împrejurările nu-i permit să intervină³²⁴.

După acest succes al episcopului arădean, în partea centrală a eparhiei nu s-au mai înregistrat acte de propagandă uniatică, numai sporadic. În 1754, preotul Chiril din Socodor, pentru că refuză îndemnul a părăsi confesiunea ortodoxă este arestat, iar uniții îi spuneau că „vlădica tău nimic n-o să-ți poată da, eu însă dacă primești unia te fac om și n-o să trebuiască să ai nici o frică de vreun rău pentru fapta de care ești acuzat”. Chiril însă a rezistat tuturor presiunilor la care a fost supus. Că preotul din Susani ar fi încercat la începutul anului 1755 să scape prin unire de pedeapsa episcopului Sinesie pentru imoralitate și alte abateri disciplinare, o denunță Bohuș. Răspunsul lui Sinesie către împărătească din 7 octombrie 1755 este că el nu știa nimic de intenția preotului Ion, numai că l-a închis la pâra repetată a enoriașilor și după refuzarea citațiilor prin protopop³²⁵.

Este binecunoscut rigorismul episcopului față de căsătoria a doua a preoților. Preotul Teodor Popovici din Comlăuș, recăsătorit “fără blagoslovenie arhierească” este arestat și alungat în închisoare, de unde fuge. Prins și condamnat la degradare, părăsind pe cea de-a doua soție, fâgăduiește că se călugărește la mănăstirea Hodoș-Bodrog, dar fuge și de acolo. Mai târziu, este prins și închis din nou³²⁶.

Preotul Pascu din Neagra este oprit a mai sluji la altar dar i se permite a cânta în strana bisericii, iar preoților Adam din Bârsa și Ianoș din Roșia Nouă, li se permite să îndeplinească “rostul” de crâșnic. Preotului Avram din Ignești, încă din vremea episcopului Isaia Antonovici (1731-1748) i se permitea să săvârșească toate slujbele religioase, în afară de Sfânta Liturghie, însă episcopul Sinesie l-a oprit și de la acest serviciu preoțesc³²⁷.

La 11 august 1755, episcopul Sinesie, prin organele civile, a luat măsuri disciplinare contra unei văduve de protopop, scriindu-i lui Fekete din Arad că

³²³ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 45.

³²⁴ *Ibidem*, vol. II, fasc. I, f. 44.

³²⁵ La Pecica, în 1755, a fost murdărit cu excremente pragul, ușa și funia clopotului bisericii. *Ibidem*, vol. II, fasc. I, f. 44.

³²⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 441-442, 445; vezi și Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 56. Același rigorism afișează episcopul Sinesie și față de căsătoria a treia și a patra a mirenilor.

³²⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 446, 447, 449, 454; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 56, nota 1.

„preotul oraşului Zarand, Gheorghe Popovici, al cărui tată nu demult a fost protopop acolo şi l-a lăsat cu fraţi minori orfani şi înainte, şi acum din nou lui s-a plâns de nefericirea sa, că mamă-sa, cu totul risipitoare, fără să-i pese de copii, le prăpădeşte averea rămasă de la tată. A şi prăpădit şi înstrăinat deja partea cea mai mare. Durându-mă de soarta copiilor, o admoniai prin preoţii noştri pe delapidatoare, dar ea izgoni din casă pe Gheorghe şi e de temut că ce a agonisit tatăl prin muncă grea de o viaţă şi a lăsat copiilor, mama prea uşor devoră şi bea cu gâtlejul ei năşăţios. Vă rog deci foarte oficios, să binevoiţi a lua la inimă cauza lui Gheorghe şi mai ales a copiilor minori şi să-i interziceţi prin provizor mamei înstrăinarea averii, iar locuitorilor cumpărarea de la ea de lucruri mobile şi imobile, fiindcă le vor pierde”³²⁸.

IX. 6. ABUZURI ÎMPOTRIVA CLERULUI

S-au comis abuzuri din partea autorităţilor şi împotriva preoţilor care nu voiau să treacă la uniaţie. Petru Cerna din Tăgădău, pentru că s-a aflat la Arad în piaţă cu nuci, a intrat în biserică şi a sărutat mâna episcopului. Aici s-a întâlnit şi cu preoţii Nica din Săcaci de Beliu şi Todea din Comăneşti, “dumineca-n biserică, dar nu slujind”, pentru aceasta sunt arestaţi şi întemniţaţi. Preotul din Comăneşti era pentru a doua oară. Prima dată fusese arestat în ianuarie-februarie 1750, când, trimis de sat s-a preoţit la Arad, refuzând să se supună lui Forgaci. Denunţat domeniului este ținut în închisoarea din Beliu o lună, alta la Oradea, unde primeşte şi 40 de lovituri, în timp ce în sat i se pustii casa şi întreaga gospodărie. La ancheta comisiei din 1756 fiul său Ioan şi satul, povesteau că trimis de săteni să meargă la vlădica spre a se spăla de pata unirii, auzind domeniul latin, l-a deţinut ca apostat şi l-a aruncat în temniţă „unde a robit pe iarnă grea 15 săptămâni întregi”, i-au degerat picioarele de nu a mai putut umbla un an, apoi a murit, iar la scurt timp şi preoteasa. Satul cerca comisiei să-l admită pe Ioan la preoţie în locul tatălui său şi să fie scutit de „unic şi iobăgie”³²⁹.

Abuzurile contra clerului erau şi de altă natură. Pentru scutirea de taxe a preoţilor de pe domeniul ducelui de Modena, episcopul Sinesic intervine de nenumărate ori la împărăteasa Maria Tereza cu mai multe jalbe în care se plângea de abuzurile administratorilor domeniali în privinţa încasării dijmelor. Aceasta, prin decretul imperial din mai 1757 se obţine scutirea, conform, privilegiilor ilirice, a preoţilor de taxe către administratorii domeniali. În această situaţie, aceştia ripostează cu plângeri împotriva episcopului Sinesic, însă fără nici un rezultat³³⁰.

³²⁸ Şt. Lupşa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 453-455.

³²⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 2-7.

³³⁰ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 371.

Cu toate că decretul din mai îi apăra pe preoți, represiunile împotriva lor pentru a le încasa dijma au continuat. Astfel, în 19/30 august 1757, preotul Gheorghe din Mândruloc se plângea episcopului de abuzurile comise de șpanul din Glogovăț care a vrut să-i de-a foc la casă. Preotul paroh Timotei Stoianovici din Nădlac, la 30 octombrie 1758, se plângea și el de abuzurile șpanului de acolo: “deunăzi șpanul cameral cu nădlăcanul Lupu, strângând ei dijmele, nu știu din ce îndemn, îndrăzni să ia și din stupii mei o dijmă pentru domeniu”³³¹.

Preoții și credincioșii din Dezna, în 1759, se plângeau episcopului Sinesie că „dl provizor Egyedi în 2 febr. st. v. citând la sine-n Buteni pe judele satului nostru Dezna, Lazăr Ardelean și pe doi jurați: Marian Kereș și Ioan Șerb, le-a spus că peste două săptămâni fără amânare ne ia biserica, până atunci putem apela unde vrem. Aceasta ne supără cu atât mai mult, că o avem din vremuri imemorabile stăpânind-o-n pace și strămoșii noștri nu numai au restaurat-o de două ori din ruini ci și pașei turcilor din Dezna i-au plătit-o cu 50 de taleri. Dar ca să lăsăm altele vechi și noi cei încă în viață, în anii abia trecuți am cheltuit atâta pe această biserică de piatră încât dacă ni-se ia acum ea, nu suntem în stare a ne construi alta. Vă rugăm deci, preasupuși, să binevoiți a interveni milostiv să nu ni se ia biserica noastră răscumpărată cu bani grei de la barbari și de repetate ori renovată din ruini, ci să fim lăsați în stăpânirea ei liberă. Ioan Popovici paroh, Lazăr Ardelean jude, Marian Kereș în numele întregii comunități Dezna”. În 7 martie 1759, din Carloviț, episcopul Sinesie trimite plângerea episcopului latin Engel de la Timișoara³³².

IX. 7. VENITURILE ȘI STAREA MATERIALĂ A CLERULUI

Parohiile, în general, nu aveau averi, provenind dintre localnici, preoții trăiau pe moșiile lor familiale sau achiziționate, obișnuit iobăgești și supuse la obligații de muncă, la taxe, daturi și onorarii. Cum religia ortodoxă nu făcea parte dintre religiile *recepte*, nici preoțimea ortodoxă nu se bucura de beneficiile și privilegiile preoților acelor religii. Raporturile cu statul și cu domnul de pământ au rămas mereu discutabile³³³.

În părțile arădene, în secolul al XVIII-lea, statutul clerului era definit prin regimul privilegiilor ilirice, care reglementa atribuțiile și obligațiile sale, într-o formulă avantajoasă în raport cu poziția asigurată clerului și religiei ortodoxe din principatul Transilvaniei din sistemul medieval al celor “*trei națiuni*” și patru “*religii recepte*”³³⁴.

În conscripția din 1720 a populației Ungariei, preoții și învățătorii ortodocși nu au fost trecuți între contribuabili, fiind scutiți de dări, nesocotite de cele mai

³³¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 253, 256.

³³² *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 287.

³³³ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1986, p. 99.

³³⁴ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 325.

multe ori de către nobili. Scutirea de dări, în unele cazuri și de robotă, o aveau numai preoții în funcție, cei supranumerari nu. Faptul acesta îi determină pe mulți tineri să îmbrățișeze preoția, împrejurările din trecut favorizând în unele parohii existența mai multor preoți. Dieta din Pojon (Bratislava), în 1721-1723, scutea de iobăgie și pe fiii de preoți de a plăti arendă în produse ci numai domnului de pământ pentru intravilane și terenurile ce le foloseau de la el. În acest fel Dieta restrângea scutirea de dări a preoților ortodocși numai la sesiile parohiale. Baza întreținerii preotului era numai gospodăria lui, la muncă îl ajuta satul prin clacă, în conformitate cu contractul prin care îl angaja parohia, contract înnoit în fiecare an la *Sângiorz* sau *Sântoader*. Satul îi lucra parohului și sesia ca o parte a simbrici lui. Altă parte o forma birul, plătit în natură (bucate) și în cantitatea fixată în contract pe fiecare casă (familie) anual. În 1732, birul era de fiecare casă câte 2 măsuri de grâu sau porumb, în total câte 24 ocale pe an în valoare de 6-12 florini pe an de paroh, în timp ce parohul catolic avea un salariu în bani de la stat de la 150 de florini în sus. Preotul ortodox nu întotdeauna putea să-și încaseze cele convenite pentru că mai avea de încasat și darea ce se cuvenea episcopului, care începând din anul 1711 se încasa în bani, câte 30 crițari pentru sidoxie și 7 crițari ca taxă de fum pentru fiecare casă pe an. Episcopul mai încasa taxe pentru singhelie, vizitații canonice, sfințirea bisericilor, pentru antimise, mir și dispense. Pentru diferite abateri, taxele erau percepute de către protopopi³³⁵.

În anul 1730 a fost reglementat venitul preoților din obligațiile enoriașilor față de diferite servicii religioase de care beneficiau, ce puteau fi grupate în două categorii: *anuale* și *ocasionale*. În fiecare an, familiile, mai înstărite, dădeau preotului câte o banișă de grâu, una de orz, de mei ori porumb; familiile de stare mijlocie dădeau numai o banișă de grâu; cele sărace două banișe de porumb. Darea anuală putea fi achitată în produse sau în lucru. Familiile sărace care aveau plug, puteau să se achite de dare prin arat, cele cu car, cai ori boi, puteau duce un car de lemne sau merge la secerat pentru preot. Dările ocazionale erau achitate pentru serviciile religioase (cununie, înmormântare, botez) pe care preotul le săvârșea enoriașilor. Taxa era între 3 și 4 florini, cei nevoiași puteau să se înțeleagă cu preotul. Pentru înmormântarea copiilor născuți morți și pruncii până la vârsta de 7 ani, se percepeau numai 2 măriși. Pentru botez se achita o sumă "după cum vrea nașul"³³⁶.

La 24 ianuarie 1746, comitatul Arad fixează veniturile parohilor ortodocși: bir o vică de grâu sau porumb pe an de casă bogată; 1/2 de cea săracă; lucratură unei sesii, sămânța fiind pusă la dispoziție de preot; lemne pentru foc și scutire de toate dările și sarcinile publice pentru paroh, părinții și frații săi, care trăiau sub același acoperiș cu el. La fel s-a stabilit și pentru cântăreț și crâșnic. Stolele erau

³³⁵ St. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I, f. 393, 399.

³³⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 89, pp. 172-173.

următoarele: sfeștanie 100 cr.; parastas sau dezlegare de mort 1 fl.; citirea Psaltirei 1 fl; sărindarele se interzic. Ajuns de la comitat, episcopul Isaia Antonovici (1731-1748) obiectă că sărindarele trebuie păstrate cu 12 fl., stâlpii cu 1 fl., maslul cu 17 cr. de preot. Comitatul respinge obiecțiile episcopului și la 21 mai 1746 publică stolarul neschimbat³³⁷.

Cu toate taxele fixate, preoții nu puteau să-și îmbunătățească situația materială. În conscripția din 1746³³⁸, din cei 35 de preoți menționați în 22 de localități de pe valea Crișului Alb, nici unul nu face parte din rândul privilegiaților, erau iobagi de rând. Un număr de 31 de preoți erau simpli *hospes*, adică iobagi mai înstăriți care aveau o sesiune colonială și vitele lor; 3 erau *inquilini*, adică jeleri fără nici o avere impozabilă și unul era *subhospites*. Conscripția înregistrează la cei 35 de preoți un număr de 50 de boi, 37 de vaci, 15 cai, 17 juncani, 5 oi, 75 de porci și 3 capre. Preotul Milian din Chier avea 3 “sape” de vie³³⁹; câte 2 coșnițe de albine aveau preoții Simion din Feniș și Gheorghe din Doncenii, iar 4 preoți (Milian din Chier, Mihali din Prăjești, Gavrilă din Crocna de Jos și Gligor din Seleuș) aveau câte un cazan pentru fiert țuica. Unii preoți erau proprietari de mori. Preotul Teodor din Julița cu $\frac{3}{4}$ părți, iar „Prota” Pavel de la Cladova, era unul din cei trei proprietari a unei mori³⁴⁰. Numărul de 3 *inquilini* îl dădeau Popa Sav din Arăneag, ce nu avea nici un fel de avere, Popa Dan din Văsoaia, înregistrat cu două vaci, doi juncani, 5 oi, un porc $\frac{6}{8}$ cubului semănături de porumb, iar al treilea era Popa Ioan din Crocna de Jos, înregistrat doar cu o singură vacă.

Dintre preoții înregistrați ca *hospes*, o situație materială mai bună avea Popa Crăciun din Cermei (2 boi, 3 vaci, un cal, 2 juncani, 5 porci și 5 cubuli de porumb), cei doi preoți din Apateu, Ioan (2 boi, o vacă, un cal, 3 porci și 6 cubuli de porumb) și Daniil (4 boi, o vacă, un cal, 3 porci și 10 cubuli de porumb), preotul Simion din Feniș (2 boi, 2 vaci, un cal, 13 porci, $\frac{6}{8}$ cubuli de grâu, $\frac{1}{8}$ cubuli de porumb), preotul Mihai din Prăjești (2 boi, o vacă, 2 cai, 6 juncani și puține semănături) și preotul Gheorghe din Chertiș (2 boi, 2 vaci, un cal, 2 juncani și un porc). *Subhospites* era menționat preotul Gheorghe din Ineu care este înregistrat cu o vacă și 10 cubuli semănătură de porumb. Ceilalți preoți aveau cam aceeași stare materială, mulți chiar mai rea decât a enoriașilor, așa cum este și cazul preotului Marian din Almaș³⁴¹, care nu era înregistrat în conscripție cu nici un fel de avere. Nici cei doi preoți din Hălmagiu menționați în conscripția din 1758, nu aveau nici ei o situație materială mai bună. Preotul Ianoș avea un bou, o vacă, trei porci, $\frac{1}{2}$ sesie, 4 cubuli pământ și 24 care fân. Cel de-al doilea preot,

³³⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, f. 400-401.

³³⁸ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului, Anexe*, pp. 48-273.

³³⁹ O “sapă” de vie era echivalentă cu aproximativ 200 stânjani patrați

³⁴⁰ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 173.

³⁴¹ Localitate dispărută.

Giurca, avea o vacă, doi porci, două mierțe pământ, un car cu fân și un cazan pentru fiert țuică³⁴². În protopopiatul Lipova, în 1768, cei 65 de preoți aveau 125 de cai, 15 mânji, 118 boi, 125 de vaci, 65 viței, 341 oi și capre, 325 de porci și 33 cazane de țuică³⁴³.

Deoarece, parohiile erau în general mici, puține aveau peste 30-40 de familii, preotul ortodox era nevoit să trăiască din munca mâinilor sale, fie cultivând pământul moștenit de la părinții săi, când nu aveau cumpărau sau luau în arendă contra unor taxe. În localitățile mai mici și mai sărace, abia se deosebea starea materială a preotului de cea a enoriașilor. Erau nevoiți să săvârșească aceeași muncă grea a câmpului, întocmai ca enoriașii. Arau, grăpau, semănau, secerau, treierau grâul ca ceilalți locuitori si satului. Umblau la târg, la moară, la pădure, poartă toate poverile, grijile și servituțiile unei gospodării mai mari sau mai mici. Sărăcia este prin urmare cea care, cu toate excepțiile fericite care există, caracterizează condiția socială a preotului. Acest statut umilitor al clerului prejudiciază grav gradul său de cultură, modul cum el se achită de înaltele îndatoriri pastorale pe care i le impun canoanele bisericești, prejudiciază în ultima instanță chiar condiția socială a credincioșilor săi. Preoții mai înstăriți își făcuseră avere nu din slujba preoțească ci, prin faptul că preoția era transmisă aproape de regulă din tată în fiu, moștenindu-se nu numai patrafirul ci și averea părintească, sporită din generație în generație.

Obligația întreținerii clerului cădea în sarcina enoriașilor săi, care, potrivit tradiției, aveau anumite obligații în produse, muncă, bani, adică ceea ce s-a numit *stola*, mici taxe bănești pentru prestațiile religioase curente: cununii, botezuri, înmormântări, parastase, sfintiri de case, publicate în 22 septembrie 1753³⁴⁴. Se menționau taxele percepute de episcop, protopopi și preoți, în florini nemțești de Rin (aproximativ 100 cruceri/florin) nu în florini ungurești (aproximativ 60 cruceri/florin)³⁴⁵.

Stola episcopului

De la cel ce se cunună întâia oară	1 fl.
De la cel ce se cunună a doua oară	2 fl.
De la cel ce se cunună a treia oară	3 fl.
De la văduvul ce de cunună cu fecioară	8,4 fl. sau 2 fl. (după averea lor)
De la văduva ce se cunună cu holtei	8,4 fl. sau 2 fl. (după averea lor)

³⁴² Elena Rodica Colta, *Orașul Hălmațiu la mijlocul veacului al XVIII-lea. datele oferite de conscripția fiscală din anul 1758*, în "Ziridava", XVIII, 1993, pp. 117, 119.

³⁴³ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, I, doc. 134, p. 316.

³⁴⁴ În 22 septembrie 1753, împărăteasa trimite Mitropoliei de la Carloviț *Norma stolară* pentru întregul cler și popor iliric, sârb și român din cadrul Imperiului. *Norma stolară* a fost fixată în Congresul Național Bisericesc din Carloviț în 24 martie 1752, iar Deputația ilirică în 29 octombrie 1752 și Consiliul de miniștri în 17 august 1753 au propus confirmarea și publicarea ei din nou, ceea ce împărăteasa a aprobat la 1 septembrie 1753. cf. Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 350.

³⁴⁵ *Ibidem*, vol. II, fasc. I, f. 350-352.

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

De la fiecare cămin sau fum (dimnița)	5 cr./an
Unde a fost dimnița câte 10 cruceri de casă, rămânca așa	

În vizitațiile canonice, episcopul sau vicarul său, putea să primească milostenie, atâta cât considerau credincioșii. A-i forța prin închiderea bisericii sau prin interdicția de a nu înmormânta morții până nu-i dau cât cere, era interzis. Episcopul mai putea primi tot ce-i lăsa bisericii prin testament, dar acesta să fie întocmit de notarul locului, în prezența unui delegat al domnului de pământ și al preotului paroh. Parohul putea cere muribundului să testeze bisericii și să rânduiască slujbe de pomenire tot timpul cât va exista biserica respectivă, adică sărindar (40 de Liturghii pentru mort) sau saracusta (20 de Liturghii), înscrise-n testament, pe care era obligat să le săvârșească cel ce lua plata lor³⁴⁶.

Stola preotului

Molitva lăuzei, cu sfințirea apei (după avere)	29 1/2	sau 12 cr.
Înmormântarea (după averea mortului)	5,48 fl.; 3,80 fl.; 0,80 fl. sau gratis dacă e sărac	
Orice preot sau protopop împreună slujitor la înmormântare		12 cr.
Sfeștania (sfințirea apei la casa cuiva)		12 cr.
Binecuvântarea colivei și a plăcintei la serbarea patronului familiei (cu observarea că la această ocazie nu e voie să se ia milostenie pentru vlădică)		16 cr.
Plata anuală dată parohului de fiecare casă după averea ei	1,14 fl. 0,57 fl. 0,30 fl. (sau 15 ocale grâu)	
Înmormântarea de copil sub 7 ani, cu sfeștanie	1,20 fl.	
Botez, cât vrea să plătească nașul		
O liturghie comandată		28 cr.
Parastas	1,14 fl.	
Pomenirea mortului un an întreg	1,20 fl.	
Maslu, fiecărui slujitor		28 cr.
De fiecare evanghelic citită la înmormântare	1 fl.	
Citirea întregii psaltiri pentru cineva	1,75 fl.	
Rugăciunea către Maica Domnului pentru un bolnav sau un sănătos		12 cr.
Sfeștanie în fiecare duminică un an întreg	4,25 fl.	

Stolarul era provizor, împărăteasa putea oricând să îl modifice, trebuia însă respectat de întregul clér ortodox, în care scop el trebuia publicat în toate localitățile cu ortodocși, iar cei care-l încălcau, urmau să fie pedepsiți. El a fost

³⁴⁶ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 351.

trimis și comitatelor în vederea supravegherii respectării lui, în caz contrar, a aplicării pedepselor³⁴⁷.

Mereu se înregistrează eforturi ale episcopului Sinesie Jivanovici și ale mitropolitului Pavel Nenadovici pentru scutirea de dijme și none ale preoților. În 16 martie 1757, guvernul de la Pojon ordona comitatului Arad să interzică administratorului Bohuș al domeniului de Modena, orice inovație în încasarea de none și dijme. După numai câteva zile, în 27 martie, îi readuce la cunoștință ordinul, cu mențiunea că interdicția o face împărăteasa însăși, la plângerea mitropolitului că administratorul Bohuș începuse să ia dijmă de la preoții ortodocși de pe domeniului ducelui de Modena. Bohuș, nemulțumit de condițiile impuse, prin noi intervenții, se plânge de episcopul Sinesie Jivanovici, solicită o anchetă asupra situației de fapt, cerând menținerea încasării nonei și dijmei de dinainte de interdicție. Nemulțumirea agenților domeniali în multe locuri a dus la grave conflicte între ei și cler. În 31 august 1757, episcopul Sinesie scria lui Mihai Lóvasz, prefectul cameral al orașului Arad³⁴⁸:

„Sosit acasă-n 27 august, după absență de aproape 10 luni, doream să mă pot odihni măcar câteva ore, dar abia trecu o zi și mi-se înfățișă parohul mei din satul Mândruloc și mi se plânse că șpanul din Glogovăț l-a înjurat și a vrut să-i aprindă casa. Regret că trebuie să vă salut la sosirea mea anexând epistolei mele jalba popii, dar acel șpan nici pentru maltratarea din anul trecut a parohului din Sâmbăteni nu mi-a dat seamă. De aceea Vă rog să-l obligați a-mi da satisfacție pentru ambele cazuri. Vă rog cu atât mai vârtos că Dlui președinte al Cămării i-am spus că trăiesc în bună armonie cu Dvs și orice caz se ivește îl aplanăm amical. Excelența Sa să va fi bucurat mult de asta și a recomandat menținerea și-n viitor a acestei armonii, iar dacă s-ar ivi ceva contra ei, să-i raporteze Excelenței Sale. Să nu-mi dați motiv de a recurge la această extremă”.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reformismul austriac aduce o seamă de îngrădiri prin cele trei *regulamente* emise în deceniul opt, care introduce un control mai strict al autorității de stat asupra ierarhiei și administrației Bisericii ortodoxe, delimitând totodată mai precis veniturile și jurisdicția bisericească³⁴⁹.

³⁴⁷ Stolarul a fost publicat de Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau starea românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, pp. 92-93.

³⁴⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 251-253.

³⁴⁹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986, p. 325.

Capitolul X

Situația materială a eparhiei

X. 1. AVEREA IMOBILĂ A EPARHIEI ÎN TIMPUL LUI SINESIE JIVANOVICI

Lupta pentru jurisdicție în Hălmașiu și Bihor, ținuturi mult mai populate decât Câmpia Aradului, sărăcită și de imigrarea sârbilor în 1751, impune episcopului Sinesie Jivanovici nu numai dorința de a păstra Ortodoxia în acele zone, amenințată încă înainte de numirea sa cu desființarea sub pretextul sărăciei.

Episcopia Aradului a posedat încă de la început averi proprii, mobile și imobile, în comitatul Arad. Episcopul Isaia Diacovici (1706-1708) a cumpărat în anul 1704 o moșie în teritoriul orașului, pe țărmul drept al râului Mureș, împreună cu două prăvălii în Aradul-Vechi, de la un căpitan împăratesc Attomus, obținând pentru confirmarea și asigurarea acestei cumpărături diploma din 15 aprilie 1706 de la împăratul Iosif³⁵⁰.

După moartea episcopului Ioanichie Martinovici (1710-1721), un diacon cu numele Sofronie Albici, în timpul vacanței scaunului eparhial, a vândut și înstrăinat nu numai moșia din Arad cu două vie și patru prăvălii, ci și o altă moșie a Episcopiei, numită Tövisgyháza, din hotarul Șimandului. Pentru recuperarea lor s-au purtat lungi procese. În 1728 episcopul Vichentie Ioanovici (1726-1731) a câștigat moșia din Șega și Pil, numită „*Livada vlădicească*”, iar în 1734, episcopul Isaia Antonovici (1731-1748), a obținut terenul de la Ceala din hotarul Aradului, cumpărat de la moștenitorii vameșului Giurca. În același an a cumpărat moșia lui Giurchina Baștina, numită apoi *Pobunszkay Szállás* (Sălaș), mai târziu ipotecată orașului Arad. Episcopul Sinesie de la început a fost preocupat pentru recăștigarea ei, unde avea să amenajeze o fermă cu anexele gospodărești corespunzătoare³⁵¹.

Episcopul Isaia Antonovici, implicat în mișcarea pentru menținerea jurisdicției în Bihor, văzând că între dușmani era însuși împăratul și toată

³⁵⁰ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 60-61.

³⁵¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 348; P. Vesa, *op. cit.*, p. 61, nora 85..

conjunctura politică de după răscoala lui Pero Seghedinaț, renunță la venitele din aceste părți căutându-și altele la Caransebeș, pe care le duce cu el la Carloviț. Murind el ca mitropolit al Carlovițului, averea sa mobilă o moștenește Mitropolia. În 21 februarie 1750, mitropolitul Pavel Nenadovici, prin Deputația ilirică și administrația Banatului cerea mia de ducați (4 000 fl) împrumutați de Isaia negustorului Toma Grecul din Vârșeț³⁵².

Episcopul Sinesie Jivanovici, pe lângă cheltuielile pe care le avea de suportat Episcopia cu mișcările de recuperare a Bihorului și Hălmagiului, s-a văzut de la început avizat la o cheltuială în plus pentru recâștigarea moșiei *Sălaș* și a celorlalte înstrăinate de diaconul Albici. Pentru revendicarea acestor moșii, episcopul Sinesie a trimis o reprezentanță la împărăteasa Maria Tereza prin mitropolitul Pavel Nenadovici, contra familiei Salbek, apoi contra orașului Aradul-Vechi și contra familiilor Edelspacher și Cernovicsca preinși proprietari a acelor moșii, care, împreună cu apartenențele sale formau proprietatea Episcopiei Aradului. Episcopul Sinesie o ruga pe împărăteasă să declare de drept, că preinșii proprietari sunt datori a ceda Episcopiei Aradului realitățile reclamate cu toate apartenențele lor mișcătoare și nemișcătoare, care au existat, când, cu rea credință le-au cumpărat³⁵³.

Ca și când nu erau destule aceste cheltuieli, episcopul mai era îndatorat și unui om al său al său la Viena, Frhederic von Orenge, care îi reprezenta atunci interesele în capitala imperiului. Acesta, în 25 februarie 1752 îi scria din Viena episcopului:

„V-am primit scrisoarea din 10 c. Vă cunosc bine spiritul bun și sincer, de aceea Vă aștept să-mi plătiți datoria până la târgul arădan³⁵⁴, mai departe însă Vă rog să nu mă amânați, căci astfel interesele capitalului consumă mica mea renumerație ce mi-o acordați. Pentru 100 de fl. și întreținere, fără îmbrăcăminte, greu s-ar decide vreunul să se angajeze-n serviciul P. S. Voastre; dacă-i mai dați și pentru haine 50 fl.³⁵⁵, aș găsi un om capabil³⁵⁶”.

În continuarea epistolei, corespondentul său de la Viena, îi aduce la cunoștință unele date despre modalitatea de a putea Episcopia reintra în posesia fermei de la *Sălaș*.

„Prin trimisul de azi Vă comunic secrete cu privire la fermă. N-avem documentele pentru ea cu care să Vă puteți apăra de învinuirea că o uzurpați. Scoateți-Vă de la orașul

³⁵² Ibidem, vol. II, fasc. I, f. 347; Gheorghe Cotoșman, Isaia Anonovici (1731-1748), episcopul Aradului și Caransebeșului, în „M. B.”, anul VII, nr. 1-3, 1957, p. 94.

³⁵³ Vasile Mangra, Episcopia Aradului, în “Bis. și Șc.”, anul XXVIII, nr. 12, 21 martie v./3 aprilie n., 1904, p. 96.

³⁵⁴ În luna iulie de Sfântul Ilie.

³⁵⁵ Pe an.

³⁵⁶ Șt. Lupșa, op. cit., vol. II, fasc. I, f. 347.

Arad o declarație că V-o cedează. Cu ea Vă voi putea menține posesiunea de lângă reședință. Binevoiți și până atunci a mă înștiința, mai sunteți sau nu în stăpânirea fermei”.

Scrisoarea reprezentantului său la Viena descria greutățile financiare cu care se confrunta episcopul Sinesie, folosind împrumut de la agentul său vienez, care se străduia să-l ajute pentru a-și menține moșia de lângă Arad³⁵⁷. În asemenea împrejurări, episcopul era avizat să se întrețină din „convenția episcopescă”, o dare bisericească pe care aveau să o plătească parohiile aflate sub jurisdicția eparhiei. Mai dispunea de taxele de la hirotonii, iar preoții erau obligați să trăiască din „venitul patrafirului”, adică din ceea ce primeau de la enoriași pe baza așa numitei „stole” în schimbul serviciilor religioase pe care le săvârșeau și din munca pământului³⁵⁸.

În 23 august 1753, mitropolitul Pavel Nenadovici îi scria episcopului Sinesie în legătură cu moșia de la *Sălaș*, din hotarul Aradului: „Cu durere-ți aduc la cunoștință vestea neplăcută pentru chinuita noastră obște. În 16 august mi s-a trimis înștiințarea, că trebuie să plătești taxa patentelor de confirmare ce ți s-au dat pentru moșiile episcopesci, din *Sălașul* de lângă Arad și din *Ceala*”³⁵⁹.

După mai multe încercări de a intra în posesia fermei *Sălaș*, zălogite de episcopul Isaia Antonovici orașului pentru a fi folosită, în 1756, Episcopia arădeană reîntră în posesia ei. În 19 iunie 1756, deputația ilirică, în numele împărătesei, comunica mitropolitului de la Carloviț că ferma de la *Sălaș* și hotarul ei, a trecut în posesia episcopului Sinesie, restituindu-i-se și ipoteca dată de Isaia Antonovici. Episcopia arădeană, era obligată să restituie orașului un teren din domeniul cămării pe care-l folosea episcopul Sinesie, care să fie echivalent cu cel primit. Odată restituită, ferma trebuia predată de către administratorul ei, Sigismund Lovász de la Arad, care, fiind în conflict de mai mult timp cu episcopul Sinesie, caută să întârzie predarea. În 14 septembrie 1756, episcopul îi comunica administratorului Lovasz să se întâlnească la magistratul orașului pentru a efectua predarea-preluarea fermei, acesta însă refuză pe motiv că este bolnav. În cele din urmă, în 12 octombrie 1756 episcopul Sinesie putea duce la cunoștința mitropolitului că a intrat definitiv în posesia fermei de la *Sălaș*. Odată cu preluării fermei, îi trimite, în copie, confirmarea din 1706 și actul despre înstrăinarea din

³⁵⁷ Acesta îi anexa și modelul declarației de care avea nevoie din partea orașului Arad: „Comunicându-ne d-l episcop de Arad, Sinesie Jivanoici că nu se poate susține-n Arad dacă nu i se lasă spre întreținerea puținelor sale vite de gospodărie indispensabile micul teren folosit totdeauna de antecesorii săi, noi recunoscând acestea declarăm că nu dificultăm nici câtuși de puțin să i se lese terenul de lângă reședință, stăpânit și de antecesorii săi și hotărnicit deja de Cămară, numai să ni se acorde în loc teren de aceeași întindere din altă moșie. Spre mai marea întârire a acesteia semnăm prezenta declarație. Arad...”. Cf. *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 348-349.

³⁵⁸ Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani*, p. 53; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. 46; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 348.

³⁵⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 350.

1722 a moșiei lui Isaia Diacovici. Promitea și trimiterea cât mai urgent și o copie a procesului verbal al unei ascultări de martor, ce a pus la cale înstrăinarea averii de către diaconul Sofronie, aflată în proprietatea lui Salbek, ipotecată însă altei persoane. Episcopul Sinesie cere sprijin mitropolitului și pentru recuperarea acestei moșii³⁶⁰.

După recâștigarea ei, pe această moșie, episcopul amenajează o fermă cu anexe gospodărești. Mai târziu, a cerut continuarea anchetei și pentru moșia Tövisagyhaza. Dispunând de rezultatele finale ale celor două anchete, prin mitropolitul de la Carloviț, la 9 iulie 1757, a cerut împărătesei Maria Tereza să oblige posesorii să restituie gratuit Episcopiei Aradului toată averea înstrăinată de diaconul Sofronie Albici în anul 1722. La 21 septembrie 1757, prin colonelul Uracca din Arad, episcopul Sinesie a autentificat copia testamentului din 29 septembrie 1732 al lui Iancu Tököly, căpitanul miliției sârbe de pe Mureș, prin care lăsa urmașilor săi ferma, via și prăvăliile foste ale Episcopiei arădene până în 1722. Testamentul, vizat și de episcopul Isaia Antonovici, era revendicat de episcopul Sinesie Jivanovici cu tot ce a aparținut Episcopiei până la fraudă produsă de diaconul Sofronie Albici. În decembrie 1758, mitropolitul a prezentat deputației ilirice un nou memoriu pentru vechea moșie a episcopului Isaia Diacovici. Deputația a trimis memoriul cancelariei Ungariei, unde episcopul Sinesie nu era bine văzut din cauza acțiunilor sale pentru Ortodoxie întreprinse în Bihor și Hălmagiu. În 2/13 septembrie 1759, episcopul a intervenit la agentul vienez să-l informeze despre rezultatul memoriului, însă nici în luna octombrie nu primise nici un răspuns. Aici, memoriul se pare că s-a „pierdut”³⁶¹.

Din banii adunați în cursul vizitațiilor canonice, episcopul Sinesie a reușit să dea eparhiei o mai bună stare materială³⁶². Pe vatra vechiului domeniu din Arad-Gai (*Sălaș*), cumpărat de episcopul Isaia Diacovici la începutul secolului al XVIII-lea, înstrăinat și recâștigat mai târziu, în 1760-1763, episcopul Sinesie Jivanovici a construit o reședință episcopală de vară cu toate anexele necesare și un paraclis, cheltuind sume importante pentru înzestrarea lor cu mobilier și toate cele necesare. În turnul bisericii a așezat un ceas, iar în jurul curții a amenajat o grădină pentru care a apelat la reprezentantul său din Viena să-i trimită un horticultor³⁶³.

Cu timpul, fosta reședință de vară a devenit gropnița ierarhilor de la Arad. Din inițiativa sa, catedrala episcopală a fost înzestrată cu odăjdii, cărți și alte

³⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, fas. 1, f. 376-377.

³⁶¹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 250-251, 348.

³⁶² Pentru ostenele sale, episcopul primea din Bihor, de la fiecare sat, 1 florin și 8 cr.; de la preotul satului 2 florini; de la cantorul învățător 1 florin; de la sfânt 51 cr., „din tot locul pe unde locuiește popor neunit”. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 56.

³⁶³ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 220, 250-251; Gh. Lițiu, *Mănăstirea „Sf. Simion Stălpnicul” din Arad-Gai*, p. 489.

obiecte de cult. În Oradea, datorită demersurilor pe care le-a făcut, credincioșii din Velența au obținut autorizația pentru construirea unei biserici în locul celei de lemn în care slujea protopopul Ioan. Tot în Velența intenționa să deschidă și un seminar pentru tinerii bihoreni și stăruia pentru reînființarea Episcopiei ortodoxe de la Oradea³⁶⁴.

X. 2. RELAȚIA EPISCOPULUI CU AUTORITĂȚILE DE STAT ÎN PRIVINȚA VENITURILOR

Încă de la începutul arhipăstoririi sale, episcopul Sinesie a întâmpinat multe greutăți în ce privește relația sa cu domnii de pământ sau reprezentanții acestora, mai ales din cauza încasării taxelor cuvenite ierarhului din partea satelor.

Nemulțumit de faptul că nu-și putea încasa de pe sate dările pe care le pretindea, la cererea ducelui de Modena, în 27 august 1754 se instituie o comisie, condusă de Anton Havas, notarul tablei judecătorești a comitatului Arad, care să ancheteze în toate satele ducelui, ce venituri încasa episcopul cu prilejul vizitațiilor canonice sau cu alte prilejuri, aducând în acest fel multă „pagună domeniului și a fîscului și spre apăsarea poporului contribuabil”. Raportul anchetei, așa după cum era de așteptat, era în defavoarea episcopului, căruia i se interzicea să mai încaseze taxele cuvenite, ci numai domnii de pământ să ia tot ce se putea lua de la „misera plebs”³⁶⁵.

În 2 aprilie 1755 și în zilele următoare, Anton Havas a audiat, în Buteni, sub jurământ, juzii satelor din jur, cerându-le să dea relații despre „cât le-a impus vlădica în darea intolerabilă, foarte oneroasă domeniului și fîscului și asupritoare poporului, numită-n limba lor natală, română, *milostenie*, în cursul vizitei din 1754, precum și în cea numită *vulgo szerindare* pe care le-a cerut-o în aceeași vizitație sătenilor în proporția averii lor, atât în bani cât și în naturale, pentru osteneala sa și menținerea dogmei, peste voia lor și fără a le considera sărăcia și spre cea mai mare îngreunare a lor, căci ei trebuie să dea domnilor de pământ dări. Nu numai le-a cerut, ci le și execută prin vicarul său numit românește exarh și prin popa din Pâncota, *Petrupopa*³⁶⁶”. În 27 de zile au fost audiate 69 de sate din districtele Buteni (11 sate), Bontești (15 sate), Crocna (19 sate), Ineu (7 sate) și Sebiș (17 sate). După audieri, Anton Havaș întocmi un raport pe care, în 29 aprilie pe care l-a înaintat guvernului³⁶⁷.

„Pe baza rapoartelor vrednice de credință ale oficialilor comitatului și domeniilor despre astfel de excese și alte mult mai mari, făcute nouă-n această congregație, am

³⁶⁴ N. Firu, *Episcopii și vicarii de la Oradea, în veacul XVIII*, p. 7.

³⁶⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 354-363.

³⁶⁶ Este vorba de preotul Teodor Popovici, preot în Pâncota și protopop al Butenilor.

³⁶⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 354-363.

dispus să se conscrie toate acele stoarceri, ca lista lor să V-o trimitem din viitoarea noastră congrăgație, iar pe vlădica l-am admoniat judecătorește și serios, să înceteze începând de acum cu astfel de stoarceri cari sărăcesc poporul”.

Este limpede nervozitatea de care dădeau dovadă membrii comisiei de anchetă, care erau oamenii domnilor de pământ și ale autorităților de stat. Se temeau că dacă locuitorii satelor plătesc episcopului ce i se cuvenea, nu le plăteau și lor taxele foarte ridicate pe care le pretindeau.

Ortodoxia din Bihor și Hălmagiu era datoare celei din alte părți ale eparhiei pentru jertfele materiale impuse de episcopul Sinesie pentru lupta sa pro *manutentione dogmatis*. Din raportul lui Havas reiese că episcopul Sinesie Jivanovici a adunat *pro ipsium fatigio ac manutentione Dogmatis* 55 și ½ căbele pojoniene (62,5 litri) de ovăz, 47 și ½ de grâu, 4 de prune uscate, 300 kg fier, 13 stânjeni lemne, un porc și 788 fl 58 și ½ cr. Porumbul l-au uitat iar prunele uscate nu s-au măsurat cu căbelul, ci cu mierța. Este de la sine înțeles că Anton Havas căuta să treacă cantități mai mari de produse adunate pentru a o impresiona pe împărăteasă. Raportul mai scotea în evidență, pe puncte că „1. Stoarcerile și le încasează prin cele mai aspre mijloace, inclusiv interdictul bisericesc. 2. Pe popa din Susani l-a închis pentru că dorea să părăsească ortodoxia. 3. Unor sate le-a impus să-și clădească biserici noi. 4. În Govojdia a urcat taxa cununiei de la 1 fl la 2”³⁶⁸.

După ce raportul ajunge la împărăteasă și este analizat, aceasta, în 26 iulie 1755 scria mitropolitului Pavel Nenadovici la Carloviț:

„Cu neplăcere suntem siliți a afla din cele ce Vi-le trimitem în copie anexate, cu ce impuneri nepermise și insuportabile s-a încumetat episcopul tău Sinesie Jivanovici a-și împovăra satele specificate-n denunțurile anexate, în cursul vizitației sale din anul trecut, luându-le mai mult decât limitează stolarul, atât în bani, cât și în natură, pentru plata ostenelilor sale spirituale și a sprijinirii octodoxiei lor. A pus pe popa din Pâncota ca vicar al său, să i le stoarcă cu toată asprimea, chiar și cu amenințări de afurisire. Chiar și pe preoții săi i-a încărcat cu taxe grele-n bani și a majorat taxele de cununie. Pe popa din Susani, fiindcă s-a declarat pentru părăsirea ortodoxiei, l-a chiar arestat. Prin acestea a stors de puteri și a adus la sapă de lemn poporul și așa sărac. Nici acum nu putem tolera astfel de apucături vrednice de pedeapsă, ci vrem să le știm sistate imediat. Astfel, îți poruncim serios și preamilostiv, ca nu numai să-i ceri socoteală despre acestea episcopului arădan Sinesie și darea lui de seamă să ne-o trimiți cât mai curând cu preasupusul tău raport, și să-i interzici imediat indusele stoarceri, dacă într-adevăr le-a comis, punându-i în vedere aspră muștrare la caz contrar, iar pentru viitor să le sisteze cât mai energic”³⁶⁹.

Mitropolitul aduce la cunoștința episcopului Sinesie acuzele cuprinse în raportul lui Anton Havas cerându-i să dea explicațiile necesare pentru a putea la

³⁶⁸ Ibidem, f. 363.

³⁶⁹ Ibidem, f. 364.

rându-i, să răspundă împărătesei. Scrisoarea primită în 20 august, episcopul se gârbește să dea răspunsul lămuritor așteptat de mitropolitul de la Carloviț, astfel, că în 7 octombrie 1755 îi trimitea din Viena următorul răspuns:³⁷⁰

„Primindu-Vă cu toată smerenia aici în Viena grațioasa scrisoare din Buda, 20 august st. v. cu copia rescriptului Majestății Sale, dat în 26 iulie la raportul comitatului Arad, înaintat prin guvern Majestății Sale, și din rescript, și din raport, și din anexa lui peste orice așteptare am înțeles, ce fel de pâri și din ce temeuri i-a înaintat comitatul Majestății Sale contra mea. Că anume neîndestulându-mă cu taxa stolară admisă de Majestatea Sa episcopilor de ritul nostru, împovărez bietul popor contribuabil cu stoarceri în bani și-n natură ilegale, excesive, impunându-i aproape a doua contribuție și ducându-l, sărac cu e și așa, la ruină.

Aceste pâri și expresii căutate sunt atât de departe de orice pic de adevăr, încât n-ar merita niciun răspuns, dar pentru a executa cu omagială supunere și credincioșie ordinele Maj. Sale și ale Excelenței Voastre fără codire, Vă prezint preasmeritul meu răspuns la punctele din anexele pomenite, fiind convins că Majestatea Sa va lua în considerare și declarația mea, cu atât mai vârtos, că și-n alte cazuri, la alte pâri nedrepte contra mea, a binevoit a-mi lua partea și a mă declara și prin decret, nevinovat. Încurajat de bogata înțelepciune cezaro-crăiască, Vă prezint deci preasupus următoarele la punctele de acuză.

E deja al cincilea an de când, confirmat de Majestatea Sa, îmi conduc eparhia aceasta, a Aradului, în tot acest timp însă nici eu n-am ieșit în vizitație în ținuturile notate-n actul de anchetă anexat raportului, nici pe vicarul meu nu l-am trimis, prin urmare nici n-am putut încasa ceva acolo ca milostenie. Mergând însă anul trecut după datoria oficiului meu vlădicesc să vizitez bisericile din acele ținuturi, nu pot nega că în conformitate cu stolarul din 22 septembrie 1753 cu uzul vechi obișnuit a se respecta-n bisericile noastre, și cu împrejurarea că-n patru ani nu mi-au dat nimic, le-am propus locuitorilor unor sate și i-am dispus la dărnicie și la darea de milostenie, mai ales că adeseori obișnuiam a spune că-și vor primi cu dărnicie episcopul, numai de ar veni odată la ei. De bună voie, cu suflet dispus precum atestă și pomenita anchetă, după starea și averea lor au și oferot, unii au și depus imediat o anumită cotă. Fiindcă poporul nostru bine știe că așa e obiceiul în bisericile noastre, admis și-n privilegiul leopoldin din 4 martie 1695, confirmat în 1743, prin cuvintele: Să poată încasa episcopul stolele și venitele bisericesti competente lui după rit și vechiul obicei. În baza lui îl dau credincioșii episcopului milostenie nu numai când îi vizitează-n persoană sau prin vicarul său, ci și anual. Încolo, că așa fi împovărat măcar un singur sat prin impunerea vreunei sume, că așa fi încasat-o prin vreun mod silnic peste voia și consimțirea sătenilor, sau că așa fi pus să fie executată prin vreo execuție aspră, aceasta e cu atât mai puțin adevărat, cu cât mai sigur e, că niciodată nu mi-a fost ceva mai la suflet din toată vechimea, decât conservarea poporului contribuabil și că nici nu sunt în starea aceea, de a putea aplica asemenea mijloace de constrângere și execuție, de acestea având cei cu jurisdicție moșierească și cu supuși de drept. Toți știu însă că eu n-am nici armași, nici alți oameni cari să-mi încaseze prin execuție micile venituri, ci prin preoți cu ajutorul apelurilor și îndemnurilor în termenii cei mai buni se fac acestea și cele asemenea. Deși deci comisia de anchetă ordonată de guvern în urma raportului comitatului în procesul verbal de anchetă pomenit a scos o socoată considerabilă de bani și naturale, prin cari se zice că așa fi împovărat poporul contribuabil, adăugând și că acea sumă a și fost depusă de săteni sau o vor depune, dar că trebuie oare să se numere aceasta între impunerile sau stoarcerile ilegale și

³⁷⁰ Ibidem, f. 365-371.

nepermise ? aceasta încă nu urmează. Pentru că în afară de aceea, că însuși ancheta arată că fiecare sat din imbold propriu și din voie liberă mi-a dat câte ceva ca milostenie și că făcând socoteala abia un sfert mi-s-a plătit în bani, în natură nu știu să-mi fi dat încă nimic până acum, ancheta mai dovedește că și ce mi-au oferit din imboldul lor propriu, nu mi-au plătit atunci. Și mai des se întâmplă că ce promit oamenii de bună voiu și din propriu imbold, numai la mai multe îndemnări și admonieri plătesc.

Iar ceea ce afirmă notarul anchetelor în pomenitul proces verbal de anchetă, că juzii satelor ar fi declarat că li-s-a impus sumă insuportabilă ca milostenie și că eu le-am scos-o prin execuție prin vicarul meu, nu pot crede ca juzii înșiși să fi spus așa, dimpotrivă, e mai de crezut că aceste expresii se datoresc slabei cunoașteri a limbii române de anchetatorul ungur, ceea ce dovedește și procesul verbal de anchetă prin multele sale cuvinte nepotrivite, injurioase și ne la locul lor, și stilul lui confuz, că n-am luat nici un ban dela nimeni peste voia lui, nici nu le-am impus sătenilor, cari s-ar fi mopus, ceva ca milostenie, pot afirma cu atât mai sigur, că milostenia constă-n darea ei de bună boie, din plăcerea celui ce o dă de silă, nu mai e milostenie.

Procedura protopopului din Pâncota, care după aserțiunea comitatului, mi-ar fi încasat taxele episcopale prin amenințări cu închiderea bisericilor, suspendarea preoților și interzicerea de a le administra credincioșilor cele sfinte, nu mă angajează și nu îndreptățește comitatul a mă pâri cu injurii: dacă a procedat într-adevăr așa protopopul, la întoarcerea mea acasă, cercetând lucrul, îl voi pedepsi după canoane și după legile împărătești. Nu e de mirare că mă pâărăște așa comitatul la guvern, că și stolarul, pe lângă că l-a publicat târziu, l-a publicat în traducere greșită, confundând venitele episcopale cu cele preoțești și trage la răspundere preoții că nu se țin de traducerea lui în ungurește, după cum eu le făcusem cunosută norma stolară corectă în limba vorbită de ei și de popor. De aici se vede că pricina acestor pâri nestăpânite este în interpretarea greșită și publicarea așa a stolarului de comitat. De aici se mai vede că nu pot fi acuzat că aș fi mărit stolarul prescriind 2 fl. ca taxa primei cununii.

Același lucru e de spus și despre dimniță, banul ce mi se dă de fiecare cămin, căci deși Maj. Sa în stolar o restrângea la 5 cr. La sfârșitul paragrafului următor binevoia a dispune: Unde înainte se plăteau 10 dinari, și-n viitor așa să rămână. Iar că-n dieceza mea în toată, nu numai în timpul meu, ci și-n timpuri vechi s-au plătit 10 dinari, va adevări orice om bătrân și adevăresc și protocoalele vechi ce le am la mână, deși această competență justă a mea nici pe jumătate n-o pot încasa.

În ce privește pâra că-mi împovărez preoții cu sarcini bănești, aceasta precum nu cade-n cuprinsul prezentei materii, așa nici comitatul, nici domnul administrator Em. Bohuș, n-au vreun motiv de a se plânge, fiindcă preoții sunt scutiți de orice dare atât către comitat cât și către domeniu prin privilegiile noastre, în special prin al gloriosului împărat și rege Carol VI din 10 aprilie 1715: Să rămâie și să se mențină scutiți preoții și călugării de dijme din propria lor gospodărie, de încartiruiiri militare și de contribuțiile personale [...]. Astfel, acest punct e mai mult împotriva jălbarilor, decât pentru ei. Nicio inovație n-am introdus în acest punct, căci e uz vechi în bisericile noastre, ca preoții episcopilor – nu numai în a mea, ci-n diecezele tuturor episcopilor noștri – să le plătească o sumă în proporția parohiei lor anual, ici mai mult, colo mai puțin, precum nici preoții mei nu-mi plătesc sumă egală, încât foarte puțini sunt cari plătesc suma maximă de 12 fl pe an, cum afirmă adeverința domnului provizor din Miniș, Adam Leszery. Mai mulți sunt aceia, căroră le-o iert cu totul din cauza sărăciei lor.

E de mirare în deajuns, că dacă domnu provizor e atât de precis în indicarea venitelor ce le am dela preoți, n-a notat totodată și ce a stors el, antecesorii săi și ceilalți provizori ai domeniului de

Modena sub diverse titluri de la bieții preoți. Acestea sunt cu adevărat excесе ilegale, stoarceri nedrepte și excesive, pe preoți, cari precum arătai, sunt scutiți de contribuție, dijme și orice sarcini publice, să-i supui acestora și altora asemenea, asupra-i. Pe carei toate și multe altele Vi-le-am denunțat și mai nainte Excelenții Voastre și din trei jalbe cu supunere anexate aci din nou sub D, E și F cu listele de specificare, lipsite de lustru exterior, dar cu totul adevărate, va binevoi milostiv a le înțelege Excelența Voastră. Vă și rog preasupus, să binevoiți a le raporta Maj. Sale și a cere să li se restituie ce li-s-a stors, nu numai ce specifică ei, ci și lucrurile mobile notate și ele, ce li-s-au luat cu forța și să li se dea satisfacție, dar și mie pentru vătămarea jurisdicției mele bisericești, și făptașii acelor violențe să fie certați de Majestatea Sa, cum pretind privilegiile noastre.

Din acestea reiese mai mult decât clar prilejul și originea acestor jalbe pătimase, căci actul de anchetă spune că ea s-a făcut la cererea și în favorul domeniului, pe care-l ține noul administrator, domnul Em. Bohuș în arendă atât de grea, căci înainte, când era domeniu fiscal, arenda pe cât știu îi era 20 000 fl acum însă e 50 000 fl pe care cu greu putându-i încasa, nu se sfiește cu toate reclamațiile mele și amicale și judecătorești, a-și năpusti oficialii și asupra bieților preoți, a le stoarce și la refuz a le lua cu forța tot felul de dijme, taxă de ghindă și nu știu câte feluri de taxe născocite, cum arată listele anexate mai sus, de care mai înainte nici nu visau preoții și de multe ori îi maltratează și în persoana lor, cu vătămarea gravă a jurisdicției mele bisericești, cum arată jalba anexată din nou sub G a popii din Arăneag.

Ce se spune de popa din Susani, într-atâta e adevăr, că după ce credincioșii lui și-n particular, și cu ocazia vizitației mi s-au plâns și de enorma lui imoralitate, și de neglijarea bisericii și refuzarea slujbelor, l-am citat de multe ori la mine și prin protopop și prin scrisori. Fiindcă n-a venit oricât l-am admoniat, am aflat alt mod de a-l aduce prins la Arad și l-am pus în temniță. Că ar fi vrut să renunțe la ortodoxie n-am auzit de loc până acum, nici că aș fi afurisit și pe urmă deslegat pe săteanul Iosif Iovan din Bondeasa³⁷¹.

Binevoiți a-i comunica Majestății Sale acest răspuns al meu la pârtele pornite nu atât de la comitat, ci dela domnul administrator domenal Emeric Bohuș, care nu-mi poate ierta reclamațiile împotriva stoarcerilor sale ilegale dela preoții mei. Asigurați-o totodată pe Maj. Sa de supunerea mea omagială. Viena, 7 octombrie 1755”.

Scrisoarea către mitropolitul Pavel Nenadovici este expediată de Sinesie din Viena unde se afla din luna septembrie până în luna decembrie 1755. La Viena a luat legătura cu Cămara statului cerându-i să-i plătească ca dimnița pentru ținutul Hălmagiului, câte 6 cr. de fiecare casă pe an. Aceasta, luând în considerare 2 969 de case ortodoxe pentru zona hălmăgeană, îi achită suma de 712 fl. 56 cr. pe toată perioada cuprinsă între 1752-1755³⁷².

În perioada cât a petrecut la Viena, Sinesie, împreună cu mitropolitul, a căutat să pună capăt conflictului pentru venituri cu episcopul Gheorghe Popovici al Timișoarei. Cei doi se aflau în conflict încă din 1751, când datorită desființării graniței militare, mulți dintre grăniceri s-au mutat la sudul Mureșului, fiind supuși comitatelor de aici. Episcopul arădean pretindea că prin mutarea lor, nu au încetat

³⁷¹ Este vorba de localitatea Bonțești de astăzi.

³⁷² În 19 noiembrie 1756, din Arad, episcopul Sinesie Jivanovici îi cerea provizorului Franț Frenzel din Hălmagiu, să-i dea conscripția capilor de familie ortodocși din ținuturile hălmăgene pentru a se putea orienta pe viitor în încasarea drepturilor sale. Cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 372.

a fi credinciși supuși jurisdicției eparhiei arădene. În 1 ianuarie 1756, episcopul Sinesie scria din Arad, agentului său Ion Wilhelm Schörer din Viena:

„Plecând din Viena și mitropolitul, scăpați de o parte din lucru. Când am plecat eu, nu am avut vreme să Vă întâlnesc, ceea ce regret mult, și să Vă recomand daraverile mele și să obțin dela Dumneavoastră oarecare informație despre mersul lor. O fac prin această scrisoare. Nu mă îndoiesc că și Excelența Sa Domnul Arhiepiscop Vi-le-a recomandat stăruitor. V-aș fi recunoscător dacă ați da știre despre vreun progres intervenit în cauza eparhioșilor mei militari mureșeni mutați în Banat, cari trebuiesc incluși în eparhia mea și-n cazul fermei mele din hotarul Aradului. În privința celei dintâi luați contact cu domnul consilier Nagy și scrieți-mi cât mai curând și despre aceasta, și despre celelalte, prea bine cunoscute și recomandate domnului Ziegler”.³⁷³

Împărăteasa Maria Tereza, ținând cont de veniturile reduse ale episcopului Sinesie, mai ales și prin stabilirea în Banat a mai multor familii de grăniceri militari de pe Mureș, în 13 martie 1756 îi acordă suma de 400 fl pe an pentru a-l despăgubi prin ieșirea acestora de sub jurisdicția lui și terecerea sub cea a episcopului Gheorghe Popovici al Timișoarei. Cu toate acestea, Sinesie se arăta totuși nemulțumit și, în 26 aprilie 1756, se adresează mitropolitului pentru ca acesta să intervină și pentru plata din perioada 1752-1755, pentru că episcopul de la Timișoara, încă din 1751, se angaja să-i ofere o sumă anuală pentru renunțarea la jurisdicția asupra acestor familii, însă se pare că numai în primul an s-a achitat de datorie³⁷⁴.

Ca și când toate nemulțumirile episcopului Sinesie Jivanovici nu ar fi fost suficiente, în 31 mai 1756, împărăteasa revocă decretul imperial din 1734, căutând să restrângă drepturile episcopilor garantat de privilegiile ilirice de a putea moșteni preoții și coreligionarii morți fără urmași. Impulsionat de restrângerea acestor drepturi, în 11-12 august 1756, îl determină pe vicecomitele Aradului să adune mărturii din sate cum că episcopul Sinesie Jivanovici ar fi ridicat pentru anul 1755, de la credincioșii dintr-un număr de 22 de sate³⁷⁵, suma totală de 426 fl., și în natură 67 căbele de grâu și 94 de stâneni de lemne³⁷⁶.

Lipsurile financiare ale Episcopiei arădene își avea una din cauze în sărăcia credincioșilor, aflați în statutul social de iobagi, expuși exploatării domnilor de pământ. Sârbii, mult mai înstăriți în urma scutirilor și a retribuțiilor lor militare, erau mai darnici cu episcopii, care la rândul lor erau tot de neam sârb. Sârbii, cu toate privilegiile de care se bucurau, în 1751 emigrează, iar românii, tot mai

³⁷³ *Ibidem*, vol. II, f. 372-373.

³⁷⁴ *Ibidem*, vol. II, f. 373.

³⁷⁵ Cherechi, Fazecaș-Vârșand, Șimand, Macea, Curtici, Sântana, Șiria, Galșa, Pâncota, Seleuș, Iermata, Moroda, Măderat, Mâsca, Curtachier, Drauț, Agrișul Mare, Arăneag, Almaș, Tauț, Dud, Târnova.

³⁷⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 374.

crxploatați de domnii de pământ sau reprezentanții lor, au fost nevoiți să-și părăsească gospodăriile, plecând spre ținuturi cu domni de pământ mai omenoși sau cu posibilități de muncă retribuită.

Capitolul XI

Abuzuri ale organelor comitatense și domnilor de pământ împotriva ortodocșilor

Emigrarea sârbilor militari în 1751 din părțile Aradului la sudul Mureșului, a influențat multe familii de iobagi să părăsescă satele pentru a scăpa de povara asupririlor. Pentru ca exemplul sârbilor să nu fie urmat în masă, așa după cum dovedesc anchetele desfășurate în cuprinsul comitatului Arad în această perioadă. În toată perioada episcopului Sinesie Jivanovici această problemă rămâne deschisă, chiar și mai târziu, după legiferarea regulamentului urbarial prin care Maria Tereza încerca să rezolve această chestiune.

Emigrarea mai multor familii de iobagi din satele comitatului Arad, determină autoritățile comitatense să întreprindă anchete în localitățile respective. Astfel, în 11 martie 1752, solgăbirăul Ionatan Vásárhelyi, prezenta comitatului Arad rezultatul anchetei din localitatea Curtici de unde plecară peste 40 de familii, iar încă 10 se pregăteau să plece din cauza domnului de pământ Cernoievici. Acesta, le-a redus terenul lor iobăgesc și le-a înmulțit robotele și prestațiile.

„Toată iarna a trebuit să cărăm fân și paie la cireada de vite, de fiecare zi 5 cară trebuiau să fie acolo. Fânul de pe puste a trebuit să-l adunăm în jirezi, neconținut suntem trimiși la mori și la alte prestații peste taxele noastre, fiecare din noi a cărat câte 3 zile cu mijloacele sale gunoi la via din Miniș, iar de la pusta din Nădlac am cărat jghiaburi. De la Sânmihai până acum în robota obișnuită, pentru care n-avem însă convenție urbarială cu nobilii, ci ne-o măresc după plac am lucrat cu 307 cară câte 3 zile, ceea ce face 921 zile de lucru, afară de aceasta am arat, am cărat grâu pentru domnul de pământ, i-am făcut servicii personale pedestru. Am suporta, dar noul domn de pământ, Cernovici, ne-a luat pusta Kutaș (cu fântâni) ce o foloseam pentru noi nainte și ne-a îngustat hotarul așa, că nu mai avem nici unde ara pentru noi, nici unde ne paște vitele, ci trebuie să pribegim și noi”³⁷⁷.

³⁷⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 377-379.

În 20 martie 1752, comisia de anchetă aduna plângerile de la iobagii din Sântana, iar după numai o zi de la cei din Roșia. Ei se plâneau de abuzurile domnilor de pământ sau de reprezentanții acestora, care nu respectau înțelegerile pe care le aveau, împovărându-i atât de mult încât mulți erau siliți să pribegescă.

„Ne luăm lumea-n cap – se plâneau cei din Roșia – din cauza taxelor, robotelor și prestațiilor arbitrare ce ni le impune noul domn de pământ Salbeck. De când am căzut pe mâna lui și a început să-și zidească acareturi și să-și cultive vie, numai la acea vie lucrăm fiecare, și cei ce suntem 2-3 pe o pâne câte 12 zile pe an, pentru fiecare zi lipsă ne amenda cu câte un măriș³⁷⁸. Așa i-am făcut și moară și fereastră cu zile de lucru de la răsăritul soarelui până după apusul lui, târând bușteni atât de mari, încât trebuiau 14 trăgători la unul. I-am făcut și țuicărie. I-am cărat și lemne de foc, tăiate stâneni la Arad, pe plute de noi făcute, pe care tot noi le tragem îndărăt pe Murăș în sus, fără plată. Noi îi întreținem și vânătorul, pescarul, vierul și firezarul. Și nu ne lasă pământ destul să ne hrănim din el, cine fine vreo vită, îi plătește 2 florini pe an pentru pășunatul ei. Nici crâșma nu lasă să fie a satului”³⁷⁹.

La fel se plâng și locuitorii din celelalte sate ale lui Salbeck, Corbești și Petriș. Nu era mai bună nici soarta celor din Vinești, Seliște și Ilteu, sate ale lui Lengyel sau în cele ale lui Forray, Săvârșin, Ohaba și Temeșești. Din raportul comisiei de anchetă reiese că domnul de pământ Kaszanyi, în Totvărădia ia primăvara dijmă din porumb și porci sau „plata-n preț urcat”, îi pune să-i culeagă alune, câte 2 iții de casă, să-i care sare la Seghedin, le-a luat crâșma, le sporește fără sfârșit taxele și robotele. Aceeași era situația și în Julița, Pârnești, Lupești, Govojdia, Dumbrăvița, Groșii Noi, Căpruța, Monoroștia, Bârzava, Conop și Odvoș. În urma anchetelor întreprinse, în 22 martie 1752, comitatul Arad raporta Cancelariei Ungariei că unii domni de pământ își exploatează insuportabil iobagii, încât, mulți dintre ei, mai ales din ținutul Totvărădici și a Curticiului au fugit în alte părți în căutare unor condiții mai bune de viață. Guvernul Ungariei se mulțumea a restrânge-n 4 mai 1752 scutirea pe un an de toate dările și prestațiile iobagilor nou așezați, acordată-n 15 iulie 1735, numai la imigranți din străinătate (ex provinciis exteris) spre popularea regatului, nu și la iobagii care fug dintr-un comitat în altul. Acestora li se iau toate taxele și prestațiile, ba li se pot aplica și legile din 1715 și 1723 de a fi restituiți domnilor de pământ părăsiți³⁸⁰.

În ținuturile bihorene, pe întinsele domenii ale Episcopiei latine și ale capitlului, reprezentanții acestora nu se pretau la abuzurile domnilor de pământ din comitatul Arad. Abuzurile în Bihor le făceau administratorii domeniali sau subalternii acestora. În 1752, iobagii de pe domeniul lui Forgaci, mai ales cei din

³⁷⁸ 17-20 cr.

³⁷⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 378-379.

³⁸⁰ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, pp. 115-121; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 379-380.

Vaşcău, erau obligați să transporte cu carele lor la Oradea 14 000 de trunchiuri de stejar și să-i îngroape în pământ la temelia catedralei romano-catolice, apoi să care marmoră de la Vașcău. Datorită abuzurilor săvârșite de Forgaci dar și condițiilor grele de trai la munte, determină mutarea multor familii de români la câmpie. În plângerea credincioșilor din Coroi, alungați în 1749 de episcopul Pavel Forgaci la Șomoșcheș (comitatul Arad), se menționează că nu de mult s-au așezat în apropiere de Beliu, coborând din munți spre Răsărit. Ioanichie, fiul preotului Ion Bociort din Nermiș, hirotonit în 1712 de episcopul Petru Hristofor de Oradea, în 1753, cerca parohia Archiș, pe motivul că tatăl său a colonizat-o. În 3 octombrie 1753, Mihai și Gheorghe Flutur, adevereau că părinții lor mutându-se din Chișcou la Nojorid, ei își donează din moșie ca zestre surorii lor pe care o mărită cu Popa Ion din Chișcău³⁸¹.

Reprezentanții domeniali ai latinilor, în urma abuzurilor asupra preoților și locuitorilor, de obicei, rămâneau nedepșiți, reclamațiile la adresa lor fiind judecate de Consistoriul latin. Acesta, în 26 ianuarie 1753, respinge plângerea preotului din Tărian împotriva șpanului domenal acuzându-l că l-a bătut atât pe el cât și pe preotecasă. În 9 martie 1753, Consistoriul latin ierta pe șpanul Andrei Pășcuț din Dumbrăvița de Codru, de vina de a fi bătut și păgubit pe un negustor grec. La judecată, șpanul s-a apărat cum că grecul l-a atacat și că el nu l-a păgubit cu nimic, numai l-a bătut. Atunci când în la 29 martie, același an, solgăbirăul Covacici din Marghita, a trimis să ancheteze neînțelegerile dintre preoții Ion din Chiraleu și Ignatie din Ciutelec, locuitorii ciuteleceni nu s-au prezentat la anchetă în fața șpanului Vasile Sarca, un dușman al preotului Ignatie. Șpanul Sarca nu-l recunoștea și dorea să-l readucă pe fostul paroh, Ion din Chiraleu care-i era supus și oferea locuitorilor reducerea birului parohial, în loc de fând numai 4 polture, în loc de 5 itii (5 ori 0,8 l) de vin, tot 4 polture, dar și alte facilități³⁸².

Din cauza abuzurilor au avut de suferit și alți preoți. Amintim pe cei din Sârbi, Buntești, Șebiș, Leș. Preotului Ion din Toplița-Cărand, în 1755 i-au fost luați 7 fl. dijmă de către șpanul domenal. Datorită numeroaselor abuzuri, a fost instituită o comisie de anchetă pentru a constata adevărul. În 15 martie 1755, sfătuia pe reprezentanții comitatului, pe toți domnii de pământ și reprezentanții lor, să fie mai îngăduitori în ce privește pedepsirea supușilor, reclamațiile fiind numeroase³⁸³.

³⁸¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. I, f. 381, f. 383.

³⁸² *Ibidem*, vol. II, fasc. I, f. 384.

³⁸³ *Ibidem*, vol. II, fasc. I, f. 385.

Capitolul XII

Dispute confesionale

Sinesie Jivanovici a fost cel mai vrednic episcop de Arad din secolul al XVIII-lea, de numele său legându-se biruința definitivă a Ortodoxiei în Bihor și Hălmagiu. A preluat destinele Episcopiei Aradului după episcopul Pavel Nenadovici, în momente de mare cumpănă pentru ortodocșii aflați sub jurisdicția eparhiei arădene. S-a familiarizat repede cu problemele și neajunsurile clerului și enoriașilor, obligat fiind să suporte vexațiile autorităților și acțiunile clerului unit. În primul rând, este vorba de discuțiile provocate în legătură cu desființarea episcopiei pe motiv că nu existau suficiente mijloace bănești de întreținere; în al doilea rând, confruntarea cu prozelitismul uniatic care pereclita jurisdicția asupra Bihorului și Hălmagiului. Datorită intervențiilor mitropolitului Pavel Nenadovici și a influenței pe care o avea la Curtea din Viena în urma serviciilor aduse habsburgilor, Episcopia arădeană nu a fost desființată însă confruntarea cu prozelitismul unit și problema jurisdicției asupra Bihorului și Hălmagiului au fost tot mai stăruitoare în perioada de început a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

XII. 1. LUPTA ȘI TRIUMFUL ORTODOXIEI ÎN ȚARA HĂLMAGIULUI

Cu toate că îi fuseseră interzise vizitațiile canonice în zona *Hălmagiului*, episcopul avea însă dreptul de a-și încasa veniturile vlădicești din district. Cu toate că Viena nu reușește să înlăture în totalitate jurisdicția episcopilor arădeni asupra Hălmagiului, restrânge însă considerabil drepturile acestora la vizitații canonice, dând astfel libertate absolută propagandei catolice³⁸⁴.

La numai un an de la alegerea lui Sinesie, vizitarea Hălmagiului a fost permisă cu condiția de a nu se opune propagandei unite în zonă. Vestea trecerii la uniatic, în urma amenințărilor lui Samu Tatay din 10 decembrie 1751, a

³⁸⁴ S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, cd. Șipoș, pp. 290-291.

protopopului Simeon Popovici cu 35 de hălmăgeni. Ei au fost speriați „cu porunca de la împărăteasă și cu faptul că de nu vor primi unirea, vor fi alăturați din nou la Ungaria, unde trebuia să suporte numeroase mai multe greutăți”³⁸⁵.

Episcopul Sinesie a procedat la o susținută activitate, așa după cum reiese atât din bogata corespondență cu mitropolitul Pavel Nenadovici, cât și din cea cu autoritățile imperiale șo romano-catolice, care voiau să-l determine la renunțare, prin numeroase acuze și acte de ostilitate. Faptul că ei au fost forțați să semneze unirea, la determinat pe episcopul Sinesie Jivanovici ca în ianuarie 1752 să-l trimită pe vicarul său în Hălmagiu, întrucât episcopul arădean nu putea vizita Hălmagiul, așa după cum se plângea la 18 februarie 1752 mitropolitul Pavel Nenadovici autorităților imperiale, din cauza celor care vor să impună unirea³⁸⁶.

Sosit la Hălmagiu, vicarul arădean a întâmpinat opoziția lui Samu Tatay, pe motiv că numirea episcopului și pentru Hălmagiu nu s-a comunicat și Guvernului ardelean. Îndrumat de acesta să ajute propagandei uniate, episcopul Petru Pavel Aron de la Blaj, cu mai mulți protopopi și preoți, la 23 februarie 1752 a sosit la Hălmagiu, sătenii și preoții au fugit din calea lui, totuși a prins pe preoții Gheorghe, Adam și Ivan, i-a aruncat în temniță, le-a confiscat averea, în cele din urmă însă îi eliberează în baza unor garanții primite de la giranți. Episcopul unit a slujit cu preoții în biserica din Hălmagiu și în cele din jur, silind pretutindeni pe enoriași să asiste la slujbele uniților. În raportul pe care l-a făcut Guvernului ardelean și Curții de la Viena, menționează că 38 de sate l-au primit în biserică, declarându-le unite, și numai 12 sate nu l-au primit, dar și din acestea, arăta că 5 au trecut la uniație, 7 rămânând pe mai departe ortodoxe (Aciua – astăzi Avram Iancu, Aciuța, Dumbrava, Gura Văii, Pleșcuța, Rostoci și Tălagiu). Cu toate promisiunile făcute de Tatay, satele au răspuns că nu-l primesc pe vicarul unit, iar o mulțime de oameni din Hălmagiu, Țohești, Ocișor, Tisa și Leasa, au fost arestați, ei necedând presiunilor de a trece la uniți. Mitropolitul Pavel Nenadovici a trimis jalba a 45 de sate și 25 de preoți hălmăgeni la Viena, cu rugarea să fie menținut permisul acordat lui Sinesie la numirea sa din 3 august 1751, de a vizita Hălmagiul numai prin vicarul său. La 10 iunie 1752, a primit răspuns favorabil dar numai pentru satele pe care nu le-a putut atrage la uniație Petru Pavel Aron, iar în 13 iunie i s-a reamintit că nu are drept de amestec în Ardeal. La 28 iulie 1752, vice-comitele Paul Hollaki și Tatay Samu, anunțau pe episcopul Sinesie că Guvernul a împuternicit pe vicarul său să viziteze Hălmagiul numai însoțit de ei. La 5 septembrie 1752, a sosit în Hălmagiu arhimandritul Vichentie Prodanovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, cu interpretul său pentru limba română, în persoana protopopului Ioan Albici al Aradului. Nu li s-a permis decât vizitarea celor șapte sate ortodoxe, pe celelalte considerându-le unite. Când au plecat spre Arad, în

³⁸⁵ *Ibidem*, vol. I, ed. Șipoș, pp. 291-292; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. I, f. 29.

³⁸⁶ I. D. Suci, Radu Constatinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 107, p. 193.

trăsura arhimandritului au fost aruncate jalbele tuturor satelor către episcopul Sinesie, arătând că și ei se consideră ortodocși, trecerea lor la uniație făcându-se prin forță, rugându-l pe episcopul de la Arad să-i scape de episcopul Petru Pavel Aron „deoarece noi te cerem Preasfinția Ta”. Alte petiții, de cuprins similar au semnat preoții Ioan din Hălmăgel și Lazăr din Aciua. După plecarea arhimandritului și a protopopului, administrația civilă a început o serie de represalii, fiind bătuți și întemnițați mai mulți locuitori din Leasa (14), Tisa (3), Ionești (7), Bodești (2), Hălmagiu (2) și Ocișor (5). Preotului Ialoș din Dumbrava i s-a luat toată averea³⁸⁷.

În 5 august 1752 Tatai a chemat toți locuitorii din Hălmagiu amenințând cu amendă de 40 florini pe cel ce n-ar veni și i-a scris printr-un reprezentant al său în lista uniților, cu înșelăciune. Într-o jalbă semnată de 8 preoți și 52 săteni, se menționa că Tatai nici nu le-a pomenit de Petru pavel Aron, ci pe unii i-a provocat să pună degetul pe lista lui, fără a le spune de ce, pe alții i-a scris în ea fără a fi ei măcar de față. Cei conscriși au declarat comisariilor de zizitație în fiecare cnezat în aprilie 1753 că mai bucuros se lasă ucis în cele mai groaznice chinuri decât să se depărteze de la ortodoxie și de vlădica din Arad³⁸⁸.

Plângerile preoților și enoriașilor, care dezvăluiau implicarea administrației domeniului fiscal în evenimente, a ajuns la cunoștința mitropolitului Pavel Nenadovici. După ce au fost aduse la cunoștința împărătesei Mariei Tereza, s-a dispus o nouă cercetare la fața locului care avea să stabilească exact cine se pronunța pentru uniație și cine nu. În strădania sa de a obține efectuarea cercetării ordonate de împărăteasă, tergiversată de autoritățile guvernamentale, mitropolitul încredințează o scrisoare adresată guvernatorului din Sibiu, împotriva abuzurilor din Hălmagiu. Rezultatul a fost uluitor. S-au declarat uniți numai trei preoți și patru iobagi. Alți 35 au fost declarați arbitrar ca uniți. Cu toate acestea, împărăteasa a dispus ca biserica din Hălmagiu să fie dată celor trei preoți uniți, cărora li s-au dat și salarii de la stat. În schimb, lui Sinesie i s-a acordat dreptul de a vizita districtul Hălmagiului³⁸⁹.

Decretul imperial de la sfârșitul anului 1752 prin care se stabilea înființarea unei comisii pentru Arad, Hălmagiu și Zarand, care urma să constate apartenența religioasă a locuitorilor, în martie 1753, a fost modificat cu desemnarea unei comisii numai pentru Hălmagiu. Comisia avea sarcina a examina toate satele care urmau să se pronunțe fie în favoarea episcopului unit de Făgăraș, fie în a celui ortodox de la Arad. Cu numai o lună înainte, la 3 februarie 1753, ieromonahul Alexei Gavrilovici

³⁸⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 29-32. Pentru abuzurile administrației, vezi S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, ed. Șipoș, pp. 292-293 și *Anexele* doc. 71, pp. 430-431; doc. 72, pp. 431-432.

³⁸⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 30. și nota 3.

³⁸⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, ed. Șipoș, pp. 291-292; Gheorghe Țarcuș, *Un document din anul 1753 privind frământările religioase din ținutul Hălmagiului*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1982, nr. 7-9, pp. 538-550.

și protopopul Ioan Albici al Aradului, au adresat mitropolitului Pavel Nenadovici al Carlovițului o scrisoare în care descriau starea de spirit a populației hălmăgene în timpul evenimentelor ce au avut loc. Cei doi descriu plecarea lor spre Sibiu, modul în care autoritățile au încercat să-i împiedice să efectueze călătoria spre Sibiu, unde odată ajunși, s-a făcut tot posibilul ca mandatul mitropolitului să nu ajungă în mâna guvernatorului. A sosit acolo și iezuitul Mihail Salbek de la Blaj, considerat un expert în problemele Hălmagiului. Acesta, împreună cu autoritățile, a încercat să împiedice reîntoarcerea celor doi, însoțindu-i în Hălmagiu, încercându-se chiar suprimarea ieromonahului. La Hălmagiu, populația era în stare de tensiune, adunându-se „câte cinci și câte zece, se grăbesc și discută, instigă revolta, ca și când ar fi îndemnați de cineva”, aserțiune menită să slujească scopului urmărit, în sensul că instigatorii ar fi delegații episcopului de la Arad. Populația era preocupată de perspectivele sale ca urmare a reorganizării teritoriale prin alipirea părții de vest a comitatului Zarand la Ungaria³⁹⁰.

Românii ortodocși din întreg ținutul Hălmagiului, la 20 iunie 1753, au adresat o scrisoare episcopului Sinesie în care relatau suferințele îndurate de ei solicitându-i prezența în ținut. Scrisoarea a fost expediată de episcop mitropolitului Pavel Nenadovici la Carloviț. Ieromonahul Alexie, în calitate de reprezentant a lui Sinesie pentru Hălmagiu, la 9 octombrie 1753, relatează și el mitropolitului o serie de abuzuri îndurate de preoții ortodocși din unele sate ale districtului, unii întemnițați în Arad, alții fiind nevoiți să plece în pribegie pentru că refuzau semnarea trecerii la uniație³⁹¹.

Datorită plîngerilor românilor ortodocși, la 11 iulie 1753, împărăteasa Maria Tereza a interzis autorităților civile și militare să favorizeze pe uniții din eparhia Aradului în dauna drepturilor de vizitație ale episcopului Sinesie Jivanovici. La 18 decembrie 1753, împărăteasa aduce la cunoștința mitropolitului Pavel Nenadovici că episcopul de la Arad va putea să-și exercite dreptul de jurisdicție și peste ținutul Hălmagiului imediat ce are loc întocmirea unei conscripții de către o comisie care va avea să clarifice câți erau ortodocși și câți uniți. La 25 decembrie 1753, episcopul Sinesie trimite la Carloviț plîngerile protopopului din Hălmagiu privitoare la aplicarea abuzivă a rezoluției imperiale din 18 decembrie, referitoare la scoaterea satelor supuse contelui Gyulai de sub jurisdicția Episcopiei Aradului, socotite ca fiind unite și subordonate Făgărașului, „cu numele celor care au refuzat să accepte unirea cu Roma”. Documentul ne dezvăluie și numele acestora: „arhidiaconul de Hălmagiu, chinezul Iuga de Ciuci, Ion Furtună, cnez muntean, Ion Dănilă, cnez din Rîșculița, Ioan Faur, jurat din Hălmagiu, Ianoș Tula, jurat al cneziei muntene, Toader Budugan,

³⁹⁰ Gh. Țarcuș, *op. cit.*, *Anexa*, pp. 545-550.

³⁹¹ S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 957.

jurat, Marcu Cingan, din haiducii curiali, Iștoc Pârvul, cnez și nobil din Hălmagiu, Gheorghe Braica, cnez din Vața, Giurgiu Haneș, jurat din Hălmagiu și alții 22”³⁹².

Nici mai târziu la Hălmagiu lucrurile nu se liniștesc. În primăvara anului 1754 Maria Tereza instituie o comisie pentru vizitarea Hălmagiului. Membrii comisiei erau, conform dorinței împărătesei, consilierul aulic Martin Zaharia Vankhel de Seeberg, judele regese de tablă Emerik Miske, protopopul Avram Nicolae Pop din Daia (reprezentantul episcopului unit de Făgăraș). Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite pe arhimandritul Moise Putnic din eparhia Timișoarei, care se dovedește și aici ca în Bihor, un bun apărător al românilor ortodocși. Ca notar al comisiei figura Wolfgang Cserey, pe când Moise Putnic luă pe lângă el ca traducător pe ieromonahul Silvestru Popovici³⁹³, un român care l-a însoțit în 1753 până la Brașov pe episcopul Nicanor Meletievici³⁹⁴.

După îndeplinirea tuturor formalităților incipiente, comisia a lucrat efectiv în cursul lunii mai, perioadă în care localitatea Hălmagiu a găzduit adevărate scene de manifestație a Ortodoxiei, în care sute de țărani din toate satele sau declarat că vor să-și păstreze credința moștenită de la străbunii lor. Rapoartele arhimandritului Moise Putnic, redactate la scurte intervale de timp reflectă în chip progresiv mulțumirea credincioșilor ortodocși de prezența comisiei în diferite sate ale districtului. În 8 mai 1754, arhimandritul Moise Putnic trimitea mitropolitului Pavel Nenadovici un raport amănunțit despre persecuțiile la care erau supuși ortodocșii din Țara Hălmagiului³⁹⁵.

Comisia își începe activitatea în ziua de 10 mai 1754 prin audierea locuitorilor din districtul Hălmagiului. După doar patru zile de la declanșarea anchetei, un grup numeros de credincioși din Hălmagiu și satele din jur, se plâng episcopului Sinesie Jivanovici că au fost trecuți din oficiu pe lista celor care au primit unirea cu Roma, cerându-i să îi primească sub jurisdicția sa, motivând că „noi nu ne tăiem de țară, ce noi ne plecăm vlădicului de la Arad că precum de-au fost moșii noștri și noi încă ne ținem până la moartea noastră, dară vlădichii de la Făgăraș nice cum nu ne plecăm, ci moarte voim să avem, decât să ne plecăm

³⁹² S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, doc. 77, pp. 438-440; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 110, p. 195; doc. 112, pp. 196-200; doc. 113, p. 200.

³⁹³ Ieromonahul Silvestru, pe o *Psaltire* a bisericii din Hălmagiu făcea următoarea însemnare în limba sârbă: „Am iscălit aci în orașul Hălmagiu al eparhiei Aradului, la ghranița Ardealului, participând cu domnul arhimandritul arhiepiscopesc Moise Putnic la comisia districtului Hălmagiu, în vremea domnului Sperg, consilier din Sibiu, ceea ce i-a adus folos dlui Sinesie Jivanovici episcopul Aradului, Orăzii Mari și Hălmagiului. 1754”, cf. Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 39, nota 1. Despre viața ieromonahului Silvestru vezi: *Despre mănăstirile sârbești din Frușcagora în 1753*, ed. din 1903, p. 381.

³⁹⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, ed. Șipoș, pp. 309-310.

³⁹⁵ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 957; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 114, p. 200.

...într-o mare parte din voi a mărturisit că se ține de episcop
de accia, cărora le-a plăcut să îmbrățișeze învăț
...ceci fiecare trebuie să se supună căpeteniei sale sp
...pentru episcopul din Arad, acestuia până când vor
...de uniți, trebuie să asculte pentru totdeauna de e
...cu dragoste unul față de celălalt, să încunjurați j
...ună pace, căci cine va cuteza să facă altfel, va fi p
...fost urmată de decretul imperial din 7 septembrie
...obținute, iar bisericile se cedează românilor
...în Hălmagiu, toate celelalte au fost înapoiate orto
...a rămas în mâna celor trei preoți uniți, în vrea
...ptul de a-și clădi altă biserică³⁹⁷.

...decembrie 1754, locuitorii ortodocși din Hălma
...adovici să intervină pentru a-și recupera biserica
...disperați datorită sărăciei lor ei nu puteau să-și ec
...decât cea care li s-a luat.

*...le atâta cheltuială vom afla noi săraci, ca să putem face ac
...ă, sau de unde ni s-au da putere la acest lucru, când în anii
...ai puțin a secera sau a dobândi ceva am avut vreme, zioa
...era, fără a ne feri de mâinile celor ce ne gonie pre noi,
...noi și de multe ori nu numai cu bărbați și cu mueri, ce
...nci să umple, și încă nu numai aceste, ce și puțină avuție ș
...d asupra noastră un comando de moscatiri, dintru care n*

ajutorul lui Dumnezeu au pe această biserică a noastră
perdut, ci supt mâinile noastre nemutat o am putut ține
noastră cătră preînălțata crăiasa și curtea austriacă
acuma, după cele cu milostivire rânduite împărăteasă
întreagă a o pute păzi. Iară acuma, vai noao să
șinutului acestuia ni s-au luat, noi o am ziditu-o, pentru
morții noștri, părinții, moșii și strămoșii noștri și c
săracii cu totul suntem lăpădați de la dânsa și nu
biserica noastră îngropaților, după obiceiul și pro
lor lumină a aprinde, mai vârtos a aduce jărtfă lui I

Cu toate intervențiile episcopului Simion
facă pe placul hălmăgenilor, situația retroced
a fost cu neputință a schimba hotărârea Marii
Hălmagiu, epuizată financiar și material,
locașului de cult, în 15 mai 1755, din F. I.
Jivanovici un număr de 40 de hălmăgeni, în 1

„pentru cele ce au rămas în biserică noastră
câtă am cheltuit când am făcut turnul de iznov
Preasfinția Ta cu noi să ustănești dacă nu ni s-ar
turnului și zugrăvirea și ce au rămas la biserică ca
ne ajunge destul cu facerea bisericii de iznov, n-ave
biserica pe cum mai jos scriem și numim pe rând ca
aramă și trei de cositoriu și potirul cu discosul, sve
mătase și două de carton și un stihariu și un brâu și
sfeșnici naintea icoanelor și candelă două, polican
de zloti, praporul, căruța, minciun, ofticea, penticost

În pofida acțiunilor întreprinse de episcopul Sinesic și de mitropolitul Pavel Nenadovici, rezolvarea favorabilă a acestei probleme s-a amânat încă multă vreme, determinând neajunsuri, ostilități și o psihoză generală de răscoală⁴⁰¹.

Stăruințele episcopului Sinesic nu ar fi fost pe placul împărătesei și a reprezentanților ei. El trebuia să fie destul de diplomat în intervențiile sale, acesta este și motivul pentru care, în 11 iulie 1755, în epistola către Gheorghe Fekete de Galanta, „locțiitor al reginei în judecăți și comite de Arad”, Sinesic introduce unele complimente personale la adresa acestuia, pentru a putea mai târziu îndreptarea unor nedreptăți.

„Înțelegând că aveți să coborâți la noi, îmi gratulam din suflet că voi avea fericirea a Vă oferi în persoană serviciile mele și nevrând să pierd această ocazie mă reținem în Arad și peste terminul la care mă chemase la Carloviț mitropolitul. După ce însă oamenii mei trimiși să Vă salute la sosire – eu fiind împedecat de boală – mi-au adus știrea amânării sosirii Domniei Voastre Preailustre, sunt silit să mă lipsesc de această fericire. Am însă nădejdea că după întoarcerea mea dela Carloviț, dacă nu aici, poate în Pesta, să Vă pot prezenta complimentul meu. Într-aceea fiind informat că ați fost deja introdus cu fericire în stăpânirea celei mai mari părți a moșiilor zărandene, felicitându-Vă din inimă Vă doresc din tot sufletul ca voia divină să Vă permită a le folosi în pace și neștirbită sănătate ani nenumărați împreună cu înalta Dumneavoastră casă și până-n urmași îndepărtați.

Cu durere-n inimă sunt silit a Vă înfățișa și a mă plânge: Că deși stolarul din 1753 s-a trimis la fel tuturor comitatelor, exemplarele ungurești ale comitatului Arad, anexate sub A și B, diferă, mai ales în &-ii subliniați, de cel primit de mine sub sigiliul mitropolitului, anexat sub C, cu Vă puteți convinge confruntându-le. De aici a urmat că publicându-le eu tuturor preoților mei în limba lor, stolarul primit de mine, și ei acomodându-se lui, au început a fi turburați de unii domni oficiali ai comitatului în perceperea stolei după el, precum nu de mult domnul comisar Iosif Mihalyfi prin citația anexată sub D l-a citat la sine pe preotul meu care a luat 2 fl. pentru o comunie întâie, citare care-mi vatămă jurisdicția. Până acum nu i-am comunicat nici mitropolitului acest lucru, fiind sigur că Dumneavoastră veți binevoi a-l remedia, acum însă voi fi silit, așteptând numai grațiosul Dumneavoastră răapuns, ca să n-avem motiv a recurge la foruri mai înalte.

Împotriva stimatului domn Emeric Bohuș și oficialilor supuși domniei sale zilnic îmi prezintă preoții mei din domeniul de Modena jalbe mari despre diverse stoarceri cu care sunt împovărați, nu numai din toate celea li-se ia, și cu forța când refuză, dijmă, ci și-n persoana lor îi asupresc în fel și chip: pentru cazanul sau căldarea de fierț țuică trebuiesc să plătească anual câte doi florini. Înainte, de toate acestea au fost scutiți: nici acum nici un alt domn nu-i molestează cu de acestea. Numai de 5 sau 6 ani, de când a luat domnul Bohuș în arendă domeniul de Modena, au început a fi turburați. Cu aceste jalbe însă nu vrem să Vă incomodez, fiind înainte deja la forurile mai înalte, numai un abuz recent al provizorului din Pâncota V-il comunic prin jalba preotului din Arăneag, anexată sub E în copie și Vă rog preaîndatorat ca pe

Faur Urs, Faur Mihai, Faur Iștoc, Costan Petru, Morar Ioan, Micula Morarul, Șirtoc Ion, Mader Ioan, Tamaș Urs, Tamaș Giurgiu, Borza Urs.

⁴⁰¹ S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 959.

*domnul Bohuș și prin el și pe ceilalți oficiali domeniali să binevoiți a-i admonia cu autoritatea Dumneavoastră judecătorească, să înceteze odată cu aceste violențe, să lese bieții preoți în uzul pașnic al privilegiilor date nouă de Majestatea Sa și binecunoscute Ilustrății Voastre*⁴⁰².

Preotul Nicolae Popovici din Arăneag se plângea episcopului Sinesie de abuzurile provizorului Iosif Náday din Pâncota că i-a luat dijmă doi boi. Protestând împotriva abuzului, preotul se plânge că a fost închis și bătut, apoi eliberat numai cu promisiunea că până la sărbătoarea Sfinților Petru și Pavel (29 iunie) plătește o dijmă de 7 florini. Numeroase erau plângerile din protopopiatele Buteni, Ineu, Șiria și Zărand. În plângerile lor scriau episcopului Sinesie:

*„Precum bine știți, din toată vechimea, totdeauna am fost scutiți de orice dijmă, dar de când a luat domnul Emeric Bohuș în administrare domeniul de Modena, numai de vreo 5 ani, împotriva uzului suntem împovărați de oficialii Domniei Sale cu dijme, precum arată listele traduse din românește-n latinește, prezentate și mai înainte Preasfinției Voastre și anexate*⁴⁰³ *și acum. Vă rugăm preasupuși să binevoiți a ne ajuta și a găsi vreo cale, ca măcar în viitor să ni-se respecte scutirea de dijme, care și-n baza privilegiilor ne compete*⁴⁰⁴.

În 12 august 1755, episcopul Sinesie a primit cererea preoților Gheorghe Popovici, Melhior Popovici și Crescent Radnoti din Pecica să le scoată de la Cameră prețul caselor expropriate pentru a fi zidite pe locul lor curtea Cămării în centrul localității Pecica. Crescent Radnoti și-a cumpărat casa cu 21 florini în 1753 de la judele Pavel Totovici; Gheorghe Popovici a cumpărat în 26 martie 1755 cu 32 florini de la Gavril Helasz, iar Melhior Popovici și-a clădit-o singur. El este evacuat de către pretorul cameral Lovasz în iulie 1755 iar casa îi este dărâmată. Celorlalți doi le-a fost pus în vedere că în vara următoare urmează ca și casele lor să fie demolate în vara anului următor. Episcopul, așteptând aproape două săptămâni în speranța că-l va întâlni pe preotul cameral, însă fiind nevoit ca în 25 august să plece la Viena, îi trimite cererile celor trei preoți din Pecica, rugându-l să le plătească prețul indicat de ei sau cel puțin cel din evaluarea oficială, menționând că preoții trebuie să-și aibă casele pe lângă biserică, unde nu-și mai pot construi sau cumpăra altele, decât numai cu preț mult mai ridicat⁴⁰⁵.

Nici în comitatul Zărand situația nu era mai bună. În 16 august 1755 episcopul Sinesie intervine împotriva supunerii la dările iobăgești a preoților ortodocși din ținutul Hălmagiului.

„Cu cea mai mare supărare a trebuit să înțeleg plângerile preoților de ritul meu din ținutul Hălmagiului, că printr-un solgăbirău trimis la ei de comitat au primit decizia comitatului

⁴⁰² St. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 386-387.

⁴⁰³ L ficcare jalbă era anexată lista dijmelor percepute de la ficcare preot al protopopiatului respectiv, începând cu anul 1752.

⁴⁰⁴ St. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 387-388.

⁴⁰⁵ *Ibidem*, f. 389-390.

că de acum ca orice țărani, iobagi vor plăti contribuție și celelalte dări în comitatul Dumneavoastră.

Aceasta ne cade cu atât mai greu (acerbius) și lor, și mie ca episcopului lor în baza privilegiilor și a confirmării Majestății Sale, că ei din vremuri imemorabile, de când există acolo religia noastră, niciodată n-au plătit așa ceva, nici nu-și aduc aminte să li-se fi cerut vreodată antecesorilor lor sau lor, nici n-au auzit de așa ceva nicăieri în nici o regiune cu biserici de legea noastră din cuprinsul împărăției: pretutindeni preoții sunt acuzați de dările țărănești nu numai prin legea divină, ci și prin cea civilă și prin privilegiile noastre sunt scutiți, sau supuși unor sarcini minime, neavând altă plată fixă dela biserici și ducând viață destul de mizeră, îndestulându-se cu ce le pică de la altar și – cari au – din mica lor gospodărie.

Binevoiți de altfel a considera și privilegiile date nouă odinioară de divii împărați și regi ai Ungariei și confirmate de preaînțeleapta și glorioasa noastră Doamnă de acum, care pe lângă libertățile pe larg specificate-n ele, acordă și scutirea preoților de toate dările, nici nu pot spera ca Majestatea Sa, destule de tenace în menținerea libertăților acordate oricui, ar vrea să fie supuși acești preoți ai noștri contribuției împotriva privilegiilor noastre.

Vă rog deci cuviincios, ca întrucât ați avea în acest sens vreo dispoziție a mi-o comunica, iar pe preoții înșiși a-i menține în imunitatea lor de până acum”⁴⁰⁶.

Neavând încredere că va împlini comitatul Zarand cererea sa din 16 august, aceea de a-și revoca ordinul din iulie de supunere la dări iobăgești a preoților neuniți din ținutul Hălmagiului, în 22 septembrie 1755, de la Viena, episcopul Sinesie îl ruga pe mitropolitul Pavel Nenadovici să exopereze ordin la împărăteasa Maria Tereza în sensul ei către comitat⁴⁰⁷.

Întors din Viena în decembrie episcopul a trebuit să apere autonomia Bisericii împotriva amestecului administrației civile. Îndrumat de mitropolit de a nu mai admite corespondența autorităților politice cu subalternii săi (protopopi, preoți) decât numai prin intermediul său. Conform acestui principiu al autonomiei, încă în 16 august 1755, episcopul a somat comitatul Zarand că chiar dacă ar primi vreun ordin al împărătesei cu privire la preoții săi din Hălmagiu, să nu-l execute până nu i se aduce înaintea lui la cunoștință⁴⁰⁸.

Era normal ca episcopul să protesteze, mai ales că în timp ce era plecat la Viena, comitatul a ordonat direct preoților să tragă seara clopotele bisericilor pentru trecerea oamenilor la odihnă. Preoții erau și ei revoltați mai ales că nu doreau să introducă inovații fără aprobarea episcopului, iar organele comitatense a căutat să-i pedepsească pentru refuzul lor. De aceea, în 30 decembrie 1755, episcopul scria vicecomitelui Ladislau Skvarits al Aradului:

„Petrecând eu ultimele luni în Viena cu treburile eparhiei, într-aceea, în lipsa și fără știrea mea, din motive nici până azi împărtășite mie, comitatul a publicat în toate localitățile, ca toate care au clopote, să le tragă-n fiecare seară la ora fixată. Acest ordin al comitatului l-

⁴⁰⁶ Ibidem, f. 388-389.

⁴⁰⁷ Ibidem, f. 391.

⁴⁰⁸ Ibidem, f. 393.

au dat oficialii săi și mlocuitorilor de ritul meu. Se întâmplă însă ca unii oameni ai noștri, mai ales preoți și crâznici, cărora sunt în primul rând date-n grijă clopotele și cari altfel sunt gata a împlini poruncile comitatului, găsind-o pe aceasta neobișnuită în bisericile noastre și deci neîndrăznind a o împlini fără știrea și permisiunea mea, a episcopului diecezan, s-au opus și n-au executat-o. Oficialii au început a-i trata ca pe niște retinenți împotriva ordinului comitatului, aci dezonorând și pe preoții înșiși, aci târându-i din case, aci chiar bătându-i. Cum a făcut între alții domnul Șereș în Sâmbăteni: Preotul neadmițând tragerea clopotului îi năvăli-n casă, îl apucă de piept, îl trase din casă și-l bătău. Parohul din Socodor, abia salvându-se-n casa sa, nu știu care oficial și presupun că din aceeași cauză, îi înconjură casa cu 24 oameni înarmați și așa e păzit și acuma. De aici s-au iscat deci tumulturi și turburări, de aici provin atâtea jalbe ce-mi dau preoții și poporul, încât eu, obosit încă de drum și necunoscând încă îndeajuns starea afacerii, sunt silit a Vă cere remedii spre a evita eventuale urmări mai mari.

Întrucât preoții și clopotele Bisericii țin de jurisdicția mea ca a episcopului confirmat de majestatea Sa nici comitatul n-are voie să dispună ceva-n privința lor, după ce întâi aduce aceasta la cunoștință mie, ca prima lor instanță, nu voi lipsi a face-n bisericile mele dispozițiile cuvenite, ca unul care încă am a veghea la fel pentru binele public, fiind obligat prin greu jurământ la promovarea lui.

Veți binevoi a Vă aminti că adeseori V-am interpelat omenește, și prin Dumneavoastră și comitatul, că dacă obvine ceva cu privire la cele ce țin de jurisdicția mea, întâi să mi se comunice mie ca primei instanțe. Dacă eu, solicitat, nu vreau să împlinesc ce-mi cere comitatul atunci puteți trece la executare.

Spre a evita deci turburări mai mari și poate – fearească Dumnezeu – și vărsări de sânge, Vă rog cât se poate de omenește, ca ordinul comitatului pentru tragerea clopotelor să binevoiți a mi-l comunica-n scris prin ducătorul acestei scrisori. Eu, ca jurat, cum spusei, pentru cultivarea binelui public, dacă mă informați sigur, voi lua într-una astfel de măsuri în bisericile mele, ca intenția comitatului să se realizeze cât mai curând, ca să se înlăture necăjirea preoților mei și a mea până și de comitat și să nu fiu silit a recurge de atâtea ori la forurile mai înalte.

Cât despre popa din Socodor, binevoiți a-i ridica paza și a-mi încredința delictul său mie spre judecare. Iar în privința domnului comisar Șereș cer satisfacție pentru injuria violentă adusă popii din Sâmbăteni și ca urmare jurisdicției mele bisericesti. Dacă nu mi-o dă comitatul, îmi rezerv dreptul de a o cere mai sus⁴⁰⁹.

În 12 februarie 1756, episcopul Sinesie îi scria mitropolitului Nenadovici despre dispoziția comitatului dată preoților în privința tragerii clopotelor dar și despre abuzurile la care au fost supuși preoții care au refuzat să execute ordinul comitatului.

„Anul trecut în timpul cât am fost la Viena, comitatul Arad a dispus să se tragă clopotele seara, la lăsarea nopții. Întrucât dispoziția nu mi-s-a comunicat nici mie, care eram absent, nici vicarului meu, și unii preoți fără permisul mei s-au vrut s-o execute, ce excese au urmat de aci, arată mai pe larg cele două jalbe anexate sub A și B.

⁴⁰⁹ Ibidem, f. 393-395.

După întoarcerea mea din Viena prezentându-mi aproape zilnic preoții și alții plângeri că sunt siliți prin oficialii comitatului la tragerea clopotelor și odată chiar că popii din Socodor i s-a înconjurat casa cu 24 armași, ce i-am scris pentru aceasta vicecomitelui, arată copia anexată sub C. Primindu-mi scrisoarea, a doua zi a venit la mine și m-a lămurit că tragerea clopotelor s-a ordonat pentru păstrarea liniștii noaptea și pentru ceea ce i-a făcut popii din Sâmbăteni comisarul Ioan Șereș mi-se va da satisfacție.

Pe urmă aflând că i-a făcut judele nobililor Iosif Remenyik popii din Socodor⁴¹⁰ pentru că n-a vrut să tragă clopotele seara și pentru că (ceea ce popa nu spune în jalba sa) certându-se cu popa din Nădab l-a bătut și într-o câțva l-a și rănit, i-am cerut comitatului satisfacție și pentru această faptă a lui Remenyik.

La cererea aceasta a mea comitatul în 17 februarie în adunarea sa generală mi-a comunicat printr-un solgăbirău trimis la mine cu un iurasor, că a decis a-mi sa satisfacție, că Remenyik să-i restituie popii din Socodor cei 35 fl. ce i-a luat (24 pentru neexecutarea deciziei comitatului 12 pentru baterea popii din Nădab). Trimișii nu mi-au comunicat că și aceea hotărâse comitatul, ca Remenyik să-mi și ceară iertare, dar am aflat-o ulterior pe cale particulară, și trebuie să aștept dispozițiile Excelenței Voastre în acea privință. Ei au replicat că aici eu sunt stăpân absolut și că n-am voie să mă provoc la Excelența Voastră. Am răspuns că așa ar fi, dacă lucrul ar atinge numai persoana mea, dar el stinge și prerogativele și privilegiile noastre naționale, căci de jurisdicția mea ține să discut ce și-au făcut unul altuia cei doi popi, nu de a domnului solgăbirău, mai ales că nu i-a cerut-o nici unul din ei. Ei mă asigură că-n viitor vrea să trăiască-n mai strânsă armonie și prietenie cu mine comitatul și că nu mai ia nimic fără știrea mea din cele ce țin de jurisdicția mea și să pășească înțelegerea cu mine.

Supunându-le acestea înaltei judecăți a Excelenței Voastre vă rog să binevoiți a-mi porunci să accept satisfacția propusă de comitat, dacă vrea și Remenyik să-mi ceară, sau veți binevoi a înainta afacerea forurilor mai înalte⁴¹¹.

Episcopul Sinesie se implică mereu în apărarea păstoriților săi atunci când erau supuși la grele persecuții din partea autorităților civile. Astfel, în 9 aprilie 1756, intervenea la vicecomitele Ladislau Skvarits împotriva cruzimii cu care reprezentanții comitatului executa cetele de români și jefuitori.

„N-aș îndrăzni a Vă incomoda, și prin Dumneavoastră înalta judecătorie a comitatului, dacă nu m-ar sili chemarea și slujba mea episcopască și dorința de a ajuta-n orice mod sufletele care pleacă din această viață.

Precum sunt informat, începând să bântuie iar unii jefuitori din timpurile anterioare, judecătoria, dovedindu-i vinovați, mâne-i execută, dat în mod aproape ne mai auzit, și cu atât mai puțin obișnuit în patria noastră. Deși intenția mea nu e să cer iertarea de moarte a celor ce comit jafuri, totuși fiindcă pedeapsa de li-s-a dictat decât de exasperată, încât nu pare a corspunde câtuși de puțin faptelor lor, ca ea să nu le distrugă și sufletele prin asprimea ei nesuportabilă, Vă rog pe Dumneavoastră și înalta judecătorie, pentru viul Dumnezeu, pentru cele cinci răni ale Mântuitorului și pentru propria mântuire a domnilor judecători, ca să ierte pedeapsa dictată, în special a parului și a jupuirii, și dacă sunt de pedepsit cu moartea, să

⁴¹⁰ Este vorba de preotul Chiril Popovici din Socodor.

⁴¹¹ St. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 295-397.

binevoiască a-i certa cu pedeapsă mai blând, cu atât mai vârtos că ei sunt acuzați de furt alt delict mai mare nu se constată să fi făcut, nici a fi vărsat sânge. Și deși cei de supus pedepselor premise merită poate a fi loviți mai aspru pentru alții, totuși fiindcă în execuția anterioară s-a dat deja strașnic exemplu (spre îngrozirea altora) și cei executați atunci încă s-au spovedit duhovnicilor lor ca n-au vină vrednică de așa execuție, cu atât mai vârtos ar merita cei de acum să li se îmblânzească osânda.

Pentru ca intervenția mea să aibă mai mult efect, aș fi dorit c-o fac prezentându-mă personal Domniei Voastre, dar mă împiedică boala. Mă suplinesc persoanele prezente și Vă predau ca bunului meu prieten cererea mea. Iar dacă totuși din vreun pact ea se va respinge, eu am făcu ce eram dator și domnii judecători ce fac, ei vor vedea”⁴¹².

Autoritățile civile se amestecau și în privința instalării preoților în parohii, chiar și atunci când aceștia erau ceruți de enoriași. În 31 mai 1756 episcopul îi reproșa prefectului cameral Lovasz că nu vrea să tolereze al doilea paroh român în parohia Cenad, hirotonit și introdus la cererea enoriașilor care se plâneau că prefectul cameral le-a pus în vedere juzilor câte 100 de bâte dacă nu-l alungă. Dreptul de a instala preoți câți află necesari în fiecare loc, e rezervat prin privilegiile numai episcopilor. Prin instalarea lor nu suferea nicio o micșorare contribuția sau taxa ce o plăteau locuitorii, dimpotrivă, ei se înmulțesc în localitatea în care se văd asigurați cu cele sfinte. „Eu răspund de ce am făcut superiorilor mei, orice veți încerca împotriva, voi denunța superiorilor Dumneavoastră” îi scria Sinesie lui Lovasz. Era încă o dovadă de știrbire a autonomiei Bisericii de către autoritățile comitatense⁴¹³.

În paralel cu lupta pentru apărarea autonomiei bisericești, episcopul Sinesie era și împotriva asupririi de către domnii de pământ. În 16 iulie 1756, aflându-se la Carloviț, îi predă mitropolitului Nenadovici un memoriu în care se plângea de abuzurile, în special ale lui Emeric Bohuș administratorul domeniilor ducelui de Modena, care, continua să perceapă dijme de la preoți, pe care, prin oficialii săi, le lua cu forța. Așa i-a făcut preotului Simion Popovici de la Seleuș, provizorul Adam Leszery din Pâncota i-a luat unica vacă în locul a 42 vicii de porumb pretinse ca dijmă. Preotul, împreună cu sătenii s-au dus la Bohuș și i-au pus în vedere că nici moșul său, nici el până acum n-a dat dijmă, dar acesta le-a spus că de acum înainte trebuie să dea. Seleușenii atestă că parohii lor nicicând n-au dat dijmă, motiv pentru care îl roagă pe episcop să intervină să nu se dea nici acum, satul fiind sărac, încât fără de scutirea de dijme nu pot trăi preoții. La fel au pățit preoții Ignatie și Ioan din Pâncota. Aceștia refuzând să plătească dijma pretinsă, Leszery le-a luat din curte o turmă de miei, pe care, mai târziu o restituie, însă, continuând să pretindă dijmă. Episcopul Sinesie, cerând lui Bohuș să respecte scutirea de dijmă a preoților și să restituie vaca luată de preotul Simion Popovici din Seleuș. Acesta îi răspunde episcopului că pe domeniile arădene ale ducelui de

⁴¹² *Ibidem*, f. 397-398.

⁴¹³ *Ibidem*, f. 398-399.

Modena s-a prevăzut scutirea de dijme numai a unui preot și a crâznicului în fiecare sat, iar dacă ar fi scutiți toți el ar pierde câteva mii de florini pe an. Preoții de pe alte domenii erau și ei nemulțumiți că reprezentanții domnului de pământ au luat exemplul lui Bohuș, percepând și ei dijme, împotriva privilegiilor prin care erau scutiți. Sinesie apela la mitropolitul de la Carloviț rugându-l să intervină la împărăteasă ca „să binevoiască a ordona menținerea scutirii lui de dijme, ca-n alte dieceze, iar pe domnul Bohuș să-l oprească aspru prin comitat a mai sili preoții la prestarea de dijme”⁴¹⁴.

În 30 septembrie 1756, episcopul Sinesie trimite un nou memoriu mitropolitului în cauza preotului din Socodor, care, încă nu a obținut satisfacția votată de comitat pentru abuzarea sa fizică de către solgăbirăul Remenyik.

„La ce mizerie sunt supuși preoții din această eparhie a Aradului, pe lângă jalbele înaintate în mai multe rânduri Excelenței Voastre, Vă arată mai deplin și anexatul memoriu al popii din Socodor.

Pentru o bănuială deșartă, spulberată de mine încă acum doi ani, acum domnul prefect al domeniilor baronului Harruckern, Ioan Franzina din Giula, nu numai l-a citat la ședința domenală din Socodor ci a pus și să-l aducă legat de mâini și de picioare și să-l bată crud, apoi i-a poruncit să plece din parohie și din sat, împotriva interzicerii exprese din Privilegiile noastre: Nici un mirean afară de Majestatea Sa să n-aibă putere a aresta vreun cleric de ritul nostru, ci numai mitropolitul să-i poată pedepsi pe clericii noștri vinovați, după dreptul bisericesc sau canonic. Faptele induse fiind însă-n cel mai înalt grad prejudicioase privilegiilor noastre și jurisdicției mele bisericești, Vă rog preasupus, să binevoiți a-i raporta Majestății Sale și cutezanța domnului Franzina și uzurparea de jurisdicție a scaunului său domenal, ca Majestatea Sa să binevoiască preaînțelept a-mi procura satisfacție de la domnul Franzina și pentru violarea privilegiilor noastre și pentru vătămarea jurisdicției mele și pentru baterea cruntă și alungarea din parohie a popii.

Anexez și răspunsul domnului Franzina la protestul meu în care scrie că nu i-a făcut popii decât ce-i porunceau legile patriei să-i facă.

Binevoiți a interveni în cauza aceluiași preot, raportată de mine Excelenței Voastre în 12 februarie la domnul Personal regal Fekete, comite supreme de Arad, ca să-l silească pe solgăbirăul Remenyik la satisfacția ce i-a impus adunarea generală a comitatului, dar nici până azi n-a împlinit-o”⁴¹⁵.

Despre împrejurările în care preotul Chiril Popovici din Socodor a ajuns să fie persecutat de prefectul Ioan Franzina, aflăm din mărturiile pe care le cuprinde plângerea sa înaintată episcopului Sinesie Jivanovici.

„În anul 1754 întorcându-mă obosit dela arat, m-am culcat. O femeie care-mi fusese doi ani slujnică, din ranchiună că nesuferindu-o familia mea, o concediasem, mă cleveti către vecini că m-aș fi culcat cu noua mea slujnică, copilă de vreo zece ani. Eu o

⁴¹⁴ Ibidem, f. 399-400.

⁴¹⁵ Ibidem, f. 401-402.

auzii, cu stupoare, și a doua zi o dusei la juzi cu copilă cu tot, care instigată de ea îi confirmă clewetirea. Juzii examinează fetița întâi prin două moașe din Socodor, apoi prin două aduse anume din Giula. Toate patru o găsiră neatinsă și nevătămată, ceea ce o vădi calomniatoare și juzii o o alungară din sat.

La scurt timp după aceea domnul Franzina, prin doi armași domeniali, m-a dus la Giula și m-a ținut în temniță o săptămână și numai pe mărturia cu jurământ a unor socodorenii m-a slobozit. Cât am stat în temnița lui, foarte des m-a îndemnat la unire, zicându-mi: „Vlădica tău nimic n-o să-ți poată da, eu însă, dacă primești unia, te fac om și n-o să trebuiască să ai nicio frică de vreun rău pentru fapta de care ești acuzat.”

Doi ani și mai bine m-a lăsat apoi în pace, dar în 4 octombrie [n. n. 1756] ținându-se scaun domenal în Socodor, m-a citat acolo. Am refuzat motivând că nu-s supus jurisdicției acelui scaun, fiind preot, sunt supus numai jurisdicției vlădichii, lui să se adreseze scaunul dacă are ceva cu mine. Mi-a trimis vorba: Scaunul a decis ca totuși să vii la judecata lui. Am răspuns, că nici preoții lor nu sunt supuși judecătoriei forului civil. Mi-au replicat: Clericii noștri sunt scutiți de judecata forului secular, tu însă, ca de alt rit, vei simți îndată judecata noastră. Remenyik a adăugat: Îndață-ți voi da ce nu poate lua de pe tine episcopul tău. Înțeleg bătaie. Mi-au legat mâinile și picioarele și m-au dus la locul unde se bat delicvenții. Mi-au aplicat 50 de lovituri cu biciul, așa încât pe urmă-mi părea trupul mânjit cu cărbune. Apoi a poruncit ca parohia să plătească 32 de florini, iar eu s-o părăsesc. Dacă peste trei zile mai sunt în sat, mă așteaptă 100 de lovituri. Nemai știind ce face, mă adresez preasupus Preasfinției Voastre pentru ajutor”⁴¹⁶.

Episcopul Sinesie aflând de persecuțiile la care a fost supus preotul Chiril, trimite lui Ioan Frunzina un protest și cererea de eliberare imediată, altfel, fiind obligat să îl denunțe forurilor mai înalte⁴¹⁷.

În 1 octombrie 1756, episcopul scria lui Lovász în legătură cu excesul șpanului din Glogovăț, cerându-i „să deschidă drum larg altora, îl roagă să-l oblige la satisfacția cuvenită”. În plângerea din 29 iunie 1759 adresată episcopului, preotul Novatie Alexievici arăta că fiindu-i grâul situat în marginea satului și a șoselei, expus stricăciunii de către ovine și alte animale, după seceriș a cărat grâul imediat în curtea sa. Venind în sat șpanul din Glogovăț s-a înfuriat că l-a dus înaintea de dijmuire, deși preoții erau scutiți de plata dijmei. Chemat de șpan, în centru satului, în fața oamenilor l-a făcut hoț și tâlhar, l-a înjurat și l-a amenințat că-l va bate mai rău decât Șereș⁴¹⁸.

Episcopul arădean este solicitat să intervină și în alte cazuri de abuzuri împotriva preoților. În 4 octombrie 1756 respingea solicitarea comitatului Cenad prin care se cerea să-l mute pe unul din cei trei parohi din Bătania și de a renunța a-l mai apăra împotriva lui Bohuș, care i-a luat dijmă. În plângerea către episcop, preotul Gheorghe Georgevici arăta că „de trei ani preotit și introdus paroh în Bătania, până azi am trăit în pace și liniște și nimeni nu m-a deranjat vreodată

⁴¹⁶ *Ibidem*, f. 402-404.

⁴¹⁷ *Ibidem*, f. 404.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

pentru ceva dări sau dijme. În vara aceasta însă fui silit a păți contrariul, căci șpanul domeniului de Modena și totodată notar în Bătania apropiindu-se timpul dijmuirii veni la mine de mai multe ori și-mi ceru doi galbeni cadou ca să mă lase scutit de dijme. Refuzându-l, îmi luă 76 de cruci de grâu și le duse la Arad în curtea domnului Bohuș. În Bătania până acum de la niciun preot n-a luat domeniul dijme, deși înainte am fost patru (al patrulea a murit la începutul acestui an). Vă rog să binevoiți a raporta forurilor înalte să mi-se restituie cele 76 de cruci și-n viitor să fiu scutit și eu, cu ceilalți preoți”⁴¹⁹.

În legătură cu cel de-al patrulea preot, acesta a fost hirotonit de episcopul Sinesie în anul 1753, dar, numai după ce comunitatea credincioșilor din Bătania s-a obligat „să-l păstreze-n scutirea privilegială de toate dările și dijmele și să-l apere de cumva domeniul, precum și-a luat obiceiul, i-le-ar cere. Ei s-au obligat și au promis și oral. Cu toate acestea domeniul după ce trei ani i-a respectat scutirea, astă vară i-a ocupat și cărat în în dijmă o cantitate excesivă de grâu”. Comitatul și reprezentanții domeniului de Modena erau nemulțumiți de faptul că preotul avea „ogoare și fânațe-n cantitate excesivă”, însă episcopul arăta că preotul nu a primit de la parohie nici o sesie ci trăia de pe pământul pe care-l avea și înainte de hirotonie. Autoritățile se mai prevalau de o dispoziție împărâtească din care reiese că numai preoții „necesari nu și cei de prisos ar fi scutiți de dijmă, de nona domnească însă și cei necesari numai dacă vrea domnul de pământ”. Episcopul considera că în Bătania nu era niciun preot supranumerar, din mai multe motive. În primul rând, el niciodată nu a hirotonit preoți decât la solicitarea credincioșilor dintr-o parohie, așa după cum am văzut în cazul de la Bătania, cu angajarea lor că-l vor susține în privința neobligativității acestuia a plăti dijme. În al doilea rând, în Bătania, al patrulea paroh a trecut la cele veșnice, cu atât mai mult nu se putea susține că exista un număr excedentar de preoți. Pentru îndreptățirea preotului din Bătania, care se afla în litigiu cu Bohuș, episcopul intervine la mitropolitul de la Carloviț solicitându-i să intervină la Curtea de la Viena pentru a fi restituit întreaga cantitate de grâu preotului⁴²⁰.

În privința vizitațiilor canonice, împărâteasa Maria Tereza a retractat toate ordinele anterioare, prin care episcopului Sinesie i-a fost interzisă vizitarea parohiilor din district. Dispozițiile imperiale au însemnat, fără îndoială, victoria Bisericii ortodoxe asupra propagandei uniților. În această situație, episcopul Sinesie și-a efectuat vizitația canonică în Hălmagiu, fiind primit pretutindeni cu simpatie și satisfacție. Cu prilejul terminării vizitației, scria mitropolitului, în 13 decembrie 1754, din comuna Neagra (protopopiatul Ineu), solicitând intervenția acestuia pentru retrocedarea către orodocși a bisericilor din protopopiatul Ineu, sechestrate de autorități pentru uniația inexistentă, și oferind 50 ducați din

⁴¹⁹ *Ibidem*, f. 405-405a, nota 1.

⁴²⁰ *Ibidem*, f. 405-407.

fondurile personale pentru cheltuielile mitropolitului în această direcție. Episcopul Sinesie anexează și memoriul din 7 decembrie 1754 al locuitorilor din Hălmagiu din care rezultă sacrificiile seculare ale locuitorilor pentru păstrarea și întreținerea bisericii care a fost sechestrată și acordată uniților⁴²¹.

XII. 2. MIȘCĂRI CONFESIONALE ÎN BIHOR

Dacă în ținuturile hălmăgene mișcarea pentru Ortodoxie a fost purtată mai mult sub îndrumarea mitropolitului Pavel Nenadovici, în Bihor s-a desfășurat sub directa îndrumare a episcopului Sinesie. Încă de la început, a ajuns la neînțelegeri cu Meletie Kovacs, un aromân, hirotonit în 1748, arhieru unit pentru Bihor⁴²², fiind considerat ca vicar al lui Pavel Forgach, cunoscut adversar al Ortodoxiei, ajuns în același an episcop catolic la Oradea. La insistențele lui Pavel Forgaci ca jurisdicția episcopului Sinesie în Bihor să fie limitată numai la cei neînregistrați în listele de uniți din 1737 și anii următori, Curtea imperială cerea, în mod repetat, episcopului arădean să nu-i primească pe uniții care îi cereau protecție⁴²³.

În acest timp, episcopul Sinesie aduna scrisori de adeziune de la preoți și le trimitea, prin mitropolit, Curții de la Viena. Mulți credincioși și preoți mărturiseau că se află „sub păstoria sufletească a lui Sinesie, așteptând, preoți și mireni, venirea Preasfinției Voastre”. Cei bănuți că sunt de partea episcopului de Arad, erau arestați și torturați, așa cum se întâmplă în 17 ianuarie 1752 împotriva unor ortodocși din protopopiatul Beliu. Prin mitropolitul Pavel Nenadovici stăruia la Curtea din Viena să i se admită să efectueze vizite canonice și în părțile bihorene. În 3 martie 1752 primea acceptul, cu condiția „să nu depășească câtuși de puțin limitele jurisdicției sale, nec per se, nec per alios, și să nu intre deloc nici la uniți, nici la latinii supuși episcopului latin de Oradea, dl. conte Pavel Forgacs și cu ocazia vizitației să nu-i dea motiv acestuia a se putea plânde de violarea jurisdicției sale sau de ceva turburări ce s-ar putea produce”. Pavel Forgaci, nemulțumit de succesul lui Sinesie, la 23 martie 1752 a obținut un permis imperial

⁴²¹ S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 958-959.

⁴²² Meletie Covaci (1707-1775) s-a născut în Nagusta din Macedonia, botezat după ritul grecesc în anul 1707. În 29 iulie 1734 a fost preoțit de episcopul Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748) pentru parohia Diosig din Bihor. În 1736 a mărturisit unirea, motiv pentru care a fost alungat din parohie. În 30 august 1747 este hirotonit de Manuil Olszavski din Muncaci ca episcop „fără hotare”, atârând de scaunul Orășii. Titlul său era de episcop al Tegci, în Turcia, eludându-se astfel prescripțiile canonice de a avea doi episcopi într-o dieceză. Amănunte la: Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989, p. 281; N. Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-1750. Schiță istorică*, Caransebeș, 1913, nota 1, p. 58; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a 3-a, Iași, 2006, p. 466.

⁴²³ Amănunte la Damaschin Ioanovici, *Lupta episcopilor rivali: P. Forgaci și Sinesie Jivanovici la forurile din Viena pentru păstrarea românilor din Bihor. 1750-53*, în „L. R.”, anul III, nr. 46 din 1923, p. 7.

de vizitație lui Meletie Covaci, ca să arate că nu este nevoie de episcopul de la Arad. În urma acestei inițiative a uniților, mitropolitul Pavel Nenadovici a cerut împărătesei Maria Tereza ca ierarhul arădean să poată vizita și satele despre care Pavel Forgaci le pretindea unite, dovedind că majoritatea locuitorilor nu doreau uniația. Prin răspunsul Guvernului se argumenta că episcopul Sinesie era departe de adevăr, fiindcă satele în chestiune au fost unite în 1735, iar acum el căuta numai să tulbure prin emisari, în timp ce Meletie Covaci, acuzat că nu știe românește, căuta doar banii. Aceeași acuză i-a fost adusă și lui Sinesie, că dorea „vizitație să stoarcă bani”. După analizarea situației, autoritățile imperiale, constatând că uniții nici nu știau ce este unirea, nici nu-i cunosc dogmele, la 27 iulie 1752, a fost publicat ordinul că neuniții să nu mai fie tulburați în religia lor de episcopii catolici și nimeni să nu mai fie siliți cu forța sau violența la unire, iar comitatele și domeniile să nu-i mai apese pe neuniți și pe preoții lor cu dări și prestații nejuste, iar la judecăți și alte înfățișări să-i trateze blând și fără patimă sau animozități, să fie admiși cu toate drepturile cetățenești în toate orașele⁴²⁴.

Cu toate acestea, în decembrie 1752, mitropolitul Pavel Nenadovici, nemulțumit, adresează Curții imperiale un nou memoriu, solicitând dreptul la existență liberă a Ortodoxiei în Oradea, unde episcopul Pavel Forgaci și autoritățile locale forțează uniația cu ajutorul armatei, expulzând din oraș pe cei ortodocși și impunând taxe pentru episcopul romano-catolic⁴²⁵.

Pentru prima dată episcopul Sinesie a sosit la Oradea la 30 mai 1753, după ce a obținut, în prealabil, învoirea de a-și vizita credincioșii din Bihor. A fost întâmpinat, la poarta orașului, de preoții ortodocși purtând feloane și epitrahile, cu cruci, icoane și ripide, ca la procesiune. Episcopul nu a dat lămuriri nici unui trimis al Episcopiei catolice despre scopul venirii sale în Bihor, nici chiar lui Meletie Forgaci. Cum a ajuns în Bihor a consemnat 336 de localități românești, pentru ca s-o încredințeze pe împărăteasă că aici „mai sunt popi și sate de legea mea, oprite de amenințările comitatului de a veni la mine”, răspunzând astfel insinuărilor pe care Pavel Forgaci le-a adus la 8 ianuarie 1752, afirmând că în Bihor nu mai există nici o localitate cu credincioși ortodocși⁴²⁶. Este clar că marea majoritate a credincioșilor din cele peste 300 de localități confirmau faptul că ei îl recunosc pe Sinesie Jivanovici, drept episcopul lor legitim. În 30 iunie 1753, episcopul Sinesie relatea Mitropolitului Nenadovici efuziunea ortodoxă extinsă asupra întregului Ardeal:

„Vin la mine aici oameni din tot Ardealul, căci este veselie și bucurie nu numai în vermeghie, ci în tot Ardealul. Și în varmeghia Sătmarului este veselie și bucurie, în

⁴²⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 2-7, 8, 12, 14.

⁴²⁵ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 959.

⁴²⁶ Marin Mălinaș, *O circulară inedită a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)*, în „M. B.” anul XXVI, 1976, nr. 1-4, pp. 244-245; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 959.

legătură cu venirea acolo a unui episcop ortodox, oamenii care nădăjduiesc că și la ei va veni. Din Principatul Ardealului au venit la mine și m-au întrebat cu nădejde, dacă vreau să merg la ei, căci întreg poporul acesta așteaptă”⁴²⁷.

După mai bine de două săptămâni, mitropolitul Pavel Nenadovici, în 16 iulie 1753, trimite o pastorală ortodocșilor bihoreni, insistând pentru întărirea lor în credința ortodoxă. În septembrie 1753, adunarea comitatului Bihor sublinia, într-una din ședințele sale, hotărârea păstrării credinței ortodoxe de către credincioșii bihoreni, „noi nu suntem uniți, nici nu vom fi”. Mitropolitul Pavel Nenadovici, după mai bine de două săptămâni, în 16 iulie 1753, trimite o pastorală ortodocșilor din Bihor în care stăruie pentru întărirea lor în credința ortodoxă. În noiembrie 1753, adunarea comitatului Bihor sublinia hotărârea păstrării credinței ortodoxe de către bihoreni, „noi nu suntem uniți, nici nu vom fi”. Urmarea acestor afirmații, mai mulți preoți din districtele Lunca, Bistra, Bârcova sunt alungați, fapt adus la cunoștința mitropolitului de ieromonahul Metodie Petrovici, vicarul episcopului Sinesie de la Oradea⁴²⁸.

Tulburările religioase vor continua și în perioada următoare. În 22 ianuarie 1754, episcopul Sinesie se plângea mitropolitului de la Carloviț de greutatea pe care le făceau în continuare ortodocșilor reprezentanții episcopului Pavel Forgaci și cei ai comitatului Bihor care, „din zi în zi mai multe și mai mari prejudicii ni se întâmplă”⁴²⁹.

În 5 februarie 1754, episcopul primea o plângere de la preotul Teodor Petrilovici din Șoimuș, care, împreună cu preotul Damian Popovici din Nogiorid, pentru că nu au primit uniația, din noiembrie-decembrie 1753 se aflau în închisoarea din Oradea. Preotul Teodor Petrilovici descrie suferințele pe care le îndura în închisoarea din Oradea. Episcopul Sinesie trimite mitropolitului Pavel Nenadovici plângerea preotului din Șoimuș pentru a interveni la autoritățile civile și cele catolice pentru eliberarea celor doi clerici⁴³⁰.

În acest timp, episcopul Sinesie trimite pastorale bihorenilor, prin mijlocirea vicarului său din Oradea, ieromonahul Metodie, care semna „namesnic episcopesc”. Acesta, în reședința din Velența, multiplica, pastoralele lui Sinesie într-o bună limbă românească, pentru satele bihorene. Episcopul îi îndemna să nu se abată de la hotărârile publicate de Curtea de la Viena, în legătură cu libertățile religioase ale „națiunii ilirice”, între care erau incluși și românii bihoreni. Despre sosirea unei circulare/pastorale de la Sinesie, care s-a purtat în secret, de la un preot la altul, mărturisește comisiei protopopul unit Gheorghe al Beliului încă în

⁴²⁷ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 959.

⁴²⁸ *Ibidem*, p. 960.

⁴²⁹ A. B. M. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, dosar 1070, doc. LXXIV; dosar 1072, doc. LXXV; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 960.

⁴³⁰ Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 3 (A. S. A. N. U. K. Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”, nr. 34/1754).

septembrie 1754⁴³¹. Aceasta reiese și din mărturia altor preoți din cuprinsul aceluiaș protopopiat. Astfel, la ancheta din 18 septembrie 1754, preotul Onichie Bocior paroh unit în Nermiș, în vârstă de 30 de ani, mărturisește:

"1. M-a sfințit Meletie și țin unia, de aceea de mine au ascuns scrisorile vlădichii (n. n. Sinesie) și vicarului (n. n. Metodie), dar am auzit de la popa Ion din Ucuriș, că s-au purtat la toți popii afară de mine, de popii din Beliu și de protopopul din Groși (n. n. Groșeni), fiindcă pe scrisoare deasupra scria că nu se dea-n mână de uniți.

2. Scrisoarea vicarului a sosit la popa Vasile din Olcea, apoi la popa Ioan din Groși, care a deschis-o și a cetit-o dar n-a publicat-o fiindcă-l oprise Exc. Sa pișpecul, citându-l în fața sa, dar a slobozit-o altor popi, lepădați de unie.

3. Popii și mai ales satele au lepădat unia și s-au supus vlădichii la vociferările și umbletele popilor din Șiad și Craiova⁴³², încât toate cele 18 sate ale protopopiatului s-au dus în cete la Velența și s-au scris sub conducerea vlădichii, chiar și ale popilor care au rămas uniți: Eu și Ion în Nermiș, protopop Gheorghe în Groși, Ion în Cărand, Ion în Beliu, Mitru în Hășmaș, Ion în Botfei și Savu în Vălani. Dacă ați lua la întrebare sătenii câte unul aparte, ați afla, că un ii n-au știut de scrisoarea la vlădica, ci câțiva săteni de nimica au scris tot satul. Dintre popi s-au scris Vasile din Olcea, Isaia din Călacea, Ion din Șiad, Petru din Craiova, Dumitru și Vasile din Măraș și Giurgiu din Chișlaca".

Din mărturia preotului Onichie din Nermiș depusă în fața comisiei de anchetă, pe lângă faptul că atestă prezența unei circulare a episcopului Sinesie Jivanovici, în mod sigur multiplicată de ieromonahul Metodie și trimisă mai multor preoți, mai aflăm de faptul că toate cele 18 sate din cuprinsul protopopiatului au cerut episcopului ortodox reprimirea în cadrul eparhiei sale, alături de mai bine de jumătate din rândul clerului unit.

Avem și mărturia protopopului de Beliu, preotul Gheorghe, paroh în Groșeni, și el în vârstă de 30 de ani care, în fața aceleiași comisii de anchetă declară:

"De mine ca protopop se fereau primirii și purtării de scrisori a vlădichii, dar am auzit că-n scrisoarea lui scria: "Bucurați-vă și vă veseliți și fiți siguri că ținutul Orăzii l-am luat deja sub mâna mea, numai cu al Beiușului și Hălmagiului și cu Ardealul mai am de lucru, dar și acelea cât de curând le am și vin iar la voi, țineți deci cu mine". Promotorii scrisorii au fost nobilii Petru și Nicoară Bătrân și ei au fost și îndemnătorii și cuceritorii poporului în vidicul Beliului. Precum arată lista anexată aci, toți locuitorii protopopiatului s-au scris în Velența în lista vlădichii, precum și popii amenințați altfel cu alungarea"⁴³³.

⁴³¹ N. Firu, *op. cit.*, p. 67; Idem, *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, în „L. R.”, anul XXVII, nr. 1-2, 15 ianuarie 1947, p. 8; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, 197-198.

⁴³² Este vorba de satul Craiva din apropiere de Beliu.

⁴³³ Înșiră aceleași preoți ca și preotul Oachiș din Nermiș, în plus menționează pe Todea din Comănești și Pascu din Archiș.

Propagatorii circularei episcopului de la Arad între credincioșii din jurul Beliului au fost Petru și Nicoată Bătrânu, nobili din Nermiș⁴³⁴.

Deplasat la Viena în vederea rezolvării problemei bihorene, episcopul Sinesie, la 10 decembrie 1756, aducea la cunoștință mitropolitului că autoritățile vieneze i-au propus să treacă la uniație, pentru a se bucura de liniște și bună înțelegere cu oamenii lui Pavel Forgaci, la care a replicat personal că “acesta are deja pe unul uniat și nu-i mai trebuie altul”⁴³⁵.

După revenirea sub jurisdicția eparhiei arădene a majorității satelor bihorene cu preoții lor, episcopul Sinesie Jivanovici, prin circulare și vizitații canonice, fie ale sale sau ale ieromonahului Metodie, a căutat menținerea credincioșilor la confesiunea ortodoxă cu toată propaganda desfășurată de emisarii catolici din zonă.

O altă circulară a fost cea trimisă la 26 ianuarie 1759 „Prea cinstiților protopopi, cinstiților preoți, onoraților juzi, jurați și tuturor creștinilor ortodocși” din părțile Oradiei, prin care îi îndemna să rămână ascultători față de hotărârile împărătești, neclintiți în credința lor, iar dacă cineva le va face vreo nedreptate, să apeleze la ajutorul „loctiitorului” său din Oradea, care are avea puterea să-i reazeze în onoare pe cei cărora „li se va face vreo nedreptate”⁴³⁶.

Trimisă și protopopilor pentru a fi citită în biserici, pastorală provoacă mari probleme unora dintre ei. Protopopul Ioan al Beliului, în 3 februarie 1759, pe când se afla în casa unui enoriaș din Tăgădău împreună cu alți șase preoți din parohiile vecine pentru a le citi pastorală, ca „fiecare preot să-i poată vesti cuprinsul parohienilor săi”, provizorul ținutului Beliu, Paul Gyuricsky, cu 3 armași domeniali, cu notarul din Beliu și cu doi preoți uniți, năvălind în casă „așezară trei armași cu săbiile scoase la ușă și pe cinci din noi care eram înăuntru, ne-a amenințat cu tăierea dacă încercăm să ieșim și ne ceru scrisoarea. Răspunzând că noi n-o avem, întâi asupra mea se năpusti cu sabia scoasă, îmi smulse haina, îmi luă scrisoarea și mă sili să ies. Mai desbracă la fel și percheziționă și pe preotul Teodor Popovici din Toplița-Cărand. După ce ne luă cu forța scrisoarea, ne constrânse să plecăm fiecare din sat, fiecare în altă parte, adăugând și aceea că P. S. V. n-aveți voie să așezați niciun preot sau sfăt fără știrea lui”, se plângea protopopul la 9 februarie 1759 episcopului Sinesie, care trimite plângerea mitropolitului din Carloviț⁴³⁷.

Deși admonestat pe când se găsea în parohia Tăgădău, în mai 1759, protopopului Ioan i se cere pedepsirea pentru „pără neadevărată” și pentru convocarea atât de multor iobagi fără știrea și permisiunea “domenialului lor”, ba

⁴³⁴ N. Fîru, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-1750*, p. 68.

⁴³⁵ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 962.

⁴³⁶ Circulara este publicată de M. Mălinaș, *op. cit.*, pp. 247-248.

⁴³⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 113-114.

mai mult, se cere chiar destituirea din parohie și protopopie, “să nu mai poată fi popă în acest comitat”, și silit să-și ceară în public iertare provizoriului⁴³⁸.

Nu cunoaștem cum au decurs în continuare lucrurile, însă în 1 martie 1759 împărăteasa Maria Tereza a aprobat propunerea celor mai mulți dintre consilierii săi ca vizitația episcopului Sinesie Jivanovici în Bihor să nu mai fie amânată. Vizitația s-a admis cu unele condiții: episcopul să fie însoțit în fiecare district de judele nobililor sau de un substituit al acestuia; să nu viziteze decât satele cuprinse în *Catalogul* înmănat lui și însoțitorului de la comisie, recunoscute ca ortodoxe; să evite orice jignire adusă la adresa catolicismului sau a unirii și să încerce extinderea jurisdicției sale peste uniți. La 24 martie 1759 episcopul Sinesie se afla la Oradea de unde protesta la comisie contra numirii „asistentului” rânduit să-l însoțească, susținând că de un astfel de tratament nu a mai avut parte nici chiar în vizitațiile din Hălmagiu și Arad.

⁴³⁸ Încă din 1753 când trebuia să-i urmeze tatălui său în postul de protopop, a fost catalogat ca un dușman al „uniei” iar mai târziu dovedindu-se un susținător al episcopului Sinesie Jivanovici pe care îl însoțește în unele vizitațiile canonice, cf. *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 195-196, nota 1.

Capitolul XIII

Comisia imperială din 1754-1758

Ca o repercursiune a intrigilor pe care le provocau la adresa ortodocșilor bihoreni, episcopul Pavel Forgaci, convingându-se că românii stăruie în continuare în credința lor strămoșească, în iarna anului 1753 expulzează mai multe familii ortodoxe iar pe protopopul ortodox Petru Novacovici din Velența îl închide în temniță unde îl ține timp de unsprezece săptămâni. În urma acestor abuzuri față de ortodocși, aceștia se adresează comisiei imperiale care tocmai atunci se afla la Oradea. Tras la răspundere pentru expulzarea familiilor ortodoxe pe timp de iarnă și întemnițarea protopopului de la Velența, episcopul Pavel Forgaci răspunde că acestea au fost făcute „în temeiul legii” care îi dădea putere a dispune asupra supușilor după bunul său plac⁴³⁹.

Episcopul Pavel Forgaci era pornit împotriva ortodocșilor și din cauza rezultatului alegerilor comunale din anul 1753, tocmai în timpul când în Oradea se afla comisia imperială pentru a ancheta neînțelegerile dintre ortodocși și uniți. Lupta s-a terminat cu reușita ortodocșilor, aleși fiind în consiliul comunal: Dimitrie Püspöki, Stoian Petrovici, Maximilian Cozma, Mihai Kiss, Dimitrie Marzac, Cristofor Raț și Sigismund Görög, de primjudecător a fost ales Gheorghe Gui, iar de comisari Mihai Olah și Mihai Pap. Ca secretar al senatului funcționa, încă din anul 1750, românul Mihai Stupa. Episcopul catolic nemulțumit de rezultatul alegerilor, el neputând să-și vadă visul împlinit, ortodocșii fiind majoritari, la alegerile de consilieri comunali din anul 1754, șterge de pe listă pe toți senatorii de confesiune ortodoxă, înlocuindu-i cu unguri catolici și români de confesiune unită. În acest mod credea el, că-i va îndupleca pe ortodocși să treacă la uniți. Ortodocșii din Velența, cunoscând că nu peste multă vreme episcopul Sinesie Jivanovici va veni pentru o perioadă mai îndelungată la reședința sa de la Velența, au șters de pe listă pe toții catolicii, alegând un consiliu alcătuit numai din ortodocși, în acest mod răzbunându-i pe cei din Oradea. Preoții uniți erau foarte revoltați, zicând ei, că „preoții ortodocși din Velența în ziua de Anul nou

⁴³⁹ N. Firu, *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*, pp. 25, 27.

1754, cu ocaziunea alegerilor de jurați au umblat din casă în casă agitând poporul contra episcopului catolic și a capitolului, ba au șters de pe listă pe toți candidații uniți, fiind aceștia periculoși pentru schismatici, iar pe cantorul Gheorghe Costa l-au prins de gât, l-au înhățat de păr și l-au bătut grav”. Cazul este adus la cunoștința episcopului Sinesie căruia se plâneau că episcopul „papistaș” a alungat pe toți senatorii ortodocși din oraș, înlocuindu-i cu „uniți și papistași”. Abuzul este relatat în scris și mitropolitului de la Carloviț dar și comisiei imperiale care atunci se afla la Oradea⁴⁴⁰.

Datorită disputelor dintre episcopul Sinesie Jivanovici și episcopul catolic Pavel Forgaci, pe de o parte, iar de altă parte dintre poporul credincios și preoții uniți nu numai că nu încetau, ci ele luau amploare, guvernul, spre a le pune capăt ordonă o comisie aulică de anchetă care să cerceteze toate neînțelegerile existente între reprezentanții celor două confesiuni⁴⁴¹. Astfel, la 15 august 1754, împărăteasa ordonă marca Comisie de anchetă religioasă, alcătuită din cardinalul Francisc Xaverius Klobusiczky arhiepiscopul de Caloccea, în calitate de comisar imperial, a primit de la Maria Tereza instrucțiuni prin care stabilea formarea și atribuțiile unei comisii pentru Bihor⁴⁴² (a treia, după cele din 1727 și 1737).

Comisia a lucrat timp de patru ani (1754-1758), cu misiunea de a-i examina pe preoții și credincioșii bihoreni în legătură cu cele patru puncte „florentine” și să declare cărei Biserici doresc să-i aparțină. La început comisia a lucrat la Oradea din 9 decembrie 1754 până în 13 iulie 1756. Instrucțiunile comisiei era să fie întrebați toți preoții și locuitorii din sate, în întregime, nu delegați, și nu numai de care episcop doreau să aparțină, ci și chestiuni de dogmă, ce îi deosebesc pe uniți de ortodocși, în special cele patru puncte ale Conciliului de la Florența din 1439⁴⁴³.

Au mai fost puse și alte întrebări edificatoare: cine a clădit biserica satului, cine l-a hirotonit pe preot, dacă a primit ajutor sau nu. Mai întâi sub conducerea lui Francisc Xaverius Klobusitzky, care, în cea de-a doua sesiune a fost înlocuit cu Emeric Batthány. Membrii erau generalii Charles de Ville și Hadick, membrii iar secretar a fost Adam Fratz Kollar, custodele Bibliotecii imperiale, înlocuit și el, în sesiunea a doua, cu Philippides de Gaja. Partea ortodoxă avea pe arhimandritul Moise Putnic, ca observator trimis al mitropolitului, însoțit de ieromonahul Silvestru Popovici, iar partea catolică reprezentată de canonicul Gheorghe Kejerii însoțit de Moise Dragoș. Comisia de anchetă urma să cerceteze posibilitatea apărării privilegiilor acodate preoților și credincioșilor ortodocși, dar fără a aduce niciun fel de prejudicii catolicilor. Dintre membrii comisiei, doar generalul De

⁴⁴⁰ *Ibidem*, pp. 33-34.

⁴⁴¹ N. Fîru, *op. cit.*, pp. 59-74.

⁴⁴² B. M. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, dosar 1064.

⁴⁴³ 1. Papa de la Roma este capul văzut al întregii Biserici creștine; 2. Existența Purgatoriului; 3. Pâinea nedospită este materie suficientă pentru cuminecătură; 4. Sfântul Duh purcede de la Tată și de la Fiul. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. 46; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 220-221.

Ville a dovedit obiectivitate față de ortodocși asigurând succesul comisiei demascând uneltirile interesate ale Episcopiei latine, atât în plan religios cât și în cel economic-social. Comisia a cercetat comunele trecând în protocol toate plângerile preoților și ale enoriașilor, atât uniți cât și ortodocși⁴⁴⁴. Nenumărate comunități se plâneau comisiei despre abuzurile provocate de uniți în parohiile lor. Amintim plângerea din 9 noiembrie 1754 a locuitorilor din districtul Luncii, Barcăului și Bistrei din care reiese limpede mijloacele prin care reprezentanții uniților căutau să se impună peste ortodocși, obligându-i să-și părăsească credința strămoșească. Între altele se arăta, că:

„Pentru legea ortodoxă mulți dintre dâșii au fost aruncați în temnițe și bătuți cu bâta, numai pentru că nu au voit să fie uniți. Mai departe spun, că în zilele împăratului Carol au dat rugare, ca să le dea episcop de legea grecească și li s-a dat Vichentie Ioanovici și mai apoi Isaia Antonovici.

Prota Mihai și cu unii preoți n-au voit să rămână în legea grecească, ci s-or făcut uniți, apoi s-or dus la varmegie și i-or pârât ca pe turburători de pace și ordine, de unde venind apoi cătane pe mai mulți i-au prins și aruncat în temnițe, unde unii or murit.

Niște oameni din Dobrești, Dragotean și 8 inși din Tria, ca să nu fie bătuți ar trebuit să plătească 28 ciubere cu vin, silindu-i să primească și pe popa cel unit, asemenea or pățit-o și Dornișorarii (Also-Derna), pentru că or oprit pe popa cel unit dela biserică.

Un om d'a varmegii, anume Santa Laszlo, a umblat pe la dâșii cerând atestate de la sate, cumcă recunosc pe Metodie de episcopul lor și nu pe Preasfințitul Sinesie Jivanovici, la ce noi am zis: că vom cunoaște numai pe Preasfinția Sa în bisericile noastre și de stăpânul nostru, căruia noi am dat și pecețile noastre, pentru că Santa Laszlo și cu prota din Pocei umblând pe aici a zis: că unde popa e unit acolo și satul e unit, deci temându-ne noi că și pe noi ne vor uni, am oprit preoții dela sfintele noastre biserici, până va veni poruncă dela înalta Crăiasă și dela Metropolitul nostru Pavel Nenadovici.

Mergând la varmegie nu știm ce or fi vorbit ei pe acolo, destul că au venit 30 cătane și cu un căprar, ca să prindă pe juratuk Găvrilă Cioroș din Serghiș, Petru Drimbău din Brusturi și pe Gligoraș din Spinuș. Eugându-ne noi de căprar să nu prindă oamenii, că noi toată mila o așteptăm dela Crăiasa, căreia îi plătim tot ce tartozlim (datorăm), căprarul ne-a zis, să dăm iștanțe la varmegie, că suntem uniți ori nu, pentru aceea noi am răspuns că nu suntem uniți, și am dat instanțe și la varmegie, dar nici că s-a băgat în samă, căci cinstita varmegie a trimis asupra noastră un solgăbirău (subprefect), carele venind la Spinuș a dat poruncă, ca din tote satele să vină birău (primarul) și cu 6 jurați, cărora le-a poruncit să primească înapoi pe popii uniți, dar aceștia au răspuns, că nu-i primesc.

După aceea solgăbirăul Budai Imre venind cu 20 cătane la Sârbi ne-a citit o carte spunându-ne câtă dare avem să dăm episcopului Sinesie Jivanovici, dar având în mână și o carte cu peceată mare Gavril Cioroș i-a zis, că ne spună, ce-i în scrisoarea aceea ? Solgăbirăul ne-a spus, că acolo-i scris latinește, iar noi nu știm latinește; după aceea a poruncit cătanelor să ne bată zicând, că de ne vom uni, nu va fi nici o aspreală asupra noastră și că varmegia ne va scuti de orice dare.

⁴⁴⁴ N. Firu, *op. cit.*, pp. 59-60; Gheorghe Gorun, *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală 1750-1800*, Oradea, 1998, p. 144.

Dar n'a fost destul atâta asupra capului nostru, ci acum s'or sculat asupra noastră și oficialii domnilor de pământ, mai ales ai principelui Parnasky Mihai, cari au prins și robii 8 oameni, zicându-ne, că de nu vom primi popii cei uniți, nu ne vor slobozi robii, căci eu au putere să alunge toți popii neuniți și să pună în locul lor uniți.

Pe Gavrilă Cioroș l'a prins solgăbirăul Budai Peter în Mrghita și mare hurțulaș (târăit) au făcut cu el armașii cât mai pe pământ l'au tras, atunci ne-am rugat, ca să nu-l chinuiască, că noi plângere am dat și instanțe la Înalta Crăiasă și de acolo așteptăm toată dreptatea noastră. Dar solgăbirăul n'a luat în samă rugarea noastră, ci mai tare îl chinuia. Văzând noi – adunarea – că-l prinde și-l chinuie fără nici o vină, îl rugarăm înc'o dată să nu-l ducă în robie, că noi așteptăm răspuns dela Înalta Crăiasă și dela Metropolitul Pavel Nenadovici, dar n-a luat în samă rugarea noastră noi i-am rugat pe Dumnezeu și pe Crăiasa să nu ne prinză; atunci înțelegând oricirii, cumcă nu avem nici o vină, au oprit cătanele de pe noi.

Cu atâta s-a îndestulit varmegia, ci a trimis la noi alți solgăbirăi, pe Budai Imre și Kovacs Mihai, ca să caute și să ne asculte supt jurământ, că ce puncturi ne-a scris nouă al nostru arhiereu Sinesie Jivanovici ? și noi am jurat, că dânsul nouă nu ne-a dat nici un punct împotriva nimănui.

Mai pe urmă juratul varmegii, Fabi Jozsef din Micske a adunat la Chișlaz tot șinutul nostru a Luncii, Barcăului și Bistrei spunând, că a căpătat poruncă, să adune ovăș, găini, bani și vin, ceeace noi am dat. Când a văzut că cele cerute le dăm fără vorbă, atunci ne-a zis, să ne dăm pe partea episcopului Meletie, la ce noi am răspuns, că nu ne dăm, deoarece noi avem episcop dela înalta crăiasă pe Sinesie Jivanovici”⁴⁴⁵.

Din plângerea adresată comisiei, semnată de Găvrilă Cioroș din Sârbi, Pătru Drimbău din Brusturi, Dimitrie Filip din Dornișoara, Ioan Tămaș din Giulești și Burdas Nicoară din Or-viz (Varviz), reiese clar faptul că reprezentanții comitatului întrebuițau toate miloacele ca să treacă la uniație pe toți românii ortodocși și să-l supună episcopului unit de Oradea. De aceea, aflând despre trimiterea plângerii comisiei, prin oamenii lor au căutat să-i etermine pe ortodocși să dea declarații din care să reiasă că sunt uniți și să îl recunosc pe episcopul Meletie Covaci. Ei însă au refuzat, răspunzându-le cu toată demnitatea că ei recunosc de episcop doar pe Sinesie Jivanovici de la Arad, căruia i-au dat și pecețile lor.

Multe din întrebările puse la comisie erau formulate astfel ca răspunsurile primite să se obțină detalii privitoare la dogma religioasă. Preoții, din convingere sau chiar de teama sătenilor, au respins unirea. Cel din Brădet, de exemplu, întrebat în 1754 cu care episcop ține, a răspuns „să văd, în orice caz cu acela cu care ține satul pentru pentru că altfel mă alungă”⁴⁴⁶.

În timpul anchetei, în intervalul dintre 7 mai - 1 iulie 1756, au fost ascultați preoții și capii de familie din 170 de sate bihorene. Majoritatea celor chestionați și-au afirmat atașamentul față de Biserica ortodoxă, deși ignoranța teologică i-a făcut pe unii preoți și credincioși să aprobe cele patru puncte florentine, în

⁴⁴⁵ N. Firu, *op. cit.*, pp. 60-62.

⁴⁴⁶ Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. 47.

contextul atașamentului față de credința strămoșească și episcopului de la Arad. Marea majoritate a clerului a fost obligată să primească diferite sume de bani de la Forgacs pentru a-i recunoaște jurisdicția și evita eventualele represalii, dar n-au fost obligați la o îndoctrinare „uniată”⁴⁴⁷.

Numai în perioada dintre 31 mai și 5 iunie 1756, au fost ascultați 20 de preoți și peste 260 de enoriași din 27 sate din protopopiatul Beliu. Din protocolul comisiei rezultă că numai patru preoți au fost hirotoniți de episcopul Meletie, ceilalți de Petru Hristofor (1), Climent al Râmnicului (1), Climent de Cervenvoda (1), Vichentie Ioanovici (3), Sinesie Jivanovici (3) și Isaia Antonovici (7)⁴⁴⁸.

După finalizarea anchetei, în vara anului 1756, a fost înaintat Curții de la Viena un raport și procesele verbale de anchetă. Generalul De Ville a înaintat un raport separat, foarte amplu, care a conținut opiniile sale, diferite de cele ale comisiei, acuzându-l pe episcopul Pavel Forgaci⁴⁴⁹ că a sprijinit propaganda uniată. În schimb, nu i-a găsit vinovați pe episcopul unit Meletie Covaci, nici pe episcopul ortodox Sinesie Jivanovici. Pe credincioșii români de ambele confesiuni, i-a considerat drept victime ale unor intrigi subtile, lucru într-un tot adevărat⁴⁵⁰.

În toamna anului 1756, după ce află rezultatul Comisiei imperiale de anchetă, episcopul Sinesie scria în 11 octombrie 1756 o scrisoare de mulțumire generalului Charles De Ville pentru atitudinea lui în timpul anchetei⁴⁵¹.

„Prin prezenta mă îndeamnă ca să mă adresez Prea Ilustrei D[omniei] Voastre, acel zel pe care D[omnia] Voastră, în tot cursul comisiei de Oradea mare a-ți binevoit a-l arăta pentru menținerea dreptății, a libertăților și privilegiilor noastre pentru ridicarea oropsitului popor. Deoarece desigur străduințele D[omniei] V[oastre] sunt mult mai mari decât a fi prin mine în deajuns răsplătite, pe care națiunea noastră întreagă niciodată nu va înceta a le vesti, deoarece poporul vă va binecuvânta pe Il. D. V. și urmașii voștri și se va ruga Atotputernicului Dumnezeu în toate zilele pentru îndelungata-Vă viață.”

În continuarea scrisorii episcopul Sinesie îl roagă pe generalul Charles De Ville să intervină la împărăteasa Maria Tereza cu prilejul unei eventuale audiențe pentru aprobarea actelor comisiei orădene și a liberului său acces în dieceza Oradiei.

Din toate satele bihorene, pe baza răspunsurilor date la întrebările puse de comisie, doar trei (Poceiul, Leta și Sântandrei) au fost declarate unite, celelalte au fost declarate ortodoxe și supuse jurisdicției episcopului de la Arad. Episcopia romano-catolică de la Oradea a făcut contestație împotriva hotărârilor luate, încât

⁴⁴⁷ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 961.

⁴⁴⁸ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 293-297.

⁴⁴⁹ La 26 aprilie 1757, episcopul Pavel Forgaci, din ordinul Mariei Tereza, a fost mutat de la Oradea în fruntea eparhiei de la Vác, ceea ce echivala cu o retrogradare din funcție.

⁴⁵⁰ Gh. Gorun, *op. cit.*, p. 145.

⁴⁵¹ Gh. Lițiu, *Episcopul Sinesie Jivanovici și Bihorul*, în “L. R.”, anul XXIX, nr. 7-8, aprilie 1949, p. 40.

Curtea imperială din Viena - nemulțumită și ea de rezultat - a numit o altă comisie (fără generali), care să verifice actele cele dintâi. Noua comisie a lucrat între anii 1757-1759, declarând unite alte câteva sate: opt pentru că aveau biserici ridicate de proprietarii locali și zece pentru că în fața comisiei nu s-au declarat categoric pentru un rit sau altul. În satele în care majoritatea locuitorilor erau uniți, biserica trecea în stăpânirea lor, în satele în care majoritatea ar reveni la Ortodoxie, biserica rămânea unită, iar ortodocșii nu mai aveau dreptul să-i mai zidească alta. În pofida acestor abuzuri, ancheta din 1757-1759 a fost o nouă biruință a Ortodoxiei în Bihor⁴⁵².

Comisia imperială, constatând că reclamațiile ortodocșilor din Oradea și Velența, cât și a altora din ținuturile bihorene, sunt dovedite, episcopul catolic Pavel Forgaci, a fost mutat de la Oradea în altă eparhie⁴⁵³.

Cu toate disputele dintre catolici și ortodocși, în 1755, episcopul Sinesie Jivanovici instala în Oradea un vicar pentru ținuturile bihorene, în persoana ieromonahului Metodie, care se autotitula „episcopesc namestnic” (vicar episcopesc). În 6 ianuarie 1755 semnează cu această titulatură și întărește cu sigiliul Consistoriului „în Oradea Mare, în pravoslavnică episcopescă rezidenție” copia făcută de el de pe circulara din 24 decembrie 1754 a episcopului Sinesie, episcopul „*Aradului, Orăzii Mari, Inopolii, Hălmagiului și acelor Statuiri*”, adresată clerului și poporului „într-a noastră de Dumnezeu mântuită eparhie în ținutul Orăzii Mari”, prin care le vestește triumful Ortodoxiei în Hălmagiu contra uneltirilor episcopului Petru Pavel Aron și alte două copii de pe două pastorale pentru Crăciunul anului 1754 și anume de la mitropolitul Pavel Nenadovici „al norodului sârbesc și românesc de sub stăpânirea Cesaro-Crăieștilor Măririi” și alta de la episcopul Sinesie Jivanovici⁴⁵⁴.

În timpul mișcărilor religioase din Bihor, în primele șase decenii al secolului al XVIII-lea, pe lângă chestiunile confesionale, se pune și problema includerii sau nu a românilor ortodocși în aria privilegiilor ilirice, ridicată mereu de reprezentanții comitatului bihorean. Aceștia, cu ocazia comisiilor de anchetă, au încercat să explice că românii nu fac parte din *națiunea ilirică*, ci dimpotrivă, sunt foarte diferiți de aceștia, asemănându-se doar în chestiunile de credință⁴⁵⁵.

⁴⁵² Gruia (Ștefan Pop), *Trei episcopi vechi ai Orăzii Mari*, în „R. T.”, anul I, 1907, nr. 6, pp. 230-232; Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, pp. 36-39; Idem, *Istoria parohiei Ștei*, pp. 45-56; Gh. Lițiu, *Eșecul „uniației” și reacția românilor ortodocși din Bihor în secolul al XVIII-lea*, pp. 1114-1123; S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, pp. 96-107.

⁴⁵³ Iacob Radu, *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1930, p. 31.

⁴⁵⁴ Gh. Alexici, *Pagini din trecut*, pp. 27-33, 37-43; Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 55. Istoricul Ștefan Lupșa, în arhiva Episcopiei latine din Oradea, a descoperit mai multe copii după pastorale făcute de ieromonahul Metodie. Limba română a acestor pastorale arată că episcopii sârbi „nu-și luaseră încă obiceiurile tiranice de la începutul secolului al XIX-lea față de români, ci îi menajau și le purtau de grijă cu toată sinceritatea și prevenirea”. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, pp. 55-56.

⁴⁵⁵ Gruia, *op. cit.*, în „R. T.”, anul I, nr. 3, 1907, p. 182.

Curtea de la Viena însă, a recunoscut dreptul acestora la privilegiile ilirice prin menționarea în unele dintre instrucțiunile date anchetatorilor despre „privilegiile date națiunii române”, iar mai apoi, prin circulara Mariei Tereza din 1754 către români, se menționa că atât uniții cât și neuniții să fie siguri și încredințați de liberul exercițiu al religiei și de uzul privilegiilor⁴⁵⁶.

Împărăteasa Maria Tereza ca să salveze ce se mai poate, în 29 septembrie 1758 dă dispoziție că acolo unde sunt uniți biserica să fie a lor, iar ortodocșii să-și zidească alta numai dacă n-au fost niciodată uniți. Acolo unde credincioșii nu s-au declarat nici ortodocși nici uniți, să li se trimită preot unit, comuna urmând să fie declarată unită⁴⁵⁷.

Privilegiile rămăneau valabile pentru românii ortodocși și la finalul anchetei din 1754-1755. Unul dintre articolele hotărârii împărățești precizează că „privilegiile îi rămân intacte; însă nu vor fi volnici a pune piedici propagandei unirii. Propaganda se va face numai în chip și cu mijloace creștinești. Aceasta e voia Maiestății Sale, contravenitorii își vor trage pedeapsa”⁴⁵⁸.

Deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea, cu deosebire în ultimii ani, a adus o schimbare de percepție asupra chestiunii credincioșilor ortodocși, atât din Ardeal, cât și din Banat și Crișana. Chiar și funcționarii comitatensi și-au schimbat optica, astfel că după această perioadă nu s-a mai pus semnul întrebării apartenența românilor ortodocși din Bihor la structura administrativă condusă de mitropolitul de la Carloviț, dotată cu privilegiile ilirice, cunoscută în epocă drept națiunea ilirică⁴⁵⁹.

⁴⁵⁶ Cristian Apati, *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în “Cele Trei Crișuri”, Seria a III-a, nr. 1-3, ianuarie-martie, 2005, p. 2.

⁴⁵⁷ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 39.

⁴⁵⁸ Gruia, *op. cit.*, în “R. T.”, anul I, nr. 6, 1907, p. 237.

⁴⁵⁹ C. Apati, *op. cit.*, p. 2. Pentru amănunte mai cuprinzătoare referitoare la conceptul de națiune ilirică, vezi: N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 137; Idem, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei*, în vol. Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, „Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)”, Oradea, 1994, p. 105.

Capitolul XIV

Vizitații canonice

XIV. 1. CÂTEVA CONSIDERAȚII

Jacques le Goff menționează că vizitațiunile canonice sunt „în primul rând un fel de inspecții ale căror constatări sunt consemnate într-un registru. Ele cuprind atât o descriere inventar a stării bisericilor, cimitirelor, mănăstirilor etc., cât și o prezentare a personalului ecleziastic, cu diverse observații privind modul său de a se achita de obligațiile sale. Totodată vizitațiile arhiepiscopale ofereau și prilejul săvârșirii unor taine rezervate exclusiv acestora, cum e de pildă sfințirea preoților”⁴⁶⁰.

Fie că era cu prilejul sfințirii noii biserici sau la sărbătorirea hramului ori cu orice alt prilej, ierarhul întotdeauna era așteptat și întâmpinat cu multă bucurie. Pentru viața oricărei comunități ecleziastice descinderea în mijlocul lor a episcopului reprezenta o mare sărbătoare. Iată cum descrie Johann Jakob Ehrler vizitarea unei parohii de către un episcop:

*“locuitorii trebuie să-l însoțească de la intrare în sat cu daruri amăsurate, altfel putându-se aștepta ca păstorul sufletească să treacă pe acolo și să nu le dea binecuvântarea, ba chiar să le închidă biserica. Știind aceasta prea bine, bieții oameni nu se scumpesc și adună adeseori mai mult decât le îngăduie puterile, pentru a domoli din nou păstorul mâniat. În schimb, în satele mai bogate, o asemenea constrângere nu mai e necesară. Mijloacele lor de trai, mai bune, le-au dăruit mai multă înțelepciune și le-au înlesnit prin urmare o înțelegere mai potrivită a religiei. De aceea, ierarhul bisericesc va zăbovi acolo cât se poate de mult și se va desfăta cu bucatele puține ale oamenilor. În timpul mesei se vorbește puțin, dar bogătașii invitați beau cu atât mai vârtos. Discuțiile devin apoi tot mai gălăgioase, până când, la apogeul lor, într-o scurtă alocuțiune laudativă, se spun atâtea palavre la adresa dărniciiei acestor cheflii, încât aceștia sfârșesc prin a dărui ierarhului cai sau alte vite, care sunt într-adevăr luate în ziua următoare. După redobândirea rațiunii, domnilor oaspeți nu le mai rămâne decât să fluere a pagubă”*⁴⁶¹.

⁴⁶⁰ Jacques le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970, p. 297, nota 42.

⁴⁶¹ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)* (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1982, pp. 39-40.

Acest gen de vizitație canonică se efectua de obicei la cererea enoriașilor dintr-o parohie. În acest caz, preotul, în numele comunității parohiale, anunța protopopul pentru a intermedia între ei și episcop, fixându-se și data vizitației. În secolul al XVIII-lea și chiar în secolul următor, acest gen de înțelegeri erau mai rare. De aici și numărul mic de biserici tâmosite de episcopi, cele mai multe fiind sfințite de câte un delegat al acestuia, protopopul sau preotul paroh. Vizitele canonice din partea episcopului aveau să fie unul din mijloacele cele mai eficiente în slujba de întărire a credinței și a sentimentelor religioase în rândul credincioșilor. Ele se făceau numai cu învoirea nobililor pe a căror domenii se efectuează. Sate întregi ieșeau întru întâmpinarea episcopului pe unde trecea. Ei alergau înaintea ierarhului cu tot felul de daruri, pentru a-l cinsti cu ce au ei mai bun. Când episcopul se întorcea la reședința sa, după o astfel de vizitațiune, aducea cu el o adevărată avere. Care încărcate cu tot felul de daruri: bucate, pânză, miere de albine, ceară, lumânări, țesături⁴⁶².

Imediat după instalarea în scaunul de episcop al Aradului (1 septembrie 1751), episcopul Sinesie a căutat să se familiarizeze cu problemele și neajunsurile clerului și enoriașilor din cuprinsul eparhiei, obligat să suporte abuzurile autorităților locale și acțiunile clerului unit. Tensiunile acumulate de-a lungul deceniului anterior vor deborda după anul 1751, când, noul episcop al Aradului, Sinesie Jivanovici, va începe vizitații canonice în cuprinsul eparhiei, care îngloba, pe lângă părțile arădene și o bună parte a teritoriului comitatului Bihor.

În satele unde a poposit, atât în cele arădene cât și în cele bihorene, episcopul era așteptat de mulțimea de credincioși iar preoții îl întâmpinau cu procesiune după rânduială conducându-l până la biserică. Pentru a câștiga timp chema și filiile în parohia materă unde săvârșea o slujbă religioasă în biserică, urmată de câte o cuvântare catehetică sau moralizatoare. Episcopul își făcea însemnările despre parohie, apoi cu îndemnuri de statornicie în credință și miruirea credincioșilor se termina vizitația, episcopul mergând mai departe. Unul dintre cei care-l însoțeau pe episcop încasa banii și darurile pe care comunitățile eclesiastice le pregăteau din timp pentru a le oferi episcopului lor⁴⁶³.

Există unele mărturii în timpul vizitațiilor canonice, episcopul Sinesie, mai ales în Bihor, a primit multe daruri în bani și produse. Pe unde trecea îi așterneau, prin sate, valuri de pânză care îi rămânea episcopului. Toate acestea episcopul le-a valorificat iar banii rezultați i-a folosit la ridicarea reședinței de vară de la Gai.

În privința vizitelor canonice, după alegerea noului episcop, împărăteasa a întărit ordinul care prevedea că episcopului de Arad îi erau interzise, deocamdată,

⁴⁶² Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (până la 1698), ed. II, Sibiu, 1935, pp. 447-448.

⁴⁶³ Din darurile primite în timpul vizitației din 1759 efectuată în Bihor, episcopul Sinesie Jivanovici a construit reședința de vară a Episcopiei Aradului situată la Arad-Gai.

vizitele canonice în ținutul Hălmagiului, care puteau fi făcute numai prin vicar sau printr-un alt reprezentant al său.

XIV. 2. VIZITAȚIA CANONICĂ DIN BIHOR (1752-1753)

Pe tot parcursul secolului al XVIII-lea, episcopii, în timpul vizitațiilor canonice, mereu au avut parte de opoziția autorităților bisericești catolice și cele ale administrației comitatense. Episcopii dacă intenționau să efectueze vizitații canonice în parohiile eparhiei, trebuiau să ceară asistență militară, altfel clericii catolici și organele administrative îi puneau tot felul de piedici pentru a-l împiedica la efectuarea vizitațiilor canonice⁴⁶⁴.

În anul 1751, când episcopul Sinesie Jivanovici, imediat după instalarea sa la Arad, a dorit să viziteze satele bihorene cu populație majoritar ortodoxă, a fost nevoit să rămână, apărat de armată, la Velența. În această situație, satele și-au trimis la el delegații pentru a declara că ei rămân statornici în credința ortodoxă. Cu scrisorile de adeziune pe care le-a putut aduna, în toamna anului 1751, prin mitropolitul Pavel Nenadovici, stăruie la curte să i se admită vizitația în Bihor. În 3 martie 1752 primea permisul, cu condiția să nu depășească limitele jurisdicției sale și să nu intre la uniți și nici la latini supuși episcopului catolic Pavel Forghaci de Oradea. Cu ocazia vizitației să nu-i dea ocazie acestuia a se putea plânde de violarea jurisdicției sale sau de tulburări care s-ar putea produce⁴⁶⁵.

Episcopul Pavel Forgaci, nemulțumit de succesul lui Sinesie, în 23 martie 1752, obține un permis imperial de vizitație episcopului Meletie Covaci, pentru a încerca să demonstreze că nu era nevoie ca Sinesie să efectueze vizitația canonică în Bihor. La cererea lui Sinesie, mitropolitul Nenadovici cere împărătesei ca acesta să poată vizita și ținuturile pe care Pavel Forgaci le considera unite, dovedind că majoritatea locuitorilor nu doreau trecere la confesiunea uniată. În răspunsul guvernului către mitropolit se argumenta că episcopul Sinesie era departe de adevăr, fiindcă satele în discuție au fost unite încă în 1735, dar acum, le tulbură ei prin emisarii lor, în timp ce Meletie Covaci, acuzat că nu știe românește, urmărea doar obținerea de venituri necuvenite. La fel era acuzat și Sinesie că dorea „vizitație să stoarcă bani”⁴⁶⁶.

În 24 martie 1752, din preoți din zona Beiușului în rugau pe episcopul Sinesie să-i viziteze, deoarece, „cum cunoaștem voia preoților și oamenilor vă rugăm din toată inima să veniți la noi”, descriind suferințele îndurate de preoții zonei din partea episcopului romano-catolic de Oradea, contele Pavel Forgaci⁴⁶⁷.

⁴⁶⁴ T. Bodogae, *Contribuții documentare la istoria Bisericii arădene din veacul XVIII*, doc. III, pp. 124, 128-129.

⁴⁶⁵ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 7; Fl. Dudaș, *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, vol. I, Oradea, 1985, p. 157.

⁴⁶⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 8, 12.

⁴⁶⁷ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 959.

După analizarea situației existente, autoritățile imperiale, constatând că uniții nici nu cunoșteau ce este unirea, nici nu-i cunosc dogmele, în 27 iulie 1752, se publică ordinul ca neuniții să nu mai fie tulburați în confesiunea lor de episcopii catolici și nimeni să nu mai fie silit să treacă la uniație, iar comitatele și domeniile să nu mai impună pe preoții și enoriașii lor la dări și prestații nejuste, la judecăți și alte înfățișări să-i trateze blând și fără patimă sau animozitate, să fie admiși cu toate drepturile cetățenești în orașe, inclusiv dreptul de a fi primari, consilieri, funcționari, fără nici o discriminare⁴⁶⁸.

În urma acestui succes, în 29 mai 1753, episcopul Sinesie sosi la Oradea cu autorizația împărătească de a vizita satele ortodoxe din Bihor. Era însoțit de 8 călăreți din Oradea, care i-au ieșit în întâmpinare, a traversat pe jos, în procesiune cu preoți în odăjdii și popor mult cu prapori Orașul Nou și trase la reședința din Velența, în care locuia parohul Ion Gavrilete. A doua zi dimineața a slujit în biserică, seara a făcut un raport scris despre cele întâmplate odată cu sosirea sa în Oradea. Episcopul Sinesie menționează că odată ajuns în reședința sa de la Velența, aici este întâmpinat de mai mulți reprezentanți ai autorităților episcopiei catolice, apostrofându-l „brutal cu vorbe și expresii de cele mai neomenoase și necuviincioase caracterului meu în cel mai înalt grad, îmi spuseră că sunt trimiși de consistor și mai întâi mă întrebară, în ce scop am venit în Oradea, ca simplu călător sau ca vizitator ? Am răspuns că am venit nu ca un călător oarecare, ci ca episcop legitim și al Orăzii, spre a vizita poporul și bisericile de rit grecesc neunit în baza mandatului Majestății Sale”. Nemulțumiți de răspunsul episcopului Sinesie, ei replicară că nu știu nimic de acel mandat, amenințându-l că dacă merge „în vreun sat pentru vizitație, îmi aplică forța brachială și mă scoate cvu violență”. Pentru a-l opri a-și începe vizitația, vicecomitele trimite 24 armași pentru a-l scoate cu violență din reședință și chiar din Bihor. Sinesie intervine la comandantul cetății Oradea, generalul D'Epelle, care a interzis vicecomitelui „a-și executa violențele”. Raportul episcopului este trimis împărătesei de mitropolitul Nenadovici, cu mențiunea că ele pot fi confirmate și de generalul D'Epelle, fără intervenția căruia ar fi devenit victima celor 24 de armași⁴⁶⁹.

În cele din urmă, episcopul Pavel Forgaci, prin amenințări, reuși să-l oprească de a vizita satele până ce va forma o comisie nouă care să stabilească ce sate mai erau ortodoxe. El depunea mari eforturi pentru a obține mărturii scrise despre cât mai multe sate că erau unite. Dacă episcopul Sinesie nu putea vizita parohiile și pe credincioși, veneau aceștia la el. La reședința sa din Velența primea numeroase delegații de preoți și credincioși care își exprimau adeziunea pentru a-și menține în continuare credința ortodoxă⁴⁷⁰. Aflând că episcopul Sinesie se afla

⁴⁶⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 14.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 1, f. 57-59.

⁴⁷⁰ N. Firu, *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700-1750*, pp. 58-59; Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei, Arad, 1942*, p. 41.

în Oradea, are loc un aflux de credincioși ortodocși, din multe parohii bihorene care îl căutau pe ierarh.

„Pe drumurile care se varsă în Oradea ziua și noaptea vin-merg din toate părțile cele mai mari și mai mici cu preoți și cu juzi'n frunte trimișii satelor, iar curtea unde stă episcopul și împrejurimile gem de mulțimea care forfotă nu numai ziua ci și noaptea neconținut. Se văd și grupuri de preoți 3-4 sfătuind împreună; 14 preoți din ținutul Beiușului sosesc deodată, cu protopopul în frunte ca să se închine vlădicului”⁴⁷¹.

Unul dintre martorii din Velența, Ion Stana, mărturisește că a văzut „cu ochii lui”, în 15 iunie 1753, un număr de 40 de preoți din ținuturile Beiușului care se duceau la episcop pentru a declara că ei împreună cu „pătrupopa” (n. n. protopopul) lor „s-au dat sub brâncă vlădicului”. Alții veneau cu cu frică de „teama temniței lui Forgaci”⁴⁷².

Din Oradea episcopul a vizitat mai toate comunele din Bihor, îndeosebi pe cele în care propaganda uniată a fost mai puternică, îndemnându-i pe credincioși la supunere față de mai marii săi și la păstrarea legii străbune. Acolo unde preoții au trecut la unire, a hirotonit și instalat preoți⁴⁷³.

În 30 iunie 1753, episcopul Sinesie Jivanovici scria mitropolitului Pavel Nenadovici, arătând efuziunea ortodoxă nu numai în Bihor, ci în întreg Ardealul: „vin la mine aici oameni din tot Ardealul, căci este veselie și bucurie (datorită vizitei mele) nu numai în varmeghia Bihorului, ci în tot Ardealul. Și în varmeghia Sătmăruului e veselie și bucurie, în legătură cu venirea acolo a unui episcop ortodox, care nădăjduiesc că și la ei va veni. Din Principatul Ardealului au venit la mine și m-au întrebat cu nădejde, dacă vreau să merg la ei, căci întreg poporului acesta așteaptă”⁴⁷⁴.

Episcopul Sinesie, în august 1753, reușește să trimită la Viena o listă cu 336 de sate bihorene care s-au declarat ortodoxe, care se încheie cu mențiunea: „Mai sunt popi și sate de legea mea în Diecesa Orăzii, oprite de amenințările comitatului de a veni la mine”⁴⁷⁵.

Episcopul Pavel Forgaci, nemulțumit că românii nu se supun lui și vicarului Meletie Covaci, a făcut plângere la guvern contra episcopului de la Arad învinuindu-l, că prin ademeniri și promisiuni – că lui nu-i vor plăti taxă – „a înstrăinat poporul de la sfânta unire, iar preoțimea unită a fost alungată de cătră popor din toate satele pe unde a fost episcopul ortodox”. Pe de altă parte, episcopul Sinesie se plângea guvernului că episcopul catolic și vicarul său își

⁴⁷¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 41, nota 120.

⁴⁷² *Ibidem*.

⁴⁷³ N. Firu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁷⁴ Fondul de documente diac. prof. dr. Silviu Anuichi (aflat în păstrarea familiei). *Dosar: Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. 10, f. 11-12; [Copii xerografiate din arhivele sârbe. A. S. A. N. U. K), Fond Mitropolitan-Patriarhal “B”, nr. 175/1753)].

⁴⁷⁵ Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. 42.

arogă drepturi de jurisdicție asupra credincioșilor ortodocși din Bihor fără nici un suport real, mai ales că în majoritate bihoreni se țineau de legea ortodoxă⁴⁷⁶.

Ba mai mult, Episcopul Pavel Forgaci a pus armașii să-i oprească pe cei ce veneau la Sinesie și să-i silească la unire, așa după cum reiese din jalbele înaintate mai târziu de preoți și săteni la comisia împărătească. Așa se plânge preotul Gheorghe din Rieni că în anul 1753 a fost și el, „precum era dator”, la vlădica Sinesie la Oradea și n-a tănuțit acest lucru la plecare. La întoarcere l-au urmărit 5 armași, însă, după cum mărturisește preotul, „furișându-mă, m-a ferit Dumnezeu de n-am căzut în mâinile lor”. Pierzându-i urma, armașii merg la casa preotului unde dijmuiesc tot avutul. La fel s-a întâmplat și cu alți preoți bihoreni⁴⁷⁷.

Atitudinea autorităților catolice a determinat-o pe împărăteasă ca în 20 iulie 1753 să amâne vizitația lui Sinesie în parohiile bihorene și tragerea lui la răspundere pentru acuzele ce i s-au adus. Prin deputația ilirică, împărăteasa îl provoacă pe mitropolitul Pavel Nenadovici să-l recheme pe episcopul Sinesie de la Oradea și să-l îndrume să se justifice la Curte de toate învinuirile ce i se aduc, pe care, „deși nu le credem, căci D'Epelle i-a dat adevăriniță bună, că se poartă modest și liniștit”. Generalul D'Epelle mai menționa că episcopul „văzând revolta ce a stănit-o, s-a hotărât foarte calm să stea aci-n Orade și să nu înceapă nimic până la alte ordine ale Majestății Sale. A și stat liniștit ca și când n-ar fi fost aici, fără să ia în seamă amenințările de orbire, alungare, mai apoi chiar de incendiere și omor”. Au fost câteva motive pentru care Sinesie a cerut generalului asistență militară. Oamenilor care îl vizitau în reședința episcopală din Velența, pentru a nu-i dezamăgi, le promitea că atunci când îi vine aprobarea își începe vizitațiunea⁴⁷⁸. Din păcate, cerându-i-se lui Sinesie răspunsuri la acuzele aduse, acesta nu o mulțumește pe împărăteasă acuzându-l pe episcop de aroganță, cerându-i să stea în Arad „până la alte porunci ce vom da”⁴⁷⁹.

În 4 octombrie 1753, episcopul Sinesie a prezentat numele satelor „aplecate în ritul grecesc neunit (cu excepția acelor care n-au putut fi consemnate din cauza că am fost oprit ceta vizitație și nici n-au putut veni la mine) și a preoților lor, cari au venit și s-au scris la mine în Oradea în persoană ori declarând că vreau să fie credincioșii mei”. Cuprindea 336 sate: 82 din districtul Oradiei, 72 în al Beiușului, 21 în al Vașcăului, 34 în al Crișului Repede, 17 în al Beliului, 28 în al Pomezăului, 28 în al Luncii și Bistrei, 54 în al Barcăului, cu preoții lor. La sfârșitul consemnării episcopul Sinesie nota: „Mai sunt popi și sate de legea mea în eparhia Orăzii, oprite

⁴⁷⁶ N. Fîru, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁷⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, pp. 42-43.

⁴⁷⁸ Consiliul de miniștri, în 17 august 1753 propune amânarea vizitației dar numai până ce o comisie va aplană cearta dintre Sinesie și Forgaci și va stabili adevărul în legătură cu afirmațiile lor contradictorii.

⁴⁷⁹ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 104-108.

de a veni la mine de amenințările comitatului. Îmi rezerv dreptul de jurisdicție peste toate aceste sate și peste cele ce se vor declara de ale mele cu ocazia vizitației”⁴⁸⁰.

Cu toate că i s-a interzis a efectua vizitații canonice în parohiile aflate sub jurisdicția eparhiei arădene, episcopul avea însă dreptul de a-și încasa veniturile vlădicești ce i se cuveneau din partea credincioșilor ortodocși aflați sub jurisdicția Episcopiei Aradului. Chiar dacă Viena nu reșușește să înlăture jurisdicția asupra Hălmagiului și Bihorului, retrace însă considerabil drepturile episcopului Sinesie la efectuarea vizitațiilor canonice, dând astfel libertate absolută propagandei catolice⁴⁸¹.

În cele din urmă, cu toate restricțiile impuse, datorită intervenției mitropolitului Pavel Nenadovici la Curtea de la Viena, episcopul Sinesie primește dreptul de a efectua vizitații canonice cu condiția de a nu se opune propagandei uniate în zonă. Din păcate, până în faza actuală a cercetărilor noastre nu dispunem de date despre vizitațiile canonice din această perioadă.

XIV. 3. VIZITAȚIA CANONICĂ DIN 1754-1755 ÎN PROTOPOPIATELE ARĂDENE

La sfârșitul anului 1754 și începutul celui următor, episcopul Sinesie a întreprins o mare vizitație canonică în parohiile din cele opt protopopiate arădene (Arad, Buteni, Hălmagiu, Pecica, Nădlac, Șiria, Vărădia, Zărand) aflate sub jurisdicția eparhiei Aradului pentru a afla la fața locului starea de spirit a enoriașilor pentru ai întări în credința ortodoxă și a preîntâmpina prozelitismul uniat. Cu această ocazie a întocmit o conscripție care reflectă starea ecleziastică dintr-un anumit ținut al eparhiei arădene. Conscripția cuprinde date prețioase despre numărul parohiilor și filiilor, situația la zi a bisericilor (material de construcție, starea, hramul, dacă a fost sau nu sfințite), preoți și numărul caselor din fiecare sat. Face scurte referiri cu privire la celelalte confesiuni ca cifră de populație, locaș de cult și slujitori, din unele parohii ortodoxe. Documentul, întocmit din inițiativa episcopului, poartă data de 6 aprilie 1755 și este semnat de episcopul Sinesie Jivanovici⁴⁸². În cele opt protopopiate arădene vizitate - Arad, Buteni, Hălmagiu, Pecica, Nădlac, Șiria, Vărădia și Zărand - conscripția menționează un număr de 232 localități și 10 313 case, din care 155 parohii (66,8 %) și 77 filii (33,1 %). Inventariază un număr de 164 biserici, 82,9 % erau din

⁴⁸⁰ *Ibidem*.

⁴⁸¹ S. Dragomir, *op. cit.*, ed. Șipoș, vol. I, pp. 290.

⁴⁸² Conscripția este publicată pentru prima dată de Dimitrie Ruvaraț în *Srpska Mitropolija Karlovacica*, Carloveț, 1902 (partea a II-a), pp. 72-94, (citată după Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, p. 55, nota 1). Noi ne vom folosi de conscripția publicată în limba română de S. Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*, în “F. D.”, anul XXIII, nr. 51-52, 1908; anul XXIV, nr. 5, 6, 10, 1909; P. Vesa, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, pp. 197-302; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 700-707.

lemn, 8,5 % din piatră și 8,5 % din grădele. Toate bisericile erau construite înainte de mijlocul secolului al XVIII-lea. Cele mai vechi erau cele din Hălmagiu (sec. XIV) și Dezna (sec. XV), ambele edificate din piatră. În cele 164 de biserici funcționa un număr de 220 preoți și 14 diaconi.

Conscripția face referire și la alte confesiuni, ca cifră de populație, locaș de cult și slujitori. În orașul *Arad*⁴⁸³ menționează 471 de case ortodocși și 3 biserici⁴⁸⁴. Mai existau 250 de case de nemți și maghiari de religie catolică, luterani și calvinii nu existau, evrei numai 8 case, în afară de cei ce stăteau cu chirie. Amintește de biserica franciscană și de mănăstirea minoriților⁴⁸⁵.

În *Pecica* menționează că erau 100 de case locuite de maghiari catolici ce aveau un preot și o capelă. În *Radna* era mănăstire franciscană și locuitori socați de religie romano-catolică ce locuiau în 40 de case. Tot 40 de case aveau și maghiarii din *Herdeș*⁴⁸⁶, erau de religie calvină, aveau biserică și predicator. Predicator și biserică de confesiune calvină aveau și maghiarii din *Sebiș*. O biserică calvină, edificată din piatră, aveau și locuitorii maghiari din cele 50 de case existente în satul *Vădas* (astăzi Vânători). Despre nemții și maghiarii din *Ineu* menționează că au transformat geamia turcească în biserică romano-catolică. O capelă romano-catolică exista în *Șiria* și se afla amenajată între ruinele vechii biserici. Locașul de cult era frecventat de oficialitățile localității, paroh nu aveau însă slujeau franciscanii de la mănăstirea din Radna.

Conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1755 în care menționează date despre parohiile în care a întreprins vizitații canonice, rămâne o sursă documentară importantă pentru istoria vieții ecleziastice arădene din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Inaccessibilă cercetătorului de rând, credem că se impune retipărirea ei după originalul aflat în arhivele sârbe.

XIV. 4. VIZITAȚIA CANONICĂ DIN 1759 ÎN PROTOPOPIATELE BIHORENE

Cea de-a doua vizitație canonică de o mai mare amploare, a fost desfășurată în părțile bihorene în primăvara și vara anul 1759⁴⁸⁷. În timpul mării Comisii, în

⁴⁸³ Aradul este menționat ca și capitala comitatului și reședință episcopală; cetatea are garnizoană, reședința comandantului și câteva case ale particularilor, dar nu de ale ortodocșilor.

⁴⁸⁴ 1. Paraclisul reședinței episcopale, cu hramul „*Bunavestire*”, 2. Catedrala „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”, 3. Biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*”, „*zidită cu vreo 40 de ani în fosta cetate*”.

⁴⁸⁵ Mănăstirea era populată de călugări de etnie germană, maghiară și slovacă.

⁴⁸⁶ Astăzi Pădureni, cartier al orașului Chișineu-Criș.

⁴⁸⁷ Pentru părțile Bihorului, în urma vizitațiilor canonice efectuate între 25 martie 1759 și 29 august 1759, întocmește *Protocolul vizitației Eparhiei Oradiei Mari din 1759*. Pentru vizitația canonică din protopopiatele bihorene vezi: Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani din veacul XVIII*, pp. 55-56; Gh. Lițiu, *Vizitația episcopului Sinesie în Bihor*, în „*L. R.*”, anul XXIX, nr. 20-21, 15 octombrie 1949, pp. 128-131; nr. 22-23, 15 noiembrie 1949, p. 140; Idem, *O vizitație canonică în Bihor în secolul XVIII*, în vol. „*Omagiu I. P. S. Sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul*

postul Crăciunului anului 1757, Moise Putnic solicita Comisiei să îi îngăduie episcopului Sinesie vizitația în Bihor, însă nu i se admite venirea la reședința din Velența. Cu toate acestea, în urma finalizării lucrărilor Comisiei, episcopul Sinesie sosind la Oradea în februarie 1758, îl înștiința pe agentul său din Viena, Scherer, că așteaptă „din zi în zi permisul de vizitație” canonică pentru Bihor. În iunie, din Oradea, episcopul Sinesie cerea din nou lui Kollar, Hitter și Bartenstein, să intervină pentru admiterea vizitației. A plecat apoi la Arad, de aici la Carloviț, revenit la Arad, văzând că aprobarea nu vine, a plecat la Viena, de unde, având încuviințarea împărătesei se îndreptă spre Oradea⁴⁸⁸.

În urma îndelungatei anchete din 1754-1759⁴⁸⁹, după mai multe amânări, pentru a da posibilitate unei „comisii corectoare” să mai îndrepte rezultatul dezastruos al primei comisii, episcopul Sinesie obține dreptul de a face o vizitație canonică în Bihor, în urma aprobării date de împărăteasa Maria Tereza la 1 martie 1759⁴⁹⁰. Hotărârea este comunicată episcopului la 5 martie 1759, prin intermediul mitropolitului Pavel Nenadovici precum și a comisiei din Oradea. Vizitația se admitea numai cu unele condiții: acesta să fie însoțit în fiecare district de „judele nobililor” sau de substituitul său; să nu viziteze decât satele recunoscute ca fiind ortodoxe, înmănat lui și însoțitorului cuprinse într-un *catalog*⁴⁹¹ întocmit de comisie; să se desfășoare fără prea mult fast și să nu dezavantajeze uniția; să nu primească plângeri de la locuitorii satelor prin care trece; să nu provoace prin cuvântările sale ură contra celor de confesiune uniată și a preoților lor; să nu viziteze satele trecute în catalog ca fiind unite⁴⁹², dar se pretind ca neunite; să evite orice jignire la adresa catolicismului sau uniților. Pe de altă parte, comisia stabilea ca clerul latin și uniât să nu se opună vizitației canonice a episcopului Sinesie, să nu stârnească vrajbă între credincioșii celor două confesiuni. Împărăteasa Maria Tereza, în aprobarea pe care o

Ardealului la cincizeci de ani de activitate bisericească”, Sibiu, 1956, pp. 374-381; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 40; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 151-229.

⁴⁸⁸ Fl. Dudaș, *Dezrobirea religioasă a românilor din Bihor în secolul XVIII*, în vol. Florian Dudaș, Constantin Butișcă, Roman Pinte, Cosmin Pinte „Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orășii”, pp. 99, 100.

⁴⁸⁹ Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, pp. 46-52.

⁴⁹⁰ Bucuria aprobării vizitației canonice, episcopul Sinesie o împărtășește și reprezentantului său de la Viena prin scrisoarea din 16 martie 1759. Gh. Lițiu, *O vizitație canonică în Bihor în secolul al XVIII-lea*, p. 376.

⁴⁹¹ O formă prescurtată a *Catalogului* în A. B. M. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, dosar 998.

⁴⁹² Satele considerate unite pe care episcopul Sinesie nu avea voie să le viziteze: a.) *sate curat unite*: Pocei, Sântandrei și Leta Mare; b.) *sate cu biserici zidite de domnii de pământ catolici, fără popor dar cu preoți, capelani sau sate cu câteva familii unite*: Haicu, Fănci, Crainic, Josani, Ortiteag, Topești, Petrani-Vălan, Cărpinești și Câmpul; c.) *sate trecute la unire conform punctului șapte din rezoluția finală*: Copăcel, Aușeu, Bănlac, Cordău, Vășad, Năncești, Brădet, Magura, Câmpanii de Jos și Sighiștel. Cf. Gh. Lițiu, *Episcopul Sinesie Jivanovici și Bihorul*, în “L. R.”, anul XXIX, nr. 17-18, 30 august 1949, p. 99.

dă, recomandă ca episcopul Sinesie să fie oprit „de la orive stoarceri de bani și produse, prin care ar slăbi puterea de a da contribuții și impozite a poporului contribuabil, afară de catedratic (sic !) și stole care-i compet după norma stolară prescrisă. Alte stoarceri nu numai să i se interzică aspru, ci și solgăbirăul care-l însoțește să fie instruit ca să vegheze cu ochin-n patru împotriva lui”⁴⁹³

Se poate constata caracterul părtinitor al rezoluției finale a împărătesei Maria Tereza, în opt puncte care s-ar putea rezuma în următoarele: ortodocșii numai atunci își pot menține biserica dacă sunt majoritari, dacă ei însuși au construit-o și nu domnul de pământ – catolic, dacă au răspuns corect în fața comisiei și dacă nu cumva au primit și ei unirea înainte de întrunirea comisiei și atunci numai au lepădat-o⁴⁹⁴.

Catalogul întocmit de comisie prevedea ca vizitația să se desfășoare între 25 martie v. (5 aprilie n.) și 26 iulie 1759 și menționa satele în care episcopul Sinesie Jivanovici avea permisiunea să poposească pentru a lua legătura cu preoții și credincioșii. Erau prevăzute a putea fi vizitate un număr de 288 de parohii (cu filiile lor), de la una la 4-5 parohii de zi.

În 24 martie v./4 aprilie n. 1759, episcopul se afla deja la Oradea pentru pregătirea și începerea vizitației, de unde protestează la Comisiei pentru numirea „asistentului” ce era rânduit să-l însoțească, spunând că o astfel de precauțiune nu s-a luat până acum nici într-o dieceză, și nici chiar în vizitația canonică efectuată de el în părțile Hălmagiului. De la Oradea a plecat la Beiuș, în biserică slujind Sf. Liturghie arhierească de sărbătoarea Bunevestiri. Era însoțit de secretarul său, un diacon, protopopul Teodor Popovici al Șiriei și paroh al Galșei și un alt preot al cărui nume nu-l cunoaștem. Din Beiuș, în 5 aprilie trimitea o scrisoare către comisie, în care menționa că sătenii din Lazuri, Holod și Pocola, în care a poposit în drumul său spre Beiuș, l-au primit cu multă bucurie, adunați fiind în număr mare. La soirea în Beiuș, și aici credincioșii de aici l-au întâmpinat într-un număr mare. Temându-se ca nu cumva comisia să interpreteze manifestațiile de simpatie ca acțiuni anticatolice și antiuniaste, episcopul menționa în scrisoare că „deși cunoaște dispoziția împărătească după care vizitația avea să se facă fără zgomot, că pe de altă parte, comisia în ședința se la 30 martie a tâlcut sensul acestei dispoziții întru aceea ca să nu se țină adunări mari de oameni, deși astfel de adunări de ale credincioșilor săi, nu turbură liniștea publică nici nu prjudiciază vreo religie și, pe de altă parte, s-a petrecut în afară de intenția sa, totuși a socotit de bine să le facă cunoscute comisiei, ca nu cumva în satele ce le va vizita, aducându-se oamenii din devoțiune față de el să-l salute, să le interpreteze în sens rău, pentru care scop și declară că, precum nu

⁴⁹³ Gh. Lițiu, *O vizitație canonică în Bihor în secolul al XVIII-lea*, pp. 375-376; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 151-153, 158.

⁴⁹⁴ Gh. Lițiu, *Episcopul Sinesie Jivanovici și Bihorul*, p. 100.

dorește să invite pe nimeni ca să-l salute, tot astfel pe cei ce vin la el nu poate să-i respingă, sau să-i slobozească fără binecuvântare”⁴⁹⁵.

Vizitația canonică a debutat cu orașul Beiuș, unul din centrele marelui domeniu al Episcopiei romano-catolice de Oradea. Vizitația, într-o primă fază, a durat de la 5 aprilie până la 17 aprilie 1759, când, și-a întrerupt vizitația cu prilejul sărbătorilor Paștilor. În acest timp a vizitat 51 de comunități. După sărbătorile Paștilor, vizitația a continuat, fiind încheiată la 25 august același an, timp în care a reușit să viziteze aproape toate satele bihorene (271 din totalul de 332 așezări), aflate sub jurisdicția celor șapte protopopiate din Bihor menționate în *catalogul comisiei* că pot fi vizitate.

În timpul vizitației canonice, în aprilie 1759, Ladislau Legradi, însoțitorul episcopului Sinesie, raporta președintelui comisiei că nu a putut opri credincioșii de a comunica cu acesta și de a-și menține ortodoxia. El descrie comisiei starea de spirit a locuitorilor din satele pe unde trecea episcopul arădean.

„Cu devotată supunere sufletească am a Vă raporta Excelenței Voastre: că după ce în continuarea liniștită a vizitației Preainălțatului Domn Episcop al neuniților de rit grec prin acest district în ziua a XI-a a lunii curente April, la ora 7 dimineața a ajuns acelaș Domn Episcop la biserica satului din districtul beiușan, Cociuba, atunci de juzii și fruntașii satului vecin, necuprins în catalogul dat mie și preailustrului Domn Episcop de Înalta Comisie Aulică Cezaro-Crăiască, Brădet, i-am surprins adunați la numita biserică din Cociuba. Pășind la ei i-am admoniat să se retragă și să meargă acasă, ei însă mi-au răspuns că nu vreau să plece de acolo până nu capătă un răspuns de la P[rea] I[n]ălțatul [Domn] Episcop. Ieșind însă Domnul Episcop din biserica din Cociuba, plecă fără a-i nici agrăi pe brădetani, la Chișcou, unde terminându-și slujbele episcopale trecu spre satul Broaște⁴⁹⁶, de asemenea vecin cu satul Brădet, ceea ce prinzând de veste locuitorii acestui sat, veniră în cete numeroase la biserica numită deja a satului Cociuba, voind să intre, dar i-am oprit la gardul cimitirului și din nou i-am admoniat să se retragă și i-am reținut de a intra în biserică până când ieși din biserică parohul nou al Brădetului, popa Ștefan, atunci în biserica din Cociuba, cu ocazia vizitației instituit (n. n. instalat), și striga cu glas mare către popor zicând: Ascultați, oameni, cine vrea să i-se slujească sărindar, sau cine vrea maslu, veniți să vă spuneți numele ! La vorbele parohului lor, brădetanii repezindu-se în cea mai mare parte peste gardul cimitirului și intrând și pe poartă, ajunseră la protopopul din galșa, care-l însoțea pe Preailustrul Domn Episcop în vizitație și conscria numele oamenilor, și-și dictară numele sub ochii mei. Dintre ei pe văduva lui Gheorghe Guler din Brădet am văzut-o și plătind bani. Semnalând acest lucru Preailustrului Domn Episcop care era în biserică, am primit prin secretarul Ilustrității Sale răspunsul că Preailustrul Domn vrea să se acomodeze punctelor 7 și 8 din rezoluția cezaro-crăiască. La fel au alergat și Măguranii, de asemenea necuprinși în catalog, în aceeași zi de 11 April la Chișcou, și neținând seamă de îndemnul și admonierea mea, s-au adunat la biserica din Chișcou și unii din ei s-au lăsat conscriși. Fiind însă și alte localități similare necuprinse în catalog și fiindcă locuitorii lor încă se vor prezenta la P[rea] I[lustrul] D[omn] Episcop în bisericile vecine

⁴⁹⁵ Gh. Lițiu, *O vizitație canonică în Bihor în secolul al XVIII-lea*, pp. 376-377; Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 162-163.

⁴⁹⁶ Satul Broaște era filie la parohia Brădet, parohul de aici slujind și la biserica din filie.

și nu vor urma nicidecum admonierii, precum ne și apropiem deja de satul Petrani-Vălani, care e similar, adică necuprins în catalog, cu cea mai mare umilință rog Excelența Voastră să binevoiască a-mi indica un mijloc de a-l îndepărta”⁴⁹⁷.

În 9/12 aprilie 1759, în Vinerea Mare, din orașul Beiuș unde rămâne până a treia zi de Paști, episcopul raporta și el comisiei despre vizitația din 5-17 aprilie. El menționa că locuitorii filiilor au venit în parohiile matere pentru a se întâlni cu el, acesta profitând „de timpul economisit [pe care] l-am folosit pentru exercițiile spirituale cerute de Postul Mare, iar celor din filii le-am săvârșit cele ale vizitației deodată cu ale parohiei mame”. Mai arăta comiei că vizitația până la acea dată a decurs în liniște, „fără vătămarea altei părți”, satele vizitate fiind doar cele menționate în *catalogul* comisiei, însă, așa după cum reiese din raportul său, mulți credincioși din parohiile și filiile nementionate pentru a putea fi vizitate, s-au adunat în satele îndreptățite de a se bucura de vizita episcopului Sinesie.

„Nu pot să nu mărturisesc că măgiranii și brădetanii s-au adunat în satele vecine pe care aveau să le viziteze, dar nu știu în ce număr, căci n-am vrut să le vizitez, dar nu știu în ce număr, căci n-am vrut să știu deloc de prezența lor, nici nu i-am admis în fața mea, ci mai vârtos să am încă prevenirea Înaltei Comisii din 9 aprilie, numai a domnului solgăbirău asistent, i-am respins pur și simplu.

Beiușul fiind localitatea cea mai comodă a districtului său pentru ca să pot stărui în devoțiuni spirituale în ultimele zile de post și-n sfintele sărbători al Învierii Mântuitorului nostru, în 17 c. venii aici. După ce voi sluji aici la sărbători voi relua vizitația satelor în ordinea pe care o va fixa domnul solgăbirău asistent, care cunoaște mai bine așezarea lor spre a evita umblatul mult și a o face mai comod”⁴⁹⁸.

Din Oradea, unde se afla pentru sărbătoarea Rusaliilor (1/12 iunie 1759) trimitea o plângere mitropolitului Nenadovici la Carloviț în care își exprima nemulțumirea că solgăbirăul care îl însoțește în vizitație, la cererea comisiei în forțează să își desfășoare vizitația într-o mai mare grabă. El cere ca solgăbirăul să fie schimbat iar comisia să nu-l mai silească să își finalizeze mai repede vizitația⁴⁹⁹.

În timpul vizitației, episcopul s-a interesat de vechimea și starea bisericilor, a materialului de construcție, turnul bisericii, colopotele, hramul, a inventarului (antimise, odoare sfinte, cărți, odăjdii), a preoților (numele, cine i-a hirotonit, dacă au singhelie, le trăiește preotcasa), cine este proprietarul satului, numărul credincioșilor ortodocși, lăsând o cuprinzătoare statistică despre situația fiecărei biserici, a satului și dă informații despre celelalte confesiuni⁵⁰⁰.

⁴⁹⁷ Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, pp. 53-54, nota 157; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 167-169.

⁴⁹⁸ Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 165-166.

⁴⁹⁹ *Ibidem*, vol. II, fasc. 2, f. 191-201.

⁵⁰⁰ *Protocolul vizitației canonice din Bihor* “e legat în scoarțe și depus în biblioteca Patriarhiei din Carloviț”, cf. Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, p. 58; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2,

Majoritatea bisericilor erau construite din lemn, pământ și trestie, acoperite cu șindrilă, iar preoții hirotoniți unii de episcopii Aradului, iar cei mai mulți de episcopii Râmnicului, mitropolii Ungrovlahiei și Moldovei. În perioada acestei vizitații canonice, episcopul scria mitropolitului Pavel Nenadovici, în 24 iunie 1759, că până la data de 21 iunie 1759, a miruit un număr de 12 683 bărbați, 12 354 femei, 12 045 băieți și 10 357 fete⁵⁰¹.

Peste tot a fost primit cu multă bucurie, primind multe daruri, în bani și în natură. Pe unde trecea, credincioșii îi așterneau prin sate, valuri de pânză care rămâneau episcopului. Toate acestea le-a valorificat iar din banii rezultați a ridicat reședința de vară de la Arad-Gai.

XIV. 5. VIZITAȚIA CANONICĂ ÎN COMITATUL ARAD (1759)

Episcopul Sinesie Jivanovici, după finalizarea vizitației din districtele bihorene, începând cu sfârșitul lunii august 1759, vizitează un număr de 84 de parohii ortodoxe din comitatul Arad, din care 14 făcând parte a districtului TotVărădia situate pe malul drept al Mureșului. La sfârșitul *Protocolului vizitației*, se menționează că numărul celor care au fost miruiți cu Sfântul Mir în timpul vizitației în comitatul Arad, se ridică la cifra de 15 925 suflete⁵⁰².

În septembrie-octombrie 1759 vizitează parahiile din Câmpia Aradului, din partea de sud-vest, delimitând și hotarele dintre eparhia Aradului și cea a Timișoarei. Descrie și parahiile mai bogate din protopopiatul Aradului: Pecica, Cenad, Nădlac, Bătania, Șimand, Tornea (astăzi Turnu)⁵⁰³.

În timp ce se afla în parohia Șimand, în 20 septembrie 1759, anunța pe mitropolitul Pavel Nenadovici, că a primit o scrisoare din Ardeal cu invitația de a vizita și Principatul respectiv, locuitorii așteptând răspunsul său cu precizarea datei când se va duce la ei⁵⁰⁴.

f. 163. Din păcate Dimitrie Ruvaraț în *Statistichi pregled velico-varadsche eparhie 1759 godine*, în "Arhiv za istoriu srpske pravoslavne Carlovacike Mitropolije", anul I, Carloviț, 1911, nr. 1, p. 3-16) a publicat din protocol numai date despre hramul bisericii, numărul preoților, "din celelalte date a compus tablouri cu moșierii satelor, bisericile de zid, numele de familie al preoților, sfinților lor și al antimisclor". La pagina 8 începe: *Protocol despre vizitația canonică a eparhiei Oradea-Mare, în slăvitul comitat al Bihorului, care s-a început la porunca cesaro-regească din 5 Martie 1759 st. n. Prin mine Sinesie Jivanovici pravoslavnicul episcop al Aradului, Ienopolei, Orăzii Mari și Hălmagiului, sfetnic ces. reg., în districtul Beiuș, mai întâi în 25 Martie 1759, anul al 8-lea al păstoririi mele, de muncă îndelungată și procese numeroase. Sinesie Jivanovici, episcop ortodox al Aradului.*

⁵⁰¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 163; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 970.

⁵⁰² Fondul de documente diac. prof. dr. Silviu Anuichi, A. S. A. N. U. K, *Fond Mitropolitan-Patriarhal "A"*, doc. 527/28 septembrie 1759. Nu cunoaștem mai multe amănunte deoarece copia făcută de Silviu Anuichi de pe *Protocolul vizitației* enumeră numai localitățile pe care episcopul Sinesie le-a vizitat fără a mai face și alte mențiuni.

⁵⁰³ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 311-314.

⁵⁰⁴ S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 970.

XIV. 6. VIZITAȚIILE CANONICE DIN ANII URMĂTORI

Episcopul Sinesie, și în anii următori se pregătește pentru efectuarea unor vizitații canonice în parohiile din cuprinsul eparhiei, cu toate că întâmpina greutăți din partea funcționarilor comitatului Arad. În vara anului 1761, însoțit de protopopul Teodor Popovici al Galșei, duhovnicul Crăciun Dimitriovici, capelanul Damaschin Nicolici, protodiaconul Ignatie Dorianovici, diaconii Dimitrie Avacumovici și Dimitrie Földvari, secretarul Cristian Pohl și cancelistul Ștefan Popovici, începe să viziteze marginile de răsărit ale eparhiei, mai populate și mai asaltate de uniți, protopopiatele Vărădia de Mureș și Hălmagiu. În 30 august 1761, a plecat din Vărădia spre Ilteu cu dorința de a trece peste munți pe valea Crișului Alb, însă, Mátyás Bellay, un funcționar al comitatului Arad, în 7 septembrie 1761, i-a cerut nu nu treacă mai departe de Poclișa⁵⁰⁵. Acesta este motivul pentru care vizitațiunea a durat numai câteva zile, când a fost nevoit să se reîntoarcă la Arad. Iată calendarul celor 12 zile ale vizitației, începută în 30 august, întreruptă în 8 septembrie când întreaga suită a fost nevoită să se reîntoarcă în Arad:

„Porni din Arad în 30 august, noaptea o petrecu în Păuliș; 31 august prânzul în Radna, noaptea în Șoimoș; 1 septembrie prânzul în Odvoș, noaptea în Bârzava; 2 septembrie prânzul în Căpruța, noaptea în Dumbrăvița; 3 septembrie prânzul în Govojdia, noaptea în Julița; 4 septembrie prânzul în Pârnești, noaptea în Săvârșin; 5 septembrie prânzul în Toc, noaptea în Ilteu; 6 septembrie noaptea în Petriș; 7 septembrie noaptea în Roșia; 8 septembrie prânzul la Ilteu, noaptea la Totovărădia; 9 septembrie prânzul Căpruța, noaptea în Radna; 10 septembrie prânzul în Sâmbăteni, noaptea în Arad”⁵⁰⁶.

În 2/13 septembrie 1761 se plânga mitropolitului Pavel Nenadovici, că, dorind să efectueze o vizitație canonică propusă întâmpina mai multe greutăți. Episcopul își motiva dorința efectuării vizitației canonice pentru că parohiile din cele două protopopiate nu le-a mai vizitat de 7 ani încheiați.

„Niciodată n-am avut inima de a adăuga fără inevitabila necesitate molestări la ardentele și prea multele lucrări ce Vă copleșesc și nici acum n-aș ține că Vă conturb afacerile prea grave, dacă nu m-ar sili nevoia cea mai aspră și n-ar cere-o păstrarea intactă a privilegiilor noastre.

Pornind în 30 august să-mi vizitez bisericile din districtul Totvărădiei și de acolo totodată, cum se spune: spre a vărui doi pereți dintr-o vadră, hotărâsem să trec și-n districtul Hălmajului, credincioșii mă primiră cu bucurie și mulțumire cu atât mai mare, cu cât de 7 ani nu i-am mai vizitate.

A îndrăznit a-mi pune piedecă Martin Bellay. Străbătând eu adică pașnic și fără niciun impediment în 6 septembrie până-n satul comitatului Arad, Ilteu, veni la sălașul meu și-mi spuse că nici într-un chip nu-mi va permite să trec prin satul Pâclișa în Transilvania fără pașaport.

⁵⁰⁵ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 124, doc. 125, p. 288; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 34.

⁵⁰⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 35, nota 1.

Răspunsei că nici nu știu unde e satul Pâclișa, nefiind în eparhia mea, și n-am nicio treabă-n interiorul Transilvaniei, dar pe oriunde prin eparhia mea voi trece-n Hălmaj. Așa l-am slobozit.

Isprăvindu-mi treb ile în Ilteu și plecând spre Săliște, același comisar ieșindu-ne-n cale, opri căruța în care călătorea secretarul meu și-i întinse un protest. Pe când îl citea secretarul, îi spuse să binevoiască al prelua. Protestele trebuind însă a se prezenta în locuri autentice, nu la secretari împotriva șefilor lor, secretarul răspunse 1. că nu ține de el 2 că nu mă privește nici pe mine, întrucât protestul permite trecerea pe calea Hălmajului, iar eu numai în ținutul Hălmajului merg, aiurea nu. 3. el e contrar privilegiilor noastre.

Când am ajuns în Petriș, comisarul îmi trimise scrisoare latină, cu amenințări. O anexez⁵⁰⁷. Îmi interzice și trecerea în Hălmaj. Răspunseo oral armașului care mi-o aduse, prevenindu-l pe comisar, să nu facă tulburări, fiindcă mi-am propus să vizitez numai în eparhia mea, ceea ce nu e consult a împiedeca. Și pornii spre Roșia, comitatul Arad. Dar, înainte de a ajunge eu acolo, armașul trimis de comisar acolo convocă juzii și locuitorii satului și le porunci să nu încerce a-mi da mai departe transport, altfel îi va duce legați la Arad în temniță. Mai porunci că în acea noapte doi roșieni să alerge la comisar, să-i denunțe, dacă vreau să merg mai departe, ca să știe să-mi ațină calea. Văzând eu aceste lațuri neașteptate, ca să nu se iște de aici bătăi și poate și tumult, dând dispoziții ca toate să rămână-n pace, a doua zi, dis de dimineață luaî calea-notoarsă spre Arad, dar și la întoarcere, când plecai din Toc spre Săvârșin și secretarul mă urmă la oarecare distanță, în pădure îl acostă Martin Bellay și îi strigă: Domnule secretar ! De ce n-au răspuns la scrisoarea mea de protest ? Secretarul văzându-l mânios, vru să treacă în tăcere, dar domnul comisar zorindu-l cu noi strigă: Oare așa se cade ? Aceasta e cîntea unui comisar, secretarul îi spuse că scrisoarea lui nu era vrednică de răspuns. Comisarul începu să strige, ungurește că nu-i va da pace, întinse mâna asupra secretarului meu, având de bunăseamă să-l împuște dacă el nu-i smulgea pistolul strigându-i să nu-l atace în drumul liber, altfel, îl aruncă de pe cal ca pe un hoț de codru. Înfricat așa se abținu de la lovituri și se retrase cu înjurături groaznice. Care formula de înjurături poate că mai bine le-ar ști reproduce provizorul din Petriș, al ilustrei familii Salbeck, care stând alături încă îl rechema de la agresiuni pe comisar, ceea ce am putut afla de la oamenii mei. În această faptă enormă comisarul deloc nu-i va putea ajuta că va zice că are porunca Majestății Sale, să nu trimită pe nimeni în Ardeal fără pașapoprt, căci pașaportul nu e altceva decât certificat că purtătorul lui e din loc salubru și curat de bănuială. De ce ar avea deci nevoie de pașaport episcopul în vizitarea eparhiei sale, car sub aripile Majestății Sale se bucură de pace, nu e de priceput. Iar dacă se îndoia, nu avea decât să-i scrie vicecomitele la Arad, în două zile putea obține răspunsul, nu să comită din proprie autoritate atât de mari insolente. Cu ce duh pătimaș le comite, se vede și din aceea că putea fi mulțumit de întoarcerea mea, dar și-n calea întoarsă a îndrăznit să-mi atace oamenii. Împiedicarea vizitațiilor episcopilor noștri o interzic privilegiile noastre confirmate în 24 aprilie și 18 mai 1743, baza și temelia lor fiind libertatea cultului nostru, această împiedecare

⁵⁰⁷ "Fără pașaport legat nu Vă fie greu a Vă conforma prescripției, că numai prin trecătoarea de la Pâclișa Mureșului la Iosășelul Crișului se trece din Ungaria în Ardeal. Dacă nu Vă conformați protestelor mele, urmările să nu mi le atribuiți mie, ci Preasfinției Voastre. Iar în ce peivește protestul scris cu care V-am întâmpnat ieri secretarul în Ilteu, pretind că-mi dați rezoluție scrisă la el. Dacă nu, aducă-și aminte de cuvintele ce le-a rostit în prezența juzilor și dacă i se va întâmpla ceva în viitor că nu-mi impute mie. Pâclișa 7 septembrie 1761, Matia Bellay, comisarul comitatului Arad la frontiera Ungariei". Șt. Lupșa, op. cit., vol. II, fasc. 3, f. 36, nota 1.

tumultuoasă a vizitației deroagă tuturor privilegiilor noastre. Și guvernul a interzis recent înjurăturile. Să binevoiți a ruga pe Majestatea Sa, să-l pedepsească pe comisar”⁵⁰⁸.

Dintr-un denunț calomnios la adresa episcopului Sinesie, al tricesimătorului Andrei Magyar Rus, trimis din Săvârșin în 8 martie 1762, aflăm despre activitatea desfășurată de ierarhul arădean în unele parohii din protopopiatul Vărădiei de Mureș, pe unde, denunțatorul l-a urmărit pas cu pas. Protopopul Vărădiei⁵⁰⁹, însoțit de mai mulți preoți, a venit la Ilteu înainte ca episcopul să ajungă. Episcopul a fost însoțit de mai mulți preoți în satul Petriș. Preoții care l-au însoțit, presupunem că erau din parohiile învecinate, care au venit să-l întâmpine pe episcop. În parohia Roșia, a fost întâmpinat de preotul paroh⁵¹⁰ și mulțime de credincioși unde episcopul le-a ținut un cuvânt de învățătură. Pentru ostenele sale, episcopul a primit o sumă de bani, despre care denunțatorul se întreba, „*nu știu cu ce îndreptățire*”. Toate acestea îl nedumereau pe denunțatorul din Săvârșin. Faptul că „*a putut strânge o adunare la Roșia, înspre ținutul Hălmagiului, la hotarele Ardealului, loc unde locuiesc și uniți*”, pentru denunțator era o acțiune împotriva uniților aflați în ținuturile hălmăgene. Mai mult decât atât, el merge cu judecata sa atât de departe încât îl acuză pe episcopul Sinesie de legături cu răsculații călugărului Sofronie de la Cioara și cu alți monahi din Transilvania și Maramureș. Iată cum justifică Andrei Magyar Rus acuzele aduse la activitatea episcopului Sinesie desfășurată în această vizitațiune canonică:

„*Mai întâi am spus că domnul episcop a mers prin toate satele românești, lucru pe care-l arată și domnul episcop.*

Al doilea. Că a luat o mare sumă de bani din sate, nu știu cu ce îndreptățire, este limpede ca lumina zilei, așa cum arată actele alăturate...

Al treilea. Domnul episcop a recunoscut că a venit cu mai mulți popi la satul învecinat, anume Petriș, iar ce anume a făcut acolo și pentru care lucru a venit cu ei nu se știe, atâta numai am aflat, că un protopop, însoțit de altcineva, a venit la Ilteu mai înainte de a ajunge episcopul la Petriș și Roșia, care lucru se arată limpede din mărturia alăturată...

Al patrulea. Că domnul episcop a putut strânge o adunare la Roșia, înspre ținutul Hălmagiului, la hotarele Ardealului, loc unde locuiesc și uniți, ducându-se acolo cu mai mulți popi, care lucru se vede și din și din cele spuse de însuși domnul episcop...

Al cincilea. A încercat să ajungă în Ardeal nu pe drumul drept ci prin munți și pe plaiuri, pe unde nicicând oamenii cinstiți nu au obișnuit, ori obișnuiesc să meargă...lucru vădit altminteri, pe acel plai și alte căi asemenea neobișnuind a merge decât cei care nu vor să dea darea pe sare și vama, așadar oamenii necinstiți, lucru care s-ar și fi întâmplat, dacă domnul comisar Matiaș Belai, învățat mai înainte de mine, n-ar fi oprit de la aceasta pe vlădica, încât s-a vădit că voia să intre în Ardeal pe căi noi și neîngăduite...

⁵⁰⁸ *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 34-38.

⁵⁰⁹ Protopop al Vărădiei era I Constantin Popovici care funcționa ca preot în Petriș, alături de Zaharia Popovici și Iosif Popovici.

⁵¹⁰ Este vorba de preotul Ioan Popovici din Roșia Nouă.

Al șaselea. Am învinuit pe domnul episcop că este pătaș la răscoala ce a fost înmăbușită, parte luându-mă după cele spuse de el, în această ștubă, unde a fost silit să vină, neîngăduindu-se a pleca în Ardeal, spunând el, lucru ce poate fi dovedit, după lege, cu mii de martori, chipurile jeluindu-se, că peste tot umblă vorba că el ar fi pătaș la răscoala din Ardeal, parte după cele spuse de toată lumea și zvonul care umblă în strălucita varmeghie a Bihorului”⁵¹¹.

În răspunsul cerut despre învinuirile care i s-au adus, episcopul Sinesie recunoaște că a început vizitațiunea canonică fără pașaport și că dorea s-o extindă și peste Munții Zarandului în Țara Hălmagiului, dar era convins că nu a încălcat nicio lege ci a procedat „conform uzului de totdeauna a libertăților noastre privilegiale”. În ce privește acuza că ar fi adunat bani „cu forța sau prin execuție” o considera nefondată, menționând că diecezanii săi „ofereau după sărăcia lor”, el acceptând în conformitate cu regulamentul stolar aflat în vigoare la acea dată. Episcopul considera că acuza cum că ar fi ocolit „drumurile ordinare”, o considera tot o acuză neconformă cu adevărul, deoarece, el împreună cu suita au mers pe drumul cel mai drept și prin sate ale eparhiei sale. Episcopul se arăta foarte nemulțumit și de acuza că ar fi complice la tulburările din Ardeal provocate de răsculații călugărului Sofronie, „departe de mine această crimă, întrucât eu în toată vremea cu toată supunerea am lucrat ca să-mi dovedesc fidelitatea către stăpâna noastră supremă a țării, Preaînțeleapta Noastră Domană, la care m-am obligat omagial, pe care am arătat-o în toate prilejurile date și pentru care nu refuz nici a muri”. Episcopul cerea ca această cauză să fie încredințată spre cercetare comitatului Arad „sau oricui altcuiva”, să ancheteze denunțul pentru ca adevărul să iasă la lumină, iar delatorul obligat „pe lângă plata cheltuielilor anchetei să suporte și pedepsa denunțatorului fals, ca prin exemplul său să fie înfricați și alții de la molestarea guvernului și a Majestății Sale prin denunțuri neadevărate și de la roaderca imperioasă a renumelui integru al oamenilor cinstiți”⁵¹².

Episcopul Sinesie Jivanovici, păstorind Episcopia Aradului care își avea jurisdicția peste un întins teritoriu, confruntat cu prozelitismul catolic și uniatic, a căutat să fie într-o permanență legătură cu credincioșii ortodocși, nu numai prin pastorale ci și prin vizitații canonice pentru a-i menține în credința ortodoxă.

⁵¹¹ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 126, pp. 289-290.

⁵¹² Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 3, f. 40, 41.

Capitolul XV

Viața bisericească

Pentru vremurile tulburi de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, pentru țărani români ca și pentru preoții lor, „*legea erau posturile, sărbătorile, icoanele, calendarul cel vechiu, limba cu care se deprinseseră în slujbă, adică în limba neamului lor. Înainte de toate acestea trebuiau să rămână neatinse*”⁵¹³.

Viața bisericească se desfășura la slujbele bisericești din duminici și sărbători, cazaniile care se citeau în cadrul lor, spovedaniile și împărtășania, la fel și toate celelalte Sfinte Taine, toate la un loc, având o influență deosebită în rândurile românilor.

XV. 1. PARTICIPAREA LA VIAȚA LITURGICĂ

Participarea la viața liturgică se făcea mai ales în duminici și sărbători, domeniul unde tradiționalismului Bisericii ortodoxe se manifesta mai semnificativ. Ele „ritmează viața religioasă și devoțiunea colectivă în discursul liturgic anual”⁵¹⁴. Viața unei comunități eccleziastice este o succesiune variată de sărbători rânduite de Biserică, în care se actualizează evenimentele cele mai semnificative din istoria mântuirii (*Nașterea Domnului, Botezul Domnului, Învierea Domnului*) și a principalelor persoane sfinte (*Mântuitorul Iisus Hristos, Maica Domnului, Sfinții Arhangheli*, dar și *Sfinții cei mai venerați de credincioși*)⁵¹⁵, la care se adaugă serbarea săptămânală, *Duminica*, legată de Învierea Domnului. Sunt prilejuri de atingere cu divinitatea, delimitând actul Euharistic, ce înseamnă, pe de o parte rugăciune, pe de altă parte, meditație și ceremonie. Sfânta Liturghie rămâne cea mai importantă, pe linia relației credinciosului cu Dumnezeu.

Deorece în multe locuri „și de repetate ori” din cauza indiferenței preoților, a slăbit evlavia creștină a credincioșilor, pentru îndreptarea acestei situații,

⁵¹³ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 176.

⁵¹⁴ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 217.

⁵¹⁵ Ene Braniște, *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, București, 1985, p. 169.

mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului a convocat, în 1757, un Sinod la care au luat parte toți episcopii din cuprinsul mitropoliei și reprezentanți ai preoților, pentru a discuta „lipsurile legii, ale bisericii și îndreptare duhovnicească și sufletească de obște. Discuțiile s-au purtat în primul rând, pe marginea și „obiceiul cuviincios al îngenungherii cvlavios înaintea sfântului trup și sânge al lui Hristos”, mai ales în timpul Sfintei Liturghii. Credincioșii îngenuncheau înainte de vreme și fac metanii când nu erau prescrise de tipicul bisericesc, dovedind că nu înțeleg lucrurile duhovnicești, în acest fel provocând sminteală în rândul participanților la Sfânta Liturghie. Procedând în acest fel, se credea că se avea de a face cu Preacuratul Trup și Sânge al Domnului Iisus Hristos. După încheierea Sinodului, mitropolitul Pavel Nenadovici, în 10 septembrie 1757, de la Viena, trimitea o pastorală către toții stareții, protopopi, preoți și învățătorii din cuprinsul Episcopiei Aradului, cu sfaturi privitoare la asistarea la slujbe în biserică⁵¹⁶.

Pastorala face dovada unei influențe liturgice romano-catolice asupra cvlaviei ortodoxe. Spiritul cvlaviei ortodoxe răsăritene nu cunoșate la Liturghiile Sf. Ioan și Vasile obligații de îngenunchere sau de mătăanii întreite la anumite momente din timpul liturghiei ci numai capetele să și le plece, ca să nu-i numească ereticii artolatri sau „închinători la pâine”. Numai la Sfânta Liturghie a Darurilor înainte Sfînțite (a Sfântului Grigorie Dialogul) cuvenita îngenunchere să se facă la Vohodul Mare cu Sfintele daruri, pentru că dumnezeieștile taine sunt deja sfînțite, pe când la celelalte liturghii, la ieșirea cudarurile avem numai pâine și vin.

La celelalte două liturghii, în timpul *prefacerii* Sfintelor Daruri să sune clopoțelul din altar de trei ori, lumea să îngenuncheze și să facă metanii cu capul la pământ, „dar totdeauna cu inimă înfrântă, cu frică iubitoare de Dumnezeu și cu plecăciune să se facă mătanie până la pământ, smerindu-se înaintea lui Dumnezeu”. Câte o metanie până la pământ să facă și la „*Cu frică lui Dumnezeu cu credință și cu dragoste să vă apropiați*” dar și atunci când preotul plecând spre Proscomidier zice: „*Totdeauna acum și pururea și în vecii vecilor. Amin*”.

Pastorala mai prevedea ca preoții să-i învețe pe enoriași, iar învățătorii pe elevi, ca atunci când întâlnește pe drum, „în afara zidurilor bisericii” un preot care duce Sfânta Împărătașanie unui bolnav „sau pentru o altă pricină”, să-și descopere capul și „îngenunchind cu smerenie până la pământ să se plece înaintea lui Hristos din dumnezeieștile taine atâta vreme până ce trece preotul cu sfintele”. Aceste recomandări au venit probabil prin intermediul ortodocșilor ruși, știut fiind faptul că țarul Petru cel Mare îngenunchea pe stradă când întâlnea un preot cu Sfânta Împărătașanie⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 282; T. Bodogae, *Contribuții documentare la istoria bisericii arădene din veacul XVIII*, doc. 7, pp. 132-133.

⁵¹⁷ T. Bodogae, *op. cit.*, p. 126. În Arhiepiscopia Aradului până azi se simte o anumită disciplină generalizată de îngenunchere în timpul rugăciunii prefacerii euharistice precum și a chemării la împărătașanie.

Pentru uniformizarea acestor rânduieli în toate eparhiile din cuprinsul mitropoliei, episcopii erau sfătuiți să insiste pe lângă preoți să citească în biserici pastorală de mai multe ori, cu obligația să-i îndrume pe credincioși, învățătorii pe elevi, să se obișnuiască a se închine după rânduiala tipiconală.

XV. 2. SĂRBĂTORILE ȘI POSTUL

O imagine clară a *sărbătorilor* poate fi desprinsă din hotărârile Sinodului Bisericii ortodoxe ținut în Alba Iulia la 4 iulie 1627, sub conducerea mitropolitului Dosoftei al Transilvaniei (c. 1623-1627). Cu acest prilej, pe lângă unele măsuri privitoare la viața morală a preoților și credincioșilor⁵¹⁸, s-au „izvodit zilele cele mari de preste an, carele nime să nu cuteze a lucra nici sie nici în clacă, că cine va lucra să fie de glubă 6 florinți iar popa de nu va spune sărbătoarea, birșag 12 florinți”. Sinodul stabilește 60 de sărbători la care se adaugă Sâmbăta lui Lazăr (martie) și 12 Vineri mari, dintre care cunoaștem numai nouă: Vinerea Mare înainte de Sf. 40 de Mucenici, de Bunavestire, de Paști, de Înălțarea Domnului, de Rusalii, de Sf. Apostoli Petru și Pavel, de Adormirea Maicii Domnului, de Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, de Înălțarea Sfintei Cruci. În total, 73 de sărbători, cu 52 de duminici ale anului, s-a ajuns la un total 125 de sărbători, adică 37 % din totalul timpului pentru activitățile productive⁵¹⁹.

La sfârșitul secolului al XVII-lea se stabilește ca sărbătorile „să se țină care sunt însemnate la Ceaslov cu slove roșii, și au polăleu și evanghelii [...] iar care vor țâncea într-u altu chip să se bârsluguiască cu 12 florinți”. Numărul sărbătorilor în intervalul de timp luat în calcul a scăzut cu 15⁵²⁰.

La începutul secolului următor, Johann Filstich impresionat de mulțimea sărbătorilor pe care le țineau românii scria: „aproape că nu este zi care să nu fie închinată vreunui sfânt de norodul neștiutor”⁵²¹.

Pe lângă încercările romano-catolicilor de a întei propaganda, Curtea imperială credea că dacă va republica decretul împăratului Carol din 28 noiembrie 1732⁵²², reînnoit în 1747, prin care se prevedea extinderea sărbătorilor romano-catolicilor la Biserica de rit răsăritean, cu precizarea că obligativitatea măsurii

⁵¹⁸ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române.*, vol. II, p. 62.

⁵¹⁹ Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, p. 484; Aurel Răduțiu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în vol. „Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice” (Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, 1985, p. 215.

⁵²⁰ Este vorba de *Ceasloveț*, Sibiu, 1696, cf. A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 217.

⁵²¹ Johann Filstich, *Încercare de istorie românească* (Studiu introductiv, ediția textului și note Adolf Armbruster. Traducere Radu Constantinescu), București, 1979, p. 247-248.

⁵²² Publicat în Nicolae Nilles, *Symbolae ad illustrandum Historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae s. Stephani*, volumen II, Oeniponte, 1885, pp. 513-517, cf. George Bariț, *Pagini alese din Istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, vol. I, Brașov, 1993, p. 410.

privește numai parohiile în care supușii trăiesc împreună, și cu concesia că ortodocșii sunt opriți în acele sărbători numai de la lucrul câmpului. În 12 octombrie 1752 se adaugă și aceea că în sărbătorile catolice neuniții pot lucra după ora 11 iar negustorii să poată deschide prăvăliile⁵²³.

La 20 octombrie 1752, se revine impunându-se românilor obligația de a ține (pe lângă praznicele lor din calendarul vechi iulian) deodată cu romano-catolicii și cele patru mari praznice: *Paștile*, *Rusaliile*, *Crăciunul* și *Joia Verde* (festum Corporis Domini) „sau simplu procesiunea Hostiei și a pruncului și anume din primele trei praznice să țină numai prima zi deplină și în aceste zile magazinele meseriașilor și negustorilor să le țină închise toată ziua fără a lucra nici acasă, nici la câmp și fără să provoace vreun scandal afișând vreo șatră ori făcând vreo tulburare bisericii sau rânduiclii romano-catolice”. În celelalte două zile ale praznicelor amintite, „poporul nostru își poate deschide liber magazinele și poate lucra orice lucru”. Cât despre sărbătorile romano-catolicilor se cerea românilor să le respecte, întrerupând lucrul numai între orele 8-11 dimineața „închizând magazinele negustorești și meșteșugărești [...] să nu facă comerț în acel timp nici în magazine, nici în șetri nici să strige ori să facă larmă în timpul în care se săvârșește sfânta slujbă”⁵²⁴.

Sărbătorile a căror obligativitate se încerca a o impune și necatolicilor – de altfel cu puțin succes, în pofida unor măsuri brutale de coercițiune – au fost reduse ca număr în anul 1753 cu circa 30 printr-o măsură decisă de însuși Scaunul potifical. Se desființau ca zile de sărbătoare printre altele, a treia zi de Crăciun, de Paști, de Rusalii, de asemenea două din cele cinci sărbători ale Fecioarei Maria, mizându-se că în număr mai mic vor fi mai ușor de generalizat. Măsurile decretate în anii următori prevăd pedepse pentru cei care nu le vor respecta. Republicarea lor dezvăluie imposibilitatea de a impune pe această cale o soluție realităților istorice existente, nu numai ce-i privește pe românii ortodocși sau uniți, dar și în raport cu celelalte confesiuni. O stare de confuzie, nu de puține ori cu conflict și răfuiești locale, răzbate din documentele vremii⁵²⁵.

Rezistența populației românești, obstinența sa în a menține ritul răsăritean, criza unirii de la mijlocul secolului al XVIII-lea, reacția mitropoliei de la Carloviț, atitudinea și presiunile Rusiei, se dovedesc eficiente în condițiile în care statul austriac este implicat în războiul cu Prusia și în războiul de șapte ani, și vor impune o politică mai tolerantă față de ortodocși, față de credincioșii de rit răsăritean în general. În acest context, bisericile românești vor încerca să reactiveze o parte din patrimoniul tradițional de sărbători, afectat anterior. Petru

⁵²³ G. Bariț, *op. cit.*, vol. I, p. 410; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 220.

⁵²⁴ A. B. M. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, dosar 961; vezi și Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 95; T. Bodogae, *op. cit.*, doc. 4, pp. 129-130.

⁵²⁵ A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 220.

Bod inventaria la mijlocul secolului al XVIII-lea un număr de 91 de sărbători din care 63 sărbători mobile și 28 sărbători fixe⁵²⁶.

În 11 noiembrie 1755, se dictează din nou pedepse asupra locuitorilor ortodocși care nu vor să respecte sărbătorile romano-catolicilor așa după se decretase în 1752⁵²⁷. Această hotărâre a fost republicată la 18 ianuarie 1759, trimisă de guvernul Ungariei comitatelor Arad și Bihor, comisiei orădene și episcopiiilor latine, iar nesocotirea ei aducea aspre pedepse, așa după cum reiese dintr-o scrisoare a protopopului Petru Abazovici al Ineului adresată, la 15 februarie 1759, episcopului Sinesie Jivanovici⁵²⁸.

„Vă aduc la cunoștință lucrurile noi ce se iviră și ni s-a poruncit de domni a le ține. Duminică 14 februarie am fost chemați de domnul solgăbirău la curtea sa și ne-a declarat că s-a publicat prin tot comitatul porunca Maj. Sale că grecii, sârbii, românii sunt obligați a ține sărbătorile mai mari catolice: Paști, Crăciun, Rusalii, Înălțarea Domnului, iar celelalte mai mici ni le va comunica în scris ca să le putem vesti poporului să le țină de la ora 8 la 11 și când vor trage clopotele la catolici să le tragem și noi, adăugând că neascultătorii vor fi pedepsiți întâi cu 30, a doua oară cu 50 de băți. De aceea după spusa domnului solgăbirău așteptăm să ni se dea în scris sărbătorile lor, ca să Vi-le pot transmite sub sigil; aș fi așteptat mai mult, dacă nu mi-ar fi părut că nu trebuie să întârzi a Vă denunța acestea. Ineu, 15 februarie 1759. Protopop Petru Abazovici.”

În legătură cu aceste hotărâri, în 2 aprilie 1759, episcopul Sinesie Jivanovici nemulțumit, s-a adresat lui Ladislau Skvarits, viceomitele comitatului Arad, în care se arăta nemulțumit că în legătură cu aceste prevederi el nu a primit nici o dispoziție de la mitropolitul de la Carloviț, aflând de acestea de la protopopul Ineului.

„Deși încă-n Arad aflasem din rapoartele mai multora că s.a publicat ceva ordin imperial în comitatul Arad că cei de ritul grec al Bisericii orientale să țină sărbătorile catolice, mai mult însă din raportul protopopului de ritul meu din Ineu am înțeles că unul din solgăbirăi convocând la casele sale preoții și poporul, le-a impus, ca pe lângă Paști, Rusalii, Înălțare și Crăciun să țină de la ora 8 la 11 și altele mai mici, pe care nu le numi, dar promise că le va da în scris, punând în vedere și pedepsire neascultătorilor la întâia abatere cu 30, la a doua cu 50 de băte și adăugând că și cei de rit grec să tragă clopotele când se trag la catolici.

Deși n-am intenția de a disputa înaltele dispoziții regale prin care cei de rit grec sunt obligați a ține sărbătorile catolice mai mari, cu privire la publicarea lor trebuie totuși să amintesc că Majestatea Sa decâteori binevoiește a dispune ceva în cele religioase ale noastre, întâi o comunică mitropolitului meu și prin el tuturor vlădicilor. Dar în chestia aceasta până acum nimic n-am primit de la Excelența Sa.

⁵²⁶ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj, 1997, p. 67.

⁵²⁷ G. Bariț, *op. cit.*, vol. I, p. 411.

⁵²⁸ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 295.

În afară de aceasta, dispozițiile în chestiune îi obligă pe cei de rit grec a ține numai sărbătorile mai mari ale catolicilor dintre ei, adică numai pe cei ce au catolici între ei în localitate și încă cu biserica pentru ca să nu turbure cultul din ea. Localități de acestea în comitatul Arad puține sunt, încât nu avea nici o rațiune ca dispoziția respectivă să se publice și în localități fără biserică și locuitori catolici. Iar a-i sili pe cei de rit grecesc a-și trage clopotele e de asemenea nemaiauzit și neobișnuit și din aceasta pot proveni prea multe confuzii. Trebuie să vă aduc aminte aici dezordinile provenite acum trei ani din dispoziția comitatului ca în bisericile noastre să se tragă clopotele seara la anumită oră, anume ce injurii le-au făcut domnii Igăbirău Remenyk și comisar Sereș preoților care fără știrea mea nu voiau să le tragă injurii car nici până azi n-au rămas remediate, și că la jalba mea comitatul prin solgăbirău trimis la mine s-a angajat că-n viitor va lua înțelegere cu mine în asemenea materie.

Aceasta vrui să V-o comunic prietenește, ca bunului meu prieten și să vă mai rog, ca de are comitatul acea dispoziție, să binevoiți a mi-o comunica, astfel rămân pregătit pentru fiecare alternativă⁵²⁹.

Obligativitatea ținării sărbătorilor de necatolici odată cu cele ale catolicilor, însemna o violare a libertății cultului, acordată Bisericii ortodoxe prin privilegiile ilirice.

Măsurile de reducere a numărului de sărbători întreprinse de Curtea de la Viena s-au călăuzit după principiul generalizării sărbătorilor romano-catolicilor la ortodocși, fără a se ajunge la un rezultat. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, recunoscându-li-se românilor dreptul la sărbătorile proprii, s-a căutat ca în acord cu Biserica să se reducă numărul acestor sărbători, ajungându-se la un compromis în privința respectării de către ortodocși a sărbătorilor romano-catolice⁵³⁰.

Interesul imperialilor în încercarea de a obliga pe românii ortodocși de a ține sărbătorile romano-catolicilor era dublu. În primul rând era în interesul prozelitismului catolic, prin obligativitatea ținării sărbătorilor catolicilor și de necatolici, pe de altă parte, erau încercările de a echilibra raportul dintre timpul de muncă și cel de odihnă, ceea ce se caută să se ducă la îndeplinire și prin reglementarea urbarială din 1767⁵³¹.

Alături de sărbători, *posturile* ritmează și ele viața religioasă și devoțiunea colectivă în discursul liturgic anual. Postul constituie o dimensiune marcantă a

⁵²⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 294-297.

⁵³⁰ În primul *Regulament iliric* din 1771 s-a prevăzut ca sârbii și românii să-și păstreze calendarul vechi, iar în locurile în care trăiesc împreună cu catolicii să serbeze împreună prima zi a marilor sărbători (Paști, Rusalii, Crăciun, Joia Verde) ca și duminicile. Sinodul din 1774 a procedat la reducerea numărului sărbătorilor ortodoxe la 42, confirmate apoi în al treilea regulament iliric din anul 1779. Cf. I. D. Suciș, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, pp. 430-431; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 225; T. Bodogae, *Tâlcul unei circulare din 1794 a protopopului Sava Popovici*, în „M. A.”, anul XXXI, 1986, nr. 2, p. 258. Dintr-un document emis la 7 iunie 1875 de către Prefectura județului Arad, reiese că ortodocșii, acolo unde erau majoritari, nu erau obligați să se supună prevederilor privitoare la ținerea sărbătorilor catolice, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad. Împuțernicitul cezaro-crăiesc*, dosar 4150/1857, f. 1, 4.

⁵³¹ A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 221.

religiozității trăite la nivelul ei cel mai de jos. Biserica Ortodoxă, care consideră omul ca o unitate a sufletului și trupului, a insistat întotdeauna că trupul trebuie pregătit și disciplinat la fel ca sufletul.

Sunt patru perioade principale de post pe parcursul anului: *Postul cel Mare* sau al *Paștilor*, începe cu șase săptămâni înainte de Paști; *Postul Sf. Apostoli Petru și Pavel*, începe luna la opt zile după Rusalii și se termină pe 28 iunie, în ajunul sărbătorii, iar ca lungime variază între una și șase săptămâni; *Postul Adormirii Maicii Domnului*, durează două săptămâni, de la 1 la 14 august; *Postul Crăciunului* care durează patruzeci de zile, de la 15 noiembrie până la 24 decembrie. În afară de aceste patru perioade, sunt zile de post *miercurea* și *vinerea*, *Înălțarea Sfintei Cruci* (14 septembrie), *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul* (29 august) și *ajunul Botezului Domnului* (5 ianuarie)⁵³².

Derularea posturilor, ca succesiune de momente sau secvențe de intensă pietate din viața cotidiană se evidențiază în aceeași manieră de tensiune dintre norme și realitate, dintre modelul creștin prescris și exemplele trăite. În reglementarea din 1627 a mitropolitului Dosoftei al Transilvaniei (1624-1627) se arată că „fiecăre om trebuie să țină patru posturi pe an și două posturi pe săptămână”⁵³³. În majoritatea zilelor Marelui Post sau în timpul Săptămânii Mari nu era interzisă numai carnea, ci și peștele și toate produsele animale (untura, ouăle, untul, laptele, brânza) și vinul. Era o perioadă de austeritate și chinuri fizice acceptate de bună voie.

Regulile postului în Biserica Ortodoxă sunt deosebit de riguroase și îi uimesc pe călătorii străini în Țările Române care prezentau realități generale pentru întregul secol al XVIII-lea. În debutul secolului al XVIII-lea, iezuitul Andreas Freyberger, făcea următoarea remarcă despre postul la români: „Au posturi dese. Primul, cel de primăvară, este de șapte săptămâni. Cel de al doilea, înaintea Nașterii lui Hristos, de patru săptămâni. Cel de al treilea e premergător Sfântului Petru și este de opt zile, iar al patrulea precede sărăbătoarea Adormirii Maicii Domnului și ține în total două săptămâni. În postul de patru (săptămâni), când cred împreună cu Biserica Orientală că s-a născut Hristos și în cea de șase (săptămâni), când a suferit, se abțin de la lactate iar bucatele în timpul posturilor le gătesc cu ulei de in. Este mare credința în aceste posturi iar faptul de a nu respecta vreunul din ele atrage o penitență abia inferioară omuciderii”⁵³⁴. Un alt observator al realităților românești din Transilvania începutului de secol XVIII, Johann Filstich consemna că românii ortodocși țineau cu strășnicie posturile „ce sunt păresimile, postul Sf. Petru și cel dinaintea Crăciunului, cât și cele de peste săptămână, în fiecăre vineri”⁵³⁵.

⁵³² Pentru amănunte vezi: Enc Braniște, *op. cit.*, pp. 301-328.

⁵³³ D. Radosav, *op. cit.*, p. 221.

⁵³⁴ Andreas, Freyberger, *Historica relatio unionis walachicae cum romana ecclesia* (versiune românească și Studiu introductiv de Ioan Chindriș), Clusium, 1996, pp. 35-37.

⁵³⁵ J. Filstich, *op. cit.*, pp. 247-249.

Alți observatori insistă pe lungimea posturilor și strictețea ținerii lor de către credincioșii ortodocși. Astfel, Johann Jakob Ehrler remarcă faptul că „practica religioasă urmată acasă de tineri și bătrâni constă din patru posturi neobișnuit de lungi: postul Crăciunului, care ține 6 săptămâni; postul Paștelor, care ține 7 săptămâni; postul Sfinților Petru și Pavel, de 3 săptămâni, și cel al Nașterii Mariei, care ține tot 3 săptămâni. Împreună cu toate celelalte zile de post, ajunatul însumează de obicei 7 luni dintr-un an, fiind atât de riguros, încât pe la mijlocul postului principal⁵³⁶ nu mai e îngăduit să se mănânce nici pește, nici untură și nici ouă. Postul, pe cât e de riguros, e ținut tot atât de strict. Acești oameni buni sunt atât de pătrunși de el, încât ar uide mai bine un om decât să încalce postul, ceea ce s-a observat și la cei furișaji în rândul lotrilor, care – chiar dacă dobândesc belșugul – respectă postul fără vreo abatere”⁵³⁷.

Cam în aceeași notă se exprima și Francesco Grisellini: „Românii postesc miercurea și vinerea. Sîmbăta și în toate celelalte zile ale săptămânii ei mănâncă și carne, dacă nu e timpul postului. Românii țin posturile mari deosebit de riguros. Nu numai că se hrănesc doar cu pâine, garnituri de legume și păstăioase, ba unii merg cu înfrînarea atât de departe, încât nu se apropie de soțiile lor și, mai mult, nici nu îngăduie să li se ia sânge dacă s-ar îmbolnăvi”. Tot el constata că românii avea expresii precum: „pre cât e de adevărat că am ținut postul”, găsindu-le una dintre cele mai frumoase trăsături, faptul „că nu iau cu ușurință în deșert numele lui Dumnezeu”⁵³⁸.

Sunt și unele perioade din cursul anului bisericesc, în care Biserica face completă dezlegare de la post miercurea și vinerea, îngăduindu-se mîncarea de dulce (ouă, brînză pentru monahi, pește și carne pentru mireni). Este vorba miercurea și vinerea din Săptămîna Luminată (săptămîna de după Paști), prima săptămîna după Rusalii, în intervalul dintre Nașterea și Botezul Domnului, săptămîna Vameșului și a Fariseului (prima săptămîna de la începutul Triodului) și din săptămîna numită a brânzei. Toate aceste miercuri și vineri exceptate de la post se numesc, cu un termen popular, zile de harți, adică de dezlegare sau suspendare a postului⁵³⁹.

Cu aprobarea autorităților ecleziastice, în cazuri de epidemii, foamete, posturile erau suspendate, dându-se anumite pogorăminte, practică veche încă din Evul Mediu, în Răsărit și în Apus deopotrivă⁵⁴⁰.

⁵³⁶ Este vorba de Postul Paștilor.

⁵³⁷ J. J. Ehrler, *op. cit.*, pp. 37-38.

⁵³⁸ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1984, pp. 177-178, 179.

⁵³⁹ E. Braniște, *op. cit.*, pp. 311-312.

⁵⁴⁰ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 187-188; Valeriu Leu, *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în veacul luminilor*, Reșița, 1993; D. Radosav, *op. cit.*, pp. 222-223.

XV. 3. MĂSURI ÎMPOTRIVA VIETII IMORALE

Încă din timpul episcopului Isaia Antonovici (1731-1748), în ședința Comitatului Arad din 11 decembrie 1736, se cerea să se aplice măsuri de ordin disciplinar-bisericesc pentru suprimarea cazurilor de bigamie. După hotărârile Comitatului, episcopul avea să aducă „sentințe” în cazurile de bigamie, iar organele administrative aveau să deie o mână de ajutor la executarea lor. După aproape un deceniu, în 1745, episcopul Isaia Antonovici a dat dispoziție tuturor protopopilor și preoților să predice și să îndemne pe cei care trăiau în bigamie, să revină la familiile lor, cei cu căsătorii legitime. Erau și unii care nu ascultau de cuvântul Bisericii, neconfomându-se nici dispozițiilor episcopului⁵⁴¹.

Într-un raport din 7 septembrie 1758 se menționează că bigamia nu a putut fi stârpită, mulți existau pe întinsul domeniului al dicelui de Modena. Emerik Bohuş, adresându-se comitatului arăta că bigamia exista printre ȣigani în primul rând, dar existau numeroase cazuri și în rândul românilor, precum și la alții. Existența bigamiei o pune pe seama clerului, atât calvin cât și ortodox (*magis culpa Paedica terum et Graeci Ritus sacerdotum*). Comitatul, în raportul adresat Consiliului locotenențial expune situația existentă și cerea luarea măsurilor ce se impuneau pentru stârpirea acestui flagel⁵⁴².

În 27 septembrie 1759 împăratul coregent Francisc cu deputația ilirică ordonă mitropolitului Pavel Nenadovici să provoace pe toți episcopii să combată prin circulară către „parohii și popii” lor viciul bigamiei despre care anul trecut a primit curtea denunț că e răspândit în Banat. A dat și atunci ordin similar în 15 iulie, acum însă i s-a semnalat de cancelarie răspândirea lor și în Bihor, mai ales între români. Mitropolitul îi trimite episcopului Sinesie ordinul la 1 octombrie 1759. La 10/21 octombrie, din Arad, episcopul răspunde că

„în tot decursul vizitației mele-n Bihor i-am învățat pe oameni pe lângă alte porunci divine, și cea a evitării bigamiei, iar după isprăvirea vizitației, înainte de a pleca din Oradea, am așezat așa rânduială-n clerul meu bihorean, ca protopopii constituiți cu câțiva preoți mai bătrâni din fiecare district al Bihorului tot la două luni să se întrunească-n Oradea și să țină consistor prezidat de mine când sunt acolo, de vicarul ce-l am acolo, și să revizuiască pricinile ce țin de forul bisericesc. Primind însă ordinul Majestății Sale voi publica în cel mai scurt timp nu numai în eparhia Orăzii, ci și-n cea de aici, arădană, clerului meu din tot cuprinsul, ordinul din 15 iulie 1758, îndemnându-l serios să combată îngrozitoarea crimă a bigamiei”⁵⁴³.

⁵⁴¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 125. Într-o ședința a Comitatului din 26 ianuarie 1745, examinându-se situația bigamiei se ajunge la concluzia că jurisdicția în asemenea cazuri, nu aparține Bisericii, ci autorităților politice. Cf. *Ibidem*.

⁵⁴² *Ibidem*, p. 126, nota 2.

⁵⁴³ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc.2, f. 296-297.

În ce măsură s-a reușit combaterea bigamiei în cuprinsul Episcopiei Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici cu cunoaștem.

XV. 4. CIRCULARĂ PRIVITOARE LA ÎNMORMÂNTARE. CIMITIRELE ARADULUI DIN TIMPUL EPISCOPULUI SINESIE

Îngoparea celor trecuți la cele veșnice se făcea, de regulă, a treia zi de la moarte, după ce în prealabil s-a primit adeverința de înhumare după constatarea morții. Pentru că regula nu întodeauna era respectată, în 10 septembrie 1757, mitropolitul Pavel Nenadovici trimitea dispoziția „sanitară” a împărătesei Maria Tereza episcopului Sinesie Jivanovici prin care se cerea tuturor preoților să intre în legalitate. Prin circulară se prevedea ca în cuprinsul regatului ungar în „localitățile mai importante și în orașe”, trupurile oamenilor morți să nu fie îngropate înainte de a fi „controlate în chip special de inspectorii rânduiți, spre a se ști de ce fel de boală au murit”⁵⁴⁴. Dispoziția se aplica mai ales în mediul urban, unde, autoritățile comitatense de confesiune catolică, interziceau ortodocșilor „sărutarea cea de pe urmă a mortului” așa după cum era prescrisă în cărțile de cult ortodoxe, fie că era vorba de sărutarea însăși a decedatului, fie a crucii puse pe pieptul lui⁵⁴⁵.

La nevoie, înmormântarea se putea face și mai devreme, la 48 de ore după răposare, dar nu mai puțin. Uneori, cu ocazia epidemiilor, când mortalitatea era ridicată, intervalul de trei zile nu era respectat. Statul modern austriac a intervenit pentru a reglementa aspectele acestei chestiuni din rațiuni de sănătate publică. Deși existau reglementări de natură sanitară mult mai vechi, în 1771 o înaltă poruncă prevedea ca nici un cadavru „mai înainte de curgerea a 48 de ceasuri să nu se îngroape, afară de va muri cineva de vreo boală lipitoare sau ciumă; pe acela mai degrabă s-ar cuveni a-l îngropa, ca să nu se poată și alții de la dânsul a se otrăvi”. Porunca a fost reluată și retransmisă prin circulare episcopoești, semn că nu întotdeauna regula era respectată⁵⁴⁶.

În perioada episcopului Sinesie Jivanovici, în Arad existau mai multe cimitire. Conscripția din anul 1783 a orașului Arad înregistra un număr de 84 străzi, între ele și strada „cimitirului iliric”⁵⁴⁷, adică vechiul cimitir românesc, situat pe *strada Crucii* (Episcopiei de azi). Localizarea exactă a cimitirului se poate face cu ajutorul hărții din 1752 executată de un ofițer austriac, care, la capătul străzii Episcopiei de astăzi, a trasat un mic dreptunghi, cuprins între

⁵⁴⁴ T. Bodogae, *Contribuții documentare la istoria bisericii arădene din veacul XVIII*, doc. VIII, pp. 135-136.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, pp. 126-127.

⁵⁴⁶ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 496-497.

⁵⁴⁷ Amănunte la: H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, pp. 157-178.

străzile Ion Luca Caragiale și Ștefan Cicio Pop. Dacă ofițerul austriac nu menționa ce reprezenta acel dreptunghi, Emeric Rutkay în harta din 1755, marchează pe acest loc cimitirul, în mentalul colectiv din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cimitirul vechi al orașului era considerat cel românesc. Nu se cunoaște începuturile lui însă în *Matricolele decedaților* din secolul al XVIII-lea de la parohia „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” se găsește des expresia „*pogreban u starom grobliu*” sau „*pogreben u starom vlaškom grobliu*”, adică „înmormântat în cimitirul vechi” sau „înmormântat în cimitirul vechi românesc”.

Alte formulări plasează cimitirul când în „orașul românesc”, când în „orașul german”: „*pogreben u starom groblin u vlaškoj varoš*” (înmormântat în cimitirul vechi în orașul românesc) sau „*pogreben u starom grobliu mejdu vlasî*” (înmormântat în cimitirul vechi între români), dar și „*pogreben u vlaškom grobliu u nemacikoi varoš*” (înmormântat în cimitirul românesc în orașul german). Alternanța se explică prin faptul că cimitirul era așezat la limita dintre cele două „orașe”, cartiere sau părți ale aceluiaș oraș. Ulterior, peste vechiul cimitir românesc s-au ridicat case, dispărând unul din „*documentele*” de netăgăduit ale vechimii populației românești a Aradului.

În *Matricula decedaților* dintre anii 1730-1764 se menționează un mic cimitir situat în jurul catedralei de pe malul Mureșului, care funcționa în ciuda tuturor dispozițiilor imperiale. Cimitirul, cu caracter neoficial, a funcționat până la începutul secolului al XIX-lea și a fost accesibil numai reprezentanților de vază a comunității ortodoxe, preoți, negustori, comercianți din rândurile românilor, sârbilor sau aromânilor, care au avut un rol de mecenate ai bisericii, foști senatori în consiliul orășenesc.

În perioada analizată de noi, în mediul rural, cele mai multe parohii aveau biserici de lemn, puține de zid, situate de cele mai multe ori pe înălțimi din mijlocul satelor, sau în marginea lor, în cazul schimbării vetrei satului, avea cimitirele în jurul locașurilor de cult.

XV. 5. PROCESIUNI RELIGIOASE

Procesiunile religioase sunt forme clasice ale devoțiunii, fiind relevante datorită spiritului care le animă și a exteriorizării sentimentelor religioase ale credincioșilor. Ele pot fi legate de anumite sărbători (Botezul Domnului, Rusalii), de hramul bisericii sau cele organizate pentru binecuvântarea holdelor, încetarea ploilor și a secetei.

În ziua *Bobotezei*, din 6 ianuarie, după Sfânta Liturghie, exista obiceiul să se iasă la o apă curgătoare din mijlocul sau marginea satului, unde, din timp, crâsnicul împreună cu alți credincioși, pregăteau vase mari (ciubere) din lemn, pe care le umpleau cu apă. Aici, preotul săvârșea Sfîntirea cea mare a apei, după

rânduiala din *Molitfelnic*. Credincioșii, într-un vas mai mic luau apă sfințită pe care o duceau acasă, unde o păstrau peste an.

Procesiunile religioase care se fac pentru *binecuvântarea holdelor*, menite să aducă sau să oprească ploaia, erau bine înrădăcinate în viața religioasă a comunităților parohiale. Ele se desfășurau mai ales cu prilejul sărbătorilor mari de primăvară (Paști, Înălțarea Domnului, Rusalii) sau în cazuri de mare secetă, aceasta prezentând un mare pericol pentru semănături, se făceau procesiuni la țarină, la o troiță (rugă)⁵⁴⁸, cu prapori și crucea în frunte, cu rugăciuni publice pentru ploaie, în timp de neploare, sau alte nenorociri. Episcopii îndrumă preoții să fie “mijlocitori între Dumnezeu și oameni” în biserică sau în țarină, după rânduiala din *Liturghier* (“la vreme de neploare și foamete”) pentru ca “așia bunul Dumnezeu să se întoarcă cu îndurarea spre noi și să ne ferească de foamete, ce ne amenința lipsa de ploie”. După săvârșirea Sfintei Liturghii, preotul, în fruntea credincioșilor, iese din biserică, o înconjoară, după care se merge în țarină. Lua parte întreaga comunitate și se desfășura până la hotarul satului pe care procesiunea condusă de preot, nu-l depășește; efectele scontate nu privesc decât teritoriul/hotarul satului. Pentru oficierea slujbei se puteau opri oriunde, dar, existau două locuri cu deosebire indicate, mijlocul câmpului și capătul drumului la ieșirea din sat, adică la intrarea pe câmp. Acestea sunt păzite de troițe, de diferite forme și dimensiuni. Ele sunt amplasate în imediata apropiere a hotarelor, în centrul unui câmp sau la ieșirea din sat. Aici se săvârșea rânduiala sfințirii mici a apei (aghiasma mică), se rosteau rugăciuni către Mântuitorul Iisus Hristos să aperse satul “de ciumă, de foamete, de potop, de venirea altor neamuri, de războiul cel dintre noi”⁵⁴⁹. Toată lumea îngenunghiază, preoții binecuvântând cu crucea în toate părțile ogoarele, câmpul și pe enoriașii prezenți. De jur împrejurul satului, troițele păzesc intrările, izvoarele, fântânile, răscrucile de drumuri, hotarele satelor. Uneori, se pot vedea chipul Maicii Domnului pictate pe o icoană și prins pe cruce, sau Învierea Domnului. Când cortegiul funerar se îndreaptă spre cimitir, se oprește la răscruce, preotul citește o Evanghelie sau rostește o ectenie pentru morți, după care își continuă drumul.

⁵⁴⁸ Andreas Freyberger observa că la români “venerarea crucii este [...] mare. O plantează la intrarea în sate și în fața bisericilor și i se închină când trec pe lângă ea” (cf. *Historica relatio unionis walachicae cum romana ecclesia*, p. 37). Dacă era sărbătoarea Rusaliilor, fetele pregăteau cununi din spice de grâu, pe care le aduceau la biserică unde erau sfințite de către preot apoi puse pe prapori.

⁵⁴⁹ În secolul al XVII-lea existau deja manuscrise, iar din secolul următor și Molitvelnice care conțineau rugăciuni ce trebuiesc rostite în asemenea împrejurări. Într-un *Miscelaneu*, copiat între 1673 și 1707 într-o parohie din Zarand, diacul Alexandru Dumitrașcu Bălgădeanul, a copiat o rugăciune la “ploi rele”, care se citește la holde sau semănături împotriva “gadinilor” și mai ales împotriva “lucrărilor diavolului” care vrea să strice “agonisita creștinilor”. O “*Rugăciune pentru alungarea dracului din ape*” se păstrează la începutul unui exemplar din *Octoiul* tipărit la Blaj în 1760, aflate în localitatea Cornișești (Bihor). Mai amintim un *Codice miscelaneu*, copiat la 1757-1758 în Chisindia, Hodiș și Cuied de către Ioan Popovici Muncăcianul “*Rugăciunea ce se zice la grădină, sau la vie sau la holde*”. Cf. Fl. Dudaș, *Manuscrise românești din bisericile Bihorului*, vol. II, Oradea, 1986, pp. 82, 135, 215-216, 327.

Din mulțimea de obiceiuri amintim și aceea a “ținerii de piatră”, ce corespundea anotimpului de primăvară. Solemnitatea acestei zile se ridică în unele parohii până la calitatea de adevărat “praznic al holdelor”. Pentru “ținerea de piatră” existau două zile, miercurea (sau marți) din Săptămâna Luminată și miercurea (sau marți) de după Rusalii, legate oarecum de aceste mari praznice, de Înviere și renașterea duhului creștin. Prin “ținerea de piatră” omul dorea să înduplece milostivirea lui Dumnezeu împotriva ploii peste măsură și mai ales a grindinei ce mistuise câteodată hotare întregi de semănături. Despre vechimea ei nu se poate preciza ceva, pentru că răspunsurile bătrânilor duc spre aceeași concluzie: “Așa ne-am trezit cu ele în lume”⁵⁵⁰.

Un alt exemplu de procesiune era cu prilejul *hramului bisericii*, considerată cea mai mare sărbătoare a comunității bisericești și se sărbătorea cu mare solemnitate în prezența a numeroși enoriași, din sat și din cele din jur, a mai mulți preoți, uneori chiar a episcopului. Serbarea se face în ziua patronului, era o reînnoire a sfințirii prin stropirea cu apă sfințită și a înconjurării de trei ori a bisericii, ca aducere aminte de actul târnosirii ei.

Existau și un alt fel de procesiuni religioase, acelea pe care membrii comunității le făceau la *cimitir* în zile rânduite în acest scop (a doua zi de Paști, Duminica Tomii), când gândurile enoriașilor se întorc și către cei plecați dintre ei în veșnicie. Totul se desfășura în cimitir, cum ele de multe ori în trecut erau în jurul bisericii, se înțelege că unul din rosturile sale îl constituia și funcția ceremonial-funcrară. Liturgic, rînduiala acestui eveniment constă mai întâi în participarea la Sfânta Liturghie din biserică, pe urmă mulțimea enoriașilor, merge în cimitir.

XV. 6. PELERINAJE

În studiul pe care R. Oursel îl dedică pelerinilor, definește pelerinajul ca pe “un act voluntar și dezinteresat, prin care un om își abandonează locurile natale, habitaturile și anturajul său, pentru a se duce, pătruns de un spirit religios, până la un sanctuar pe care l-a ales în mod deliberat sau care i-a fost impus prin penitență”⁵⁵¹.

Pelerinajele sunt forme de călătorii pe care credincioșii, mânați de dorul de a cerceta vreun locaș de închinăciune, unde se păstrează moaște făcătoare de minuni sau icoane al Sfintei Fecioare, de ale sfinților, pentru a obține acolo, prin mijlocirea acestora, sprijinul și ajutorul lui Dumnezeu în necazurile și lipsurile trupești și sufletești, le fac. Sunt o manifestare a sentimentelor religioase, adânc sădite în sufletele credincioșilor, când din depărtări, pleacă de la vetrele lor pentru a-și dobândi, mai presus de toate, mângâiere sufletească, ușurare și vindecare de bolile trupești.

⁵⁵⁰ Ioan Bărdaș, *Despre datini și tradiții străvechi*, în “L. R.”, anul XXVI, nr. 16, 15 august 1946, pp. 153-154.

⁵⁵¹ D. Radosav, *op. cit.*, p. 226.

În părțile arădene și bănațene, încă de la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, au loc pelerinaje pe culmile de la Lipova, unde se afla crucea impunătoare din lemn de stejar a călugărului Visarion, devenit loc sfânt de pelerinaj pentru românii de pe ambele maluri ale Mureșului⁵⁵². În jurul ei amenajându-se adăposturi pentru pelerini care petreceau acolo, zi și noapte, în cântări și rugăciuni, ascultând slujbele dumnezeiești săvârșite de preoții din Lipova și împrejurimi. O însemnare de la 1744, anul apariției călugărului Visarion în Banat și Transilvania, reflectă cultul românilor ortodocși pentru crucea de la Lipova și dimensiunea extraordinară a fenomenului: „Să se știe că au fost vlcatul lui Hristos 1744, atunci s-au arătat o stea mare cu coadă și au fost trei luni și s-au ascuns și iarăși au ieșit un om sfânt și a venit la Lipova și a făcut minuni mari, arătându-i-se lui Hristos și au ridicat o cruce și iarăși închină creștinii și mulți bolnavi au mers și s-au izbăvit, și într-această vreme au fost grâu secu într-aceste două comitate, a Biharii și Zărandului”⁵⁵³.

De teama amplexării care a luat cultul crucii lui Visarion, ca și atmosfera de pioasă reculegere ce domnea în jurul ei, a displicut autorităților de stat. Generalului Engelshofen i se cerca ca crucea să fie înlăturată din acel loc iar călugării „să fie alungați din țară”⁵⁵⁴. Anumite temeri ale autorităților Banatului, au dus la dărâmarea așezământului, crucea rămânând „neatinsă”⁵⁵⁵. Pelerinajele deveniseră adevărate demonstrații de masă, Congregația comitatensă din Arad ordonând în 16 mai 1745 - după un an de la arestarea lui Visarion - ca organele din subordine să anunțe în întregul județ o pedeapsă de o sută de lovituri de bici pentru cei care vor mai trece Mureșul la cruce, iar pentru fiecare caz de recidivă, făptașilor să li se aplice și o amendă de 12 florini renani. În același an, la 9 ianuarie, congregația ținută în Zarand își exprimă revolta împotriva menținerii crucii, la care mergeau foarte mulți credincioși din regiunea Aradului⁵⁵⁶. Niciodată o cruce n-a dat atâtea îngrijorări Curții imperiale, n-a creat probleme așa de dificile unei întregi administrații și n-a prilejuit atâtea suferințe îndurate cu bucurie, ca umila cruce de stejar de la Lipova. Nici o altă cruce n-a adunat în jurul ei atâtea credincioși și n-a revărsat atâtea țările, atâtea rezistență, care nu e numai față de o credință străină.

Enoriașii ortodocși din părțile arădene, potrivit unei tradiții de mai multe sute de ani, cu ocazia hramului bisericii sau a praznicelor Schimbării la Față, Adormirii și Nașterii Maicii Domnului, pentru a gusta din plin viața duhovnicească, lipsită de lumescă desfătare, fortificată cu puterea rugăciunii și a postului, mergeau la

⁵⁵² Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003, doc. 36, p. 227. Vezi și documentele nr. 37, p. 228; nr. 38, p. 228; nr. 39, p. 229; nr. 40, p. 229; nr. 41, p. 230; 42; p. 230; nr. 44, pp. 231-232; nr. 46, p. 233.

⁵⁵³ T. Nicoară, *op. cit.*, pp. 128-129.

⁵⁵⁴ M. Săsăujan, *op. cit.*, doc. 47, p. 233.

⁵⁵⁵ Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Valahul*, în “M. B.”, anul VII, 1957, nr. 1-3, pp. 120-122.

⁵⁵⁶ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, pp. 97, 98, 128; vezi și I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 99, pp. 188-189.

mănăstirea Hodoș-Bodrog, convinși că aici trebuie să primească mângâiere, întărire și vindecare. Pelerinajele la mănăstirea Hodoș-Bodrog sunt cunoscute documentar din anul 1771⁵⁵⁷, ceea ce nu exclude existența lor cu mult înainte.

Pentru organizarea pelerinajului se impunea un plan bine chibzuit și îndeplinit până la sfârșit. Preotul pregătea dinainte credincioșii explicându-le însemnătatea pelerinajului, apoi, în ziua anunțată, plecau împreună cu preotul înveșmântat cu odăjdii, în procesiune cu prapori și crucea în frunte, intonând imne și cântări bisericești de laudă lui Dumnezeu. Preoții satelor prin care trec, se alătură și ei cu enoriașii lor, la întâlnire rostindu-se rugăciuni, uneori și scurte cuvinte de învățătură. Ajunși la mănăstire, pelerini erau întâmpinați de starețul mănăstirii, îmbrăcat în ornate bisericești. La mănăstire are loc un numeros ciclu de slujbe și servicii divine, Vecernia, Privegherea Praznicului, Drumul Crucii, cu câte o meditație la fiecare din cele 14 popasuri din calvarul Domnului Iisus, cu aplicații la viață, Sf. Maslu, iar pentru întărirea duhovnicească se țin un însemnat număr de predici cu diferite teme religioase. Se înconjură biserica în cântări de mărire și îngenuncheau în fața icoanelor Maicii Domnului. Alături de episcopul locului, arhimandritul mănăstirii și obștea mănăstirii, luau parte numeroși preoți de mir ce mergeau în fruntea enoriașilor în pelerinaj la mănăstire. Aici, încă de dimineața se slujea Utrenia, cu Ceasul I și cuvântări de întărire duhovnicească. Din biserică, în dangănelor clopotelor, se făcea procesiune pe Drumul Crucii cu oprire în fața troițelor, urmărindu-se trezirea conștiinței și a părerii de rău pentru păcatele săvârșite, prin scurte meditații cu momentele celor 14 popasuri. Întorși în biserică, se face molitva și rugăciunea de pregătire a pelerinilor pentru Sf. Taină a Mărturisirii. În după masa zilei, se săvârșea Sf. Taină a Maslului pentru bolnavi și rugăciunile particulare pentru felurite trebuințe sufletești și necazurile vieții. Seara se face priveghere iar dimineața următoare, în ziua praznicului, Cinstul Paraclis al Maicii Domnului, cu pomeniri, apoi rugăciunile de pregătire pentru Sf. Taină a Împărtășaniei. În biserică urmează Sf. Liturghie, săvârșită de către starețul, de puține ori era prezent și episcopul, înconjurat de un sobor de preoți, cu pomenirea viilor și a morților, sfințirea apei mici, binecuvântarea grâului, cuvântări și cuminecarea pelerinilor. La întoarcerea de la mănăstire se ținea aceeași ordine, iar ca semn de aducere aminte, preotul își îndemna enoriașii să-și aducă podoabe creștinești (cruciulițe, icoane, tămâie, mir, poate și cărți) la casele lor.

⁵⁵⁷ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 4, f. 22.

Capitolul XVI

Activitatea culturală

Pe lângă preocupările de îmbunătățire a vieții religios-morale a credincioșilor, de menținere a ținuturilor Hălmagiului și Bihorului sub jurisdicția Episcopiei Aradului, o preocupare deosebită a fost și cea în domeniul cultural. Ctitor al reședințelor episcopale de la Gai și Velența, preocupat de a procura și distribui cărți, icoane și odoare bisericești, la fel și prin școala pentru pregătirea aspiranților la preoție organizată la Gai sau încercările de a înființa o asemenea școală și la Velența, tipărirea de cărți bisericești la Râmnic, prin pastoralele și singheliile românești date.

În părțile Bihorului și Aradului, încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, au activat numeroși copişti de manuscrise, „peregrini” sau localnici. Cunoaştem numele lui Vasile Sturze Moldoveanul, ieromonahul Agaton Moldoveanul, preotul Constantin din Țara Românească sau Nicolae Muncăcianul. Unii dintre ei au activat până după mijlocul secolului al XVIII-lea. La mijlocul secolului al XVIII-lea, tot din Țara Românească, era venit diacul Alexandru originar din Râmnic, care, în postura de colportor și copist, a activat, timp de mai multe decenii, în partea Zărandului, copiind vreo trei *Catavasii*, două *Molitvelnice*, *Pravila de la Govora*, *Cazanii la morți*, o *Alexandrie* și multe altele. Îl mai amintim pe popa Iosif de la Beiuș, copist, legător de cărți și zugrav, în cea din urmă îndeletnicire activând sub îndrumarea zugravului David de la Curtea de Argeș⁵⁵⁸.

⁵⁵⁸ Pentru amănunte despre copişti și manuscrise vezi: Virgil Molin, *Copişti moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în „M. B.”, anul XIV, 1964, nr. 4-6; Atanasie Popa, *Manuscrise românești în colecția eparhială de obiecte vechi bisericești din Timișoara*, în „M. B.”, anul XXII, 1972, nr. 4-6; Fl. Dudaș, *Manuscrise românești din bisericile Bihorului*, vol. I-II, Oradea, 1985-1986; Idem, *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, 2003; Idem, *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. I-II, Oradea, 2007; *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, 2003; Elena Rodica Colta, *Manuscrisele românești din județul Arad. Tipologii și individualizări*, în “Ziridava”, XIX-XX, 1996.

În 1757, conform, propriei mărturii, copistul Ioan Popovici Muncăcianul scria în „casa lui popa Dumitru, duhovnicul din Chisindia” mai multe *Molitve* și *Ectenii* pentru ca în anul următor să-și continue activitatea cărturărească în satul Cuied cu *Învățătura a șapte Taine*, *Cuvânt pentru ieșirea sufletului din trup*, *Cazanie la coconi mici*, *Învățătura lecurilor pentru multe boale*. După numai doi ani, în 1760, completează un exemplar din *Molitvenicul* tipărit la Blaj în 1757, care fusese cumpărat în ținut și circula în zonă, cu *Cântecul lui Solomon*, *Cântecul lui David proroc*, *De turbare*, *De friguri*, *Descânțece de friguri*. Observăm la Ioan Popovici Muncăcianul interesul pentru tradițiile locale de medicină populară.

Tot în 1757, pe când se afla în Hodișul arădean, Ioan Popovici Muncăcianul copia *Slujba sfințirii bisericii*⁵⁵⁹, manuscris descoperit la începutul secolului trecut de Vasile Mangra în biserica din Cărpinet (Bihor). Manuscrisul era întocmit pentru ajutorul protopopilor la sfințirea (nu târnosirea) sau binecuvântarea unei biserici de către protopop, cum se practica în dieceza Aradului, pe timpul episcopului Sinesie Jivanovici. La ectenia pentru arhieru era numele episcopului Sinesie Jivanovici⁵⁶⁰:

„Pentru Preasfințitul Episcopul nostru **Sinesie**, pentru cinstita preoție întru Christos diaconie și pentru tot clirosul și norodul, Domnului să ne rugăm”⁵⁶¹.

„În numele tatălui și a Fiului și a Sfântului Duch. Cu blagoslovenia și cu voirea a Preasfințitului Arhiepiscopul nostru **Sinesie** întru de Dumnezeu mântuită cetate (N. N.) pus pe această masă în beseareca aceasta, dumnezeescul acesta, cu darul preasfântului Duch, cu mâinile lui celea sfințitoare, desăvârșit sfințit antimis, ca să se săvârșească pre dânsul dumnezeiasca cea fără de sânge jertvă, întru slava unui Dumnezeu în Sfânta Troiță slăvit întru mântuirea atot drept credinciosului norod”.

„Încă ne rugăm pentru Preasfințitul Arhiepiscopul nostru **Sinesie**”⁵⁶².

Vasile Mangra este convins că această rânduială a fost întocmită de episcopul Sinesie pentru a fi săvârșită de protopopi. Episcopia era foarte întinsă iar Sinesie era mult plecat în călătorii (Oradea, Viena, Carloviț) ca să mai poată fi alături de credincioși la deschiderea și binecuvântarea unei biserici noi.

În aceeași perioadă, diacul Gheorghe din Cuied introduce în manuscrisul pe care-l realizează în 1752, textul *Gramovolnicului lui Eraklie împărat care au fost*

⁵⁵⁹ Titlul corect ce aparține copistului: *Rânduiala blagosloveniei ce se face la beseareca cea noao: sau stare icoanelor. Acesta este loc oare care usebit pentru rugăciune. Prin preot de la episcop având blagoslovenie spre aceasta și putere dându-să. Întru care până la vreme întru dânsa mai nainte de cea desăvârșit sfințire Dumnezeiască liturgie să se sevârșască. În anul 1804 manuscrisul era în posesia protopopului Gavril Bucatoș al Butenilor.*

⁵⁶⁰ Vasile Mangra, *Slujba Sfințirii Bisericei după două manuscrite din anii 1674 și 1757*, Arad, 1905, pp. 1-34.

⁵⁶¹ *Ibidem*, p. 30.

⁵⁶² *Ibidem*, p. 31.

numărător în stele, iar diacul Ioan din Hălmagiu realizează copii de cărți religioase, cum a fost *Cazania la morți* din 1767, ajutând și la realizarea unui *Miscelaneu* ce abundă de texte apocrife. Alături de ei mai apar și alți cărturari localnici, popa Gheorghe din Gurba, diacul Flore din Groșeni, care au copiat mai multe manuscrise liturgice pentru parohiile din cuprinsul Episcopiei Aradului în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celei de-a doua jumătăți.

Nu credem că este locul să ne extindem mai mult în problema acestor propovăduitori eclesiastici și culturali care au colindat satele arădene și bihorene, lăsând în urma lor numeroase manuscrise liturgice și de predici atât de necesare preoților în activitatea lor pastorală.

Cu timpul, cartea este căutată și prețuită tot mai mult, ea înlocuind manuscrisele liturgice. Românii ortodocși din părțile Aradului și Bihorului, erau nevoiți să-și procure cărțile, cu mari eforturi⁵⁶³, de peste Carpați, din Țara Românească și Moldova. În noiembrie 1725 Consiliul aulic de război nu admite cererea episcopului Damaschin Dascălul al Râmnicului (1708-1726)⁵⁶⁴ privind permisiunea desfacerii unor cărți românești de cult în Ardeal, Banat și părțile Aradului. La 1744 și 1746 se ordonă prin decret imperial guvernatorului Transilvaniei să recurgă, chiar la puterea militară, pentru a stopa legăturile culturale cu românii de peste Carpați. Printr-un alt decret, din noiembrie 1746, repetat în 1768, se interzice din nou aducerea cărților de peste Carpați dar și din Rusia, dispunându-se chiar confiscarea exemplarelor deja răspândite. În 18 mai 1767 le comunica guvernul comitatelor ordinul împărătesei să confiște și să ardă în curs de 8 zile toate cărțile „care atacă religia și propagă indiferentism și libertinism, iar pe cei ce vor mai fi aflați și după aceea că au astfel de cărți sau știu pe alții că le au și nu-i denunță, să-i pedepsească”⁵⁶⁵.

Cu toate restricțiile impuse de autoritățile imperiale, intruducerea cărților bisericești găsite în parohiile de dincoace de Carpați dovedesc pătrunderea lor masivă. Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, activitate continuată și în perioada următoare, este cunoscut fenomenul circulației cărților bisericești în limba română, venite de peste Carpați, mai ales din Țara Românească: *Liturghiere*, *Molitvelnice*, *Ceasloave*, *Evanghelii*, *Apostole*, *Mineie* ș. a., care erau tipărite la Râmnic, Târgoviște, Buzău, București, toate admise de sârbi în folosința bisericilor românești din cuprinsul eparhiei Aradului⁵⁶⁶.

⁵⁶³ Încă în anul 1725 s-a ordonat în Transilvania adunarea și distrugerea tuturor cărților apărute în ultimul timp în Țara Românească. Cf. Fl. Dudaș, *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. I, Oradea, 2007, p. 69.

⁵⁶⁴ Despre episcopul Damaschin vezi: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a 3-a, pp. 288-290.

⁵⁶⁵ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 202; M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 290; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 69.

⁵⁶⁶ Vezi: Fl. Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. I (1536-1760), vol. II (1761-1830), Timișoara, 2007.

Este cunoscută înclinația spre cultură a episcopului Sinesie Jivanovici. Încă de la începutul activității a întreținut legături strânse cu episcopul Grigorie Socoteanu de la Râmnic (1747-1764, + 1777)⁵⁶⁷, care, în 2 decembrie 1752 i-a trimis, „prin omul dvorului nostru, Oprea, legătoria de cărți”, 200 de exemplare de cărți bisericești în limba română tipărite în tipografia Episcopiei vâlcene⁵⁶⁸.

În 28 decembrie 1761, episcopul Grigorie al Râmnicului scria episcopului Dionisie Novacovici al Ardealului (1761-1768), să intervină pe lângă generalul austriac din Sibiu, să-i permită trecerea prin vama Boiții, căci pe la Mehadia îi era frică de turci, și trimiterea la Arad, la cererea episcopului Sinesie, a unui număr de 500 exemplare⁵⁶⁹ care reprezenta tirajul cărții *Pravila de rugăciuni ale sfinților luminătorilor sârbi* (*Pravila Molebnaia Svjatih Serbskin Prosvetitelei*)⁵⁷⁰, imprimată la Râmnic, în slavonește „pentru poporul sârbesc” cu binecuvântarea mitropolitului Pavel Nenadovici de la Carloviț⁵⁷¹.

Cartea a fost scrisă de Sinesie „episcopul ortodox al Aradului și al Ienopolei și al Orăzii Mari și al Halmagiului” iar imprimarea s-a făcut cu cheltuiala sa, cuprinzând serviciile religioase pentru 13 sfinți: arhiepiscopi și domni sârbi călugăriți. Între ei se află și Maica Anghelina „despotița”, precum și arhiepiscopul „Maxim cel nou”, fiul acesteia, care nu este altul decât mitropolitul Maxim Brancovici al Țării Românești (1505-1508)⁵⁷². Serviciul de cult întocmit pentru mitropolitul Maxim, este împletit pentru ziua de 18 ianuarie, la un loc cu pomenirea sfinților patriarhi Atanasie și Chiril ai Alexandriei.

Așa după cum reiese din foaia de titlu, cartea a fost tipărită cu binecuvântarea mitropolitului Pavel Nenadovici de la Carloviț.

⁵⁶⁷ Despre episcopul Grigorie Socoteanu vezi: M. Păcurariu, *op. cit.*, pp. 363-365.

⁵⁶⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 108, pp. 193-195.

⁵⁶⁹ Două exemplare i-a trimis și episcopului Dionisie Novacovici. Cf. M. Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, pp. 24, 111.

⁵⁷⁰ Despre *Pravila* episcopului Sinesie vezi: Gheorghe Mihăilă, *Tipărituri româno-sârbe de la Râmnic (1726-1761) și un episod semnificativ din istoria țărilor române: împăcarea lui Bogdan III cu Radu cel Mare (1507)*, în „Relații culturale, literare și lingvistice româno-jugoslave”, Actele Simpozionului VI, București, 1984, p. 231; Fl. Dudaș, *Odoarele vechii Catedrale ortodoxe a Bihorului*, pp. 49-51; Idem, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. II (1761-1830), pp. 9-10, de care ne vom folosi pentru a prezenta cartea datorată episcopului Sinesie Jivanovici.

⁵⁷¹ Relațiile deosebit de cordiale dintre aceste personalități ale vremii s-au manifestat și în plan școlar. Este cunoscut că fiul episcopului Grigorie Socoteanu (la început, episcopul a fost preot de mir) a studiat la Carloviț, timp în care mitropolitul Pavel Nenadovici se ocupa personal de îngrijirea lui în cele mai bune condiții. Cf. S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 929.

⁵⁷² În anul 1508 s-a retras, mormântul se află la mănăstirea Cruședol. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, p. 146; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, p. 533; vezi și Virgil Molin, *Legături cultural-religioase între Banatul timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 1-2, pp. 57-58.

„Întru mărirea sfintei de-o ființă dătătoare de viață și nedespărțită treime, a Tatălui, a Fiului și a Sfântului Duh, - Cartea aceasta, cuprinzând în sine Pravila de rugăciuni a sfinților luminătorilor sârbești, cu blagoslovenia prea sfântitului și prea măritului Domn Pavel, Arhiepiscopul ortodox din Carloviț și Mitropolitul întregului popor slaviano-sârb și valah, care se află în împărăția Mărilor lor cesaro-crăiești, și consilier intim al amânduror Mărilor lor cesaro-crăiești. Adunată cu munca și cu osteneala sârguitoare și după puțință în totul îndreptată, și nu mai puțin cu stăruința și cu cheltuiala preaosfințitului Domn Sinesie, episcopul ortodox al Aradului și al Ienopolei și al Orăzii Mari și al Hălmaagiului și consilier de curte al Măriei sale cesaro-crăiești. În cinstea sfinților pomeniți spre folosul și pentru slujba sfintelor mănăstiri și biserici sârbești, ca amintire și ca exemplu spre imitare pentru poporul sârbesc. S-a tipărit în Episcopia Râmnicului în anul de la facerea lumii 7270, iar dela întruparea Cuvântului-Dumnezeu 1761, în timpul Arhierelui aceluiaș prea sfinte episcopii, chir Grigorie”⁵⁷³.

A doua filă nenumerotată conține cuprinsul *Pravilei* cu indicarea rugăciunilor de peste anul bisericesc. În fruntea capitelor se află frontispicii imprimate cu negru, iar la sfârșitul lor vignete. Cel mai important se află pe fila 1, lucrată de meșterul gravor Constan Râmnicănu și înfățișează, într-un medalion, în vrejuri florale, scena *Iisus Hristos Învățător*. Mai conține 13 gravuri închinatelor regi, despoți, ierarhi, cnezi și cuvioși sârbi, executate în ateleierul unui gravor vienez. Pe fila de început, înaintea celei de titlu, se află o gravură în peniță a episcopului Sinesie Jivanovici, executată tot de gravorul vienez⁵⁷⁴.

Legătura copertii este din scoarțe de lemn învelită în piele maro, ornată pe ambele coperte, cu chenare din motive în genul celor post-brâncovenești, în colțare cu câte un vrej stilizat, în câmpul central al copertei ultime cu același motiv în soțit de patru ramuri florale dispuse în cruce, iar în prima copertă, într-un medalion oval, cu reprezentarea *Maicii Domnului cu Pruncul Iisus*⁵⁷⁵.

Colaborarea episcopului Sinesie Jivanovici cu Episcopia Râmnicului, este remarcabilă, având în vedere și implicarea autorului și a scrierii sale în spațiul european al Ortodoxiei, în anul 1765 ea fiind retipărită la Moscova⁵⁷⁶.

După unele mărturii istoriografice, de la episcopul Sinesie ne-a rămas lucrarea în versuri intitulată *Opisanije sela aradske eparhije* (Descrierea satelor din Eparhia Aradului) din care redăm versurile:⁵⁷⁷

⁵⁷³ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche. 1508-1830*, Tomul II. 1716-1808, București, 1910, p. 157; reprodusă și de Fl. Dudaș, *Odoarele vechii Catedrale ortodoxe a Bihorului*, p. 50; Idem, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. II (1761-1830), pp. 9-10; vezi și Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 198-199.

⁵⁷⁴ Exemplarul din *Pravila Sfinților sârbi* păstrat în *Colecția de artă bisericească* de la Arad-Gai se află și gravurile, însă nu în toate exemplarele se păstrează. Istoricul Florian Dudaș menționează “că exemplarul de la Oradea (spre deosebire de cel păstrat în fondul Bibliotecii Academiei Române din București) nu conține nici una din cele 13 gravuri”. Cf. *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. II (1761-1830), p. 10.

⁵⁷⁵ Fl. Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. II (1761-1830), p. 10.

⁵⁷⁶ *Ibidem*.

„De la cetate satele continuă
Poate de aici le știți
Cum așa vă voi spune
De la Arad la Turnu întunecat
Și această Pecică împodobită
Semlac loc destul de plat
Șeitîn sat dărâmat.”

Apoi, continuă prin Cenad, Bățania, Curtici, Macea, Otlaca, Kitighaz, Giula, Vărșand, Pil, Socodor, prin Podgorie, Valea Mureșului continuă:

„Am terminat toată Eparhia
Și am revenit
A rămas doar Aradul
Capul Eparhiei mele
Hei Aradule, loc de câmpie
Cu cetatea ta ești vestit
Deseori ești foarte amar
Dar câteodată ești dulce”.

Alături de cultul sfinților săi naționali, în activitatea sa episcopul Sinesie Jivanovici, a dat dovadă de multă înțelegere față de români, introducând limba română în administrația eparhiei. O dovadă indirectă în acest sens este o *singhelie românească* și semnată de episcopul Sinesie Jivanovici. Singhelia era dată preotului Ioan Lăcătuș din Ineu și poartă data de 11 iunie 1762, așa după cum reiese și din textul ei⁵⁷⁸.

Una dintre măsurile ce vădeau preocupările culturale ale acestui episcop, este și aceea de a fi întreținut la reședința sa de la Gai un fel de *cursuri pentru preoție*, cu tineri care-l însoțeau și în vizitațiile sale canonice. La 14 aprilie 1763, cerea agentului său din Viena să-i trimită un profesor la Arad, pentru instruirea acestor tineri și în cunoașterea unor limbi străine. Îi cerea să știe germana, latina, franceza, dacă se poate și italiana, și să fie luteran, cinstit și modest. Îi oferea locuință și o sută de galbeni pe an. Agentul i-a și trimis în grabă pe profesorul Samuel Linczy, care aducea cu el cărți, gramatici și dicționare. Pe aceeași linie menționăm cereerea episcopului Sinesie către împărăteasă de a-i permite să deschidă un seminar în Velența pentru tinerii bihoreni. Se vede preocuparea episcopului pentru ridicarea culturală a credincioșilor săi⁵⁷⁹.

⁵⁷⁷ Ljubivoje Cerovic, *Sârbii din România, din Evul Mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, 2005, p. 113; Liubomir Sandici, *Monografia comunității sârbe din Arad-Gai*, Arad, 2012, p. 368 la Horia Truță, *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, p. 10.

⁵⁷⁸ Gh. Ciuhandu, *Schițe din trecutul românilor arădani din veacul XVIII*, p. 52.

⁵⁷⁹ Gh. Lițiu, *Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. “Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, pp. 41-42.

Un om cu multă știință de carte și cultură, cunoscător al mai multor limbi (română, sârbă, greacă, latină, slavona, germana, franceza, maghiara), în timpul vieții, episcopul Sinesie și-a format o bogată *bibliotecă*. Este una dintre cele mai vechi biblioteci a unui episcop arădean despre care avem date. *Testamentul* său, redactat în timpul vieții, semnat și întărit de martori și parafat cu siglă la 12 ianuarie 1768, este prima mențiune documentară despre bibliotecă. La sfârșit, în copie, sunt menționate câteva din cărțile pe care le deținea la acea dată. Sunt enumerate: *Iosif Flaviu*, *Lexicon german*, *Corneliu Agrippae spre Liban*, *Pravila de rugăciuni ale sfinților luminătorilor sârbi*, cărți slavo-sârbe, cărți românești, 13 exemplare din “mari bucvare”, 19 “mici bucvare”, 4 *Evanghelii* și 3 *Prăznicare*⁵⁸⁰.

La reședințele sale de la Arad sau Velența, alături de cărți, procurate de comisionarul său de la Viena, primea ziare în limbile latină, germană și franceză. Aflat într-o vizită la Viena, aici a cumpărat mai multe cărți, două volume cuprinzând *Actele tuturor Sinoadelor Bisericii creștine*, pe care, în august 1757, le-a dăruit episcopului Budei⁵⁸¹.

După trecerea sa la cele veșnice, o parte din cărțile din biblioteca sa au fost lăsate prin testament unor colaboratori apropiați, altele bibliotecii Mitropoliei din Carloviț, celelalte, presupunem, că au intrat în patrimoniul Episcopiei Aradului. Nu deținem despre locul unde au rămas cărțile, la reședința de la Gai sau la sediul episcopal de la malul drept al Mureșului. Un lucru este însă sigur, nici o carte din biblioteca lui Sinesie nu a ajuns până astăzi să se păstreze în biblioteca Episcopiei. De-a lungul timpului, s-au pierdut sau au ajuns în diferite colecții particulare ale vremii.

După unele surse istoriografice, istoria păstoririi sale este cunoscută datorită grijei pe care a avut-o de a așeza temelia *arhivei* episcopale punându-și secretarii să-i copieze în condică toată corespondența și multe acte⁵⁸².

În timpul activității sale în scaunul episcopal de la Arad, episcopul Sinesie a făcut numeroase *donafii* bisericilor catedrale de la Arad și Velența. Catedralei din Arad donează trei brăie cu închizători de argint de câte 5 lota, o Evanghelică „sculptată” (n. n. ferecată) în aur și argint, un brâu cu cheotori de argint de 4 lota, un potir mare de aur și un disc, însă nu cunoaștem anul când le-a donat. În 1752, cunoaștem că a mai donat un potir, mare, de argint aurit, încrustat, un disc și o stelută cu cruce în vârf, aurite, obiecte de cult care au aparținut episcopului Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748). La îndemnul lui Sinesie, epitropia cumpără

⁵⁸⁰ *Fond de documente Silviu Anuichi* (copie xerox din A. S. A. N. U. K., fond Mitropolian-Patriarhal “A”, cutia 43, doc. 2/12 ianuarie 1768), caiet III, nen. Nu am avut la îndemână studiul ieromonahului S. Sakra-Ninic, *Testament Sinesija Zivanovica episkopa Aradskog*, în “Glas Istine”, VII, Novi Sad, 1890, nr.17-19. Testamentul nu menționează și lista cu cărțile din biblioteca episcopului.

⁵⁸¹ Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 209.

⁵⁸² *Ibidem*, vol. II, fasc. 3, f. 218.

două candelă de argint, două aere și patru acoperitoare țesute cu argint, precum și o icoană a Maicii Domnului cu Pruncul Iisus care va fi instalată pe iconostas⁵⁸³.

În anul 1764 donează catedralei arădene un clopot în greutate de 300 kg în valoare de 930 coroane, „vărsat în Buda prin Gross Michel Johan decorat cu portretul episcopului”⁵⁸⁴.

Cunoaștem doar două cărți dăruite catedralei și reședinței episcopale din Velența. Una este cartea sa *Pravila de rugăciuni ale sfinților luminătorilor sârbi*, apărută în 1761 în tipografia de la Râmnic despre care am mai amintit. Cea de-a doua carte reprezintă un exemplar din *Irmologhionul* imprimat în 1753 la Moscova, cu însemnarea de danie a episcopului, scrisă în limba română:

„Acest Irmologhion p[er] limba serbască l-au dat Preosfințitul D[o]mn Sinesie Jivanoviciu. Pravoslavnic[ul] episcop al Aradului și al Orăzii Mari și al Cnорului și al altor părți și mării și Chesaro-Crăiești Curți dă Taină svetnic, p[er] sama Sf[i]nței besereci a Răsăritului, [cu] Hramul Sfinților celor fără de trupur[i] puteri Mihail și Gavril, p[er]tru vecinică pomenire. 5 avg[ust] 1759. Oradea Mare, Raț Varoș”⁵⁸⁵.

După unele mărturii istoriografice, cartea a fost donată în momentul încheierii vizitației canonice în Bihor din anul 1759⁵⁸⁶.

Episcopul Sinesie Jivanovici a fost atras și de arta vremii. Încă din perioada în care era ieromonah la mănăstirea Racovăț din Srem, Sinesie comanda, pe cheltuiala sa, clișee de aramă pentru imprimat icoane pe care le dăruia mănăstirilor ca să-și confecționeze icoane ortodoxe. În noiembrie 1762, comanda *icoane* la gravorul Hristofor Jefarovici din Viena, atât pentru reședințele sale de la Arad și Oradea, cât și pentru a fi distribuite în eparhie. În ianuarie 1763 încă îl zorea pe gravorul din Viena, în martie la fel, ca să le aibă de Paști. În 14 aprilie a primit tiparul de probă, dar le considera mai puțin reușite decât modelul franțuzesc văzut în atelierul gravurului din Viena. Astfel, că cere să i se imprime circa 5 kg după modelul francez, de 1 florin și tot atâtea după modelul de 4-5 florini și să i le trimită. În 25 aprilie, expedia suma de 14 galbeni pentru plata gravurului și prețul modelului. Era preocupat și pentru a multiplica singhelii în limba română (dăruite clerului român hirotonit de el)⁵⁸⁷.

După episcopul Sinesie Jivanovici au rămas multe și prețioase lucruri: obiecte rituale și cărți din care unele au rămas la Arad. De la el ne-a rămas o cârjă arhierască, de os, cu inițialele sale „S. J.”, probabil lucrată în atelierul unui

⁵⁸³ H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 451.

⁵⁸⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru, Conspectul clopotelor aflate în turnul bisericii gr. or. rom. din Arad* dosar 26 (1910-1919), f. 12; dosar 40 (1916-1920), f. 36.

⁵⁸⁵ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii Catedrale ortodoxe a Bihorului*, p. 59.

⁵⁸⁶ Exemplarul se păstrează în Fondul de Carte Veche al Episcopiei Oradiei (nr. inv. 4649), la *Ibidem*, p. 93.

⁵⁸⁷ Fl. Dudaș, *Odoarele vechii Catedrale ortodoxe a Bihorului*, pp. 48-49.

meșter de la Viena. Cârja arhierescă este identică cu cea din gravura în peniță a portretului episcopului, expusă în *Colecția de artă bisericească* de la Mănăstirea Arad-Gai.

Capitolul XVII

Sfârșitul episcopului și perioada imediat următoare

După o bogată activitate desfășurată pe parcursul a aproape două decenii, la numai 57 de ani, în ziua de 14 martie 1768, episcopul Sinesie Jivanovici, a trecut la cele veșnice. A fost înmormântat în fața altarului, sub o lespede însemnată cu o cruce în interiorul unei stele⁵⁸⁸.

Cu două luni înainte și-a întocmit *Testamentul*, împăcat cu sufletul că, prin activitate sa, a pus temelie solidă vieții bisericești în toată eparhia sa și a ținut piept prozelitismului religios din timpul său. În testament recomanda mitropolitului Pavel Nenadovici „să fie cu ochii deschiși asupra eparhiei Aradului, dar mai ales peste ținutul Orășii și al Hălmagiului și să poarte de grije ca creștinii pravoslavnici și credincioșii acestei eparhii să nu se clatine”. Astfel, prin strădaniile sale pentru apărarea Ortodoxiei, episcopul Sinesie Jivanovici se înscrie printre cei mai străluciți ierarhi care au păstorit Episcopia Aradului.

Biograful său, ieromonahul Serghie Șacrac-Ninici⁵⁸⁹, îl caracteriza ca fiind „cel mai respectat și mai plin de vrednicii între ierarhii veacului” al XVIII-lea. Înșuși episcopul Sinesie, în *Testamentul* său, ne dă o seamă de date demne de a fi consemnate⁵⁹⁰:

„Excelența Sa Domnul Arhiepiscop și mitropolit știe, cu câte neajunsuri, neplăceri și greutăți, și nu cu mici cheltuieli, am apărât Ortodoxia sub durata episcopiei mele în eparhia ce am primit-o dela Dumnezeu, pe care trudind am trudit s-o apăr împotriva celor din afară, ceea ce am făcut-o cu cele mai mari eforturi și nu cu mici greutăți, și cu statornică luare aminte, mai ales în ținutul Orășii-mari și al Hălmagiului. Deaceia testez ca usunumitul Domn Arhiepiscop și mitropolit, până să-mi numească următorul, să fie cu ochii deschiși asupra eparhiei Aradului,

⁵⁸⁸ H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, p. 12, nota 19.

⁵⁸⁹ În revista „Glas Istine” din Novisad, anul VII, 1890, nr. 12 și următoarele, la Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 53-54.

⁵⁹⁰ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 54.

mai ales peste ținutul Orăzii și al Hălmagiului, și să poarte de grijă, ca creștinii pravoslavnici și credincioșii acestei eparhii să nu se clatine”⁵⁹¹.

Mai departe în *Testament*, episcopul roagă pe mitropolitul Nenadovici ca nu cumva să creadă că – în afară de 500 ducăți de Kremnitz, pe cari îi lasă celor doi orfani ai surorii sale și de 4 800 fl., pe cari îi împrumutase pe garanție fratelui său Ioan, și alți 500 fl., împrumutați unui pecican, Teșa Iancovici – ar mai fi rămas după dânsul alți bani, deoarece „nu mică sumă de bani mi-au mistuit cunoscutele mele procese pentru Hălmagiu și Oradea și nu mici datorii mi-au prilejuit mic, de cari datorii d’abea am putut să mă curățesc”.

În cele câteva luni cât a mai trăit mitropolitul Pavel Nenadovici (26 august 1768) a reușit numai în parte să ia măsuri pentru executarea testamentului episcopului Sinesic. Lichidarea datoriilor și veniturilor lui Sinesic, nu au fost rezolvate nici în anii următori⁵⁹².

La numai patru luni după moartea episcopului Sinesic, episcopul unit Patachich ruga Curtea de la Viena ca, pentru progresul unirii în Bihor, Oradea să fie ștearsă din titulatura episcopului ortodox de la Arad⁵⁹³.

Respectul și dragostea de care s-a bucurat episcopul Sinesic din partea credincioșilor ortodocși, reiese și din faptul că în foarte multe parohii, preoți și protopopi imortalizau pe filele cărților de cult, trecerea la cele veșnice a arhipăstorului lor. Astfel, pe filele 3-4 a unui *Penticostar* (Râmnic, 1767), păstrat odinioară în parohia Aleșd⁵⁹⁴, protopopul Simion din Peștiș, făcea următoarea însemnare: „Am scris [eu] protopop Simion, locuitor în Peștiș, când a murit vlădica Sinesie, episcopul Aradului și a Orăzii”⁵⁹⁵.

Preotul Costan din Lugașul de Sus, în martie 1768, pe filele unui exemplar de *Liturghier* tipărit la Râmnic în 1728, păstrat odinioară în parohia Ghehic⁵⁹⁶, făcea și el următoarea însemnare: „Vlădica Sinesie s-au mutat din lume(a) aceasta în luna lui martie 21, într-o vineri. Scris-am eu, Popa Costan din Lugașul de Sus. 1768”⁵⁹⁷.

Prin întreaga activitate bisericească desfășurată în cele aproape două decenii de arhipăstorire, episcopul Sinesic Jivanovici rămâne unul dintre cei mai mari

⁵⁹¹ Punctul 2 din *Testament*.

⁵⁹² În 1784 guvernul ardelean cerea 295 fl. 4 cr. Din lăsamântul episcopului Sinesic Jivanovici, iar în 1794, comitatul Arad trimitea la Carloviț, un ultim raport despre starea activă și pasivă al lăsamântului. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 216.

⁵⁹³ Fl. Dudaș, *Dezrobirea religioasă a românilor din Bihor în secolul XVIII*, în vol. Florian Dudaș, Constantin Butișcă, Roman Pintea, Cosmin Pintea “Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orăzii”, p. 121, nota 102.

⁵⁹⁴ Exemplarul se păstrează în Depozitul de Patrimoniu Cultural Național Oradea (CV 26).

⁵⁹⁵ Fl. Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. II (1761-1830), p. 70.

⁵⁹⁶ Exemplarul se păstrează în Depozitul de Patrimoniu Cultural Național Oradea (CV 643).

⁵⁹⁷ Fl. Dudaș, *op. cit.*, vol. I (1536-1760), p. 279.

ierarhi pe care i-a avut Episcopia Aradului în secolul al XVIII-lea. Ne-a ocrotit Ortodoxia, și, prin aceasta, ființa neamului, dar, unii dintre urmașii lui s-au dedat la acțiuni dușmănoase, împotriva cărora au luptat, cu mari sacrificii, Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară și ceilalți apostoli ai emancipării naționale și bisericești a românilor din Banat și Crișana.

După trecerea la cele veșnice a episcopului Sinesie Jivanovici, urmează doi ani de incertitudini în ce privește existența pe mai departe a Episcopiei Aradului. În toată această perioadă de sedisvacanță episcopală (1768-1770), eparhia a fost condusă prin administratori, *Pahomie Cnezevici* și *Moise Putnic*, episcopul Novisadului. Prin prelungirea acestei perioade de incertitudini, Curtea din Viena căuta să ofere timp prozelitismului uniatic pentru a putea nestingherit să-și facă noi adepți în parohiile ortodoxe aflate sub jurisdicția eparhiei arădene.

În cele din urmă, după doi ani de vacanță episcopală, în ianuarie 1770, a fost ales un nou episcop al Aradului în persoana lui *Pahomie Cnezevici* (1770-1783), fiul primarului Budei, un ierarh de formație umanistă, în spiritul vremii sale, cu un orizont academic, format într-un mediu universitar cu puternice tradiții și accente filozofice dobândite la Universitatea din Halle. El s-a dovedit a fi un demn continuator al episcopului Sinesie Jivanovici, în cei 13 ani cât a funcționat în scaunul eparhial al Aradului, mai ales, în opțiunea de apărare a ortodocșilor din cuprinsul Episcopiei de prozelitismul catolic și uniatic desfășurat în această perioadă. Ca și înaintașul său, episcopul Pahomie a făcut numeroase și lungi vizitații canonice în toate ținuturile eparhiei⁵⁹⁸.

După moartea lui Pahomie, scaunul de la Arad a fost încredințat spre administrare arhimandritului *Pavel Avacumovici* de la mănăstirea Bezdin, care însă, la 16 noiembrie 1783, a fost ales episcop al Pacrațului. Activitatea de administrator a durat până la 20 aprilie/1 mai 1784.

La 29 octombrie/9 noiembrie 1783, episcopul *Petru Petrovici* de la Carlstadt a fost transferat în scaunul vacant al Aradului. Până la data instalării (1 mai 1784), conducerea a fost exercitată tot de arhimandritul Pavel Avacumovici. A păstorit la Arad numai doi ani (1784-1786), însă au fost anii grei ai mișcărilor sociale conduse de Horia, Cloșca și Crișan care au cuprins, în bună parte, și Episcopia Aradului, uneori intervenind pe lângă autoritățile comitatense pentru eliberarea preoților închiși pentru participarea lor la mișcările sociale⁵⁹⁹. În perioada acestor frământări sociale, episcopul Petru Petrovici, începând cu data de 21 iulie 1786 a fost transferat în scaunul eparhial al Timișoarei⁶⁰⁰.

⁵⁹⁸ Pentru personalitatea sa vezi: P. Vesa, *Episcopii Aradului*, pp. 65-73.

⁵⁹⁹ Pentru amănunte vezi: Eduard I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940.

⁶⁰⁰ Pentru personalitatea sa vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 74-77.

În decembrie 1786, a revenit, de această dată ca episcop, fostul administrator *Pavel Avacumovici* (1786-1815). Cel mai de seamă eveniment petrecut în timpul celor aproape trei decenii de arhipăstorire la Arad, a fost deschiderea, în 1812, a Preparandiei la care au fost numiți ca profesori cunoscuții cărturari, Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850), autor de manuale școlare dar și de lucrări teologice, preotul Dimitrie Țichindeal (1775-1818), traducător din opera lui Dositei Obradovici, dar și autor de lucrări teologice, profesorii dr. Iosif Iorgovici și Ioan Mihuț. În această perioadă s-a declanșat și mișcarea pentru emancipare ecleziastică, națională și culturală a românilor din aceste părți. Începută de Dimitrie Țichindeal și continuată de Moise Nicoară (1785-1862), mișcarea triumfă prin instalarea, în 1829, a celui dintâi episcop român, „cu sângele și cu inima” – cum se menționa într-o petiție – în persoana lui *Nestor Ioanovici* (1829-1830). Era triumful unei idei care a stăpânit multă vreme elitele intelectuale din Banat, Arad și Bihor⁶⁰¹.

⁶⁰¹ Pentru amănunte privitoare la perioada cuprinsă între 1786 și 1830 vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului între 1786-1930*, Arad, 2010.

Abrevieri

Arhive

A. A. Aradului	Arhiva Arhiepiscopiei Aradului
A. B. M. Sibiu	Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu
A. N. D. J. Arad	Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad
A. P. O. R. Arad-Centru	Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Centru
A. S. A. N. U. K.	Arhiv Srspe Akademije Nauka i Umetnosti u Sremski Karlovcina

Periodice

A. B.	Altarul Banatului, Timișoara
Bis. și Șc.	Biserica și Școala, Arad
F. D.	Foaia Diecezană, Caransebeș
L. R.	Legca Românească, Oradea
M. A.	Mitropolia Ardealului, Sibiu
M. B.	Mitropolia Banatului, Timișoara
R. T.	Revista Teologică, Sibiu
S. C. I. Artei, Seria artă plastică	Studii și cercetări de istoria artei. Seria artă plastică, București

Bibliografie

I. IZVOARE

A. Fonduri arhivistice

- **A. A. Aradului**, *grupa III*, dosar 77/1932, doc. 6664.

- **A. B. M. Sibiu**, *Fond Vasile Mangra*, dosar 961, dosar 998, dosar 1064, dosar 1070, dosar 1072.

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad:

- *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaŃionum*, nr. 1071/1815

- *Fond Prefectura Județului Arad, Actele înputernicitului cezaro crăiesc*, dosar 9211/1856, dosar 4150/1857.

- *Colecția registre de stare civilă. Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, registrul 25 (1730-1764), registrul 26 (1764-1781).

- *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru, Conspectul clopotelor aflătoare în turnul bisericei gr. or. rom. din Arad* dosar 26 (1910-1919), f. 12; dosar 40 (1916-1920).

- **A. P. O. R. Arad-Centru**, *Cutia II*, dosar 6.

- **Fondul de documente diac. prof. dr. Silviu Anuichi** (aflat în păstrarea familiei):

- Copii xerografiate din arhivele sârbe - Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. 8, 9, 10.

- Copie xerox din A. S. A. N. U. K., fond Mitropolitan-Patriarhal "A", cutia 43, doc. 2/12 ianuarie 1768), caiet III, nen.

- Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 4 (A. S. A. N. U. K. Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”, nr. 117/1754.

- Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, (A. S. A. N. U. K., Fond Mitropolitan-Patriarhal "A", cutia 50, doc. 94/16 februarie 1771), caiet 3, nen.

- Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. 3 (A. S. A. N. U. K. Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”, nr. 34/1754; doc. 8, f. 11 (A. S. A. N. U. K., Fond Mitropolitan-Patiarhal „A”, nr. 252/1761); doc. 9, f. 11 (A. S. A. N. U. K., fond citat, „A”, nr. 279/1761); A. S. A. N. U. K., Fond Mitropolitan-Patriarhal "A", doc. 527/28 septembrie 1759.; doc. 10, f. 11-12 (A. S. A. N. U. K., Fond Mitropolitan-Patiarhal „B”, nr. 175/1753).

B. Surse editate

Apati, Cristian. *Conscrierea parohiilor ortodoxe din Bihor realizată în anul 1769*, în "Cele Trei Crișuri", Seria a III-a, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 2007.

Bodogae, Teodor. *Contribuții documentare la istoria Bisericii arădene din veacul XVIII*, în "Mitropolia Banatului", Timișoara, anul XVIII, 1967, nr. 1-3.

Dragomir, Silviu. *Statistici sârbești din dieceza Căransebeșului și a Aradului în veacul XVIII*, în "F. D.", anul XXIII, nr. 51-52 din 1908; anul XXIV, nr. 5, 6, 10 din 1909.

Găvănescu, Eduard I. *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940.

Greuceanu, Eugen. *Documente din secolul al XVIII-lea privind eparhia Aradului*, în "A. B.", Serie nouă, anul I (40), nr. 5-6, 1990.

Mălinaș, Marin. *O circulară a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)*, în "M. B.", anul XXVI, 1976.

Mureșianu, Ion B. *Un document din 1767 privind aspecte ale vieții bisericești din Banat*, în „M. B.”, anul XXVI, 1976, nr. 5-8.

Pușcariu, Ilarion. *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889.

Suciu, I. D., Constatinescu, Radu. *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980.

Țarcuș, Gheorghe. *Un document din anul 1753 privind frământările religioase din ținutul Hălmagiului*, în „M. B.”, anul XXXIII, 1982, nr. 7-9.

Vesa, Pavel. *Un document de la mijlocul secolului al XVIII-lea despre viața ecleziastică din părțile arădene. Conscripția episcopului Sinesie Jivanovici*, în „Aradul cultural”, decembrie 1999.

II. CĂRȚI

Alexici, Gheorghe. *Pagini din trecut. Cum s-a propovăduit unirea în părțile bihorene ?*, Sibiu, 1903.

Arădeanul, Eugen. Emandi, Lucian. Bodogae, Teodor. *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980.

Barîț, George. *Pagini alese din Istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, vol. I, Brașov, 1993.

Bernath, Mathias. *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994.

Bocșan, Nicolae. *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

Braniște, Ene. *Liturgica generală cu noțiuni de artă bisericească*, București, 1985.

Ccrovič, Ljubivoje. *Sârbii din România din evul mediu timpuriu până în zilele noastre*, Timișoara, 2005.

Ciuhandu, Gheorghe. *Luptele icnoclastice (veacurile VIII-IX) și un erou al Ortodoxiei Antoniu Neamțu (veac XVIII)*, Cernăuți, 1928.

Idem. *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului. 1767-1830*, Arad, 1929.

Idem. *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929.

Idem. *Schițe din trecutul românilor arădani în veacul XVIII*, Arad, 1934.

Idem. *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935.

Idem. *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940.

Dragomir, Silviu. *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I (Cuvânt introductiv de Acad. Ioan-Aurel Pop, Ediție și studiu introductiv de Sorin Șipoș), Cluj-Napoca, 2012, pp. 286-315.

Drăguț, Vasile. *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976.

Dudaș, Florian. *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*, vol. I-II, Oradea, 1985-1986.

Idem. *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Timișoara, 2003.

Idem. *Odoarele vechii catedrale ortodoxe a Bihorului*, Oradea, 2005.

Idem.. *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, vol. I (1536-1760), vol. II (1761-1830), Timișoara, 2007.

Idem.. *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. I-II,, Oradea, 2007.

Dudaș, Florian. Butișcă, Constantin. Pintea, Cosmin. *Vechea catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orăzii*, Oradea, 2004.

Ehrler, Johann Jakob. *Banatul de la origini până acum (1774)* (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1982.

Filstich, Johann. *Încercare de istorie românească* (Studiu introductiv, ediția textului și note Adolf Arnbruster. Traducere Radu Constantinescu), București, 1979.

Firu, Nicolae. *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu Unirea. 1700-1750. Schiță istorică*, Caransebeș, 1913.

Idem.. *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ort. române a Orăzii-Mari din anii 1920, 1921, 1922*, Oradea-Mare, 1922.

Idem. *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea, scrisă cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la întemeierea ei 1784-1934*, Oradea, 1934.

Idem.. *Elementul românesc în conducerea orașului Oradea. 1700-1850*, Oradea, 1940.

Freyberger, Andreas. *Historica relatio unionis walachicae cum romana ecclesia* (versiune românească și Studiu introductiv de Ioan Chindriș), Clusium, 1996.

Ghitta, Ovidiu. *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca, 2001.

Ghiță, Eugen. *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2011.

Godea, Ioan. *Bîrsa, comună din Țara Zărandului. Monografie*, Arad, 2012.

Gorun, Gheorghe. *Reformismul austriac și violențele sociale din Europa Centrală 1750-1800*, Oradea, 1998.

Griselini, Francesco. *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1984.

Iorga, Nicolae. *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.

Idem.. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1989.

Le Goff, Jacques. *Civilizația Occidentului medieval*, București, 1970.

Leu, Valeriu. *Banatul între arhaic și modern. Mentalități în veacul luminilor*, Reșița, 1993.

- Lițiu, Gheorghe. *Episcopia Aradului. Schiță istorică*, Arad, 1950.
- Lupaș, Ioan. *Istoria unirii românilor*, Ediția a II-a, București, 1993.
- Idem. *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ediția a II-a, (Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav), Cluj-Napoca, 1995.
- Lupșa, Ștefan. *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935.
- Idem. *Istoria parohiei Ștei*, Beiuș, 1942.
- Mangra, Vasile. *Slujba Sfințirii Bisericei după două manuscripte din anii 1674 și 1757*, Arad, 1905.
- Marki, Sándor. *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1895.
- Metallinos, Gheorghios D. *Parohia – Hristos în mijlocul nostru* (Traducere Pr. Prof. Ioan I. Ică), Sibiu, 2004.
- Medeleanu, Horia. *Valori de veche artă românească*, Arad, 1986.
- Idem. *Aradul între mit și adevărul istoric*, Arad, 2010.
- Meteș, Ștefan. *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (până la 1698), ed. II, Sibiu, 1935.
- Miron, Greta-Monica. *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004.
- Moisescu, Gheorghe I. Lupșa, Ștefan. Filipașcu, Alexandru. *Istoria Bisericii Române*, vol. II (1632-1949), București, 1957.
- Molin, Virgil. *Copiști moldoveni în Banat la începutul secolului al XVIII-lea*, în „M. B.”, anul XIV, 1964, nr. 4-6
- Nicoară, Toader. *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj, 1997.
- Paul, Jacques. *Biserica și cultura în Occident, secolele IX-XII*, vol. II, București, 1996.
- Păcurariu, Mircea. *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968.
- Idem.. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006; vol. III, ediția a 3-a, Iași, 2008.
- Idem, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până la 1918*, Cluj-Napoca, 1992.
- Petranu, Coriolan. *Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931.
- Popa, Atanasie. *Manuscrise românești în colecția eparhială de obiecte vechi bisericești din Timișoara*, în „M. B.”, anul XXII, 1972, nr. 4-6.
- Popcangă, Vasile *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974.
- Prodan, David. *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1986.
- Radosav, Doru. *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997.
- Radu, Iacob. *Istoria diecezei române unite a Orăzii Mari*, Oradea, 1930.

Rusu, Adrian Andrei. Sabău, Nicolae. Burnichioiu, Ilcana. Leb, Ioan Vasile. Lupescu, Maria Mako. *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.

Săsăujan, Mihai. *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Cluj-Napoca, 2003.

Stoica de Hațeg, Nicolae. *Cronica Banatului*, Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc, Ediția a II-a revăzută, Timișoara, 1981.

Șincai, Gheorghe. *Opere III, Hronica Românilor*, tomul III, Ediție îngrijită de Florea Fugariu, București, 1969.

Ștefănescu, I. D. *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981.

Timiadis, Mitropolit Emilianos. *Preot, parohie, înnoire. Noțiuni și orientări pentru teologia și practica pastorală* (Traducere de Paul Brușanowski), București, 2001.

Truță, Horia. *Arad-Gai. Scrieri monografice*, vol. II, Arad, 2012.

Velea, Nicolae Tincu. *Istorie a bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865.

Vesa, Pavel. *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, 2000.

Idem. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006.

Idem. *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007.

Idem. *Episcopia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008.

Idem. *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul episcop sârb la primul episcop român*, Arad, 2010.

Vlăduceanu, Victor. *Mănăstiri bănățene. Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1959.

Voileanu, Matei. *Biserica românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1926.

III. STUDII ȘI ARTICOLE

Anghel, Emil. *Distrugeri și reconstrucții la Arad*, în "Historia Urbana", București, nr. 1-2, 1996.

Anuichi, Silviu. *Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în "B. O. R.", anul XCVIII, 1979, nr. 7-8.

Apati, Cristian. *Națiunea confesională ca etapă spre națiunea modernă. Raportul protopopului de Oradea despre Congresul bisericesc de la Carloviț din anul 1837*, în "Cele Trei Crișuri", Seria a III-a, nr. 1-3, ianuarie-martie, 2005.

Bărdaș, Ioan. *Despre datini și tradiții străvechi*, în "L. R.", anul XXVI, nr. 16, 15 august 1946.

Bocșan, Nicolae. *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei*, în vol. Bocșan Nicolae, Lumperdean Ioan, Pop Ioan Aurel, „Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)”, Oradea, 1994.

Bodogae, Teodor. *Tâlcul unei circulare din 1794 a protopopului Sava Popovici*, în „M. A.”, anul XXXI, 1986, nr. 2.

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX (Ediție îngrijită de Maria Holban, M. M. Alexandrescu - Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 1997.

Ciuhandu, Gheorghe. *Un grăitor pomelnic de două sute de ani, de la Velența*, în "L. R.", anul X, 1930, nr. 18.

Idem. *Pe urme profetice și mucenicești*, în vol. "Analele Asociației "Andrei Șaguna" a clerului Mitropoliei ortodoxe române din Ardeal, Banat, Crișana și Maramurăș" XI. Actele Congresului al unsprezecelea misionar al Asociației clerului Andrei Șaguna" ținut în Alba Iulia în zilele de 24 și 25 noiembrie 1931, Sibiu, 1932.

Colta, Elena Rodica. *Manuscrisele românești din județul Arad. Tipologii și individualizări*, în "Ziridava", XIX-XX, 1996.

Idem. *Orașul Hălmașiu la mijlocul veacului al XVIII-lea. datele oferite de conscripția fiscală din anul 1758*, în "Ziridava", XVIII, 1993.

Cotoșman, Gheorghe. *Eremitul Visarion Valahul*, în "M. B.", anul VII, 1957, nr. 1-3.

Drăguț, Vasile. *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în vol. "Trepte vechi și noi de Istorie. Cultură și Viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-Evocări", Oradea, 1980.

Dudaș, Florian. *Episcopul Efreem al Oradiei și Agriei*, în "L. R.", Serie nouă, anul XXIV, nr. 1, ianuarie-martie, 2013.

Firu, Nicolae. *Episcopii și vicarii de la Oradea în veacul XVIII*, în "L. R.", anul XXVI, nr. 20-24 din 1946; anul XXVII, nr. 1-2, 15 ianuarie 1947.

Ioanovici, Damaschin. *Lupta episcopilor rivali: P. Forgaci și Sinesie Jivanovici la forurile din Viena pentru păstoria românilor din Bihor. 1750-53*, în "L. R.", anul III, nr. 46, 1923; anul V, nr. 3, 1925.

Idem. *Unirea în Oradea*, în "L. R.", anul II, nr. 20, 1922.

Idem. *Sinesie Jivanovici la Oradea (1753)*, în "L. R.", anul V, nr. 3, 1925.

Kovach, Geza. *Orașul cameral*, în "Arad – monografia orașului de la începuturi până în 1989", Arad, 1999.

Lițiu, Gheorghe. *Episcopul Sinesie Jivanovici și Bihorul*, în "L. R.", anul XXIX, nr. 5-6, 7-8 din 1949. nr. 17-18, 30 august 1949.

Idem. *Vizitația episcopului Sinesie în Bihor*, în "L. R.", anul XXIX, nr. 20-21, 15 octombrie 1949; nr. 22-23, 15 noiembrie 1949.

Idem. *O vizitație canonică în Bihor în secolul al XVIII-lea*, în vol. "Omagiu Î. P. S. Sale Dr Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului la cincizeci de ani de activitate bisericească", Sibiu, 1956.

Idem. *Eșecul "uniației" și reacția românilor ortodocși din Bihor în secolul al XVIII-lea*, în "B. O. R.", anul XCIII, 1975, nr. 9-10.

Idem. *Mănăstirea "Sf. Simion Stâlpnicul" din Arad-Gai*, în "M. B.", anul XXXIII, 1983, nr. 7-8.

Idem. *Perioada 1784-1920*, în vol. "Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani (1784-1984)", Oradea, 1984.

Idem. *Istoria eparhiei Aradului*, în vol. "Istorie. Viață culturală. Monumente de artă", Arad, 1989.

Lucian, Augustin *Catedrala episcopală din Oradea (Biserica cu "Lună")*, în vol. "Trepte vechi și noi de Istorie. Cultură și Viață bisericească în eparhia Oradei. Mărturii-Evocări", Oradea, 1980.

Lupaș, Ioan. *Ortodoxie luptătoare*, în "L. R.", anul XIV, nr. 21, 1934.

Lupșa, Ștefan. *Suprimarea Mitropoliei Banatului în urma războiului turco-austriac din 1683-99*, în „M. B.”, anul VIII, 1958, nr. 7-8-9.

Medeleanu, Horia. *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în "M. B.", anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, p. 451.

Idem. *Documente referitoare la pictorul bănățean Ștefan Tenețchi*, în "S. C. I. A. Seria artă plastică", tom 30, 1983.

Idem. *Colecția de obiecte vechi bisericești de la mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai*, în "Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic", I, Arad, 1984.

Idem. *Pictorul Ștefan Tenețchi. Viața și opera*, "Ziridava", XV-XVI, Arad, 1987.

Mihăilă, Gheorghe. *Tipărituri româno-sârbe de la Râmnic (1726-1761) și un episod semnificativ din istoria țărilor române: împăcarea lui Bogdan III cu Radu cel Mare (1507)*, în "Relații culturale, literare și lingvistice româno-jugoslave", Actele Simpozionului VI, București, 1984.

Molin, Virgil. *Legături cultural-religioase între Banatul timișan și cel al Olteniei în secolul al XVIII-lea*, în "Mitropolia Banatului", anul XIII, 1963, nr. 1-2.

Putncanu, Gherasim. *O școală monahală din trecut, de nivel academic (Mănăstirea Sf. Simeon Stâlpnicul, Arad-Gai)*, în "Bis. și Șc.", anul IV (76), Serie nouă, nr. 5, mai 1995.

Răduțiu, Aurel. *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în vol. „Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice” (Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, 1985.

Savu, Teodor. *Demersuri pentru reînființarea Episcopiei*, în vol. "Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe a Oradei în ultimii două sute de ani", Oradea, 1984.

Vesa, Pavel. *Un document de la mijlocul secolului al XVIII-lea despre viața ecleziastică din părțile arădene. Conscripția episcopului Sinesie Jivanovici*, în „Aradul cultural”, decembrie 1999.

Idem. *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai, ctitorie a Episcopului Sinesie*, în "L. R.", Serie nouă, anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie 2012.

Idem. *Episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului și Oradei (1751-1768)*, în "L. R.", Serie nouă, anul XXIII, nr. 1, ianuarie-martie, 2012.

IV. MANUSCRISE

Lupșa, Ștefan. *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. I-II, fasc. 1, fasc. 2, fasc. 3, fasc. 4, vol. III. *Anexe. Documente*, Arad, 1958 (manuscris dactilo păstrat în Biblioteca.

Anexe

- 1. Arad 19 octombrie 1751.** Prima Pastorală a episcopului Sinesie Jivanovici.
- 2. Carloviț 29 octombrie 1751.** Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie în legătură cu instalarea lui și cu veniturile pe timpul vacanței episcopale
- 3. Carloviț 2 decembrie 1751.** Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite episcopului Sinesie o ciomă cu propunerile plenipotențiarului Orenghi, cerându-i răspuns în privința intervenției pentru aprobarea vizitației în Hălmagiu.
- 4. Carloviț 2 decembrie 1751.** Mitropolitul Pavel Nenadovici înștiințează pe episcopul Sinesie despre greutatea vizitării Hălmagiului (original).
- 5. Viena 20 octombrie 1752.** Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie în problema ținerii vechiului calendar și a celor 4 praznice mari (Paști, Rusalii, Crăciun și Festum Corporis Domini), deodată cu romano-catolicii, ortodocșii erau obligați să țină și ziua de repaos.
- 6. Râmnicul Vâlcii 2 decembrie 1752.** Episcopul Grigorie al Râmnicului trimite episcopului Sinesie 200 de cărți bisericești.
- 7. Oradea 30 mai 1753.** Plângerea episcopului Sinesie către mitropolitul Pavel Nenadovici
- 8. Carloviț 13 august 1753.** Mitropolitul Pavel Nenadovici scrie episcopului Sinesie despre suferințele provocate de romano-catolici mănăstirii Marcea, precum și despre greutatea prin care trece Episcopia Aradului.
- 9. Oradea Mare 5 februarie 1754.** Plângerea preotului Teodor Petrilovici către episcopul Sinesie.
- 10. Hălmagiu 14 mai 1754.** Plângerea credincioșilor ortodocși din protopopiatul Hălmagiu către episcopul Sinesie prin care își exprimă dorința de a rămâne sub jurisdicția sa.
- 11. [Oradea] octombrie 1754.** Plângerea locuitorilor din ținuturile Lunca, Bistra, Barcău și Crișul Repede către episcopul Sinesie.
- 12. Hălmagiu, 7 decembrie 1754.** Petiția românilor din districtul Hălmagiului către mitropolitul Pavel Nenadovici în care îl roagă să-i sprijine a-și recâștigas biserica din Hălmagiu.

13. Carloviț, 31 decembrie 1754. Mitropolitul Pavel Nenadovici răspunde episcopului Sinesie că n-a putut trimite răspunsul în cauza Hălmagiului. În privința mănăstirii Hodoș Bodrog îi răspunde că nu trebuie egumenul să intre în corespondență cu administrația Banatului pe teme de ordin economic.

14. Arad 6 aprilie 1755. Conscriptia episcopului Sinesie Jivanovici despre parohiile din protopopiatele arădene: Arad, Pecica, Nădlac, Zarand, Șiria, Buteni, Vărădia, Hălmagiu.

15. Arad 19 aprilie 1756. Pastorală de Sfintele Paști a anului 1756.

16. Viena, 10 decembrie 1756. Pastorală de Crăciun a anului 1756.

17. Viena 10 septembrie 1757. Pastorală mitropolitului Pavel Nenadovici privitoare la momentul îngenungherii credincioșilor în timpul liturghiei.

18. Viena 10 septembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite episcopului Sinesie dispoziția imperială de a nu se face înmormântarea cadavrelor decât după constatarea morții de către doctor.

19. Viena 10 septembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie Jivanovici în legătură cu obiceiul unor episcopi de a-și rezerva pe sema lor unele parohii libere și a lua venitele lor.

20. Viena 28 noiembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite în copie episcopului Sinesie Jivanovici scrisorile „protecționale” ale împărătesei Maria Tereza, prin care se întăresc privilegiile ilirice în sensul celor hotărâte în anii 1737-1735.

21. Oradea, 26 ianuarie/7 februarie 1759. Pastorală episcopului Sinesie Jivanovici prin care le cerea ortodocșilor să fie statornici în credința ortodoxă

22. Oradea aprilie-august 1759. Vizitația canonică a episcopului Sinesie în Bihor.

23. Carloviț, 1 iunie 1759. Mitropolitul Pavel Nenadovici cere episcopului Sinesie Jivanovici să fi pregătit a lua parte de Sf. Petru și Pavel la sinod.

24. Arad septembrie-octombrie 1759. Raportul vizitației canonice în parohii din Câmpia Aradului (fragment).

25. Arad 15/26 mai 1760. Contractul pentru construirea reședinței de vară de la Gai, încheiat între episcopul Sinesie Jivanovici și maistrul Egidius Ienowein

26. Arad 12 ianuarie 1768. Testamentul episcopului Sinesie Jivanovici.

1.

Arad 19 octombrie 1751. Prima Pastorală a episcopului Sinesie Jivanovici.

SINESIE

Cu mila lui Dumnezeu Pravoslavnic Episcop al Aradului, al Orăzii Mari, Ienopoliei, Hălmagiului și pă alte laturi, Binecucernicilor Preoților, Bine Cinstiților Biraelor, Juraților și tuturor Pravoslavnicilor Creștini, cari să află în Eaprhie a Orăzii Mari și cu înainte fiitoare districturi, Ai noastră răsăritului Mărturisire: Cătră ai Noastră Episcopiei Aradului, Milă, pace și întru toată bună primire, dela Domnul Dumnezeu, cu trimitere a noastră Arhipăstorească Blagoslovenie cerem și trimitem

Prin care dela ai lor împărătești și cerești Mărire a noastră întru tot milostivă Maică și Doamnă, întru tot supus dată cerere și prezenție a noastră Preasfințitului și Înalt vrednicului Domnului Pavel nenadovici Pravoslavnicul Arhiepiscop și Mitropolitul Carlovițului și altora, întru toate cu bună milostivire s-au plecat spre cererea noastră s-au milostivit și pre noi întru Episcopatul Aradului al Orăzii Mari, Ienopolei și Hălmagiului, prin confirmație întărindu-ne bine au voit, după aceea prin care întărire și sfințire a fost următoare în carloviț, în trecătoarea lună a lui Septembrie întâia zi, iară acum în mărgătorul an și întru una ca acea împărțire prin ajutorul lui Dumnezeu acum în 12 zile întru această trecătoare luna lui Octomvrie sănătoși și cu pace am venit, și de toți ai noștri pravoslavnici creștini și viețuitori de aice cu mare bucurie și cinste au fost primiți, prin care a noastră bună priință aice venire și biserica de aice acea este toată întreagă eparhia, de trei ani întru văduvie, iară întru a sa bună înfrumusețare s-au îmbrăcat și cu pravoslavnicii preoți și cinul mirenilor s-au bucurat. Pentru aceea întru Hristos iubirii voastre prin îndreptătoarei Eparhiei și turnei cei înainte punere oilor celor cuvântătoare, pentru a noastră aici cu buna priință venire vă înștiințăm și cu buna suflecire și a vă îmbucura și vă sfătuim: precum să vă dea voaă Domnul Dumnezeu Arhiereu și păstoriu, pre noi și nevrednici. Cătră acea preporuncindu-vă cu iubire, ca cu osârdie și cu surguială cătră noi să veniți și a voastră nujde să le arătați până când avem prin ajutorul lui Dumnezeu și împărăteasca milă cătră voi întru persoana Noastră aice venire.

Acuma trimitem cătră voi pre binecucernicul preot Blaj, ca precum noi întru acest chip prin scrisoare, așa și el din gură întru Hristos iubirii voastre pentru toate Vă va înștiința, mai vârtos pentru viitoarea noastră instalare care prin ajutorul lui Dumnezeu în a treia zi în viitoarea luna lui Noiembrie ca va fi, la care instalare întru Hristos iubirea voastră să vă chemăm, ca să aveți de deputiți aice la numitu termin a-i rândui, fără de toată sumnire, că așa este porunca și voiți împărătești crești Mărire prin aceasta doresc vouă toată buna știință, pace, liniște și sănătate, și mă rog ca Domnul Dumnezeu să vă blagoslovească pre voi, casele, fiii voștri, câmpul și țarinile voastre, și să vă

blagoslovească pre voi cu blagoslovenia sa din înălțime, dinpreună și a noastră Arhierescă blagoslovenie să fie cu voi cu toți. Amin.

Datus-au întru a noastră Episcopiei rezidenție, Aradului, în 19 în luna Octomvrie, în anul 1751.

[Sinesie Jivanovici
Episcop]

[Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului. Anexe. Documente*, f. 292.]

2.

Carloviț 29 octombrie 1751. Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie în legătură cu instalarea lui și cu veniturile pe timpul vacanței episcopale

Prea Sfințite și Prea luminate Domnule Episcop,
în Hristos prea iubite frate

În legătură cu cele transmise înainte de Prea Sfinția Voastră prin arhimandritul mănăstirii Racovaț, aș fi dorit ca instalarea să se facă la termenul fixat trimițând acolo în ziua respectivă pe Prea Sfințitul Episcop al Timișorii iar din parte-ne trimițând (pe lângă același arhimandrit) și pe arhimandritul (nostru) Iosif cu plenipotență în acest sens, iar dacă cumva Domnul Episcop al Timișorii dintr-o pricină oarecare n-ar putea merge atunci arhimandritul meu să împlinească toate cele de lipsă. Dar întrucât Prea Sfinția Voastră ați participat până acum de două ori la alte instalări, binevoiți a da cele mai bune informații pentru această ceremonie, îndrumându-l întru toate ca să meargă totul strălucit.

Spera că simpatia ce am arătat-o și mai mult dar și mai în urmă față de Prea Sfinția Voastră să poată să Vă convingă să lăsați din restanțele eparhiale să fie slobode ca și până acum sau să-mi dați și mie jumătate din ele (când le veți strânge, pe lângă jumătatea pe care o păstrați pentru Voi), sau dacă nu sunteți de acord cu asta atunci să-mi scrieți în prealabil pentru ca să încredințez pe arhimandritul Iosif să strângă toate aceste restanțe sub asistența Voastră.

Din pricina vizitei cam grăbite a arhimandritului n-am putut să vă mai trimit pești proaspeți, dar primiți deocamdată ceva pește sărat și icre până când starețul de la Racovață se va pregăti să trimită și vinul cu care ocazie noi nu vom uita să trimitem Prea Sfinției Voastre vinișorul și peștii. Iar acum încredințându-mă sfintelor Voastre rugăciuni,

rămân al Preasfinției Voastre
umilit serv
Pavel Nenadovici

Epilog: Să faceți față cât mai repede la instalația aceea, vezi ca să împlinești jumătate (de restanță) chiar dacă o dai din buzunarul tău pentru ca să-ți poți aduna cumva și partea ta.

[T. Bodogae, *Contribuții documentare la istoria bisericii arădene din veacul XVIII*, doc. I, pp. 127-128]

3.

Carloviț 2 decembrie 1751. Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite episcopului Sinesie o ciornă cu propunerile plenipotențiarului Orenghi, cerându-i răspuns în privința intervenției pentru aprobarea vizitației în Hălmagiu.

[Prea Sfințite și Prea luminate Domnule Episcop,
în Hristos prea iubite frate]

Am vrut să expediez Prea Sfinției Voastre extractul anexat din care se poate vedea ceea ce propune și cere plenipotențiarul poporului nostru, d[omnul] Orenghi, așteptând apoi de la Prea Sfinția Voastră răspunsul, pe care trebuie să-l dăm lui Orenghi. Încolo, încredințându-mă rugăciunilor frățești, rămân al Prea Sfinției Voastre smerit serv

Pavel Nenadovici
arhiepiscop și mitropolit

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. II, p. 128]

4.

Carloviț 2 decembrie 1751. Mitropolitul Pavel Nenadovici înștiințează pe episcopul Sinesie despre greutatea vizitării Hălmagiului (original).

[Prea Sfințite și Prea luminate Domnule Episcop,
în Hristos prea iubite frate]

În scrisoarea trimisă mie în 21 a lunii trecute n-am întârziat să anunț mai întâi că arhimandritul Racovățului va putea veni acolo să Vă trimit confirmarea cancelarici maghiare, dar dacă, după cum cunoaște Prea Sfinția Voastră lucrurile, pentru el poate să fie vreo piedică, bine ați face dacă ați trimite pe un om cu scrisoarea până acolo.

Venind de curând agentul Orenghi – care de altfel de 2 ori a mai fost altădată în județ în Eparhia Voastră – l-am înștiințat și i-am înmănat intimatele (plângerile) și nu voi uita să-l rog dacă voi primi de la el o copie, să v-o trimit.

Cu mâna mea l-am înștiințat cât sunteți de împiedicat din districtul Hălmagiului și să-și trimită oamenii după cum spune decretul și că pentru aceasta rămâne îndatorat înălțatei deputații aulice de la care să solicite cele de lipsă.

Înștiințându-vă aceste lucruri și încredințându-mă frățeștilor rugăciuni, rămân al
Prea Sfinției Voastre

umilit serv
Pavel Nenadovici
arhiepiscop și mitropolit

Verso: De la Domnul Mitropolit am primit-o la 9 decembrie 1752 (sic!).

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. III, pp. 128-129]

5.

Viena 20 octombrie 1752. Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie în problema ținerii vechiului calendar și a celor 4 praznice mari (Paști, Rusalii, Crăciun și Festum Corporis Domini), când, deodată cu romano-catolicii, ortodocșii erau obligați să țină și ziua de repaos (original).

[Prea Sfințite și Prea luminate Domnule Episcop,
în Hristos prea iubite frate]

Despre modul cum s-a milostivit Înălțimea Sa Cesaro-Crăiască, Împărăteasa noastră a binevoi să rezolve atât respectarea pe mai departe a vechiului calendar, dar și serbarea celor 4 mari praznice ale romano-catolicilor, iar în celelalte sărbători romano-catolice să țină închise dughenele meseriașilor și ale negustorilor, poate să se lămurească Prea Sfinția Voastră amănunțit din Rescriptul trimis nouă în traducere și pe care-l anexăm, din care se poate vedea clar în ce fel propunerea noastră, orală și scrisă, de a ne respecta reciproc calendarul s-a putut pune de acord neștiind să propunem ceva ce trece peste deciziile unor sinoade ecumenice (supranaționale) dorind în același timp și respectarea textului Rescriptului.

Dar după cum ades pomenitul și prea înaltul Rescript cesaro-crăiesc afirmă textual că Majestatea Sa Cesaro-Regească a trâmbițat să se dispună în cuprinsul tuturor Comandelor militare, a Administrațiilor județene și a magistraturilor orășenești că după cum prevăd privilegiile noastre calendarul vechi al ritului răsăritean nu se desființează, ci rămâne întreg, dar poporul nostru e obligat să țină și cele 4 praznice mari romano-catolice, adică Paștile, Rusaliile, Crăciunul și Corpul Domnului sau simplu procesiunea Hostiei și a pruncului și anume din primele 3 praznice să țină numai prima zi deplină și în acele zile magazinele meseriașilor și negustorilor să le țină închise toată ziua fără a lucra nici acasă, nici la câmp, și fără să provoace vreun scandal afișând vreo șatră ori făcând tulburare bisericii sau rânduielii romano-catolice. În celelalte 2 zile ale praznicelor amintite, poporul nostru își poate deschide liber magazinele și poate lucra orice lucru. Cât despre celelalte sărbători romano-catolice, majestatea Sa Cesaro-Regească nu cere poporului nostru să le serbeze, ci doar să le respecte,

abținându-se de la lucru între 8-11 dimineața închizând magazinele negustorești și meșteșugărești: (și pe unde trăiesc amestecați romano-catolici cu ortodocși): să nu facă comerț în acel timp nici în magazine, nici în șetri nici să strige ori să facă larmă în timpul în care se săvârșește sfânta slujbă. E de la sine înțeles că în celelalte sărbători romano-catolice nu se mai pretinde nimic credincioșilor noștri: nici să țină închise magazinele în ceasurile respective și nici să se abțină în ceasurile respective și nici să se abțină de a nu lucra ceva în șatră și în fața dughenii vânzând alimente după obicei, ci dimpotrivă să fie slobod fiecare să-și desfășoare munca în magazinul său ori pe acasă ori să lucreze la câmp, în schimb, în fiecare praznic romano-catolic de dimineață până la ora 8 să deschidă magazinele, să vândă și să lucreze, dar de la 8 la 11 închizând magazinele să-și continue lucrul înăuntru cu ușile închise și fără șatră, urmând ca după ora 11 să deschidă, să târguie, să lucreze și să muncească orice, tot restul zilei ca și în celelalte zile lucrătoare.

După cum e cunoscut P. S. Voastră, Vă aducem la cunoștință acum să comunicați clerului în subordine și să faceți publicitate și printre credincioșii mireni ce este și în ce constă acest prea Înalt Rescript, care e gândul și intenția lui și că odată ce s-a adus la cunoștința credincioșilor de legea răsăriteană cum trebuie să se comporte în timpul sărbătorilor romano-catolice (afară de cele 4 mari praznice amintite de noi și desigur numai în prima zi), ținând ziua întreagă ori măcar cele 3 ore fixate ca sărbătoare – în celelalte praznice romano-catolice, dacă în acest timp interzis va fi aflat careva că lucrează și va fi arestat, bătut, pedepsit ori în alt chip condamnat sau va fi aflat făcând contrabandă, un altfel de caz să fie adus la cunoștința Prea Sfinției Voastre cu date: numele, porecla, ocupația, localitatea, în ce sărbătoare romano-catolică a contravenit, în ce zi, în ce lună, în ce an, de cine a fost văzut, din ce clasă și grad era, cu ce anume a contravenit și față de cine, cu numele și cu indicarea modului și dacă poate să se indice și martori demni de încredere, prezentându-se - unde-i cazul – plângerea în scris prin partea alor noștri ori a romano-catolicilor și trimițând-o Prea Sfinției Voastre, ca apoi fără întârziere să ne-o traspuneți Nouă, pentru ca tratarea cazului să se poată face la timp.

Având neîndoielnică speranță din Partea P. S. Voastre că Veți da curs la toate acestea, încredințându-ne frățeștilor rugăciuni român al Prea Sfinției Voastre

smerit serv
Pavel Nenadovici

Verso: Primită în Arad la 29 octombrie 1752.

[T. Bodogac, *op. cit.*, doc. IV, pp. 129-130]

6.

Râmnicul Vâlcii 2 decembrie 1752. Episcopul Grigorie al Râmnicului trimite episcopului Sinesie 200 de cărți bisericești.

Prea cinstite și de Dumnezeu iubitoriule, al smereniei noastre pururea întru
Hristos frate, sfinția ta, doamne episcop al păzitelui de Dumnezeu scaun Aradului i
proci, de la noi frățescă sărutare și duhovnicească dragoste
trimitem sfinții tale

Negândită mie bucurie acum aflându-mă, prin cinstita și mult dorita carte a frăției tale, carea prin cei de aici diiaconul David, de cătră frăția ta de la avgust 21 ni s-a trimis, măcar că cu întârziare luundu-o, cu cinste și cu frățescă dragoste mult s-au veselit inima, împreună mi s-au bucurat și sufletul și am lăudat pre cel dentru înălțime și a toate țiituri Dumnezeu, întâi de mjarea noro[cire] și apostolească treaptă în păstorescul scaun al aceii cuvântătoare turme, ca de la Dumnezeu frății tale s-au încredințat, precum și pentru a frății tale întreagă și fericită sănătate și pacinică viață și ocârmuire, multa bucurie ni s-au îndoit. De vreme ce apostolescu cuvânt ne întărește cu duhul a nu fi despărțiți, iar poslaniile între ei și era neîncetate. Așa și noi, iubite frate, datoriile avem pân'la suflarea cea de pe urmă a nu face tăcere sau uitare unii de cătră alții, că deși suntem în părți osebite, cu înstreinarea unde cu nelesnire într-aceată vreme iaste prin trupestii ochi a ne vedea, dar nădejdea noastră iaste plină de nemurire, a ne vedea de săvârșit cu ochii cei sufletești (unde să ne învrednicească Dumnezeu acea făr'de sfârșit bucuriile și viața veacinică a o câștiga); iar cum că și într-alt chipă iaste cu lesnire, când ceale ce le la oameni nu să poate, de la Dumnezeu toate să pot și să biruiesc.

Supt aceasta, pentru ceale de cătră smereniia noastră, frăția ta, pentru cea, cuviincioasă îndreptarea statutului preoțesc, diiaconesc a câștiga, din cărțile ce s-au săvârșit în limba românească aici în tipografia noastră a scaunului Râmnicului, după forma carea de frăția ta s-au văzut și de vreme ce prin adevărata și dreapta noastră mărturisire s-au plăcut, ca să fiie deschidere celor ce prin neștiință cu a lor nepricepere cad la întunerecul rătăcirii, iată că trimisem frății tale prin omul dvorului nostru, Oprea, legătoriul de cărți iaste numele lui, într-adins, ca să le aducă acolo frăției tale, carele prin călătoriia ernii n-au putut mai mult decât cărți doao sute, fiind buna voință frății tale a le priimi câte doi mariași, să iasă numai cheltuiala hârtiei și a tipografiei și aducerii până acolo (mai multe nu poftesc).

Despre partea sfinții sale duhovnicului nostru, părinte și stareț celui mai nainte de noi, ce și acum petreace într-această viață nedepărtat, dintru acest lăcaș, întru a sfinții sale bătrânească petreacere, dorind frăția ta a ști de statul vieții și al sănătății, prin adevărata scrisorii frății tale, ce au văzut-o, s-au încredințat, priimind cu multă bucurie a frății tale dorita neuitare și mai vârtos aiave cercetare ce arăți și cu mulțămită dă sfinția sa laudă covârșitoriului a toate Dumnezeu, carele au ales și au cinstit pe frăția ta cu înalta treaptă a păstoriei și îndreptării aceii cuvântătoare turme. Și așa asemenea cum pre Iacov l-au pricinuit multă bucurie de buna vestire a fiului său cel dorit Iosif, ce au luat și sfinția sa bătrânul nostru și duhovnicescul părinte încă să bucură cu toată casa, adecă cu toți cei mai mici fiind. Și cu aceasta sfârșind, cu neostenită dorire poftim să fim neuitați la ceale cătră Dumnezeu rugă ale frății tale și întru mulți ani rugăm și noi pre

Dumnezeu să statornicești acel de Dumnezeu dăruit scaun, rămânând pururea supt dragostea frății tale. Dichemvrie 2, 1752, din episcopia Râmnicului. Gata întru slujbe și întru Hristos frate Grigorie episcop Râmnicului.

[I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, doc.108, pp. 193-195]

7.

Oradea 30 mai 1753. Plângerea episcopului Sinesie către mitropolitul Pavel Nenadovici

[...]. În anul 1753, ziua 30 a luni mai, sosit în Oradea confotm mandatului Majestății Sale pentru vizitarea poporului și bisericilor de rit grec din Bihor, comunicat mie în copie de mitropolitul nostru, ieșind din biserică și întrând în reședința mea episcopală, aflai acolo așteptându-mă, pe plebanul Orașului Nou, Szenczy, pe plebanul Velenții, Szabo, pe prefectul seminarului, Alapi, pe ceremoniarul unit Moise (Dragoș) și pe solgăbirăul Belinszay. Cum intrai, se sculară toți și apostrofându-mă în modul cel mai brutal cu vorbe și expresii de cele mai neomenoase și necuviincioase caracterului meu în cel mai înalt grad, îmi spuseră că sunt trimiși de consistor și mai întâi mă întrebară, în ce scop am venit la Oradea, ca simplu călător, sau ca vizitator ? Am răspuns că am venit nu ca un călător oarecare, ci ca episcop legitim al Orăzii, spre a vizita poporul și bisericile de rit grec neunit în baza mandatului Majestății Sale. Auzind și aceasta umplură casa cu strigătele lor furioase, bătând cu picioarele-n podele îmi porunceau să le arăt imediat în original mandatul Majestății Sale care-mi permite să vizitez poporul și bisericile de rit grec din dieceza Orăzii, ori să plec din reședința mea și din dieceza Orăzii, altfel mă vor scoate cu forța căci lor nu li-s-a comunicat nimic despre această vizitație. Am protestat solemn spre garantarea dreptului meu, că Majestatea Sa i-a trimis Excelenței Sale, episcopului comite Forgaci încă-n 23 aprilie prin cancelaria Ungarici mandatul în această chestie, să-i respecte după datoria lor de supuși dispozițiile. Ei replicară că nu știu nimic de acel mandat, nici să primitu-l-a Excelenția Sa Domnul Episcop Comite Forgaci, ori ba. Comitatul Bihor îmi cunoaște confirmarea ca episcopul de rit grec și al Orăzii, dar nu mă recunoaște, poentru că astfel de confirmări trebuiesc publicate în adunarea lui, dar întrucât a mea se provoacă la vechile privilegii și ele n-au vigoare-n Bihor, nu mi-o recunoaște. Domnul vicecomite printr-un solgăbirău și prin notar îmi comunică cu protest că dacă ies în vreun sat pentru vizitație, îmi aplică forța brachială și mă scoate cu violență. După multe și odioase protestări cu strigăte și bătăi din picior plecă și delegația plebanilor să se sfătuiască cu domnul vicecomite. Rezultatul sfatului a fost că domnul vicecomite trimise 24 panduri să mă scoată cu violență din reședință și din Bihor. Am aflat despre punerea la cale obscenă și opusă tuturor legilor și ordinelor regale din vreme și am rugat pe domnul general comandant al

cetății Orășii, D'Epelle, arătându-i în original confirmarea mea și-n copie permisul regal de vizitație, să-mi dea asistență contra acelei violențe. Domnia Sa i-a interzis domnului vicecomite a-și executa violențele. Astfel se evită turburări grave și periculoase. În sfârșit îmi mai prezintă și provizorul domeniului episcopiei latine protest ca-n domeniu să nu vizitez, nici să nu exercit vreo jurisdicție spirituală.

Oradea 30 mai 1753

Sinesiu Schivanovics
Episcopul Aradiensis et Magno Varadiensis

[Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 57-59]

8.

Carloviț 13 august 1753. Mitropolitul Pavel Nenadovici scrie episcopului Sinesie despre suferințele provocate de romano-catolici mănăstirii Marcea, precum și despre greutățile prin care trece Episcopia Aradului (original).

Prea Sfințite Domnule Episcop,
mie prea iubite frate întru Hristos

Iată, cu inima îndurerată și cu suflet abătut ridic glas către Frăția Ta pentru mult încercata mănăstire Marcea, cu hramul Sf. Arhangheli, iar cât de mult ne-am silit și ne-am zbatut pentru ea împreună cu Sinodul și cu Congresul nostru este cunoscut Prea Sfinției Tale. Cât despre ceea ce ar mai fi de făcut și de întreprins, așteptăm neîntârziat să-ți dai părerea.

N-am putut trece cu vederea informația, pe care Frăția Ta ai trimis-o din Viena la 6 august și deși cu multă cheltuială, totuș am luptat într-una pentru bunăstarea sfintelor noastre episcopii și m-am zbatut să procura și să-ți trimit spre mângâiere și bucuria Ta documentele alăturate, foarte necesare în procesul pentru acel teren de fânaș, pe care Episcopia îl are în Arad și în Gai⁶⁰² și despre care se eliberase încă răposatului episcop (Isaia)⁶⁰³ patentul împărătesc.

Aceasta, până când, cu ajutorul Domnului, își voi comunica la întâlnire, și alte lucruri. Încredințându-mă frățeștilor rugăciuni, rămân, al Prea Sfinției Tale,

plecat serv
Pavel Nenadovici
arhiepiscop și mitropolit ortodox

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. V, p. 131]

⁶⁰² Este vorba de *Livada vlădicească*, ce făcea parte din averea imobilă a Episcopiei Aradului.

⁶⁰³ Este vorba de episcopul Isaia Antonovici al Aradului (1731-1748).

9.

Oradea Mare 5 februarie 1754. Plângerea preotului Teodor Petrilovici către episcopul Sinesie.

Preasfințitului și Cuvântătorului, Domnului
și al nostru Arhipăstoriu și Părintelui celui Preamilostiv

Cădem cu mare plecare până la picioarele Preasfinției Tale și facem cu mare dor înștiințare din amara prinsoare, noi acești doi preoți, anume popa Teodor Petrilovici din Șoimuș și popa Damian Popovici din Nogiorid, că suntem închiși chilină în chilii de piatră, lungi de șapte coți și late de trei coți. Pre mine, popa Teodor, m-au închis [în] decembrie 31 zile, pre popa Damian l-au închis [în] noiembrie 20, și de atâta vreme chinuim fără leac de foc, acum în vreme de iarnă. Și destul suntem certați, muștrați și ocărâți. Și mie [îmi] zic că am făcut sobor cu protopopul și eu, și am îndemnat popii și creștinii lui să meargă la vlădica de la Arad, și că am zis: nu vă temeți, că de va și prinde Forgaci pă cineva, cheile lui sunt la Sinesie și-l va slobozi; și că am zis că mie nu-mi poruncește pișpecul Forgaci, că eu am pișpec pe Preasfințitul Sinesie, iar lui popa Damian zic: după ce ai mers la Arad la vlădica și ai venit de acolo, ai îndemnat oamenii, că vine vlădica. Cu aceste ponturi (n. n. puncte) de clegete (n. n. acuze) ne-au închis și robim. Dar noi spunând că nu suntem vinovați, ei ne-au zis: au vinovați, au nevinovați excelența (episcopul Forgaci) le-a crezut acestea. Numai ce vă cunoașteți (n. n. recunoașteți) greșelele, că într-alt chip nu veți scăpa. Apoi au zis: Dumnezeuului ca acela să vă plecați și de acela să ascultați. După aceea au zis: numai ce vă cunoașteți greșelele, că noi ne bănuim (n. n. îngrijim) de sufletele voastre. Apoi au zis că au socotit în consistorial (n. n. consistoriul romano-catolic) să dăm jurământ și scrisoare și să ne punem chezași cu legătură câte de două sute de florinți, că ne vor slobozi, iar de nu, ne vor ținea până vom muri. Zisu-ne-au să nu ne bolunzim, că vlădica de la Arad nici o dreptate de nicăierea n-au avut, nici are, numai ce și-au aflat vreme când n-au fost excelența acasă, de au intrat în țară ca lupul între oi, de au făcut larmă. Dar dacă au mers la Beci (Viena), l-au prins și cu multă cheltuială abie au ieșit. Zicu-ne că suntem schismaticuși, și vlădica de la Arad încă este mai rău schismaticuș, că nu are de bine și nu-i vor îngădui să vie în țară. Noi i-am dat răspuns că noi până la moarte uniați nu vom fi, ce ne rugăm pentru sângele lui Hristos să ne facă judecată, dacă suntem vinovați, că de nu ne vom putea plăti cu iorsagul (n. n. averea) au cu bătaie, vom plăti cu capul. Și au zis: de ce mint asta, dar că ce nu vine vlădica al vostru să vă sloboază, dacă are putere, că acum, este la Arad. Apoi, am zis să ne dea puțin jar să ne încălzim. Au zis: să nu ne vadă, măca acie vom muri, nice ne vor slobozi. De când ne-au închis, n-am mai văzut soarele și focul, numai lumină ne dau un ceas și jumătate scara, și de mâncare și apă. Între acestea, între toate, trei lucruri avem mai grele: frigul în piatră, fără foc, și garțul, că ne mănâncă viermii de vii, că șădem tot în văscuțe și cu bitușile pe noi și ziua și noaptea,

și ne-a umplut gadul. A treia și cea mai grea este dorul pruncilor, că zic că au dat alți popi în locul nostru, și [pe] ai noștri prunci și femei îi scot afară acum în vreme de iarnă – noi robi, pruncii pe ulițe. Deci. Noi ne rugăm din temnițe, cu lacrimi fierbinți, Preaosfințitului, să poată să ne mângâie măcar cu cuvântul pentru Dumnezeu, că pierim ca vai de noi, că nu chinuim pentru vina noastră, ci pentru pravoslavnică legea noastră cea grecească. Cu atâta mărăduim smeriții și închișii de trei luni în curtea mării sale grof Forgaci Pavel, și nu ne vedem unul cu altul, că suntem osebiți.

Din temniță la Oradea Mare, februarie zile 5, în ceas de noapte, 1754. Popa Teodor Petrilovici, cu multă frică îndrăznind”.

[Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 3 (A. S. A. N. U. K. Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”, nr. 34/1754)]

10.

Hălmagiu 14 mai 1754. Plângerea credincioșilor ortodocși din protopopiatul Hălmagiu către episcopul Sinesie prin care își exprimă dorința de a rămâne sub jurisdicția sa.

Preasfințitul episcopule arhierul nostru Sinesie

Oamenii care suntem scriși la Făgărași se roagă înălțatei și puternicei crăiesii noastre, să ne ia în seamă plângerea noastră a săracilor și iobagilor crăiesii, pentru marea milă mării sale înălțatei crăiesii noastre. Oamenii care s-au numit că suntem scriși la Făgăraș, selă⁶⁰⁴ ne este de ciuntire capului nostru. Iară noi nu știm cine ne-au scris și cine ce-au făcut cu noi, fără de știrea noastră este acea scrisoare. Dar ne rugăm și ne plecăm și ne jăluim înălțatei și puternicii crăiesii noastre, pentru numele lui Dumnezeu și pentru sângele lui Hristos, care s-au vărsat pentru noi păcătoșii, pentru mare milă mării sale, silă ne este și ciuntire capului.

Anume: Pârva Ostoe, Nemiș chinez din Hălmagi, Fortună Ion chinez din Bănești, Juga Petru chinez din Ciucea, Dănilă ion chinez din Râșculița, Braica Gheorghe chinez din Vața, Faur Ion giurat din Hălmagi, Buzdugan Toader din Brusturi, Tulea Ianăș giurat din Tinejna, Ivașca Gheorghe din Râșculița, Costar Petru, Sas Toader, Negra Ion, Vaic Ion, Ptizeu Toma, Neaga Ion, Baica Dănilă, Opre Petru, Nistor Oprea, Ciungan Marcu, popa Ianăș Crenica, Hanăș Giurgiu din Hălmagi, Pavel Dănilă, Lucaci Pascu, Cresta Miclăuș, Delamărin Toader, Meltiș Giurca, Obărșan Adam, Oprea iancu, Pavel Adam, Ulița Groza.

Cu slujba și porția⁶⁰⁵ și cu dezma⁶⁰⁶ și cu cormila înălțatei crăiesii suntem plecați sub aripile ei și supt porunca ei, să-i dăm și să-i primim porunca înălțatei crăiesii. Dar,

⁶⁰⁴ Silă.

⁶⁰⁵ Impozit.

⁶⁰⁶ Dijmă.

spre lucrul vlădicilor, noi nu ne tăiem de țară ce noi ne plecăm vlădicului de la Arad. Că (precum) ne-au fost moșii noștrii, și noi încă ne ținem până la moartea noastră, dară vlădichii de la Făgăraș nice cum nu ne plecăm, și moarte voim să avem, decât să ne plecăm vlădichii de la Făgăraș, și mai voim să ni-l taie, orice fel de moarte”

Cum că noi gata suntem a mărturisi cu țara cu toată, cum că nu suntem plecați la Făgăraș, ce silă ne este capului,

Meseța mai, în 14 zile 1754.

[Fond Silviu Anuichi, Dosar: *Documente din arhivele sârbe pentru Cartea albă a Bisericii Ortodoxe Române*, doc. nr. 4 (A. S. A. N. U. K. Fond Mitropolitan-Patriarhal „A”, nr. 117/1754); S. Anuichi, *op. cit.*, p. 958; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 115, p. 201]

11.

[Oradea] octombrie 1754. Plângerea locuitorilor din ținuturile Lunca, Bistra, Barcău și Crișul Repede către episcopul Sinesie.

Preasfințite și de Dumnezeu alesule Domn Sinesie Jivanovici,
episcop ortodox al Aradului, Orăzii, Ienopolei și Hălmagiului,
har și pace de la preamiliostivul Dumnezeu,
viață îndelungată și fericire veșnică Vă dorim

Noi mai jos scrișii locuitori din ținuturile Lunca, Bistra, Barcău și Crișul Repede, Văfacem cunoscut cum s-a sculat asupra noastră cinstitul comitat al Bihorului când Majestatea Sa prin Excelența Sa Domnul arhiepiscop și mitropolit al nostru Pavel Nenadovici a trimis la noi pe arhimandrit Moise cu părintele Silvestru pentru reașezarea popilor uniți alungați din satele noastre.

Comitatul a trimis la noi un solgăbirău cu numele Emeric Budai, care a și venit și a anchetat în satele noastre și sub groaznic jurământ ne-a luat răspunsuri. Întâi a venit pe Luncă, în Sârbi: a adus în fața sa pe jude și pe jurați și a început a ne cere răspuns jurat la următoarele 6 puncte:

1. De unde și dela cine am primit sfat de am lepădat unia și ne-am făcut schismatici ?

- Am răspuns că nici n-am fost uniți.

2. Câte scrisori ne-a trimis vlădica nostru din Viena și ce scrie-n ele ? Numai că Majestatea Sa i-a dat rezoluție că-i sunt supuși în cele sufletești neuniții bihoreni.

3. Vlădica ne-a sfătuit să alungăm din sate popii uniți ?

- Sub jurământ am răspuns că nu.

4. Ne-a sfătuit deci vicarul său din Oradea să-i alungăm și să lăpădăm unia ?

- Nu și nici n-am fost uniți.

5 și 6. Despre două jalbe ce am făcut lăcrimând și le-am înaintat cinstiului comitat, ca să nu ne mai chinuie și asuprească așa, fiindcă ce datorăm domnilor noștri-n dare, dăm, ne-a întrebat: cine a fost corifeu la facerea lor ?

- Am răspuns că toți dinpreună le-am făcut și cu înțelegerea comună le-am predat.

Domnul solgăbirău trimise armaș după juratul nostru Cioroș Gavrilă din Sârbi, și-l jură să spună, câte scrisori ne-a scris domnul vlădică din Viena și ce scia-n ele ? Cioroș răspunse că lui nu i-a scris Domnul vlădică, ci turmei sale. Îl întreabă iar: Văzut-ai acele scrisori, și ce scia-n ele ? Eu Cioroș Gavrilă sub jurământ am răspuns, că le-am văzut. Mă întreabă iar: Scia-n ele să alungați popii ? Răspunsei: Nu ne-a scris să-i alungăm din sate, ci noi singuri ne-am sfătuit, între noi, toate ținuturile, fiindcă-l auzisem pe Domnul Ladislau Șanta vorbind așa cu protopopul unit din Pocei, că-n satul în care popa e unit, unită e și parohia. De aceea speriați, să nu ne facă uniți, i-am alungat din mijlocul nostru.

Domnul solgăbirău jurând a zis că va spânzura trei dintre noi. Am răspuns că fără judecată nu ne va spânzura, căci n-am făcut niciodată nimănui vreun rău.

Continuând cu de acestea trecu la Spinuș și porunci și acolo, ca și-n alte sate, să se adune la el. Le ceru, tot sub jurământ, răspuns la cele 6 puncte, ce scrisori vi-s-au adus dela vlădica, și celelalte. La toate am răspuns că n-am văzut nicio scrisoare, nici n-am primit vreo poruncă dela vlădică sau dela vicarul său, să alungăm popii. Iar ne întreabă pe noi, nădărenii, cum de până acum ați tolerat în satul vostru popă unit ? Am răspuns: Fiindcă n-am știut că e unit: când am aflat, la-m alungat ca și pe ceilalți popi uniți.

La fel și noi ciuleștenii, sub același jurământ am spus că n-am avut poruncă dela nimeni să scoatem din sate popii uniți, ci noi toți împreună cu un cuget îi alungăm. La fel și noi spinușenii, și noi săliștenii, și toate ținuturile. Le urmă venind la noi la Păulești, și noi i-am răspuns la fel că nu la vreo poruncă, ci numai la vorbele domnului Șanta ne-am alungat popii. La fel cei din Chioag și Bursuc și din Brusturi și Picleu.

De aceea vă înștiințăm, cu ce poruncă și împuternicire a ieșit la noi acel solgăbirău și ne-a jurat, iar pe cari nu i-a aflat, ia- citat la comitat sub amendă de 500 fl. și a trimis armași pe sate să ia amenda dela cei ce nu s-au înfățișat.

De asemenea popa unit Petru, care a fost paroh în Dornișoara, s-a sculat și a adus poruncă și a purtat-o și publicat-o prin sate, că Majestatea Sa a poruncit să-i primim pe popii uniți, iar dacă nu-i vom primi va fi rău de noi și a protestat în 500 de fl. să-i dăm dovadă scrisă să-i primim. Noi am vrut să-i primim, dar numai în sate nu și-n biserici.

Același domn solgăbirău foarte ne-a ocărât, numindu-ne schismatici, de asemenea și popa unit Petru ne-a întrebat, ce am căutat la Carloviț, zicând că de acolo a ieșit jalba diavolească.

De aceea acestei preasupuse jalbe a noastră îi adăugăm cererile noastre, să nu ne lăsați Prea Sfinția Voastră, căci n-avem unde scăpa. Și ancheta sau conscripția aceea de aceea a făcut-o numitul domn solgăbirău, ca să poată prinde vreun punct împotriva Preasfinției Voastre și să-l poată înainta, noi însă sub jurământ am mărturisit, că nu ne-ați dat niciun sfat pentru alungarea popilor, cum nici nu ne-ați dat. Ne temem însă ca nu

cumva sub acest pretext să fi scris ceva contra noastră că am fi primit unia. Căci noi niciodată nu vom fi uniți, ci totdeauna stăruim în neschimbarea credinței de mai nainte și e-am anunțat în scris Preasfinției Voastre, pomenind sfinții martiri, cum au pătimit până la sfârșit și au fost încununăți iar cari n-au vrut să pătimească întru nimic n-au fost socotiți. Și noi având înaintea noastră patimile lor și cum au câștigat pe urmă cununa veșnică, de aceea răbdăm toate prigoanele dela cei ce ne siluesc pentru religia noastră, încrezându-ne-n atot înțeleptul Dumnezeu, că ne va da puteri, precum le-a dat și sfinților martiri, ca să putem și noi pătimi până la isprăvirea necazului nostru. Vă rugăm deci să-i dați de știre veghetorului nostru domn arhiepiscop și mitropolit al legii grecești, Pavel Nenadovici, căruia îi dorim de la prealuminatul Dumnezeu fericire veșnică, sănătate înfloritoare, viață îndelungată și ca să vegheze pentru credința noastră, să ne anunțe prea supus și pe noi Majestății Sale Preasfințite, și fiecare cerere a noastră, ca și noi să fim mângâiați de Majestatea Sa căci de acolo așteptăm toată dreptatea.

Încolo căzând preasupuși la picioarele Preasfinției Voastre, rămânem ai Preasfinției Voastre robi: Scorța Toader din Chioag, Giurău Ioan din Ciulești, Pintiuța Vasile din Popești, Drâmbea Petru din Brusturi, Cioroș Gavril din Sârbi cu toți locuitorii neuniți ai numitelor ținuturi.

[Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 169-173]

12.

Hălmagiu, 7 decembrie 1754. Petiția românilor din districtul Hălmagiului către mitropolitul Pavel Nenadovici în care îl roagă să-i sprijine a-și recâștigas biserica din Hălmagiu.

Preasfințitule, Prealuminate, Domnule Arhiepiscop și Mitropolit,
domnul nouă tuturor mult milostive Părinte !

Când mai vârtos după cele trei ani ale noastre necazuri și multe feluri de patimi ce am pătimit pentru credința noastră cu mila lui Dumnezeu și pre înălțatei crăieșei noastre, nouă săracilor, după ale Excelenții voastre multe și mari ostenele (pentru care noi toți, mari și mici, cu fața la pământ plecați și îngenunchind îi mulțemim) ni s-au arătat ace milă și de mult dorită pace și sufletescul păstoriu dela Dumnezeu și pre înălțata crăiasa noastră ales, ni s'au dat; atuncia nu cu puține suspinuri și dureri inimii dela Preasfințitul și de multă vreme doritul sufletescul păstoriul nostru am înțeles, cum preînălțata crăiasa noastră cu milostivire au voit precum întâia biserica aciasta a noastră, care ase află în Hălmaj (fiind toate celelalte toate împreună și satele ținutului acestuia a Hălmagiului supt jurisdicția duhovnicească Arhiereului nostru asigurate și rânduite) a o ține pentru cei uniți, iară în locul aceia biserici ca să putem alta a ridica cu milostivire au dăruit și au lăsat. O ! a noastră nenorocire ! unde atâta cheltuială vom afla noi săraci ca să putem face acesteia asemenea sau și mai mică biserică, sau de unde ni s'au dat

putere la acest lucru; când încă anii cei trei trecuți nici a ara nici a semăna, mai puțin a săcera sau a dobândi ceva am avut vreme, ioa și noaptea și în tot ceasul altă grijă nu era, fără numai a ne feri de mâinile celor ce ne gonina pre noi. Pente și timenițe neau așteptat pre noi, și de multe ori nu numai cu bărbați și cu muieri, ci încă și cu cei mici la țițe sugători prunci se umplea, și încă nu numai aceste, ce încă și puțină avuție și haine, ce am avut ni s'au luat aducând asupra noastră un comando de moșcatiri, dintru care perdută avere nimica nu ni s'au întors nici până acum. Pentru care acuma și a da dajde, și contribuție, mai puțin a face o biserică ca aciasta sau și mai mică neputincioși suntem. Iară află întru acest ținut și ai noștri locuitori nu puțină samă de oameni bătrâni, cari și în vremea năvălirii prădării Tătarilor și biruinței turcești, precum aciastă biserică a noastră au fost, mărturisesc, și cum că de oamenii credinții noastre ar fi ridicată de multă vreme, care nice să țină minte și cum totdeauna neschimbat supt a noastre mâni au fost, macar cu multă nevoie și mare cheltuială s'au ținut până acuma, ai noștri pravoslavnici Arhieriei o au sfințitu ale sale duhovnicești deregătorii și jurisdicții, ca pre o întâia și vlădiceasca biserică o au avut în districtul acesta; precum și adevărat să poate arăta cum odinioară Turcilor carei (sic) să afla întru aceia vreme în Ineu și mai numit comendantului cel turcesc al cetății Ineiului, care să nume Silgibașa ca să nu o surpe după alor păgânesc obiceiaiu, am dat patru sute de taleri turcești, altădată rugându-ne să fim slobozi a o acoperi și a înoui acuperemântul cel vechiu am dat șapte zeci de taleri iară turcești, șapte-sprezece berbeci și patruzeci și opt de ocie de unt. Și când întru atâte tulburări și nevoi mai sus numite o am ținut cu ajutoriul lui Dumnezeu pe aciastă biserică a noastră și nici supt biruința ce turcciască o am perdut, cu supt mâinile noastre nemutat o am putut ține, avem mai vârtos acuma nădejde pentru a noastră cătră preînălțata crăiasă și curtea austriacă întreagă credință și deci înainte, cum și până acuma după cele cu milostivire rânduite împărătești privilegii, bisericile și credința noastră întreagă a o putea păzi. Iară acuma, vai nouă săracilor fără nici o pricină întâie biserică a ținutului acestuia ni s-au luat, noi o am ziditu-o, pravoslavnici episcopii noștri o au sfințit-o, morții noștri, părinții moșii și strămoșii noștri și ceilalți pe lângă dânsa s'au îngropat, iar noi săracii, cu totul suntem lăpădați dela dânsa și nu avem unde să facem pentru morții noștri la biserica noastră îngopaților după obiceiul și pravila noastră pomenire, nici la mormânturile lor lumină a aprinde mai vârtos a aduce jărtfă lui Dumnezeu penbtru dânșii. Și văzând și înb tot ciasul a noastră mare nevoie și a bisericii și a bisericii noastre, care goală fiind și dela nimene (fără numai de un om) să caută, cu noi așisderea suspină și năcazul său cu noi fii săi în jalbe îmbrăcată îl plânge și nu știi cere ajutoriu ce airea fără numai după Dumnezeu la Excelența Voastră, ac la al său întâiul arhipăstoriu să pleacă și să roagă ca să poată iarăș pre ai săi fii ai cuprinde sub aripile și sânul său, așisderea și noi săracii alergăm cu mare plecăciune la Excelența Voastră și îngenunchind cerem ca precum până acuma pentru a noastră mântuire și necazuri, multe osteneale ai

răbdat, așa și acuma pentru slobozenia mai sus numitei biseariceei noastre a osteni să nu să îndoiască Excelența Voastră bătând la ușa milostivei prea înălțatei crăiesei noastre și preamilostivei maici, să areate această milă cu noi ticăloși, să ne orânduiască cu milostivire iarăși nouă a noastră bisearică, ca întru aceea pre Domnul și Dumnezeuul nostru după ritul nostru rugându-l, rugăciune și jărfă după datoria noastră să ne învrednicim a aduce lui Dumnezeu pentru preînălțata crăiasă și curte austriacă cu al nostru dela Dumnezeu rânduit episcop și sufletescul păstoriu.

Precum și nădăjduim, că de această milă nu ne vom pilsii, în milostivirea cea părintească și arhipăstorească cu a noastră biserică încredințându-ne cu toată cea firească plecăciune, rămânem

Ai Excelenței Voastre, Preasfințitului Părinte și mult milostivului arhipăstoriului nostru, smeriți și plecați sluji și fii

În Hălmagi, meseță Dechemvrie 7 zile, anul 1754.

Locuitorii ținutului acestuia
a Hălmajului

[S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. Șipoș, vol. I, doc. 80, pp. 447-449]

13.

Carloviț, 31 decembrie 1754. Mitropolitul Pavel Nenadovici răspunde episcopului Sinesie că n-a putut trimite răspunsul în cauza Hălmagiului. În privința mănăstirii Hodoș Bodrog îi răspunde că nu trebuie egumenul să intre în corespondență cu administrația Banatului pe teme de ordin economic.

[Prea Sfințite Domnule Episcop,
mic prea iubite frate întru Hristos]

Am primit în ziua de 24 a acestui sfârșit de lună și de an cu multă plăcere frățeștile urări de sărbători invitându-mă să răspund și la cele de mai înainte.

Pentru biserica din Hălmagi din cauza bolii secretarului s-a întârziat trimiterea traducerii propuse de noi, dar cu poșta viitoare se vor lua măsuri să se termine. La fel și plângerea celor din Holod.

În absența Prea Sfinției Voastre ne-a comunicat arhimandritul mănăstirii Hodoș decretul Onor. Administrației Bănățene, în care dorea să știe câte grâne a consumat mănăstirea în 10 ani. O astfel de pretenție ni s-a părut cam subtilă și de aceea am rescris numitei Administrații după cum se vede în anexă, iar cu poșta de ieri am primit drept răspuns aci anexata scrisoare de înștiințare, că pricina acestei probleme stă în faptul că în

Țara Ungurească pământul rodește mai mult decât în părțile Banatului, dând dreptate sesizării noastre.

Noi am comunicat arhimandritului ca să nu intre în corespondență cu instanțele, ci să se adreseze numai Prea Sfinției Voastre, episcopului propriu sau să ne scrie nouă și să nu facă uz de ocolire; acum scrisoarea s-o cereți de la el și să mi-o trimiteți, iar arhimandritului Vă rog să-i arătați pricina acelei probleme și că e o nedelicatețe s-aduci, în numele tău, daruri unei mănăstiri tocmai din ceea ce nici nu crește acolo, producând numai rele dintr-o astfel de sămânță.

Altfel, încredințându-mă rugilor frățești, sunt al Prea Sfinției Voastre

smerit serv,
Pavel

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. VI, pp. 131-132]

14.

Arad 6 aprilie 1755. Conscriptia episcopului Sinesie Jivanovici despre parohiile din protopopiatele arădene: Arad, Pecica, Nădlac, Zarand, Șiria, Buteni, Vărădia, Hălmagiu.

Protopopiatul Arad

	Localitatea	Case	Biserica	Hram	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Arad	471	-capela reședinței episcopale -Catedrala edificată cu 30 de ani înainte -biserica sârbă zidită cu 40 de ani înainte	<i>Bunavestire</i> <i>Nașterea Sf. Ioan Botez.</i> <i>Sf. Petru și Pavel</i>		Hristofor Gercici Gheorghe Panovici, Maxim Popovici, Petar Cârștici și Petar Abazovici „valah”	
2.	Cicir	32	lemn, nu-i gata	<i>Sf. Gheorghe</i>		Petru	
3.	Glogovăț	32	grădele veche, lipită cu lut în exterior, destul de ruinată	<i>Sf. Nicolae</i>		Ioan	
4.	Mândruloc	30	grădele veche, ruinată	<i>Sf. Gheorghe</i>		Dumitru Popovici	
5.	Micălaca	98	cărămidă amestecată cu țiglă, veche	<i>Sf. Dimitrie</i>	sfințită	Ioan Popovici	

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

6.	Păuliș	118	grădele, veche	<i>Sf. Nicolae</i>		Nicolae și Radu	
7.	Radna	42	grădele	<i>Intrarea în Bis. a Mc. D-lui</i>		Oprea	
8.	Sâmbăteni	55	grădele, nouă, văruiță	<i>Sf. Nicolae</i>	2 aprilie 1755	Novac	
9.	Șoimoș	85	grădele, lipită și văruiță	<i>Bunavestire</i>		Petru și Novac	
	TOTAL	963	11			15	

Protopopiatul Buteni

	Localitatea	Case	Biserica	Hramul	Sfințită	Preoții	Filie
1.	Aldești	29	lemn veche	<i>Bunavestire</i>	nesfințită	Georgiu	
2.	Almaș	42	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>		Radu și Lazăr Popovici	
3.	Apriași	7					Chisindia
4.	Arcașteu	20					Bocsig
5.	Barda	30	lemn nouă	<i>Sf. Gheorghe</i>	nesfințită	Simcon	
6.	Bârsa	25	lemn veche și ruinată, situată pe dealul Crișului	<i>Bunavestire</i>	sfințită	Ioan Popovici	
7.	Berindia	13					Revetiș
8.	Bocsig	24	lemn veche și slabă	<i>Sf. Gheorghe</i>		Dumitru	
9.	Buteni	110	lemn	<i>Bunavestire</i>	1728	Lazăr, Ieremia și George Popovici	
10.	Mânerău	26	lemn nouă	<i>Sf. Cosma și Damian</i>	nesfințită	Adam (?)	
11.	Bonțești	51	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nu se știe	Ignatie și fratele său Israil	
12.	Brusturescu	3					Feniș
13.	Buhani	30	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	servește preoții din jur	
14.	Căcărău	30					Barda
15.	Cârstaminiș	17					Miniș
16.	Camna	28					Luguzău
17.	Chertiș	28	lemn nouă	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Ioan	
18.	Chisindia	35	lemn destul de veche	<i>Duminica Floriilor</i>	nesfințită	Dumitru și George Popovici	
19.	Cocioba	6					Revetiș

Preot dr. Pavel Vesa

20.	Condrateu	29	lemn veche și slabă	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Ionaș	
21.	Cilul de Jos	34	lemn veche	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Ianoș	
22.	Cilul de Sus	42					Rădești
23.	Ciorești	10					Laz
24.	Craicova	23					Laz
25.	Crâsmărești	5					Chisindia
26.	Crocna de Jos	26	lemn simplă	<i>Sf. 40 de Mucenici</i>	nesfințită	Ioan	
27.	Crocna de Sus	23	lemn nouă	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Procopiu	
28.	Cuied	77	lemn nouă	<i>Sf. Vasile</i>	nesfințită	Nestor Crăciunov	
29.	Dezna	52	piatră, veche, a trebuit să fie catolică judecând după altar	<i>Sf. Treime</i>	episcopul Ioanichie Martinovi ci	Ioan și fiul său Teodor	
30.	Dieci	34	lemn veche, pe un deal departe de sat	<i>Bunavestire</i>	nu se știe	Georgiu și Ilie Neag	
31.	Donceni	10					Prăjești
32.	Dulcile	6					
33.	Dumbrăvița	16					Crocna
34.	Feniș	22	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	1729	Georgiu, Miloș, Daniil Popovici și Nicolae și Ioan Popovici fără parohie	
35.	Ferice	4					Secaș
36.	Găvojdia	23	lemn slabă	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	nesfințită	Teodor	
37.	Gaura	15					Chisindia
38.	Groși	30					Barda
39.	Gurahonț	21	lemn nouă	<i>Sf. Gheorghe</i>	nesfințită	Ianoș	
40.	Ignăști	21					Buhani
41.	Iosaș	16					Feniș
42.	Iosășel	21	lemn nouă	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Teodor Popovici	
43.	Iarcoș	12					Luguzău
44.	Holt	15					Feniș
45.	Hodiș	35					Cuied
46.	Honți	30					Gurahonț
47.	Huhurez	4					Chisindia

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

48.	Laz	43	lemn	<i>Cuv. Paraschiva</i>	1739	Ioan	
49.	Luguzău	22	lemn	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nu se știe	Mihai Popovici	
50.	Lunca	26					Almaș
51.	Mădrigești	32					Zeldiș
52.	Miniad	15	lemn, nouă, au clădit-o singuri		nesfințită		Neagra
53.	Miniș (de Sus)	32	lemn	<i>Înălțarea D- lui</i>	nesfințită	Iosif	
54.	Mizeș	14					Feniș
55.	Moncasa	12					Neagra
56.	Mustești	14					Secaș
57.	Nădălbesti	17					Neagra
58.	Neagra	24	lemn veche, aproape ruinată fac biserică nouă din piatră	<i>Pogorârea Sf. Duh Sf. Luca</i>	nu se știe	Teodor și Iosif	
59.	Păiuși	8					Chisindia
60.	Pleș	35	lemn	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Constantin	
61.	Plopi	21					Almaș
62.	Prăjești	13	lemn	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	Adam	
63.	Prundu	9					Chisindia
64.	Ramnă (Rănușa)	6					Neagra
65.	Rădești	36	lemn destul de veche	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	George	
66.	Răpsig	30	lemn nouă	<i>Sf. Gheorghe</i>	nesfințită	George	
67.	Revetiș	30	lemn, nu-i de mult	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Petru	
68.	Roșia	28					Revetiș
69.	Satu Rău	6					Zeldiș
70.	Sălăjeni	12					Prăjești
71.	Sârbi	24					Bonțești
72.	Sebiș	25	lemn, nu-i de mult	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Teodor	
73.	Secaș	35	lemn veche	<i>Sf. 40 Mucenici</i>	nu se știe	Mihail	
74.	Susani	38	lemn nouă	<i>Înălțarea Domnului</i>	nesfințită	Ioan Popovici	
75.	Șilindia	41					Luguzău
76.	Slatina	26				servește popa Teodor din Neagra	

Preot dr. Pavel Vesa

77.	Stricani	6					Govojdia
78.	Șoimuș	5					Zeldiș
79.	Șolt	7					Chisindia
80.	Tocăiești	4					Crocna
81.	Valcarea	5					Chisindia
82.	Valea Mare	13					Feniș
83.	Văsoaia	24	lemn veche	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	Teodor	
84.	Voimirești	7					Chisindia
85.	Voivodeni	14	lemn slabă	<i>Întâmpinarea Domnului</i>	nesfințită	Marcu Popovici	
86.	Zeldiș (Iacobini)	24	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	nu se știe	Iosif	
87.	Zemerzel	14					Laz
88.	Zimbru	20	lemn veche	<i>Duminica Tuturor Sfinților</i>	sfințită		Feniș
	TOTAL	2 132	40			48	

Protopopiatul Hălmagiu

	Localitatea	Case	Biserica	Hram	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Aciua	62	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Lazăr	
2.	Aciuța	19	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită		Tălagiu
3.	Baldovini	17	lemn	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită		Rișculița
4.	Bănești	23	lemn nouă	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	Ioan Popovici	
5.	Basarabasa	22	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Simion unit Toma fiul ortodox Petru fiul diac	
6.	Bodești	15	lemn nouă	<i>Sf. Treime</i>	nesfințită		Cristești
7.	Brotuna	9	-	-	-	-	Târnava
8.	Brusturi	39	lemn veche	<i>Înălțarea D-lui</i>	nesfințită	-	Cristești
9.	Căzănești	6	-	-	-	-	-
10.	Ciuci	32	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Iosif și Iov Popovici (frați) Lazăr fratele lor diac	
11.	Ciungani	14	lemn veche	<i>Bunavestire</i>	nesfințită		
12.	Cristești	15	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Daniil Petruți fratele său diac	
13.	Dobroț	23	lemn veche	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	serveșc	

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

						preoții din Leauț	
14.	Dumbrava	12					Rostoci
15.	Groși	6					Lazuri
16.	Gura Văii	13	lemn nouă	<i>Sf. Gheorghe</i>	nesfințită		Pleșcuța
17.	Hălmagiu	142	piatră veche	<i>Sf. Nicolae</i>	sfințită		
18.	Hălmăgel	28	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Iov și Daniil Popovici	
19.	Ionești	16	lemn nouă	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Petru Furdie	
20.	Lazuri	22	lemn veche	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	serveșc preoții din Ciuci	
21.	Leasa	43					Hălmagiu
22.	Lescioara	11					Hălmagiu
23.	Leauț	23	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Ioan	
24.	Luncșoara	26	lemn veche	<i>Bunavestire</i>	nesfințită		
25.	Măgurița	14					
26.	Mermeșci	6					Ciuci
27.	Obârșia	13	lemn	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită		Hălmăgel
28.	Ocișor	23	lemn veche	<i>Bunavestire</i>	nesfințită	slujește popa din Ionești	
29.	Ociu		lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	servește popa din Ionești	Basarabasa
30.	Pleșcuța	30	lemn veche	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Ianoș	
31.	Poiana	16					Aciua
32.	Poienari	56	lemn veche	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Georgiu și Mihail	
33.	Prăvăleni	18	lemn	<i>Sf. Dimitrie</i>	nesfințită	Toma din Basarabasa	
34.	Rișculița	47	piatră, nu-i gata	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	nesfințită	Constantin și Iosif	
35.	Rostoci	13				Ianoș (să fie cel din Pleșcuța ?)	
36.	Sârbi	21					Hălmăgel
37.	Strâmba	19	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	de 9 ani nu-i preot în sat, servește Petru din Șteia	
38.	Șteia	19	lemn veche	<i>Intrarea în Bis. a Mc. D- lui</i>	sfințită	Petru Popovici, bătrân	
39.	Tălagiu	22	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	serveșc popii din jur	

40.	Târnava	30	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Iosif Popovici, bătrân și fiul său Iosif	
41.	Târnăvița	11	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	sfințită	Lazăr	
42.	Tisa	34					Hălmagiu
43.	Țânmure	30					Hălmagiu
44.	Tomești	53	piatră, nu-i gata	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Iosif și Dumitru	
45.	Tiulești	21	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	servec preoții din Tomești	
46.	Țohești	16	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	servec preoții din Poienari	
47.	Vața de Jos	13	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită		Basarabasa
48.	Vața de Sus	17	lemn nouă	<i>Intrarea în Bis. a Mc. D-lui</i>	nesfințită		
49.	Vidra	28	lemn nouă	<i>Sf. Cosma și Damian</i>	sfințită		
50.	Vozdoci	8					Bănești
	TOTAL	1 216	36			25	

Protopopiatul Pecica

	Localitatea	Case	Biserica	Hramul	Sfințită	Preoții	Filie
1.	Pecica	256	grădele, destul de veche, căzută	<i>Sf. Nicolae</i>		Georgiu Popovici (protopop), Milenco, Ilie, Crăciun	
2.	Bătania	120	grădele, veche și căzută, au ridicat o alta din lemn neterminată	<i>Sf. Nicolae</i> <i>Nașterea Mc. D-lui</i>	nesfințită	Petru (protopop de Nădlac), Ioan, Giurgiu și Ioan (nou așezat)	
3.	Turnu	65	grădele, aproape ruinată, speră să-și facă alta	<i>Sf. Nicolae</i>			
	TOTAL	441	4			8	

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

Protopopiatul Nădlac

	Localitatea	Case	Biserică	Hramul	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Cenad	56	împletitură, slabă, de tot distrusă	<i>Sf. Nicolae</i>		Dimitrie Popovici	
2.	Nădlac	140	piatră veche	<i>Sf. Nicolae</i>		Lazăr și Ioan Popovici	
3.	Semlac	150	grădele, lipită și văruiată	<i>Sf. Nicolae</i>		Crăciun și Gavrilă	
4.	Șeitin	70	grădele, lipită	<i>Sf. Nicolae</i>		Constantin și fratele său Ioan	
		416	4			7	

Protopopiatul Șiria

	Localitatea	Case	Biserica	Hramul	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Agriș	83	lemn, lipită	<i>Cuv. Paraschiva</i>	1739	Avram și Nicola	
2.	Almaș	30	lemn veche, părăsită, nu s-a servit în ea niciodată				Agriș
3.	Arăneag	34	lemn lipită	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	1734	Nicolae	
4.	Cherec	80	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	1745	Ioan și Ignatie Popovici, Teodor (fără parohie și bigam)	
5.	Cladova	46	lemn mică	<i>Bunavestire</i>		Criste Grecul	
6.	Cuvin	108	piatră	<i>Sf. Gheorghe</i>	1715	Avram, Alexie, Simion, Georgiu Popovici (neinstalat)	
7.	Chier	52	lemn	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	1734	Lazăr Popovici și Grigorie	
8.	Covăsânț	120	piatră	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1734	Vasile (bătrân), Petru Popovici și Petru Petrovici	
9.	Drauț	58	lemn, slabă	<i>Sf. Gheorghe</i>	1729	Ioan și Ioan	
10.	Dud	40	lemn ruinață	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	1729	Petru Popovici	
11.	Galșa	138	lemn veche	<i>Ad. Mc. D-lui</i>	1715	Teodor Petrovici, Pavel fiul său și ipodiacon Ioan Popovici	
12.	Iermata	37	lemn nouă, mică	<i>Înălțarea D-lui</i>	nesfințită	David și diaconul	

Preot dr. Pavel Vesa

						Constantin fiul său	
13.	Incu	126	lemn, nouă, lipită	<i>Sf. Arhangheli</i>	28 nov. 1755	Adam și Alexie	
14.	Miniș	80	lemn ruinată	<i>Sf. 40 de Mucenici</i>	1729	Marian Popovici și Moise	
15.	Măderat	95	lemn	<i>Ad. M. D-lui</i>	1739	Ioan și Gavrilă	
16.	Măsca	77	lemn	<i>Ad. M. D-lui</i>	1747	Teodor și Petru	
17.	Moroda	39	lemn, lipită cu lut	<i>Sf. Arhangheli</i>	1739	Oprea și Dumitru	
18.	Nadăș	73	lemn	<i>Sf. Petru și Pavel</i>	1734	Georgiu Popovici	
19.	Pâncota	150	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	1728	Teodor Popovici (protopop Buteni) și Ignat Popovici	
20.	Seleuș	58	lemn, lipită și nevăruită	<i>Ad. M. D-lui</i>	1745	Simion și Grigorie Popovici și diaconul Mihai Popovici	
21.	Șicula	81	lemn	<i>Intrarea în Bis. a M. D- lui</i>	1722	Teodor și Ioan	
22.	Șiria	310	piatră, nouă	<i>Sf. Arhangheli</i>	6 sept. 1752	Iancu, Pascu, Petru Popovici , Mihai Voștinar și ipodiacon Petru Gheorghevici	
23.	Tauț	90	lemn, veche	<i>Ad. M. D-lui</i>	1729	Ioan Popovici	
24.	Târnova	76	lemn	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1728	Constantin, Ioan Popovici și Onu	
	TOTAL	2 081	24			48	

Protopopiatul Vărădia

	Localitatea	Case	Biserica	Hram	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Baia	17					Pârnești
2.	Bârzava	27	lemn nouă	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Constantin	
3.	Căpruța	43	lemn veche, fac alta	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Zaharia Popovici	
4.	Conop	37	lemn, nouă	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Petru	
5.	Corbești	15					Petriș
6.	Dumbrăvița	17	lemn veche	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Teodor și Ioan fiul său	

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

7.	Găvojdia	32					Julița
8.	Groși	13	lemn nouă, nu-i gata	<i>Înălțarea Sf. Cruci</i>	nesfințită	Teodor din Dumbrăvița	
9.	Hada	14	lemn, veche	<i>Bunavestire</i>	sfințită de Ioanichie Martinovici	Iosif Popovici	
10.	Hălăliș	14					Săvârșin
11.	Ilteu	55	lemn veche, afară din sat	<i>Sf. Ioan</i>	nu se știe	Oprea	
12.	Julița	32	lemn nouă	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Ioan	
13.	Lupești	18	lemn veche, ruinată	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nu se știe	Mihail din Pâmești	
14.	Monoroștia	18					Bârzava
15.	Odvoș	30	au început să facă biserică			Petru din Conop	
16.	Pâmești	11	lemn slabă	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Mihail	
17.	Petriș	51	lemn veche	<i>Bunavestire</i>		Constantin Popovici protopop și fiul său Zaharia	
18.	Roșia	24	lemn veche	<i>Bunavestire</i>		Ioan Popovici și Ianoș diac	
19.	Săliște	33	lemn nouă	<i>Sf. Petru și Pavel</i>	nesfințită	Petru	
20.	Săvârșin	30	lemn veche	<i>Bunavestire</i>	nesfințită		
21.	Toc	31	lemn nu-i de mult	<i>Intrarea în Bis. a Mc. D-lui</i>	nesfințită	Petru	
22.	Temesești	10					Săvârșin
23.	Vinești	22					Săvârșin
24.	Vărădia	42	lemn, nu-i de mult	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Drăgan	
	TOTAL	592	17			17	

Protopopiatul Zărand

	Localitatea	Case	Biserica	Hram	Sfințită	Preoți	Filie
1.	Apateu	72	lemn veche și alta nouă de lemn destul de mare	<i>Sf. Arhangheli Pogorârea Sf. Duh</i>	16 iunie 1755	Toader	
2.	Berechiu	60	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	nesfințită	Petru	
3.	Cenmei	62	lemn veche, fac alta nouă de lemn	<i>Sf. Dimitrie</i>		Blaj Petrovici	

4.	Chereluș	56	lemn veche	<i>Întâmpinare a Domnului</i>		Stefan Nicolaevici, bătrân	
5.	Cighirel	53	lemn, reparată	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Nestor Marianovici și Nestor fără parohie	
6.	Chișineu	70	lemn, lipită și văruită făcută înainte cu 16 ani	<i>Sf. Petru și Pavel</i>		Iosif și Constantin Popovici	
7.	Chitighaz		lemn, destul de veche și slabă	<i>Sf. Arhangheli</i>		Chiril, Petru și Flore Popovici	
8.	Cintei	112	de grădele, veche și ruinată, alta de lemn nouă	<i>Înălțarea D- lui</i>	6 iunie 1755	Toma și Vasile	
9.	Comlăuș	72	lemn veche și ruinată, au de gând să facă alta	<i>Înălțarea Domnului</i>		Georgiu Apostolovici, Teodor Popovici și diaconul Ioan fiul lui Teodor	
10.	Curtici		grădele veche și ruinată	<i>Sf. Dimitrie</i>		Georgiu Miloșev și Petru Ciocănești	
11.	Giula	110	piatră, ridicată cu 50 de ani înainte	<i>Sf. Nicolae</i>		Ioan Albici (fost în Arad), Radu, Nicolae	
12.	Gurba	65	lemn veche și ruinată	<i>Sf. Gheorghe</i>	sfințită	Trifon Tomovici	
13.	Macca	169	lemn veche	<i>Nașterea Sf. Ioan</i>	nesfințită	Alexe Samuilovici	
14.	Mișca	92	lemn veche și căzută, vor să facă alta	<i>Bunavestire</i>		Vasile Petrovici	
15.	Nădab	110	lemn veche	<i>Ad. Mc. D- lui</i>		Mihail și Constantin Popovici	
16.	Otlaca	125	lemn veche și slabă	<i>Sf. Gheorghe</i>		Gavril Nemeș și Ioan	
17.	Olari	70	lemn veche și ruinată	<i>Nașterea Mc. Domnului</i>		Mihail Popovici și diac. Gavril Popovici	
18.	Pil	112	lemn veche, lipită și văruită, făcută înainte	<i>Sf. Arhangheli</i>		Toma, Gherasim și diaconul Teodor, fiul lui	

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

			cu 20 de ani			Toma	
19.	Sinitea	46	lemn nouă	<i>Cuv. Paraschiva</i>	nesfințită	Ștefan și diaconul Lazăr	
20.	Sintea	93	lemn veche	<i>Nașterea Mc. Dommului</i>	nesfințită	Dumitru Falcoșan și Nicolae Popovici	
21.	Socodor	204	lemn, făcută cu 20 de ani înainte	<i>Sf. Arhangheli</i>		Petru bătrân, Constantin și, Chiril Popovici	
22.	Șepreuș	83	lemn	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Ioan Pavlov și Dumitru Popovici	
23.	Șimand	247	de zid nouă	<i>Nașterea Sf. Ioan</i>	sfințită	Grigorie Petrovici, Ioan Popovici, Teodor N., Petru Teodorov și Chiril Petrovici	
24.	Șomoș	37	lemn făcută cu 17 ani înainte	<i>Sf. Nicolae</i>		Ioan Popovici	
25.	Șomoșcheș	45	lemn	<i>Sf. Dimitrie</i>	sfințită nu de mult	Ianoș Popovici	
26.	Șiclău	164	lemn veche, au contract să construiască biserică nouă de cărămidă	<i>Sf. Teodor Tiron</i>		Bucur (bătrân), David, Isaia și Ioan	
27.	Talpoș	50	lemn veche	<i>Sf. Nicolae</i>	1715	Georgiu Popovici	
28.	Vânători	31	lemn mică	<i>Sf. Arhangheli</i>	nesfințită	Mihail Popovici	
29.	Vărșand	134	lemn nouă	<i>Ad. Mc. D-lui</i>		Gavriil (bătrân) și Ioan Popovici	
30.	Zarand	109	lemn lipită și văruiată, nu de mult reparată	<i>Sf. Dimitrie</i>		Simion Popovici și Ioan Popovici	
	TOTAL	2 653	31			53	

[Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 700-707]

15.

Arad 19 aprilie 1756. Pastorală de Sfintele Paști a anului 1756.

SINESIE

Din mila lui Dumnezeu pravoslavnic episcop al Aradului, Ienopolci, Orăzii Mari,
Hălmagiului și al acestor părți,
Binecucernicilor protopresviteri, cucernicilor preoți și de obște tuturor care vă aflați întru
a noastră de Dumnezeu păzită a eparhiei a Orăzii Mari, pravoslavnicilor creștini întru
iubitorilor fiii în pace și păzire de la Milostivul Dumnezeu postim și cerem.

Iată aceasta e ziua care a făcut-o Domnul să ne bucurăm și să ne veselim întru
dânsa. Zice Psalmistul David despre o parte să propovăduiască despre altă carte
mironosițele muieri veste nouă: au Înviat Hristos se veselește toată făptura. Să bucură de
sus cea de trei ori fericită încongiurând scaunul Împăratului Puterilor. Cântă îngerii
cântare de biruință. Să bucură luminându-să și însăși mireasa Lui Biserica și precum acela ce
au Înviat din morți pre Dumnezeiescu Mire bucurându-se îl îmbrățișează. Sa-u umplut
toate de lumină. Cerul și Pământul și Cea de deasupra Praznicului Învierii Lui. Care a
Înviat și au omorât moartea. Au Înviat și au răsărit neamurile. Acestei bucurii urmând și
noi ne apropiem către iubirea voastră de la mari până la mici, la celi duhovnicești și cei
mireni și după obiceiul cel de acuma al chemării noastre păstorești, având nu puțină
nădejde că Sfântul acesta Postul ne face sănătoși și cu mai mare folos duhovnicesc l-ați
petrecut spovedindu-vă și cu vrednicie împreunându-vă sfintelor și înfricoșătoarele
Taine. Păstorește Vă sfătuim să luați scama binisor să nu pierdeți că ați câștigat. Ați
văzut lumina cea adevărată să nu vă lepădați de Dânsul. Păziți-vă de toate părțile să nu
cumva să le răpească cel viclean din sufletul vostru. Sfințitu-v-ați cu cele sfinte: petreceți
ca niște sfinte. Primit-ați iertare de păcate să nu cădeți iarăși în noroiul păcatelor voastre
celor dintâi. Împreunatu-v-ați cu Hristos, petreceți întru Hristos. Întru a dăruii milă și noi
pre voi pre toți încredințându-Vă, a Noastră cea arhierescă blagoslovenic vouă, caselor
și fiilor voștri trimitem.

Datu-s-a în reședința Noastră episcopască a Aradului. Aprilie 9 zile anul 1756.

Sinesic Jivanovici

[Șt. Lupșa, *op. cit.*, *Anexe. Documente*, f. 340]

16.

Viena, 10 decembrie 1756. Pastorală de Crăciun a anului 1756.

SINESIE,

Din mila lui Dumnezeu pravoslavnic episcop al Aradului, Ienopolei, Orăzii Mari,
Hălmagiului și al acestor părți

Binecucernicilor, protopopilor, preoților și a tot clirosul bescrecii, de bine cinstiți
marilor biraie, juraților, neguțătorilor, meșterilor, lucrătorilor de pământ și tuturor de
obște pravoslavnicilor creștini, micilor și marilor, pravoslaviei noastre a răsăritului,
cari se află de Dumnezeu păzită Eparhia noastră, în ținuturile Orăzii mare, în slăvita
varmeghie a Bihării, care să țină cătră Oradea mare, a Beinșului, Cohului, Beliului, Crișului
Repede, Popmezăului, Luncii, Bistriei și Barcăului, ai noștrilor întru Hristos iubiților fii, milă,
pace și toată buna priință dela Dumnezeu cu toată oserdie vă cerem și pohtim

Pohta noastră de demult era și pururea iaste, ca să cercetăm cu față de Dumnezeu
nouă încredințată turmă cuvântătoare de Hristos iubirii noastre, în Domnul iubiților fii
sufletești și cu prea dragă față a vă vedea și a vă mângâia și suspinarea voastră cea de
toate zilele pentru noi că pentru al său legiuitoriu și duhovnicesc păstoriu, cu poahtă cele
ce au fost odinioară a le potoli. Ci până acuma multe feluri de întâmplări ne-au
împiedecat, care și voi bine puteți a cunoaște, ci mai vârtos până când și slăvita
împărătească și crăiască comisie fiind acolo, carea cu ajutorul lui Dumnezeu s-au și
săvârșit, pentru care bine nădăjduiți și înștințați suntem, de care toate ce au fost acolo
întrebări, precum pentru lege, așa și pentru greutățile voastre, directă și vrednică
înștințare, la ai lor împărății crăire măririi a noastrei întru milostivă oblăduitoare
pământului cu deadinsul înaintea le-au dat și nădăjduim spre mila lui Dumnezeu, că
toate se vor spori întru bunătați, și așa cu bună săvârșenie, pentru carea pricină cu
adevărat aici am venit și ne oprim, necruțând truda și nevoința noastră, iproci, ci numai
lucrului acestuia oarecând de am pute vedea doritul săvârșit și pre voi împreună cu noi și
cu venirea noastră acolo și a vă veseli, ci devreme că lucrul acesta foarte-i în cumpănă și
multelor lucruri și vederi se cuvine să fie, pentru aceea și vreme multă cătră săvârșit
caută și pohtește. Și noao încă cu nevoință iaste cu în delungă răbdare aceste a le aștepta.
Iară a se îndoi nu trebuie, fără numai în bună nădejde să rămâneți, și precum până acuma
de Hristos iubirea voastră tari și statori în pravoslavnică credință a răsăritului ați rămas,
și aceea cu adevărat înainte a slăvitei comisiei ați mărturisit, așa după datoria noastră cea
păstorească pre voi vă sfătuim, și de acum totdeauna întru aceeași pravoslavnică credință
și lege să petreceți și să nu vă clătiți cu gânduri precum se clătește trestia de vânturi, ci să
fiți stătători și tari.

Pace și dragoste între voi și între toți să aveți. Cătră aceea, după datoria voastră
cea plecată, cu credință către împărați așisderea și domnilor voștri întru ascultare să fiți,
și cu cuvântul, precum și de la slăvita comisie voao spus iaste și precum ați auzit, așa să
o și păziți, și să vă feriți foarte pentru ca pricină să nu dați de atare confuzie și
nerânduire, ca ori ce mai rău să nu pășiți, iară ce să v-a întâmpla voao și împotrivire de la
cineva, toate cu inimă tare să o răbdați, până când cea după voc și directă rezoluție și
rânduială pentru toate nevoile și greutățile de la ai lor împuterniciri crăeiști măririi va eși
și împreună tuturor pace, liniște și directă judecată va să facă.

Și între acestea după datoria noastră cea păstorească, dacă și suntem depărtați, iară cu scrisoarea aceasta a noastră cercetându-vă însănătoșim și aceste de acum sfintele praznici, veseliei Nașterii lui Hristos, noul an și toate cele viitoare de Hristos iubirii voastre cu oserdie vă cinstim și vă pohtim, ca să puteți pre mulți ani a vă învrednici unele ca aceste a le ajunge și a le petrece, și mai vârtos întru bucuria sufletească adevăată acca iaste din toată inima pre Dumnezeu și pre aproapele a iubi și a vă mărturisi cu cunoștință curată de păcate și de greșalele voastre și vrednici a fi a vă cumineca cu sfintele taine, trupului și sângelui lui Hristos, de care să vă și învrednicească pre voi prea bunul Domnul și Mântuitorul Nostru Iisus Hristos asemenea vă pohtim, și a noastră arhierească Blagoslovenie spre voi și spre fiii voștri vă trimitem.

Data în cetatea împărătească a Beciului zioa a 10 a lunii lui Dcemevrie 1756.

Sinesie Jivanovici⁶⁰⁷

[Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 1, f. 473-476]

17.

Viena 10 septembrie 1757. Pastorală mitropolitului Pavel Nenadovici privitoare la momentul îngenușerii credincioșilor în timpul liturghiei (original).

PAVEL,

Din mila lui Dumnezeu, arhiepiscopul ortodox al Carlovițului și al întregului popor sârb și român aflat în statele de sub oblăduirea Majestății cesaro-crăiești și consilier intim imperial, Prea Sfințitului episcop al Aradului, Orăzii Mari Ienopolei și Hălmagiului, Domnului Episcop Sinesie, prea cuvioșilor întâistătătorilor mănăstirești și preacucernicilor frați protopopi și preoți de enorii, precum și tuturor creștinilor ortodocși de orice grad, de orice mărime, de orice chemare, de orice stare, de orice vârstă și de orice parte – dar și pace de la Dumnezeu

Pe cât cunoaștem și recunoaștem că sarcina principală a chemării noastre este cârmuirea și îndrumarea mitropoliei ce ni s-a încredințat de Dumnezeu spre a duce în toată vremea la pășune duhovnicească oile noastre și să le îndrumăm ca pe unele care au putere de înțelegere sufletească și duhovnicească, spre a preamări și cinsti după cuviință pe Creatorul de la care-și au existența și viața și spre a dobândi astfel fericirea

⁶⁰⁷ Pastorală episcopului dar și una a mitropolitului au fost multiplicată de ieromonahul Metodie și trimisă fiecărui protopop și preot cu următoarea notă: “Cinstite preoate kir Ioanne, în Hristos nouo iuubite frate, să te spășești: Aceste două scrisori dela Excelenție Domnul arhiepiscop și Mitropolitul Nostru din Carloveț, așisdere și dela Măria Sa preasfințitul Domnul arhiereul nostru Ne-au trimis să le citim prin biserici, deci trimitem și la Sfinția voastră și se procetiți în biserică înainte Norodului și pravoslavnicilor neuniților în tot ținutul Beliiului și cu aceasta mărăduiesc a Sfințiilor voastre voitoriu, bun în Oradea Mare în 26 ianuarie 1757. Metodie ieromonah”. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 1, f. 476.

pământească și cercască, vremelnică și veșnică, - tot așa ne doare inima de răul ce s-a încuibat în multe locuri și de repetate ori în poporul de aici prin negrija păstorilor și prin nebăgarea de seamă a credincioșilor înșiși, încât de la o vreme evlavia creștină ajunge să se neglijeze în chip simțit. De aceea ne-am strâns în sobor cu Prea Sfinții Arhieri ai sfintei noastre credințe, cu aleșii preoțimii și ai întregului nostru popor, care punem la inimă lipsurile legii, ale bisericii și îndreptarea duhovnicească și sufletească de obște. În urma căruia mai întâi și mai întâi Sfântul Sinod a aflat că în decursul vremii și în îndelungata petrecere sub stăpânirea turcească și chiar după sosirea aici, cu toată grija față de treburile mântuitoare de suflet, s-a introdus încă de mult în sfânta noastră Biserică Sobornicească de Răsărit obiceiul cuviincios de a îngenunchia evlavios înaintea sfântului trup și sânge al Domnului nostru Iisus Hristos, mai cu seamă în timpul dumnezeieștii Liturghii, dar s-a ajuns la neorânduiala că creștinii noștri ortodocși îngenunche înainte de vreme și fac mătăanii ca și cum ar fi trebuit să se facă mătăanii tocmai atunci și primind să se ridice în picioare, nu numai dovedind că nu înțeleg lucrurile dumnezeiești, ci aducând parcă chiar o ofensă și provocând scandal slujbei ca și când s-ar crede că avem de a face cu prea curatul trup și sânge al lui Hristos. Ori în clipa în care am fost informați din însăși învățătura domnului nostru Iisus Hristos, a sfinților apostoli și a urmașilor lor, sfinții părinți bisericești, abia după pronunțarea cuvintelor „acesta este trupul meu” și „acesta este sângele meu”, ființa pâinii și a vinului aduse pe altar se schimbă de fapt la sfânta liturghie în trupul și sângele Domnului nostru Iisus Hristos și sub chipul acestora se află cu adevărat însuși adevăratul Dumnezeu, Hristos și om în același timp. De aici și urmează că trebuie să întâmpinăm cu cinstea cuvenită și cu îngenunchere trupul și sângele lui Hristos din pricina acelei prefaceri și preschimbări suprafirești, căzând pe fețele noastre întocmai ca și dumnezeieștii apostoli înaintea Mântuitorului, manifestând și noi astfel cinstirea cuvenită trupului și sângelui Domnului.

Drept aceea și sindoul arhieresc strâns în anul acesta împreună cu noi a găsit de bine a fi lucru foarte folositor și chiar necesar să scriem și să trimitem tuturor arhierilor, preoților și credincioșilor din eparhiile noastre ca îndrumare scrisă această circulară despre felul în care se cuvine să cinstim dumnezeiescul trup și sânge al Mântuitorului și despre momentul când trebuie să îngenunchiem înaintea lui.

Prin această amintită hotărâre sinodală se pune în vedere în primul rând Prea Sfințitului Arhiereu, iar prin el și prea cuvioșilor viețuitori din mănăstiri, apoi protopopilor și preoțimii eparhiale ca la fiecare biserică din orice localitate și din orice sat, preoții să învețe pe enoriașii lor de orice vârstă și din orice parte nu numai cu ocazia citirii prezentei scrisori circulare, ci și verbal s-o facă adesea, dar mai ales la toate praznicele și în zilele de peste săptămână în biserici și în casele creștinilor, preoții adică îndrumând neîncetat și neîntrerupt pe enoriași, iar dascălii să fie pildă și exemplu pentru copii în biserică și stând înaintea lor să le arate cum să îngenunche și să facă mătăanii la sfintele liturghii a lui Vasile și a Sf. Ioan în momentul sfințirii darurilor de fiecare dată când se anunță din altar prin clopoțel sfințirea și astfel tot sufletul creștinesc, precot și

mirean, bătrân și tânăr, bărbat sau femeie să-și plece de 3 ori genunchii cu frică și cu smerenia cuvenită până la pământ înaintea Domnului Hristos. La fel, când arhiereul sau preotul exclamă „Sfintele Sfinților”, să facă îngenunchere și mătanie până la pământ, precum și atunci când diaconul sau preotul stând în ușile împărătești cu sfintele taine spune cuvintele: „Cu frică de Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați”, după cum și atunci când preotul plecând cu sfintele taine spre proskomidier spune: „totdeauna, acum și pururea și în vecii vecilor, amin”, și atunci să facă mătanie până la pământ.

Cât despre liturgia darurilor Înainte Sfințite cuvenita îngenunchere să se facă la ieșirea mare, pentru că dumnezeieștile taine sunt deja sfințite, după cum și la cuvintele „Sfintele Sfinților” și „Cu frică de Dumnezeu...” (ca și la liturghiile Sf. Vasile și Ioan), dar totdeauna cu inima înfrântă, cu frică iubitoare de Dumnezeu și cu plecăciune să se facă mătanie până la pământ smerindu-se înaintea lui Dumnezeu.

În schimb, să învețe creștinii ca atunci când urmează – la ieșirea mare de la liturghiile Sf. Vasile și Ioan – să se aducă sfintele daruri, să nu facă mătanie până la pământ și anume pentru că atunci darurile încă nu-s sfințite, ci numai stând în picioare să plece capul rugându-se ca să-i pomenească Dumnezeu întru împărăția Sa, căci se cade pentru această pricină ereticii, apostatii, păgânii și evreii să nu poată să ne atace spunându-ne „artolatri” sau „închinători la ăăine”, căci noi trebuie să fim întru totul ortodocși.

Pe lângă aceasta să mai învețe preoții pe enoriași, iar dascălii să deprindă pe copii ca atunci când văd pe preot cu sfintele taine în afara zidurilor bisericii mergând la vreun bolnav sau pentru altă pricină, ori unde și în orice loc s-ar afla întâlnindu-se cu el, îndată să-și descopere capul și îngenunchind cu smerenie până la pământ să se plece înaintea lui Hristos din dumnezeieștile taine atâta vreme până ce trece preotul cu sfintele.

Pentru a se introduce peste tot această cinstire cuvenită, Prea Sfințitul nostru arhiereu să dispună nu numai să se citească de mai multe ori această îndrumare a noastră în toate bisericile, ci să se străduiască din toată puterea ca zilnic și mai ales la sărbători preoții să-și îndrumeze parohienii, iar dascălii pe copiii lor, să învețe adică să se închine după rânduiala amintită stând ei înșiși înaintea lor și arătându-le cum și în ce timp se cade să îngenunchem, purtând de grijă preoții să nu facă acest lucru dumnezeiesc cu nepăsare, după cum și dascălii și creștinii care nu ascultă de Dumnezeu și nu învață lucrurile, să fie pedepsiți în toată legea până nu se desprind și învață această rânduială mântuitoare a îngenuncherii.

Fiind obligați preoții a îndruma cu încredere pe parohienii lor aducându-le aminte acestora despre bunicii și părinții lor ca să facă mătanie atunci când intră sau când iese arhiereul (după rânduiala și obiceiul care a fost totdeauna în biserică și în poporul nostru și încă e respectată de mulți din cei cu judecată înaltă) ca unul care poartă chipul arhiereului Hristos și astfel să primească de la el binecuvântarea, tot așa și noi trimitem tuturoră blagoslovenia noastră obștească.

Pavel Nenadovici

[Verso: Pastorală sinodală privitoare la cinstirea Sfintelor Daruri am primit-o în Arad 29 octombrie 1757]

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. VII, pp. 132-135]

18.

Viena 10 septembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite episcopului Sinesie dispoziția imperială de a nu se face înmormântarea cadavrelor decât după constatarea morții de către doctor (original).

Prea Sfințite Domnule Episcop,
în Hristos prea iubit frate,

Majestatea Sa Cesaro-Regească, preas milostiva noastră Domană, din părinteasca-i strădanie pentru viața sănătoasă din statele sale a dat o astfel de decizie prea înaltă în cuprinsul regatului său ungar ca în localitățile mai importante mai importante și în orașe trupurile oamenilor morți să nu fie îngropate înainte de a fi controlate în chip special de inspectorii rânduiți, spre a se ști de ce fel de boală au murit.

Înțelegându-se adică în chip neplăcut de către Majestatea Sa să în aceste ținuturi unii din credincioșii bisericii noastre se opun prea înaltei decizii de aceea a binevoit a dispune printr-un prea-milostiv rescript din 18 iunie anul curent ca să trimită cu competență în această privință o hotărâre potrivită pe care în urma recente hotărâri sinodale s-o expediez Prea Sfinției Voastre sub formă de circulară spre luare la cunoștință.

Prin prezenta, așadar înștiințez pe Prea Sfinția Voastră de prea înalta decizie comunicată mie prin rescript cu scopul ca Prea Sfinția Voastră să rânduiască pentru clerul și poporul din eparhia sa ca unde și în ce loc s-ar aduce la cunoștință decizia de către autoritățile locale, să nu fie îngropate cadavrele celor morți până când nu se constată de ce moarte au murit, neîndrăznind să se mai împotrivescă unei astfel de decizii.

Încredințându-mă sfintelor rugăcăciuni frățești, rămân al Prea Sfinției Voastre

smerită slugă
Pavel Nenadovici

[T. Bodogae, *op. cit.*, doc. VIII, pp. 135-136]

19.

Viena 10 septembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici către episcopul Sinesie Jivanovici în legătură cu obiceiul unor episcopi de a-și rezerva pe sema lor unele parohii libere și a lua venitele lor (original).

Prea Sfințite Domnule Episcop,
în Hristos prea iubit frate,

Deoarece s-a adus la cunoștința sinodului că unii arhieriei păstrează pentru ei parohii în orașe și în sate, din care-și iau venite, iar Sinodul a înțeles că din acest motiv se face preoțimii strâmtoare, ira în biserici încetează slujbele, s-a hotărât a se dispune prin circulară deosebită pentru fiecare arhierie în parte, ca avându-și ei eparhia și venitele proprii, arhieriei să nu rețină parohii nicăieri nici la orașe, nici la sate, nici să nu păstreze pentru întreținerea proprie vreo parohie vacantă, după cum nici venitele acelor parohii vacante să nu le caute.

De aceea prin prezenta comunicăm Prea Sfinției Voastre spre strictă confirmare în viitor hotărârea luată în Sinod la 7 iulie a anului curent, cu scopul ca dacă se mai află în Eparhia Voastră astfel de parohii libere și rezervate personal, să le completați și să nu pretindeți veniturile parohiale.

Încredințându-mă rugilor frățești, sunt al Prea Sfinției Voastre

smerit serv,
Pavel Nenadovici

[T. Bodogae, *op. doc.* IX, p. 136]

20.

Viena 28 noiembrie 1757. Mitropolitul Pavel Nenadovici trimite în copie episcopului Sinesie Jivanovici scrisorile „protecționale” ale împărătesei Maria Tereza, prin care se întăresc privilegiile ilirice în sensul celor hotărâte în anii 1737-1735.

Prea Sfințite Domnule Episcop,
Prea Iubite frate în Hristos,

Cum a binevoit Majestatea Sa cesaro-crăiască, împărăteasa noastră prea milostivă să se arate preagratios față de acel decret pregătit din 31 mai a anului trecut (1756) spre întărirea privilegiilor noastre obștești și cum s-a referit în rezoluțiile sale înalte tocmai la actele protecționale din 1734 și 1735 și cum a binevoit să-și descopere intențiile față de memoriul făcut de noi și de sinod precum și de plecata noastră plângere în care am arătat marile noastre servicii și râvna noastră (prin care poporul nostru ortodox se arată cu toată dragostea în lupta de azi spre mulțumirea cesaro-regească să-și jertfească foarte bucuros averea și viața), binevoind a-și manifesta prea milostiva sa intenție și cauzele sale deosebite, iar în acești ultimi ani o astfel de rezoluție distrugătoare printr-o altă Rezoluție fericită și un Protecțional din anul curent la 21 noiembrie a binevoi a-l tipări din nou în sensul ca privilegiile noastre să fie păstrate nu în alt fel, ci în modul și în înțelesul în care au fost confirmate ele în mod festiv în 1734 și dimpotrivă să nu poată fi

restrânse sau îngustate, - despre toate acestea Prea Sfinția Voastră puteți să Vă documentați deplin și pe larg din copia anexată a decretului protecțional în limba germană și slavă.

Iar dacă mila neprețuită și dragostea prea înaltă a Majestății Sale cesaro-regești față de Sfântul Sinod, de cinstitul cler și de măritul nostru popor este de așa fel, atunci datoria noastră a tuturor este să înălțăm prin sfintele noastre biserici din toate puterile către Dumnezeu rugăciuni și slujbe pentru sănătatea înălțimii sale, pentru domnie îndelungată și pentru veșnică biruință și să ne arătăm în toată vremea vrednici de atât de mari binefaceri imperiale prin neobosite slujbe. De aceea recomand aceste lucruri bine mărturisitei râvne pastorale ale Prea Sfinției Voastre și Vă pun înaintea acest prea milostiv „Protecțional” împotriva oricărui atac și împotriva oricărei utilizări păgubitoare față de privilegiile și libertățile naționale, pe care le cuprinde această revoluție, cu scopul să faceți uz de el mai târziu și dacă în Eparhia Voastră se țese ceva potrivit și nu le veți putea lecui acolo, să nu întârziați din când în când să știți să ne trimiteți rapoarte demne de încredere și dovedite cu mărturii corespunzătoare despre acest caz și despre altele de acest fel.

Cu ajutorul lui Dumnezeu ieri și azi am avut două audiențe de plecare la Majestatea Sa, de față fiind și înălțații ministru, iar luni seara spre 1 decembrie m-am pus pe drum spre casă către Carloviț, încât de acum înaintea acolo să binevoiți a-mi scrie, iar nu în Viena, mie care încredințându-mă sfintelor rugăciuni frățești rămân, al Prea Sfinției Voastre

umilit serv,

Pavel Nernadovici

Arhiepiscop ortodox și mitropolit și sfetnic intim
al ambelor Majestăți cesaro-crăiești

[P. S.] Îndată după primirea epistolei Prea Sfinției Voastre și cu îndrumarea dată de domnul Kostis am făcut expuneri în fața Majestății Sale cesaro-regești, iar în audiența de azi mi s-a transmis din însăși asigurarea Majestății Sale că s-a dat poruncă urgență ca în privința vizitației și a jurisdicției Voastre Comisia să fie trimisă încă acum până se află în părțile Orăzii Mari.

[T. Bodogae, *op. doc.* X, pp. 136-138]

21.

Oradea, 26 ianuarie/7 februarie 1759. Pastorală episcopului Sinesie Jivanovici prin care le cerea ortodocșilor să fie statornici în credința ortodoxă

SINESIE

Din mila lui Dumnezeu, episcop ortodox al Aradului, Ienopolei, Oradiei Mari și Hălmagiului și consilier aulic al majestății sale Cezaro-Crăiești.

Prea cinstișilor protopopi, cinstișilor preoți, onorașilor juzi, jurați, în general care vă găsiți în această de Dumnezeu păzită eparhie a Oradiei Mari, din toate districtele, orașele și satele, vouă, iubiților fii în Domnul, pace, milă, liniște și tot binele, dorim și cerem de la milostivul Dumnezeu.

Nu ne îndoim că este un lucru cunoscut de voi toți, că cu cât i s-au dat cuiva daruri mai mari și milă mai abundentă, cu atât și aceea milă ca să aducă mulțămiri mai mari aceleia de la care le-a primit. Și noi, din mila lui Dumnezeu și îndurarea auguștilor noștri împărați, nu puțină milostenie am primit, deoarece nu numai nouă ni s-a dat și întărit puterea spirituală peste bisericile, preoții și creștinii religiei noastre, din această de Dumnezeu păzită eparhie a Oradiei, dar și vouă vi s-a îngăduit pre binevoitor prin milostiva cezaro-crăiască, exercițiul religiei noastre în liberate, ca să vă puteți bucura; la drept vorbind, am dobândit pacea dorită. De aceea sântem datori să mulțumim neîncetat lui Dumnezeu – în primul rând – pentru această milostivire mare, apoi împăraților stăpânitori și să ne rugăm pentru viața lor îndelungată, ca și în viitor, sub stăpânirea lor, să ne putem bucura de viață pașnică, lucru pe care și noi îl dorim în Hristos dragostei voastre și vă îndemnăm părintește, după obligația și chemarea noastră de păstori, ca să fiți supuși în toate, să aveți dragoste și pace față de toți, să nu întreprindeți nimic împotriva hotărârii cezaro-crăiești, ca să nu fiți pedepsiți așa cum ați auzit când s-a transmis și publicat prin toate locurile că vor fi pedepsiți acei care vor face altceva. După acestea și acest lucru îl amintim dragostei voastre în Hristos, că la chemarea prea sfințitului nostru domn, mitropolitul, plecăm la Timișoara, în vederea instalării noului episcop, dar în această cauză să nu vă îndoiiți în suflete, ci precum în prezent așa și în viitor să fiți neclintiți în toate și mai ales în credință să nu îngăduiți nimănui să vă amăgească, ci să mărturisiți că sânteti într-adevăr creștini ortodocși, fiindcă deși plecăm de la voi din motive întemeiate, totuși avem nădejde că după puțin timp ne vom întoarce și cu sosirea noastră că vă vom bucura din nou. Între timp, dacă vi s-ar întâmpla vreun necaz sau tristețe din vreo parte, pe care nu o dorim, puteți să vă adresați vicarului nostru, pe care îl lăsăm aici, poruncind tuturor să-l aveți în cinste și în dragoste. Nădăjduind puternic că veți fi ascultători în toate, neșovăielnici, tari și neclintiți în toate acelea care corespund creștinului ortodox. Vă încredințăm milostivirii lui Dumnezeu și vă împărtășim binecuvântarea noastră arhierească.

Dată în Oradea, în luna ianuarie 26, 1759.

Sinesie Jivanovici

[Șt. Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, pp. 56-57, nota 160; Idem, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 2, f. 102-103; M. Mălinaș, *O circulară inedită a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)*, pp. 247-248]

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

Data	Parohia	Hramul bisericii	Numărul preoților	Observații
6 aprilie	Beiuș	<i>Sf. Arhanghelie</i> (biserică de zid, turn cu 2 clopote)	1	Prânz
	Nimăiești	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	2	.
	Pocioveliste	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Curățele	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	
7 aprilie	Beiușele	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Cresuia	<i>Cuv. Paraschiva</i>	1	
	Burda	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	
	Budureasa cu filia Cărbunari	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	3	Dormit și prânzit în 8 aprilie
	Saca	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	2	
	Săliște	<i>Sf. Arhangheli</i>	fără preot	Dormit
9 aprilie	Talpe cu filia Telec	fără hram	1	
	Mizeș	<i>Înălțarea Domnului</i>	3	Prânz
	Negru	<i>Bunavestire</i>	1	
	Drăgănești	<i>Bunavestire</i>	3	
	Șebîș cu filiile Păcilești, Țigănești, Pantașești, Belejeni	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Buntești cu filia Lelești	<i>Bunavestire</i>	2	Prânz
	Săud	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>		.
	Ferice	<i>Sf. Arhangheli</i>		
	Poienile de Jos cu filia Poienile de Sus	<i>Sf. Arhangheli</i>	4	Dormit
11 aprilie	Cociuba Mică cu filiile Gurani și Petroasa	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	3	
	Chișcău cu filia Valea Neagră de Sus	<i>Sf. Arhanghelie</i>	4	Prânz
	Broaște	<i>Sf. Ioan Gură de Aur</i>	1	
	Dumbrăvani	<i>Schimbarea la Față</i>	1	Dormit
12 aprilie	Valea Neagră de Jos	hram nesfințit	vine preot din Chișcău	
	Sudrigiu	hram nesfințit	1	Prânz și dormit
13 aprilie	Cusuiș	<i>Duminica tuturor sfinților</i>		
	Lazuri	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>		Prânz
	Totoreni cu filia Bălăleni	<i>Ad. Maicii Domnului</i>		A 8-a noapte dormită
14 aprilie	Mierag, a mers și în filia Tărcăița	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	

	Hinchiriș	Înălțarea Domnului	1	
15 aprilie	Totoreni			Slujba de Florii. Dormit
	Finiș	Sf. Mc. Gheorghe	1	Prânz și dormit
16 aprilie	Fiziș	Sf. Teodor Tiron	vine preotul din Finiș	
	Suncuiș	Sf. Arhangheli	1	Prânz
	Pocola cu filia Ivănișeni	Ad. Maicii Domnului	vine preot din Feneriș	
17 aprilie	Feneriș	Sf. Arhangheli	2	
	Sânmartin	Sf. Arhangheli	1	Prânz
	Delani	Sf. Arhangheli	1	Peste noapte se întoarce la Beiuș unde rămâne până a treia zi de Paști
24 aprilie	Rieni	Sf. Teodor Tiron	1	Dormit
25 aprilie	Sediște cu filiile Ștei și Hârșești	Sf. Arhangheli	3	Prânz și dormit
26 aprilie	Câmpanii de Sus	Sf. Arhangheli	2	
	Fânațe	Ad. Maicii Domnului	2	Prânz
	Băița	Nașterea Maicii D-lui	1	
	Vărzarii de Jos cu filia Vărzarii de Sus	Ad. Maicii Domnului	1	Dormit
27 aprilie	Sârbești cu filia Foltești	Ad. Maicii Domnului	3	Prânz
	Vaşcău cu filia Bărăști	Sf. Ioachim și Ana	2	Dormit
28 aprilie	Leheceni cu filia Săliște de Vașcău			
	Cărpinet interzis a o vizita			
	Poiana	Sf. Dimitrie	vin preoți din alte sate	
	Crișcior	Sf. Gheorghe		Dormit
	Călugări	Sf. Ilie	vin din alt sat	A săvârșit Sf. Liturghie, prânzit și dormit
	Sohodol	Sf. Arhangheli	preot din alt sat	
	Colești	Sf. Arhangheli	1	Prânz
	Briheni	Sf. Arhangheli	1	
	Șuști	Sf. Arhangheli	din alt sat	Noaptea dormit în Vașcău
1 mai	Lunca cu filia Ursești	Sf. Arhangheli	1	Prânz
	Hotar	Sf. Arhangheli	2	Dormit
	Didisești, cu	Ad. Maicii Domnului	2	Dormit ⁶⁰⁸ .

⁶⁰⁸ În 2 mai a prânzit în Didisești și se întoarce la Beiuș, de unde, în 4 mai face un nou raport comisiei.

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

	venit și din Boieni, Zăvoieni, Petrileni, Cacăceni			
5 mai	Meziad	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i> (biserică nouă sfințită acum de Sinesie)	2	Prânz și dormit
7 mai	Sohodor cu filia Lazuri	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Roșia	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	vine preot din Căbești	Prânz
	Căbești cu filia Josani	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	4	Dormit
8 mai	Gurbești cu filia Remetea	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Șoimuș-Petroasa	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1 protopop	Prânz
	Dragoteni	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	2	Dormit
9 mai	Săucani cu filia Seliște	<i>Înălțarea Domnului</i>	1	
	Prisaca	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	
	Josani-Forău	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	2	Prânz
	Uileac	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit
10 mai	Borz	<i>Sf. Arhangheli</i>	vin preoți din jur	
	Urviș	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	vin preoți din jur	Prânz
	Dumbrăvița de Codru ⁶⁰⁹	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Sânicolaul de Beiuș cu filia Șoimi	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Dormit
11 mai	Săldăbagiu-Săliște ⁶¹⁰	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Prânz
	Vintere ⁶¹¹ (pe domeniul Episcopiei latine de Oradea)	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit
12 mai	Răbăgani-Lazuri	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Gojdeni-Podani	hram nesfințit	1	Prânz. Din cauza unei ploi a stat și peste noapte
13 mai	Câmpani cu filiile Văleni și	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	3	Fiind duminică: prânz și dormit

⁶⁰⁹ În districtul Salonta.

⁶¹⁰ În districtul Salonta.

⁶¹¹ În districtul Beiuș.

	Pomezău			
	Luncasprie	<i>Sf. Ap. Petru și Pavel</i>	1	
	Sitani cu filia Tulbuești	<i>Sf. Teodor Tiron</i>	3	Prânz
	Spinuș	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	preot din Sitani	Dormit
15 mai	Hidiș cu filiile Hodiș, Ogești, Albești, Tejeri	<i>Sf. Teodor Tiron</i>	2	
	Vărășeni cu filiile Crasoni (Vredani ?) și Albești	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sămbășag cu filia Copăceni	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Prânz
	Crăciunești (Josani) cu filia Rotărești	<i>Sf. Simion Stălpnicul</i>	1	
	Hidișel cu filia Dobrești	<i>Sf. Arhangheli</i>		Dormit
16 mai	Cârpești	<i>Sf. Arhanghelie</i>	1	
	Topa de Sus cu filiile Govorești, Diconești, Topa de Jos	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Corbești	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Cotiglet	<i>Sf. Arhangheli</i>	vine preot din Căbești	Dormit
17 mai	Bucuroaia	<i>Sf. Teodor Tiron</i>	1	
	Ceișoara cu filia Ceica	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	Prânz
	Dușești	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	2	Dormit
18 mai	Terpești cu filia Pojoga	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	2	
	Buciumi	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Drăgești cu filia Topești	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz și dormit
19 mai	Stracoș	<i>Bunavestire</i>	1	
	Ducănești cu filia Gruilung	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Hidișelul de Sus cu filia Betfia	hram nesfințit	1	Dormit și prânz
20 mai				Toată ziua folosită pentru a înainta comisiei trei memorii
21 mai	Hidișelul de Jos	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Mierlău	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sumuj cu filia Ujuta	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

	Oșand	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
22 mai	Gepiș	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Lăzăreni	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Calea Mare	<i>Bunavestire</i>	1	Peste noapte a dormit în hanul de la drumul Oradea-Beiuș, lângă Lăzăreni unde a și prânzit
23 mai	Forosig cu filia Iancești	<i>Bunavestire</i>	1	Prânz
	Hodiș cu filia Valca Mare	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Lupoaia	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
24 mai	Dumbrăvicioara cu filia Rogoz	<i>Sf. Teodor Tiron</i>	1	
	Rohani cu filia Ginta	<i>Intrarea Maicii Domnului în Biserică</i>	preoții din jur	
	Căpâlna	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	preoții din jur	
	Suplac	<i>Bunavestire</i>	1	Dormit și prânz
25 mai	Ursad cu filia Poclusa	hram nesfințit	preoții din jur	
	Petid	<i>Bunavestire</i>	1	
	Cărăsău	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	Dormit
26 mai	Cheșa	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Prânz
	Cociuba Mare	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	preoții din Cheșa	
	Olcea	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit și prânz în 27 mai
27 mai	Ucureș cu filia Bodiș	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Dormit
28 mai	Șiad cu filiile Rogoz și Vălni	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Mărăuș cu filia Ciuntești	<i>Cuvioasa Paraschiva</i>	preoții din jur	Prânz
	Secaș cu filia Bochia	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Orașul Beliu	<i>Înălțarea Domnului</i>	preoții din Sâc	Dormit
29 mai	Sâc	<i>Înălțarea Domnului</i>	1	
	Archiș	<i>Cuviopasa Paraschiva</i>	1	Prânz
	Toplița-Cărand	<i>Bunavestire</i>	1	
	Nermiș	<i>Bunavestire</i>	preoții din jur	
30 mai	Groși⁶¹² cu filia Bârzești	hram neintrodus	1	Prânz
	Hășmaș cu filia Urviș	<i>Înălțarea Domnului</i>	3	Dormit și prânz
31 mai	Botfci cu filia	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	preoții din	

⁶¹² Astăzi Groșeni.

	Agrișul Mic		Hășmaș	
	Comănești	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	preoții din Hășmaș	Dormit în Hășmaș
1 iunie	Tăgădău cu filia Benești			
	Bochia	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	
	Chișlaca	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	Prânz
	Craiva	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Călacea	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	2	Dormit și prânz
2 iunie	Batâr	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	
	Tăut	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Giriș	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit și prânz în ziua următoare
3 iunie	Râpa	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
4 iunie	Mociar	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Fonău	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	preoții din jur	
	Iusasău (de Tinca) cu filia Tinca	hram nesfințit	1	Prânz și dormit
5 iunie	Gurbediu	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Căuașd	<i>Învierea Domnului</i>	1	
	Tulca	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit
6 iunie	Ianoșda	<i>Sf. Arhangheli</i>	3	Prânz
	Bicaci	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Dormit
7 iunie	Miersig	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Sitelec	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit
8 iunie	Șauoi (Șauaiecu ?)	<i>Sf. 40 de Mucenici</i>	vine de la Sitelec	
	Apateu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz, apoi la Oradea peste noapte și Rusaliile până în 12 iunie inclusiv, când îi scrie mitropolitului
13 iunie	Nojorid	hram nesfințit	1	Prânz
	Chisirid	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Păușa	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	Dormit
14 iunie	Leș	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Gepiu	<i>Sf. Arhangheli</i>	3	Prânz
	Inand	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Homorog	<i>Nașterea Maicii D-lui</i>	1	Dormit
15 iunie	Ciumeghiu	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Tămașda	<i>Bunavestire</i>	1	
16 iunie	Mădăras	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Marțihaz	<i>Nașterea Maicii Domnului</i>	1	
	Ateaș	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	
	Cefa	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	Dormit
17 iunie				Pauză în Cefa de unde scrie comisiei

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

18 iunie	Berechiu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sânicolau	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	3	Prânz
	Roit	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	
	Cheresig	<i>Sf. Vasile cel Mare</i>	1	Dormit
19 iunie	Taboliu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Giriș	<i>Nașterea Domnului</i>	1	Prânz
	Tărian	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormi în Oradea, unde stă trei zile și patru nopți
22 iunie				Prânzi în Oradea iar după masă a reînceput vizitația
22 iunie	Oșorhei	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Dormit
23 iunie	Foghiu	<i>Sf. Arhangheli</i>	preotul din Oșorhei	
	Alparea	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Cher	hram nesfințit	1	Prânz
	Rontău la Haieul nevizitabil			
	Cechi	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit și în ziua următoare prânzul
24 iunie	Betfia	<i>Sf. Arhangheli</i>	preotul din Hidișelul de Sus	
	Sântelec	<i>Cuvioasa Paraschiva</i>	1	
	Tășad	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	Dormit
25 iunie	Felcher	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Prânz
	Sărand	<i>Sf. Ioan Botezătorul</i>	1	
	Chijic	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	2	Dormit
26 iunie	Borșa	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sacadat	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	Prânz
	Sabolci	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
27 iunie	Tilecuș	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Surduc	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Serghiș	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	Dormit
28 iunie	Vârciorog	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Hotar cu filia Subpiatră	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	preotul din Tinăud	Prânz
	Tetche	<i>Bunavestire</i>	preotul din Chiștag	Dormit
	Chiștag	<i>Sf. Apostol Andrei</i>	1	
29 iunie	Călatea	<i>Sf. Pantelimon</i>	preotul din Butani	
	Aștileu cu filia Peștere	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	Prânz
	Butani cu filia Măgești	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit
30 iunie	Cacuci	hram nesfințit	1	
	Dobricionești cu filiile Birtin,	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	

	Josani, Gălășeni			
	Suncuiș	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	Dormit și prânzul din ziua următoare
1 iulie	Bratca cu filia Bălnaca	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	Dormit
2 iulie	Iorău cu filiile Ponoară și Damiș	<i>Sf. Arhangheli</i>	preoții din jur	Prânz
	Bulz	<i>Sf. Arhangheli</i>	2	Dormit
3 iulie	Negreni cu filia Bucca	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Beznea	<i>Botezul Domnului</i>	1	Dormit
4 iulie				Pauză în Beznea
5 iulie	Valea Neagră	hram neintrodus	fără preot	
	Cornișel	<i>Nașterea Sf. Ioan Botezătorul</i>	preoții din jur	
	Borod	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	Prânz
	Valea Mare	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	
	Borozel	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	Dormit
6 iulie	Ceteș	<i>Sf. Teodor Tiron</i>	1	Prânz
	Luncșoara	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Topa	<i>Maria Mucenița</i>	1	Dormit
7 iulie	Gheghea	<i>Sf. Ap. Petru și Pavel</i>	1	
	Groși	<i>Sf. Ioan Botezătorul</i>	1	Prânz
	Tinăud	<i>Sf. Dimitrie</i>	2	Dormit
8 iulie	Peștiș	<i>Bunavestire</i>	1 protopop	Prânz și dormit
9 iulie	Lugojul de Sus	<i>Bunavestire</i>	2	Prânz
	Lugojul de Jos	<i>Sf. Dimitrie</i>	1	Dormit
10 iulie				Prânz și dormit la vicecomitele Gavril Baranyi din Tilegad
11 iulie	Bălaia	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Botean	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	Prânz
	Ineu	<i>Nașterea Domnului</i>	1	
	Iiusasău	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit și prânzul din ziua următoare
12 iulie	Velența (sau Orașul Soldaților)	<i>Sf. Arhangheli</i>	4	Dormit
13–15 iulie				Pauză în Velența
16 iulie	Parhida cu filia Santăul Mare	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz și dormit
17 iulie	Sfrânaș	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Ciuhoi	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
18 iulie	Fegernic cu filia Sarcău	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sârbi cu filia Almaș		1	Prânz și dormit
19 iulie	Suștorogi	<i>Înălțarea Domnului</i>	1	
	Chioag	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz

Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici

	Bursuc	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Țigănești cu filia Cuejd	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
20 iulie	Picleu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Brusturi cu filia Paulești	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Săliște cu filia Gurbești	hram neintrodus	fără preot	
	Spinuș cu filiile Nadăr și Cilești	<i>Sf. Vasile cel Mare</i>	2	Dormit
21 iulie				Pauză în Spinuș și primirea filiilor
22 iulie	Cenălaș	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Sarsig cu filia Hănești	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Dărnișoara	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
23 iulie	Sacalașău cu filia Derna	<i>Sf. Ierarh Nicolae</i>	1	
	Tria	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Sânlazăr	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Chișlaz	hram nesfințit	1	Prânz
	Chiraleu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
24 iulie	Chiribiș	<i>Bunavestire</i>	fără preot	
	Bojci	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Ciutelec	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	Prânz
	Spurcani	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
25 iulie	Voivozi	<i>Sf. Arhanghel</i>	1	
	Cuzap	<i>Sf. Arhangheli</i>	fără preot	
	Varviz	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Porumblaca cu filia Julița	<i>Sf. Mc. Chiriac</i>	1	Dormit
26 iulie	Suplac cu filia Săldăbaj	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Satbarb	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Margine	<i>Bunavestire</i>	1	Dormit
27 iulie	Dida	<i>Sf. Mc. Gheorghe</i>	1	
	Suiug cu filia Cohani	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Iteu	<i>Ad. Maicii Domnului</i>	1	Prânz
	Ohetea	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Chet	<i>Bunavestire</i>	1	Dormit
28-29 iulie				Repaus în Chet la „spectabilul” domn Ioan Szaplonoazay
30 iulie	Monoș-Petreu	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Abramuț	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Făncica	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Crestur	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
	Tarcea cu filia	<i>Nașterea Maicii D-lui</i>	1	Dormit

	Gal Petreu			
31 iulie	Pișcolt (aici au venit și cei din parohia Vașad)	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prâz și dormit
1 august	Cocod (nevizitabil)			Prânz iar dormit în Konyar un sat maghiar
2 august	Saca (Jaca)	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Darvas	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit și prânzul din ziua următoare
3 august	Vecherd	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Dormit
4 august	Peterd	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz
	Apateu	<i>Pogorârea Sf. Duh</i>	1	Dormit și prânz
5 august	Homorog	<i>Sf. Ap. Petru și Pavel</i>	1	
	Socol	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	
6 august	Bedău cu filia Santău	<i>Sf. Arhangheli</i>	1	Prânz și întoarcere la Oradea

[Șt. Lupșa, op. cit., vol. II, fasc. 2, f. 162-223]

23.

Carloviț, 1 iunie 1759. Mitropolitul Pavel Nenadovici cere episcopului Sinesie Jivanovici să fi pregătit a lua parte de Sf. Petru și Pavel la sinod.

[Prea Sfințite Domnule Episcop,
Prea iubite frate în Hristos]

După cum prevăd regulile Sf. canoane și după cum rânduește și chemarea arhierască, tot așa cere și sfânta noastră biserică de la preoțime și de la cei ce poartă grijă de bunul mers al întregii noastre obști creștinești, lucru pe care și prea înalta dispoziție imperială îl prevede, anume ca să se convoace toți domnii arhieriei în Sinod la praznicul hotărât al sfinților apostoli Petru și Pavel, tot așa și noi nu am întrelăsat a aduce aminte Prea Sfinției Voastre să Vă aranjați lucrurile mai dinainte pentru ca să puteți fi de față, fără nici o întârziere, la termenul fixat, de la care să nu lipsiți pentru marea importanță, pe care o are sinodul.

Încolo, încredințându-ne rugilor frățești, rămân al Prea Sfinției Voastre

smerit serv,
Pavel

Primită în Oradea Mare în 9 iunie, am răspuns în 10 iunie 1759.

[T. Bodogae, op. cit., doc. XI, p. 138]

24.

Arad septembrie-octombrie 1759. Raportul vizitației canonice în parohii din Câmpia Aradului (fragment).

1. Orașul **Pecica**, al Cămării, are locuitori ortodocși: sârbi și români, și râmieni, cu bisericile lor. A noastră ortodoxă are hramul Sfântul Nicolae, este destul de mare, dar slabă, veche, dărăpănată. E din lemn împletit (grădele) văruiată, acoperită cu șindrilă la fel de uzată. Fără turn, ci alături e o clopotniță slabă, pe stâlpi, cu un singur clopot. Prestolul de lemn, în altar, e sfințit de Ioanichie Martinovici. Pe el trei acoperitoare: una de lână cu bumbac, alta de damast, a treia de pânză albă. Cutia de tinichea pentru cele sfinte. Sticlură zincată pentru mir. Trei sfeșnice cu ornamente aurite, unul de aramă. Două cădelnițe de aramă. Antimis de fericitul patriarh Arsenie Cernoievici sfințit. Odăjdii vechi, cărți românești, toate bisericesti, icoane și alte lucruri.

Patru preoți: a.) Gheorghe Popovici, pus practic de Isaia Antonovici, protopop de Sinesie Jivanovici. b.) Ilie Bojin sfințit de Ioanichie Martinovici. c.) Crăciun Dimitrievici, hirotonit de Daniil, mitropoolitul din București. d.) Ioan Popovici, preoțit de Sinesie Jivanovici.

2. Orașul **Cenad**, al Cămării. Biserică de lemn, lipită și văruiată, nu prea veche, dar destul de uzată, cu șindrilă, cu turn de lemn, în el un clopot. Hram Sfântul Nicolae, sfințită de Isaia Antonovici. În altar prestol de piatră, patrat, sfințit de același arhieru, pe el trei fețe de masă, două de stambă, a treia de pânză cu dantelă. Antimis de la Teodosie al Ungrovlahiei. Două cutii de lemn pentru cele sfinte, mimiță, 3 sfeșnice slabe, potir, disc, stea, linguriță de argint aurit, acoperăminte de mătasă, alt potir, disc de tinichea aurită, 2 candelă de aramă și 1 de sticlă, 8 icoane, 2 sfeșnice cu 6 lumânări de ceară, u rând de odăjdii, 1 stihar și 3 perechi mânecute, de mătasă, 4 feloane de pânză, brâu de mătasă, patrafir, cădelniță de aramă.

Trei preoți: a.) Dimitrie Popovici, hirotonit de Isaia Antonovici, cu singhelie de la Sinesie din 20 septembrie 1752, liturghisește, soția-i trăiește. b.) Ioan Popovici, hirotonit de Teofil (al Ardealului „și Aradului”), cu o singhelie de la Teofil, alta de la Sinesie, kiturghisește, preotcasa-i trăiește. c.) Simeon Popovici, hirotonit de Sinesie în 4 octombrie 1754 în Arad, cu singhelie, liturghisește, preotcasa-i trăiește.

3. Orașul **Nădlac**, al Cămării, o biserică de lemn, alta, mare, de piatră, acoperită cu șindrilă, cu turn mare, nou, încă neterminat, având două turle de lemn pe el, iar în el 3 clopote. Prestol de piatră, patrat, sfințit de Isaia Antonovici, cu trei acoperitoare de pânză. Antimis de la Sinesie. Pentru sfintele cutie mare de lemn ornamentat. Mimiță. Evanghelie din Moscova, nou legată dar neferecată. Trei sfeșnice slabe, de tuci. Potir, disc, stea, linguriță de argint aurit, acopereminte (aiere) de mătasă verde și albastră. Anaforița din tinichea albă. Cărțile din Moscova, toate la rând. Felon, stihar, patrafir și 3 perechi mânecări de mătase, 3 feloane și 2 stihare de pânză. 6 icoane mari în altar. Opt candelă, din care, din care una de tinichea albastră, alta de tinichea albă, a treia argintată,

a patra, marc, argintată, a cincea, mică, de argint, a șasea de sticlă. O vază mare albastră de tuciu. 6 sfeșnice mari cu lumânări.

Patru preoți: a.) Lazăr Popovici, de prezent scos, hirotonit de Isaia Antonovici. b.) Ioan Popovici hirotonit de Isaia în Arad în 23 iunie 1737, singhelie are, liturghisește, preoteasa-i trăiește. c. Teodor Stoianovici, hirotonit, 7 ianuarie 1736, fără singhelie, liturghisește, preoteasa-i trăiește. d.) Sava Nicolici, încă fără parohie, hirotonit în Hășmaș lângă Beliu în 20 mai 1759, fără singhelie, liturghisește, preoteasa-i trăiește.

4. Satul **Bătania** al ducelui de Modena. Biserica din grădele, lipită, nouă, destul de bună, acoperită cu șindrilă, cu turn tot de lemn, în el două clopote, sfințită de Sinesie în 16 mai 1755. Prestol patrat, de piatră. Antimis de la Sinesie. Evanghelie mare de la Moscova. Mirniță. Două cruci de argint, ferecate, cutie de tinichea pentru cele sfinte. Acoperitoare de prestol de pânză, una de stambă nouă. Potir de tuci, disc de argint, stea de cositor, linguriță aurită. Aiery de mătase verde. 4 sfeșnice de cositor, 2 de lemn cu 6 brațe, Litier de cositor, 6 icoane noi în altar. Iconostasul și ușile lui frumos pictate. Un felon de mătăsă pestriță. Cărțile din Moscova, la rând.

Trei preoți⁶¹³: a.) Protopop Petru Bojidarovici, hirotonit preot de Ioanichie Martinovici, hirotesit și pus protopop de Isaia Antonovici, singhelie și preoteasă are, liturghisește. b.) Ioan Pavlovici, hirotonit de Sinesie în Oradea, 23 iulie 1753, singhelie n-are, preoteasa-i trăiește, liturghisește. c.) Ioan Ștefanovici hirotonit de Isaia Antonovici, liturghie servește, singhelie are, este văduv.

5. Satul **Tornea**, al moșierului Marczibany. Biserica Sfântul Nicolae din grădele, lipită, acoperită cu paie, foarte slabă, pe cale de a se surpa. Sfințită de Vichentie Ioanovici. Prestol de lemn acoperit cu pânză și cu stambă. Cutie de lemn pentru cele sfinte. Mirniță. Chivot vechi, de tuci. Aiery de mătăsă, vechi. Antimis de la Vichentie Ioanovici. Testament Nou și cărți bisericești de la Moscova. Odăjdii de stambă.

Doi preoți: a.) Petru Ștefanovici, sfințit de Sinesie în Arad, 1754, fără singhelie, liturghisește, preoteasa-i trăiește. b.) Petru Stoianovici, hirotonit în Arad, în 1758, are preoteasă, singhelie nu, liturghie slujește.

[Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc. 2, f. 311-314]

25.

Arad 15/26 mai 1760. Contractul pentru construirea reședinței de vară de la Gai, încheiat între episcopul Sinesie Jivanovici și maistrul Egidius Ienowein⁶¹⁴.

Astăzi, cu data de mai jos, s-a încheiat între S[inesie] Schivanovici, Episcopul Aradului și Grew. Egidius Ienowein, meșter zidar civil următorul contract:

⁶¹³ Ștefan Lupșa menționează numai doi preoți.

⁶¹⁴ O copie în limba germană a contractului se află în *Fondul Mangra*, iar o traducere în limba română a fost descoperită de noi într-un dosar din Arhiva Arhiepiscopiei Aradului.

1. Eu E[gidius], mă oblig a executa o clădire conform planului anexat și semnat – fără sacristie – complet gata, cu toate materialele necesare, până la predarea cheilor, în perfecte condițiuni, - excepție formează lemnele de foc necesare pentru arderea cărămizilor care se vor procura de către demnitatea episcopală.

2. Clădirea conform planului anexat, dimensiunea zidului longitudinal exterior va fi de 15 stânjani și 1 picior, dimensiunea zidului transversal exterior va fi de 7 stânjani, iar înălțimea interioară a zidurilor va fi de 2 stânjani și 1 picior

3. Sub primele 4 camere anterioare se va construi o pivniță cu o boltă integrală.

4. Clădirea va avea în total 16 ferestre și 5 picioare înalte și 3 picioare late, cu fierărie (lăcătușerie) decorativă.

Fiecare fereastră de la reședinție va fi prevăzută cu un așa-numit grătar – coș, pe când la capelă, ferestrele vor avea grătare (gepflannte Gitter).

5. Întreaga clădire va avea 8 uși duble cu zăvoare franceze cositorite, 2 uși ordinare, idem 1 ușă pentru pivniță.

6. În camere vor trebui să fie montate 3 sobe (mellirte Kuppelöfen) similare cu cea din cabinetul Demnității sale Episcop.

7. Toate 5 camere vor fi pardosite cu dușumele, iar capela, antreul, bucătăria, camera de alimente și coridorul vor fi pardosite cu cărămizi.

8. La partea posterioară a capelei corului, se va construi un turnuleț, identic cu cel al I, P. Minoritis de aici, crucea și globul însă se vor procura de demnitatea episcopală.

9. Eu S[inesie] Schivanovich, voi plăti la data specificată în bani gata ca avans Domnului E[gidiu] I[enowein] 4 900 fl. Rh. Precum și lemnele de foc necesare. Imediat după semnarea contractului 1 000 Guldeni. La târgul anual al Sf. Petru și Pavel, 1 000 Guldeni. La târgul anual Sf. Dumitru a treia 1 000 Guldeni. A patra 1 000 Guldeni, când șarpanta acoperișului va fi complet gata și voi primi cheile.

În 2 Exemp[lare], Arad, 15/26 mai 1760

N. B. Sanctuarul, la cererea Demnității sale Episcop, să fie construit cu 1 ½ picior mai lung decât este prevăzut în plan.

L. S. Synesius Schivanovics, Episcopul Aradului și Grs.

L. S. Egidius Ienowein, meșter zidar civil.

13/30 mai, 1 000 fl. 8/19 august 1 000 fl. 28 martie/8 aprilie 1761.

Akonto 1 000 fl. 21 ianuarie/1 februarie.

În total cu cea de 100 fl. care a fost dat meșterului cărămidar, noi am dat 1 000 fl. la 13 oct. 1763. Mi s-a plătit restul de 858 fl. în bani gata. Item pentru sobe conform contractului a 14 fl. total 42 fl.

Prin prezenta certific că am primit în realitate 900 fl.

Egidius Ienowein
meșter zidar

[H. Medelcanu, *Valori de artă veche românească*, pp. 78-79]

26.

Arad 12 ianuarie 1768. Testamentul episcopului Sinesie Jivanovici.

În numele Preasfintei, celei de o fință și nedespărțitei Treimi
Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt

Deoarece prin Preaînaltul sfat s-a rânduit dinainte de vreme omului, care se naște o singură dată, să moară, și eu, subsemnatul episcop al Aradului, văzându-mă în grea boală și neștiind ceasul morții mele, fiind cu mintea întreagă n-am întrelăsat cu aceste puteri câte mai am de a-mi scrie ultima voință și ultimul gând.

Când Prea marele Dumnezeu va voi să mă cheme din această viață trecătoare la cea veșnică, atunci sufletul mi-l închin preaîndurării Lui și ocrotirii Preacuratei Maicii Domnului și a tuturor aleșilor Lui, iar trupul să-mi fie dat pământului, din care a fost luat, anume înaintea prestolului bisericii cu hramul Sf. Simion Stâlpnicul, în chipul cuviincios mie.

Dar deoarece

1. Exc. Sa Domnul arhiepiscop și mitropolit are dreptul de a-mi moșteni legal averea episcopală mobilă și imobilă, i-o testez, iar Exc. Sa să dispună cele necesare pentru înmormântarea mea ca episcop, în care scop las într-un săculeș 350 ducați de Kremnitz pentru acoperirea cheltuielilor înmormântării și să facă pomană după cuviință la bisericile și mănăstirile pe care le va desgina.

2. Excelența Sa Domnul Arhiepiscop și mitropolit știe, cu câte neajunsuri, neplăceri și greutăți, și nu cu mici cheltuieli, am apărât Ortodoxia sub durata episcopiei mele în eparhia ce am primit-o dela Dumnezeu, pe care trudind am trudit s-o apăr împotriva celor din afară, ceeace am făcut-o cu cele mai mari efortări și nu cu mici greutăți, și cu statornică luare aminte, mai ales în ținutul Orășii-mari și al Hălmagiului. Deaceea testez ca susnumitul Domn Arhiepiscop și mitropolit, până să-mi numească următorul, să fie cu ochii deschiși asupra eparhiei Aradului, mai ales peste ținutul Orășii și al Hălmagiului, și să poarte de grijă, ca creștinii pravoslavnici și credincioșii acestei eparhii să nu se clatine”.

3. Excelența Sa nu știe că trei orfani de mamă și anume pe sora mea Grozda⁶¹⁵ și cei doi copii ai surorii mele Efronia: Țira (Ciril) și Sohia, până aci i-am îngrijit eu: rog deci pe Excelența Sa să nu-i lase ca după moartea mea să rămână-n sărăcie, ci cel puțin pe o vreme să fie provăzuți și spre acest scop las iarăși o pungă, cu 500 ducați de

⁶¹⁵ Întârzierea încasării restanțelor și atruismul episcopului Sinesie au avut efectul că sora lui oarbă, rămase pe drumuri și nu avea din ce trăi. Deputația ilirică în 4 februarie 1770 rugă pe împărăteasă, să-i dea din venitul cămării împărătești pensie de 150 florini pe an. Cererea se aprobă prin tr-o rezoluție imperială abia la doi ani de la propunere. Cf. Șt. Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 3, f. 253.

Kremnitz, pentru ca această sumă să fie împărțită în trei părți egale, care să fie câte celor trei orfani pentru susținerea vieții. Rog special pe Excelența Sa să le dea fără nicio întârziere sau dificultate celor trei săraci amintiți mai sus.

4. Ca nu cumva Excelența Sa Domnul Arhiepiscop și Mitropolit să creadă că la mine s-ar afla mai mulți bani, amintesc că nu mică sumă de bani mi-au mistuit cunoscutele mele procese pentru Hălmagi și Oradea și nu mici datorii mi-au prilejuit de cari abia m-am putut curăți. În plus, spre veșnicia mea pomenire și pentru folosul urmașilor mei în episcopie și al obștei credincioșilor, pe terenul care din mila Majestății c. c. a fost dăruit pe veci acestei episcopii am zidit biserică în numele Sfântului Simion Stâlpnicul și o reședință episcopală pe care am prevăzut-o cu podoabele și cu mobilele necesare. Deasemena pentru folosul urmașilor mei am zidit apartenențele economice și anume: han, țuicărie, două mori de vânt, vie plantată din nou, grădină corespunzătoare, grajduri, șuri și clădire provizorie pentru școală. Toate acestea m-au costat până la 30 000 de florini ceea ce explică de ce mi-a fost cu neputință să adun și să păstrez mai mare sumă de bani, care să rămână după moartea mea.

5. Întru-cât mi-a fost cu putință, am dispus de o sumă de 4 800 fl. pe care am împrumutat-o fratelui meu Ioan Avacumovici, locuitor în Pesta, cu 4 % dobândă, pentru care sumă am avut ca asigurare obligația lui cu ipotecă asupra moșiei și birtului ce are el în Pesta, întabulată legal la magistratul din Pesta, conform certificatului său anexat aci. Dacă această acoperire n-ar ajunge, atunci via cea mare...⁶¹⁶

7. Lui Teșa iancovici, locuitor în Pecica, i-am împrumutat 500 fl. pe obligație. De la data obligației nu mi-a plătit nici o camătă. Și această sumă recomand să o încaseze Excelența sa.

8. Conștiința mea mă silește să-mi aduc aminte și de slujitorii mei duhvnicești și de serviciile lor, pe care i-le-au făcut în cazuri și la nevoi deosebite, și mai ales cu prilejul deselor mele călătorii în eparhie, și anume Alexie de 16 ani exarh, Ignatie de 10 ani ieromonah, Ghenadie de 5 ani capelan, Ioan de 8 ani diacon, Pavel de 8 ani protodiacon, pe care îi recoman deosebitei grații a Excelenței sale, să țină seamă de ei pentru serviciile ce le-au adus eparhiei, să nu-i lase nici în viitor fără mijloace de trai, și să se îndure a se îngriji de ei ca u părinte de orfani rămași.

9. Am aflat necesar să mă gândesc și la urmașul meu viitor, căruia-i las ca amintire următoarele ornate episcopești: Sub nr. (de inventar) 35: Sacos cu patimile Domnului. 34 Omofor din Reichzeug alb, cu figuri. 42. Epitrahil roșu, cu lucru de mână. 49. Nebederniță c u o pereche de mânecări (narucvițe) din Racchzeug (stofă de odăjdii). 27. O mitră din „creditor” alb, lucrată cu mâna. 59. Stilhar din creditor plușat mov, cu dungi albe și galbene. 28. Toiag arhieresc de scoică, cu linii de argint. 79. Haine: Mantia de catifea, blăniță cu pluș albastru, ciurdie, dolamă, șubă și brâu. 103. O rasă din „morastmar”. 328. Un ceas care bate, în cutie, pentru călătorie.

⁶¹⁶ Restul lipsește de la punctul 5 la fel întreg punct 6 din exemplarul împrumutat de Slobodan Kostici, prin 1930, lui Gheorghe Ciuhandu.

10. Mănăstirii Racovaț îi las tot argintul într-o cutie mică, dun nr. 66.

11. Ceasul mic cu repetir, nr. inv. 6 îl las nepoatei mele Sofia.

12. Din cărțile latinești cele introduse-n inventar la nr. 178, 179, 184 și 186 să se dea arhiepiscopici, celelalte latine și germane – nu și cele slave – să se împartă egal între 4 slujitori ai mei: capelanul Ignatie, ieromonahul Ghenadie, protodiaconul Pavel și diaconul Ioan. De asemenea dintre hainele mele las lui Ghenadie: Morastul din creditor de sub nr. 80, ciurdia de vară și dolama. Diaconului Ioan: Ciurdia de iarnă de la nr. 81. În sfârșit:

13. Lucrurile diverse, care au fost cumpărate pe credit la târgul de toamnă, la Sfântul Dumitru, de la comercianți din Ugria pentru episcopie, dacă n-au fost începute (la moartea mea) să le primească înapoi comercianții, iar cele începute, să li se plătească.

14. Închei tot ce am scris mai sus ca voința și dorința mea de pe urmă și cu cea mai mare smerenie le recomand Excelenței Sale Domnului Arhiepiscop și Mitropolit, ca moștenitorul tuturor averilor mobile și imobile ale episcopiei Aradului, ca să se milostivească să le îndrume spre realizare. Și astfel în numele lui Dumnezeu închei, iscălesc și sigilez, fiind cu mintea întreagă, în Arad, în reședința episcopescă, la 12 ianuarie 1768. L. S. Sinesie, episcop. Înaintea noastră: Dionisie Jivoinovici arhimandrit de Bezdin, Incu Misici judecător Arad, Damaschin Popovici consilier, Gheorghe Cismandelia sindic. Timișorean”.

[Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. II, fasc.3, f. 212-216]

Aradul în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor

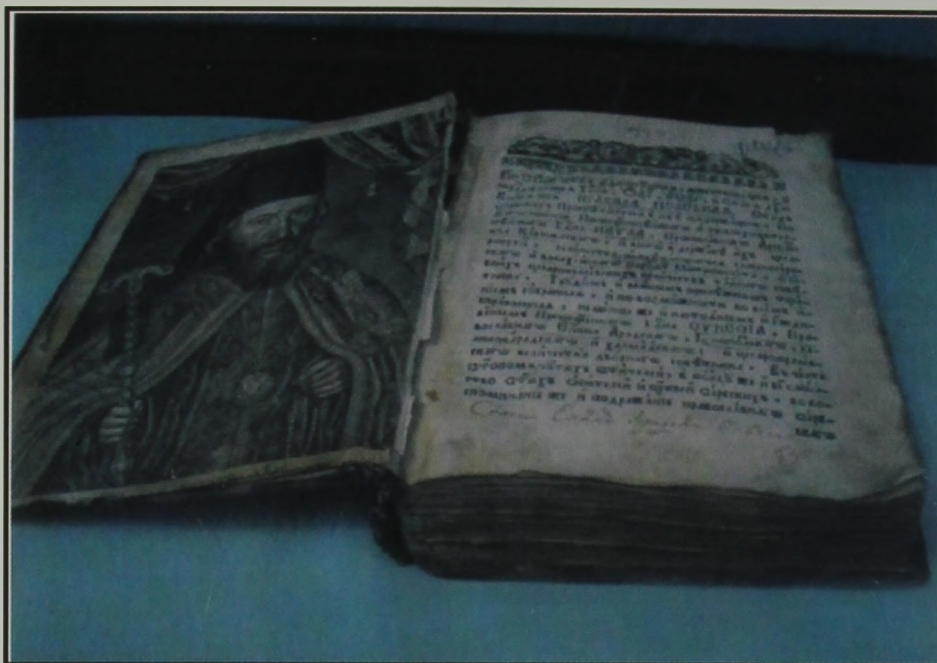
Case de la mijlocul secolului al XVIII-lea (strada Tribunal Axente nr. 27 și 29)

Harta lui Emerik Ruttkay, 1755 (fragment). 1. Cimitirul românesc, 2. Biserica catolică, 3. Cimitirul german și capela, 4. Primăria germană, 5. Biserica sârbească, 6. Cimitirul sârbesc (după Horia Medeleanu)

Ladă arhierească în care episcopii își duceau veșmintele în timpul vizitațiilor canonice (după Florian Dudaș)

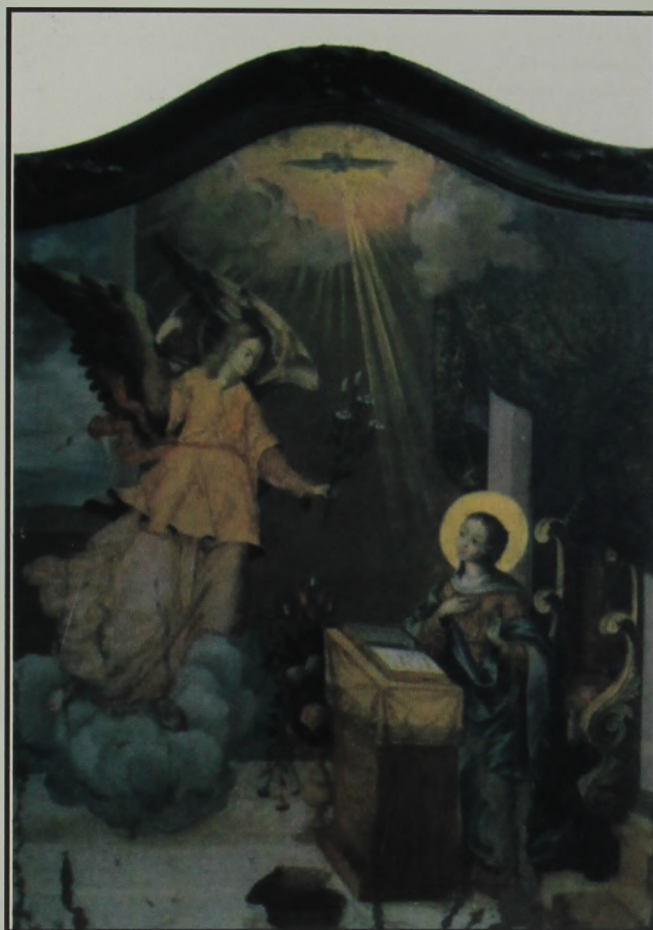
Pravila sfinților sârbi scrisă de episcopul Sinesie, 1761

Antimis din perioada episcopului Sinesie, 1751

Cârja episcopului Sinesie Jivanovici

Buna Vestire, pictură de Ștefan Tenețchi, secolul al XVIII-lea

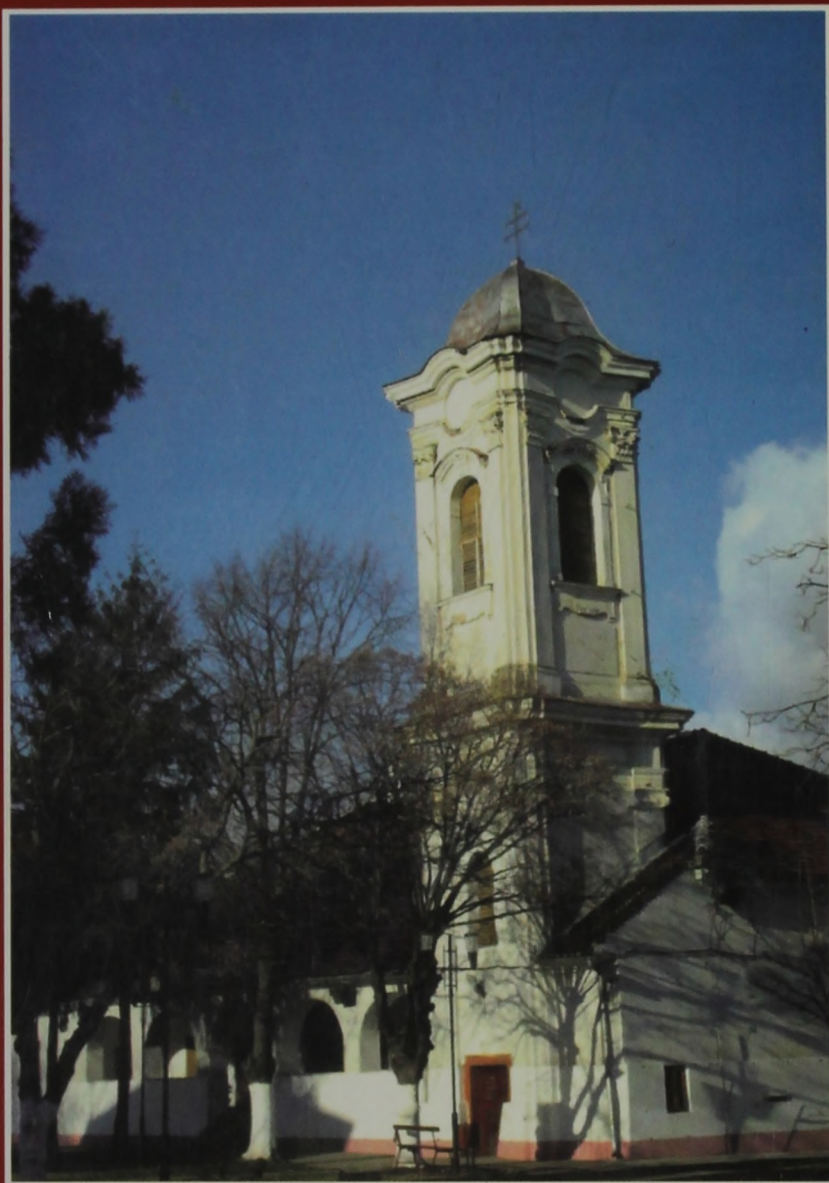
Ștefan Tenețchi (? – 1798) – autoportret

Intrarea vestică a reședinței

Vedere din partea de nord

ISBN: 978-606-92750-5-4

35